

De opkomst van de Nederlandsche Republiek.

Deel 8

J.L. Motley

vertaling R.C. Bakhuizen van den Brink

bron

J.L. Motley, *De opkomst van de Nederlandsche Republiek. Deel 8* (vert. R.C. Bakhuizen van den Brink). Van Stockum, Den Haag 1880

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/motl001opko08_01/colofon.htm

© 2008 dbnl

Een woord vooraf

Zooals de lezer zal ontwaren, is van het oorspronkelijk plan van dit werk afgeweken, voor zooveel het tijdperk betreft, waarmede deze afdeeling besluit. In plaats van de geschiedenis der Nederlanden te vervolgen tot aan de Synode van Dordrecht achtte de schrijver het meer in overeenstemming met zijn algemeen plan en verkieslijker voor den lezer, om zijn verhaal af te breken met het Twaalfjarig Bestand, waardoor de Republiek in de rij der Staten opgenomen en hare onafhankelijkheid door Spanje erkend werd.

De geschiedenis toch van den Dertigjarigen Oorlog, waarmede de hernieuwde worsteling tusschen de Nederlandsche Republiek en de spaansche monarchie tot aan den europeeschen vrede van Westfalen samenvalt, omvat uit den aard der zaak al de belangrijkste gebeurtenissen die betrekking hebben tot Nederland.

Met deze geschiedenis, die de voltooiing mag heeten van des schrijvers 'Opkomst der Nederlandsche Republiek,' houdt hij zich thans onledig; en hij hoopt eenmaal ook voor dat gedeelte te mogen rekenen op dezelfde welwillendheid, die zoo ruimschoots aan zijn vorigen arbeid is ten deel gevallen.

Londen, Augustus 1867.

Eenentwintigste hoofdstuk

Gevolgen van het vermoorden van Hendrik III. - Toebereidselen tot den inval in Frankrijk. - De Nederlanders besluiten een poging in het belang der vrijheid te wagen. - Inrichting van het nederlandsche leger. - Verrassing van Breda.

De bloedige daad van Jacques Clément, den moordenaar van den Koning van Frankrijk, had eene gewichtige verandering in den geheelen toestand van Europa te weeg gebracht, en nog dreigden er grootere. Op nieuw was het bewijs geleverd, dat sluipmoord een algemeen aangenomen en erkend middel was tot oplossing der staatkundige kwestieën in de zestiende eeuw. Wederom ook was het gebleken, hoe belangrijk het aandeel kon zijn van den enkelen mensch - al mocht die mensch op zich zelve nog zoo verachtelijk wezen - in de ontwikkeling van het groote drama der geschiedenis. Het liet zich aanzien, dat de moord van Hendrik III - dit beklagenswaardig spotbeeld van mannelijke en koninklijke waardigheid - de meest gewenschte gevolgen zou hebben voor de zaak der Nederlandsche Republiek, die vijf jaren vroeger, bij het vermoorden van Willem de Zwijger, met een schijnbaar onvermijdelijken ondergang werd bedreigd.

Want, nu Frankrijk zoo van zijn hoofd was beroofd, begreep Filips de Voorzichtige dat voor hem de tijd gekomen was, om zelf de regeering over dat koninkrijk te aanvaarden. Terwijl dus daar ginds aan een strooien pop, den kardinaal de Bourbon, onder den naam van Karel X ten troon verheven, de zware taak werd opgedragen om den strijd te aanvaarden tegen een krachtigen en levensvollen vorst en krijgsman, den ketterschen Hendrik van Navarre, ontving de hertog van Parma in het geheim van zijn meester bevel om, onder voorwendsel van der Ligue te hulp te komen, al zijne krachten in te spannen tot verovering van het betwiste koninkrijk.

Overeenkomstig dien last trok Alexander Farnèse, in het be-

gin van het jaar 1590, eene aanzienlijke krijgsmacht op de fransche grenzen, in Artois en Henegouwen, samen: schijnbaar tegen Bergen op Zoom en andere steden in Brabant, maar inderdaad voor een inval in Frankrijk. De hertog van Mayenne, die den titel van luitenant-generaal van het koninkrijk had aangenomen, was hem reeds te Brussel komen bezoeken, om gezamenlijk het plan voor den aanstaanden veldtocht te ontwerpen.⁽¹⁾

Terwijl deze dingen werden voorbereid, was het wel te verwachten dat de uitvoering van zoo ver strekkende ontwerpen den Nederlanders eene gunstige gelegenheid zou aanbieden om, in het belang der vrijheid en der onafhankelijkheid, den een of anderen beslissenden slag te slaan; immers, al de krijgsmacht, die maar eenigszins gemist kon worden, zou nu door hunne onderdrukkers worden gebezigd om hunne zuidelijke naburen onder het juk te brengen. Het was slechts de vraag, of er een staatsman en een legerhoofd te vinden waren, die van deze eenige gelegenheid gebruik zouden weten te maken.

Eén staatsman was er, van hooge jaren en bekwaamheid, die, sedert den dood van den Zwijger, voortdurend in de achting zijner medeburgers was gerezen, en wiens invloed reeds oppermachtig was bij de beraadslagingen der Staten-Generaal. Ook een legerhoofd was er, nog zeer jong wel is waar, maar die, reeds door zijne geboorte, de krachtigste aanspraken kon doen gelden op de liefde en het vertrouwen der Vereenigde Gewesten, en die in eene welbesteede jeugd er naar had gestreefd, om zich eenmaal zijn vader en zijn land waardig te toonen. Gelukkig ook werkten beiden, de staatsman en de veldheer, eendrachtig samen. Met zijne rijke ervaring, met zijn veelomvattend en scherpzinnig verstand, stond Johan Van Oldenbarnevelt, in dit beslissend tijdsgewricht voor het toekomstig lot der jonge Republiek, getrouw aan de zijde van den jeugdigen Maurits van Nassau.

Het oogenblik was gekomen, dat de spruit een boom zou worden - *tandem fit surculus arbor* - naar het devies, door den zoon van Willem van Oranje na den dood zijns vaders aangenomen.

Nederland had dringend behoefte aan een practisch krijgsman, bekwaam om den strijd vol te houden tegen de wetenschappelijk gevormde en in de praktijk gerijpte overweldigers, met wie het arme land reeds zoo lang geworsteld had: en Maurits was, ondanks zijne jeugd, een bij uitnemendheid practisch man. Hij was noch dweper, noch dichter, en in dien tijd zeker evenmin een staatsman. Het gebeurt niet dikwijls, dat iemand, op zijn twintigste jaar, zich met voorliefde aan de

(1) BOR, Dl. III. B. XXVI, bl. 516, 518.

studie der mathesis wijdt, alleen om daardoor zijn land te kunnen redden. Toch deed Maurits dit. Terwijl andere jonge lieden van zijn stand, en vooral in die dagen, beurtelings hun tijd verspilden met ijdele vermaken of schitterende krijgsavonturen, had de jeugdige prins, gedurende vier jaren en langer, dag en nacht gestudeerd en gewerkt met den geleerden Simon Stevyn van Brugge. Het wetenschappelijk werk, waaraan zij te zamen arbeidde, en dat, naar de getuigenis van den meester, voornamelijk aan den leerling zijne waarde dankte, moge nu misschien met meer recht aan den meester zelven worden toegeschreven; zeker is het dat Maurits een ijverig en leerzaam discipel was.

In dit land, dat voortdurend door de menschelijke vindingkracht tegen de elementen moet worden verdedigd om het in stand te houden, werd de studie van alle wetenschappen, die tot den werkkring van den ingenieur behooren, zooals meeten waterbouwkunde, door de noodzakelijkheid geboden. Maar de jonge, vorstelijke mathematicus was de eerste, die deze wetenschappen ook aan de bestrijding van menschelijke vijanden dienstbaar maakte.

Bovendien was het aan zekere teekenen te bespeuren dat de krijgstuicht, die degelijke wetenschap en practische bekwaamheid, die Spanje schier tot beheerscher der wereld hadden verheven, aan het afnemen was. Farnèse, hoewel nog in den bloei van het leven, was geknakt in zijne gezondheid; en er scheen niemand te vinden, geschikt om hem en zijne legerhoofden te vervangen bij hun aftreden van het tooneel, waar zij hunne rol zoo meesterlijk hadden vervuld. Het nederlandsche leger moest nog geschapen worden. Tot hertoe was de strijd voornamelijk gevoerd door inlandsche en vreemde vrijwilligers en aangeworven huurbenden. De gewapende burgers en landskinderen werden in hun kamp tegen de spaansche piekeniers en artilleristen en de italiaansche en albaneesche ruiters bijgestaan door duitsche rijknechten - altijd bij iederen kleinen potentaat te koop voor de partij, die het hoogste bod deed - en door engelsche huurlingen, die, hetzij door lust tot avonturen hetzij door hoop op buit gedreven, dienst namen onder bekende aanvoerders, als Williams en Morgan, Vere en Norris, Baskerville en Willoughby.

Maar een eigenlijk nederlandsch leger bestond er niet, en Maurits was vast besloten eindelijk eene nationale krijgsmacht in het leven te roepen. In deze onderneming werd hij krachtig bijgestaan en geleid door zijn neef Willem Lodewijk stadhouder van Friesland, dien soms wat zonderlingen, maar toch zoo voortreffelijken en vromen held, wel nog jong van jaren, maar reeds bijna een veteraan in den vrijheidsoorlog: een man van meer dan gewone gaven, even bedachtzaam en scherpzinnig in

den raad, als onversaagd en onvermoeid in het veld, waar hij allen door zijn moed bezielde.

Willem Lodewijk had begrepen, dat de middeleeuwsche kunst van oorlogvoeren had uitgediend, en ook dat er nog geene andere in hare plaats was getreden. Als een ijverig beoefenaar en grondig kenner der klassieke oudheid had hij in de moerassen van Friesland de proef genomen met de oude tactiek - de snelheid van beweging, de kunst om, zonder de gelederen te breken, alle kracht op één punt samen te trekken; met het stelsel, waardoor de Romeinen in hun tijd zulke groote dingen hadden volvoerd, en dat geheel in vergetelheid scheen geraakt. Oude kolonels en ritmeesters, die nooit van Leo den Thraciër of van den Macedonischen phalanx hadden gehoord, haalden, bij de vragen van den jongen graaf, glimlachend hunne schouders op of aanschouwden met stomme verbazing de zonderlinge bewegingen, waaraan hij zijne troepen wilde gewennen. In hunne hooge wijsheid zagen zij met verachtelijk medelijden neer op al deze nieuwigheden, waarvan hun goede oude krijgskunst niets wist. Zij waren gewend aan groote, goed gesloten troepenmassa's, rustig, vast, onverbroken, die zich, als één man en door één wil gedreven, in dezelfde richting voorwaarts bewogen. Wel is waar kon die statige, afgemeten beweging op smalle paden, op nauw ingesloten velden, vooral wanneer de vijand dicht op de hielen zat, dikwijls onmogelijk, ja zelfs wel de oorzaak der nederlaag worden; maar toen de jonge stadhouder begon zijne soldaten te drillen in kleine afdeelingen van verschillenden vorm en hen leerde zich te wenden, voor- en achteruit te trekken, in allerlei richtingen allerlei bewegingen uit te voeren, nu eens in gesloten massa's, dan weder man bij man, nu eens de voorste gelederen plotseling naar de achterhoede verplaatsende, dan weder de achterste rijen eensklaps naar het front brengende; toen hij dit alles zoowel in eng begrensde velden, als op de wijde vlakte en met den vijand in het gezicht toepaste - toen wisten de lieden niet wat zij moesten denken van zulke minachting der bestaande regelen, en lachten zij den kleinen veldheer uit, als een waanwijzen gek, die alles beter wilde weten dan zijne meerderen in jaren en ondervinding. Maar er zou een dag komen, dat niemand er meer om lachte, vriend noch vijand. Inmiddels hielpen de twee neven, die al de militaire bewegingen in de nederlandsche gewesten bestuurden en het samen volkomen eens waren, elkaar getrouw in het volmaken van hun nieuw stelsel, dat in later tijd door alle beschaafde natiën zou worden aangenomen⁽¹⁾.

Het staande leger der Republiek was in dien tijd niet zeer

(1) REYD VIII. 162.

talrijk: het bestond uit niet meer dan twintigduizend man voetvolk en tweeduizend ruiters; maar het was goed geoefend en, wat vooral van belang was, het werd op zijn tijd betaald. Oudgedienden, die zich de schoone dagen der monsterrollen nog herinnerden, klaagden wel eens dat een kapitein vroeger meer van zijne compagnie kon trekken dan nu een kolonel voor zijn geheele regiment ontving. Maar de dagen dat er soldij voor duizend man werd uitbetaald, terwijl er misschien in werkelijkheid niet meer dan een paar honderd onder de wapens stonden, waren, althans voor de krijgslieden in dienst der Vereenigde Gewesten, onherroepelijk voorbij; slechts voor de Spanjaarden en Italianen bestond die gulden tijd nog. Van daar dan ook, dat, terwijl voor de slecht of in het geheel niet betaalde soldaten van Filips opstand en muiterij op groote schaal bijna een normale toestand was, het kleine leger van Maurits voor geheel het overige Europa een voorbeeld werd van orde en krijgstucht.

Het was er nog verre van af, dat de Republiek der Vereenigde Gewesten reeds overal op haar eigen grondgebied meester zou zijn. Velen der belangrijkste steden hielden nog de zijde des Konings; anderen waren nog in 's vijands macht en werden door vreemde bezettingen in bedwang gehouden. Dit was, bij voorbeeld, in Brabant het geval met Breda en haar uitgestrekt gebied en met Geertruidenberg; aan de Waal met het sterke en rijke Nijmegen, dat Maarten Schenk, ten koste van zijn leven, vergeefs had trachten te bemachtigen; aan den IJssel met het welvarende Zutphen, waarvan het kasteel door den verrader York was overgeleverd, en met het fraaie Deventer, dat door het verraad van sir William Stanley in handen van Filips was gevallen; verder, op de grenzen van Drenthe, met het bijna onneembare Koevorden, den sleutel van de geheele streek ten oosten van Zwolle; en eindelijk, in het Noorden, met Groningen, dat door het verraad van Rennenberg weer in de macht der Spanjaarden was geraakt. Zoolang al deze belangrijke steden en vaste punten in 's vijands handen bleven, was de onafhankelijkheid van het land bijna eene hersenschim.

Terwijl nu Alexander van Parma, zeer tegen zijn zin en alleen om te gehoorzamen aan het in zijne schatting onredelijke bevel van zijn meester, uit Nederland aftrok om het door Hendrik van Navarre bedreigde Parijs te verlossen, was de kans schoon om althans een begin te maken met het heroveren van deze zoo gewichtige plaatsen.

Aan de Mark, een klein, maar toch voor vaartuigen van geringe afmetingen bevaarbaar riviertje, dat door de Dintel met het Hollandsch Diep gemeenschap heeft, ligt de schoone, bevallige stad Breda. Deze hoofdplaats eener uitgestrekte baronie behoorde sedert het begin der vijftiende eeuw aan het huis van

Nassau, en was na den dood van René van Nassau, prins van Oranje, met de overige aanzienlijke goederen van dien tak der familie, op den jeugdigen Willem van Oranje overgegaan. Nu ruim eene halve eeuw geleden had Hendrik van Nassau, René's vader, zijne hoofdstad verfraaid en tegelijk versterkt door het bouwen van een prachtig en sterk kasteel dat, door diepe en dubbele grachten omringd, de geheele stad beheerschte. In dit kasteel lag thans eene bezetting van vijf compagniën italiaansch voetvolk en eene compagnie ruitery, waarover het bevel was opgedragen aan Eduard Lanzavecchia, gouverneur van Breda en van het naburige Geertruidenberg.

Breda was eene uit een krijgskundig oogpunt zeer belangrijke stelling. Het was bovendien de hoofdplaats eener aanzienlijke heerlijkheid, waartoe niet alleen een aantal dorpen, maar ook de stadjes Oosterhout, Steenberg en Rosendaal behoorden. Had Maurits van Nassau er belang bij, dit deel van zijn voorvaderlijk erfgoed te herwinnen, niet minder belang hadden de Staten er bij, de Spanjaarden uit zulk een gewichtige stelling te verdrijven⁽¹⁾.

In Februari 1590 ontving Maurits, die zich toen op het kasteel van Voorne bevond, in het geheim een bezoek van zekeren schipper Adriaan Van den Bergen, die op vier of vijf mijlen afstands van Breda, te Leur, woonde en sedert geruimen tijd op het kasteel turf leverde. De man was reeds zoo dikwijls de haven van het kasteel in- en uitgevaren, dat zijn schip bij het binnenkomen niet of ter nauwernood door de wacht werd onderzocht. Dit gaf hem aanleiding een plan aan de hand te doen, waardoor het mogelijk zou zijn de vesting te verrassen.

De prins keurde zijn voorstel goed en raadpleegde onmiddellijk met Oldenbarnevelt. Deze noemde dadelijk, als den man aan wien de hachelijke onderneming het best kon worden opgedragen, den kapitein Charles de Heraugière, een edelman uit Kamerijk, die reeds sinds lang in dienst der Staten was en zich te Sluis en bij menige andere gelegenheid gunstig had onderscheiden, maar ongelukkig betrokken was geweest in den noodlottigen toeval van Leicester, om zich eenige jaren te voren van Leiden meester te maken⁽²⁾. De advocaat rekende er op, dat de kapitein dankbaar een zoo schoone gelegenheid zou aangrijpen, om zijn eenigszins geschonden naam te herstellen. En inderdaad, zoodra hem de zaak werd medegedeeld, verklaarde Heraugière, die juist met zijne compagnie op Voorne lag, zich

(1) BOR, III. XXVI. 518 sqq. GUICCIARDINI, *in voce*. VAN METEREN, XVI. 290, 291. REYD, XVIII. 162, 163. BENTIVOGLIO, II. V. 336, 338.

(2) Zie deel III van dit werk, bladz. 138.

volkomen bereid de stoute poging te wagen: ook om daardoor een bewijs te geven van zijne volkomen toewijding aan het geslacht van den Zwijger en van zijne bereidvaardigheid om, was het noodig, zijn leven voor dat geslacht en voor het land ten offer te brengen. Filips van Nassau, neef van prins Maurits en broeder van Willem Lodewijk, gouverneur van Gorkum, Woudrichem en Loevestein en kolonel van een regiment ruitery, werd nu ook in het geheim ingewijd, evenals graaf Hohenlo, de president Van der Myle en enkele anderen; maar overigens lekte er van het gansche ontwerp niets uit.

Heraugière koos daarop uit de regimenten van Filips van Nassau en Famars, den gouverneur van Heusden, en uit zijne eigene compagnie achtenzestig mannen, op wier moed en volharding hij wist te kunnen rekenen. Onder hem werd het bevel over de kleine bende opgedragen aan de kapiteins Logier en Fervet en aan den luitenant Matthys Helt. De namen dezer trouwe en dappere krijgers verdienen wel aan de vergetelheid te worden ontrukkt en worden door hunne landgenooten nog steeds in eere gehouden.

Op den 25sten Februari verliet Maurits met zijn staf Den Haag, zooals het heette om naar Dordrecht te gaan; maar inderdaad begaf hij zich naar Willemstad, van waar hij onmiddellijk, zoo het noodig mocht zijn, ter hulp kon snellen. Omstreeks elf uur in dienzelfden nacht kwam Heraugière, bij het flauwe licht der afnemende maan, met zijne bende aan het Zwartenbergse Veer, waar hij, volgens afspraak, den schipper zou ontmoeten. Hij vond evenwel noch hem, noch zijn vaartuig, en wachtte den halven nacht lang vergeefs. Toen hij en zijn volk eindelijk, verkleumd van koude en in geen zeer opgewekte stemming, op den terugweg het dorp Terheyden bereikt hadden, ontmoetten zij daar den schipper, die zich poogde te verontschuldigen door te zeggen dat hij zich verslapen had, en dat het plan ontdekt was. Daar het nu te laat was geworden, om in dien nacht nog iets te ondernemen, werd de samenkomst op den volgenden avond bepaald. Niemand der bende dacht er aan verraad, hoewel het duidelijk bleek dat den schipper de moed was ontzonken. Ook den volgenden avond verscheen hij zelf niet op de bepaalde plaats, maar zond twee zijner neven, schippers als hij, en, volgens zijn getuigenis, echte waaghalzen.

Des Maandags avonds, 26 Februari, gingen de zeventig mannen aan boord van het schijnbaar met turf geladen vaartuig en zochten zij zich zoo goed mogelijk in het ruim te bergen. De reis ging zeer langzaam want de scherpe oostenwind, met mist en sneeuwjacht gepaard, dreef niet alleen de ijsschotsen, die de rivier bedekten, tegen het schip maar deed ook het water met kracht afloopen, zoodat het vaartuig ieder oogenblik gevaar

liep op eene of andere ondiepte aan den grond te raken. Eindelijk werd voortgaan onmogelijk en was men genoodzaakt stil te blijven liggen. Van Maandag avond tot Donderdag morgen zaten daar nu die zeventig mannen op elkander gepakt in het ruim van hun klein vaartuig, ten prooi aan honger, dorst en snerpande koude; en toch dacht er niemand aan ontsnappen, of repte er van om de onderneming op te geven. En zelfs toen de derde morgen daagde, was er nog geen vooruitzicht op verbetering: want nog altijd blies de vijandige oostenwind en de ondiepten, die de vaart belemmerden, waren nu gevaarlijker dan ooit. Intusschen was het volstrekt noodzakelijk, de uitgeputte natuur te hulp te komen, zoo de krijgslieden niet machteloos op den drempel zouden nederzinken, wanneer zij de plaats hunner bestemming hadden bereikt. In alle stilte stapten zij aan wal, nabij een eenzaam kasteel, Noorddam geheeten, waar zij voedsel en verwarming vonden en tot ongeveer elf uur des avonds bleven, toen een der schippers hun de blijde tijding bracht dat de wind was gekeerd en nu met kracht uit zee blies. Toch duurde de tocht van slechts weinige mijlen, dien zij nog hadden af te leggen, bijna twee geheele dagen. Eerst des Zaterdags na den middag voeren zij door de laatste sluis, en ongeveer om drie uur werd de laatste sluitboom achter hen nedergelaten. Nu was geen terugtocht meer mogelijk: de zeventig mannen moesten het sterke kasteel en de stad Breda nemen, of allen, zonder uitzondering, hun leven laten. Geen kwartier en kort recht - ziedaar hun lot, wanneer de halfverkleumde, halfverstijfde kleine schaar niet, voor de nieuwe morgen rees, hare hachelijke taak had volvoerd.

Zij waren nu in de buitenhaven en dicht bij de waterpoort, die naar de binnenhaven van het kasteel voerde. Een officier der wacht stak in een boot van wal en kwam aan boord van het vaartuig. Hij knoopte een gesprek aan met de beide schippers, zeide dat er op het kasteel groote behoefte was aan brandstof, sloeg een vluchtigen blik op de turf, waarmede, naar het scheen het geheele schip geladen was, en trad toen achtereeloos de kleine kajuit binnen. Hier was hij alleen door eene losse schuifdeur van het ruim gescheiden; en zij die daar zaten konden alle zijne bewegingen zien, en ieder woord, dat er gesproken werd, hooren. Had daar binnen ook maar het geringste gerucht - een enkele kuch - verraden welke lading dit schip, dat de sterkte binnen voer, aan boord had: eer een half uur verlopen was, zouden allen hunne roekeloosheid met den dood hebben geboet. Maar de niets kwaads vermoedende officier vertrok weldra, zeggende dat hij eenige mannen zou zenden om het vaartuig de haven van het kasteel binnen te slepen.

Doch, terwijl de avonturiers nu langzaam de waterpoort nader-

den, stiet het zwaar geladen schip eensklaps op een onder water verborgen paal, en kreeg een lek. Binnen weinige minuten zaten nu de mannen in het ruim tot aan hunne knieën in het water, wat juist niet geschikt was om hun reeds zoo onaangename toestand te verbeteren. De schippers togen onvermoeid aan het pompen, om het vaartuig voor dadelijk zinken te bewaren; welhaast verschenen er op den wal eenige italiaansche soldaten, die, na een paar uren zwoegen, de verborgen Hollanders in de binnenhaven hadden gesleept en hun schip aan den wal gemeerd, vlak bij het wachthuis van het kasteel.

En nu kwam er eene menigte van allerlei volk aan boord. De winternachten waren lang en buitengewoon koud geweest; en, zoowel in de stad als op het kasteel, was er bijna gebrek aan brandstof. Een aantal sjouwers begon dadelijk de turf te ontladen, en dat wel zoo gauw, dat het licht der ondergaande zon, veel spoediger dan zij het gewenscht hadden, de gevangenen in het ruim begon te beschijnen. Maar wat erger was: het koude bad, waaraan zij allen zoo even, toen het schip dreigde te zinken, waren blootgesteld geweest, had, gevoegd bij de andere ongemakken, velen eene plotselinge en zeer ongelegen verkoudheid op den hals gejaagd. Het niezen en kuchen werd steeds luider en algemeener. Luitenant Helt, buiten staat zijn geweldigen hoest te bedwingen, trok zijn dolk en smeekte zijn buurman hem daarmede te doorsteken, opdat niet door zijn toedoen, zij het ook willekeurig, de geheele bende verraden zou worden. Maar de bedaarde, slimme schipper, die op het dek bleef, beval onmiddellijk zijn medgezel zoo hard mogelijk te pompen, en vertelde aan de omstanders dat het ruim bijna vol water stond. Op die wijze werd het gehoest daarbinnen door het geraas van buiten overstemd. Wel verdiende de kloeke schipper den naam van waaghals, hem door zijn minder moedigen oom geven. Met den dood voor oogen stond hij daar kalm op het dek, nu eens vroolijk snappende en lachende met zijne oude kennissen of met de lieden die hem begeerig zijn voorraad kwamen afkopen; dan weder met luider stem allerlei onnoodige bevelen toeschreeuwende aan den eenigen gezel, uit wien zijne gansche bemanning scheen te bestaan; hij deed, in één woord, zijn uiterste best om zijne klanten zoo spoedig mogelijk te verwijderen, en nog genoeg turf over te houden om de saamgezworenen te kunnen verbergen.

Eindelijk, toen hij zag dat de zaak eene gevaarlijke wending dreigde te nemen, verklaarde hij dat er nu voor dien avond genoeg was uitgeladen, en dat het te donker werd en hij te vermoeid was, om langer voort te werken. Daarop deelde hij eenige stuivers onder de werklieden rond en noodigde hij ze uit, aan wal een kan bier te gaan drinken, en den volgenden

morgen weerom te komen voor de rest van de lading. De sjouwers lieten zich dit geen tweemaal zeggen en gingen heen. Maar de bediende van den kapitein der wacht bleef nog aan boord heen en weder dreutelen en beklagde zich dat de turf niet zoo goed was als anders, en dat zijn meester er zeker niet tevreden mee zou zijn.

‘O!’ zei de schipper doodbedaard, ‘de beste turf ligt onderaan; die is opzettelijk voor den kommandant bewaard en daar krijgt hij morgen van⁽¹⁾.’

Met dit antwoord ging de man heen, en de schipper werd alleen gelaten. Zijn metgezel was aan wal gegaan, met last om zoo spoedig mogelijk aan prins Maurits de tijding over te brengen dat het vaartuig binnen de wallen van het kasteel lag; en dat, zoo als zij juist vernomen hadden, de gouverneur Lanzavecchia, die iets van een aanslag had hooren mompelen, in de meening dat het op Geertruidenberg gemunt was, plotseling derwaarts was vertrokken en het bevel te Breda had overgelaten aan zijn zoon Paolo, een onbedreven knaap, niet in staat om voor de veiligheid van de bedreigde stad te zorgen.

Even voor middernacht hield kapitein Heraugière een korte aanspraak tot zijne makkers in het schip, en zeide hun, dat het oogenblik voor de volvoering van hunne taak gekomen was. Terugkeer was onmogelijk; nederlaag was de dood; alleen eene volkomen overwinning kon hun eigen leven redden en het vaderland tot grooten zegen worden. Zij mochten het zich tot eere rekenen, voor zulk eene onderneming uitgelezen te zijn. Indien zij nu lafhartig aarzelden, zouden zij zich met eeuwige schande bedekken, en met eigen hand zou hij iederen verrader of lafaard nederstooten. Maar indien, zoo als hij vast vertrouwde, allen zonder onderscheid bereid waren hun plicht te doen, dan was de overwinning zeker: wat hem betrof, hij was gereed aan de spits te gaan en ieder gevaar te trotseeren.

Daarop splitste hij de kleine bende in twee compagniën; aan het hoofd der ééne, die het wachthuis zou aantasten, stond hij zelf; de andere, waarover het bevel aan Fervet was opgedragen, zou zich meester maken van het tuighuis der vesting.

Bijna onhoorbaar stil kropen nu allen uit het schip, waarin zij zoo lang gevangen gezeten hadden, en stonden op den vasten wal, binnen den omtrek van het kasteel. Heraugière ging dadelijk op het wachthuis af.

‘Wie daar?’ riep een schildwacht, die in de duisternis eenig gerucht hoorde.

(1) REYD. Dit antwoord, dat historisch is, is zeker een zoo goed staaltje van gevatheid, als men in het leven maar kan opmerken.

‘Een goed vriend,’ antwoordde de kapitein, terwijl hij hem bij de keel vatte en hem gebood, zoo hij zijn leven liefhad, zich stil te houden zoo lang hem niets gevraagd werd en dan alleen fluisterend te antwoorden.

‘Hoe sterk is het garnizoen?’ vroeg Heraugière zacht.

‘Driehonderd vijftig man,’ fluisterde de schildwacht.

‘Hoeveel?’ vroegen haastig de voorsten der bende, die het antwoord maar half hadden verstaan.

‘Hij zegt dat er hier maar vijftig man liggen,’ zeide Heraugière, voorzichtigheidshalve de driehonderd verzwijgende, om zijne makkers niet te ontmoedigen.

Intusschen, hoe snel en stil dit alles ook in zijn werk was gegaan, had men toch in het wachthuis gemerkt, dat er iets buitengewoons aan de hand was. De kapitein der wacht trad haastig naar buiten.

‘Wie daar?’ vroeg hij op zijne beurt.

‘Een goed vriend,’ antwoordde Heraugière weder en velde hem met een enkelen stoot levenloos neer.

Nu kwamen ook anderen met fakkels naar buiten. Heraugière werd licht gewond, maar slaagde er in, na eene korte worsteling, ook een tweeden aanvaller te dooden. Zijne lieden vervolgden nu de wacht, die in het wachthuis terugtrok. Heraugière gaf toen bevel, door de deur en de vensters te schieten, en binnen weinige minuten lagen al de vijanden stervend of ontziend ter aarde.

Aan gevangenen maken of kwartier geven viel niet te denken. Inmiddels was Fervet met zijne bende ook niet werkeloos gebleven: het tuighuis was door hem overrompeld en al de verdedigers waren gedood. De jonge Lanzavecchia waagde een uitval uit het kasteel; hij werd gewond en met een klein aantal zijner volgelingen terug gedreven.

De rest van het garnizoen vlood in de grootste verwarring naar de stad. Nooit hadden de musketiers van Italië - want de manschappen behoorden allen tot het beroemde siciliaansche legioen van Spinola - zich zoo jammerlijk aangesteld. Zij dachten er zelfs niet aan, om, terwijl zij als in verbijstering voor zeventig Hollanders vloden, althans de brug te vernielen die het kasteel met de stad verbond. In plaats van de burgers tot hulp op te wekken en aan te sporen, verspreidden zij overal waar zij kwamen schrik en ontsteltenis.

De jonge Lanzavecchia, in een hoek van het kasteel ingesloten, poogde nu onderhandelingen aan te knopen, in de hoop dat er hulp zou opdagen, eer hij verplicht zou zijn om zich over te geven. Maar terwijl men hiermede bezig was, een paar uren ongeveer voor zonsopgang, verscheen Hohenlo, door den schipper tijdig gewaarschuwd, met de voorhoede van Maurits'

leger voor de landpoort van het kasteel. Te vergeefs beproefde hij die poort open te breken: de strenge vorst had haar als vastgemetseld. Hohenlo was wel verplicht het paalwerk bij de waterpoort omver te halen, en langs denzelfden weg naar binnen te dringen, dien ook het noodlottige turfschip genomen had.

Spoedig nadat hij aan het hoofd eener sterke troepenafdeeling, de veste was binnengerukt, verscheen prins Maurits zelf, in groote haast, vergezeld door Filips van Nassau, admiraal Justinus van Nassau, de graaf van Solms, Pieter Van der Does en sir Francis de Vere, en gevolgd door een uitgelezen bende. Vroolijk klonk aan de spits der krijgerschaar de toen als nu zoo geliefde hymne:

‘Wilhelmus van Nassouwe
Ben ick van Duytschen bloedt.’

De strijd was geëindigd. Van het garnizoen waren ongeveer veertig man, van de aanvallers geen enkele gedood. De burgemeester zond een trompetter naar den prins, met verzoek dat het hem vergund zou worden op het kasteel te komen, om over de overgaaf te onderhandelen; en nog eer de zon boven de kim was gerezen, waren de stad en het kasteel van Breda overgegaan in handen der Staten-Generaal en van zijne Excellentie.⁽¹⁾

De voorwaarden, die de overwinnaar stelde, waren gematigd. De plundering werd afgekocht door de voldoening van twee maanden soldij aan iederen krijgsknecht, die aan den tocht had deelgenomen. De burgers die de stad verkozen te verlaten mochten dit doen, met behoud van goed en leven. Zij, die zich als trouwe onderzaten wilden gedragen, zouden ter zake van den godsdienst, noch in hun huis, noch in hun geweten overlast lijden. De openbare uitoefening van den roomsch-katholieken eeredienst werd evenwel geschorst, totdat de Staten-Generaal eene algemeene voorziening op dit stuk zouden hebben vastgesteld.

Die afkoop der plundering bleek later echter voor de burgers eene zeer slechte speculatie te zijn geweest. Inderdaad hadden slechts zeventig man al het werk gedaan: maar van de soldaten, die alleen maar de stad waren binnengetrokken, nadat het kasteel genomen was, kwamen er voor en na zoo velen met eene vorde-

(1) BOR, BENTIVOGLIO, REYD, VAN METEREN, *ubi sup.* In een brief aan zijn vader, gedagteekend 1 Maart 1580 (O.S.), geeft graaf Willem Lodewijk een zeer kort verslag van deze onderneming en spreekt daarin van *drie* turfschepen: ‘in drie torff schuiten unter dem holtz verborgen 80 soldaten; maar deze opgaaf is zoo zeer in strijd met alle andere lezingen, en vooral met het uitgewerkt verhaal van Everhard Van Reyd, secretaris van graaf Willem Lodewijk, dat er niet aan te twijfelen valt, of de graaf was in den beginne slecht ingelicht. GROEN V. PR, Archives II, serie I 127.

ring van twee maanden soldij voor den dag, dat de som, die de stad moest opbrengen, tot boven de honderdduizend gulden steeg. De Spanjaarden beschuldigden dan ook prins Maurits, dat hij van zijne eigene stad zwaarder schatting had geheven dan Alexander Farnèse van Antwerpen, dat slechts vierhonderdduizend gulden had moeten opbrengen: eene buiten alle evenredigheid geringer som, wanneer men den rijkdom en het bijzonder gewicht der groote handelstad in aanmerking neemt.

In het verlies van Breda zag de prins van Parma reeds eene aanvankelijke vervulling zijner profetie van de groote schade, die de spaansche belangen in de Nederlanden lijden zouden, ten gevolge van Filips' onverzettelijk vasthouden aan den voorgenomen inval in Frankrijk, waarbij al het overige moest achterstaan. Te midden der beslommeringen en bemoeiingen voor zijn tocht naar Frankrijk, was het Alexander Farnèse niet mogelijk geweest dien onverwachten slag te keeren: maar zijn italiaansch bloed kookte bij de gedachte aan den smet, daardoor op de militaire eer zijner natie geworpen. Vijf compagniën voetvolk en eene compagnie ruitery - uitgelezen strijders van Spanje en Italië - hadden een welvarende, volkrijke stad en een goed versterkt kasteel laten innemen door een modderschuit en waren in wanhopigen schrik ijlings gevloden voor den aanval van zeventig, half van koude verstijfde Hollanders!

Het was te laat om de stad te redden, maar de hertog kon ten minste de voorbeeldelooze lafhartigheid der bezetting naar verdienste straffen.

Drie oversten - waarvan een nog wel met den krijgshaftigen naam van Cesar Guerra prijkte - werden te Brussel openlijk onthoofd. Een vierde, Ventimiglia, werd van zijn rang ontzet, maar bracht er het leven af, dank zijne bloedverwantschap met den hertog van Terranova; terwijl de gouverneur Lanzavecchia last kreeg zijn kommandement te Geertruidenberg neder te leggen. De groote veldheer verviel nooit in de fout, om, door eene misplaatste edelmoedigheid jegens onbekwame en lafhartige bevelhebbers, als het ware de overgaaf van steden en sterkten aan te moedigen.⁽¹⁾

Nog denzelfden nacht zond prins Maurits brieven aan de Staten-Generaal met de tijding der behaalde overwinning. Hohenlo schreef aan Oldenbarnevelt dezen korten brief: - De stad en het kasteel van Breda zijn ons, zonder dat er aan onze zijde een enkel man gesneuveld is. De bezetting bood geen wederstand, maar vlood verschrikt de stad uit.

(1) In zijne brieven aan den Koning geeft Parma een kort verhaal van het gebeurde, 14 Maart 1590. Archieven van Simancas M.S.

En in iedere stad der Vereenigde Gewesten werden de klokken geluid, vreugdevuren ontstoken en kanonnen afgevuurd, ter viering van deze heuglijke, heilvoorspellende gebeurtenis. Oldenbarnevelt, wiens aandeel in het ontwerpen van het geheele plan niet gering was geweest, ontving van de Staten Generaal een prachtigen vergulden beker, waarop verschillende tooneelen uit dezen korten zegetocht waren afgebeeld. De schippers kregen eene belooning in geld en een toelaag voor hun leven. Geen der tot dusver behaalde zegepralen had misschien meer algemeene voldoening en blijchap verwekt, dan deze verrassing van Breda.

Oppervlakkig schijnt het wel, dat de inneming van eene enkele stad, die daarenboven niet tot de belangrijkste behoorde, geene zoo uitvoerige beschrijving waard is als wij er hier van gegeven hebben. Maar dit geheele voorval is, met onuitwischbare trekken, in de herinnering des volks en de jaarboeken zijner historie bewaard gebleven. Als een voorbeeld van ondernemenden en volhardenden moed, ten slotte door volledige zegepraal bekroond, heeft dit feit mede gestrekt tot aanmoediging van kloeke geesten, ook in later tijd, en zal het immer een edelen naijver wekken in de vaderlandslievende harten; terwijl het bovendien reeds dubbele aandacht verdient als de eerste eener gansche reeks van stoutmoedige ondernemingen, waardoor de krijgskans, zoo langen tijd den Spanjaarden gunstig, eindelijk ten voordeele der Nederlanders werd gekeerd.

Prins Maurits, begeerig om zijn zorgvuldig opgegaarde wetenschap in praktijk te brengen, trok in den zomer en herfst met een klein leger geheel Noord-Brabant door en verdreef den vijand uit de kasteelen van Hemert en Heel, uit Elshout, Crèvecoeur, Terheyden, Steenbergen, Rosendaal en Oosterhout.⁽¹⁾ Zijn overigen tijd besteedde hij in dit jaar aan de voorbereidselen voor een veldtocht op groote schaal en ook aan het voeren van zekere onderhandelingen met het buitenland, waarop het weldra noodig zal zijn de aandacht te vestigen.

(1) VAN METEREN, XVI. 294.

Tweeëntwintigste hoofdstuk

Strijd der Vereenigde Gewesten tegen Filips van Spanje. - Toenemende macht der Republiek. - Invloed der aardrijkskundige gesteldheid op het lot der Nederlanden. - Ongelukkige toestand der zoogenaamde 'gehoorzame' provinciën. - Inwendig bestuur der Republiek. - Provincialisme. - Twisten met de engelsche leden van den Raad van State, Wilkes en Bodley - Uitsluiting van Oldenbarnevelt uit den Raad van State. - Voorstellen van Filips tot een schikking met de Vereenigde Gewesten. - De Staten wijzen alle aanbiedingen van bemiddeling af.

De Vereenigde Gewesten waren nu reeds sedert een vierde van een eeuw in onafgebroken burgerkrijg gewikkeld. Maar deze groote worsteling tegen het despotisme kan men toch eigenlijk niet den naam van burgerkrijg geven. Het was veelmeer een kamp voor de vrijheid, door bijna de geheele bevolking der Vereenigde Provinciën gestreden tegen een buitenlander, een despoot, vreemd aan haar bloed, onbekend met haar taal; een vijand van haar stam, een verachter van haar godsdienst, een vertreder van hare vrijheden, hare rechten en instellingen; tegen een man, die openlijk had verklaard dat hij liever de gansche natie uitgeroeid zou zien, dan te gedooogen dat zij der kerk van Rome ongehoorzaam werd. In vrijheid van denken en van spreken en schrijven over allerlei onderwerpen van godsdienstigen, staatkundigen en maatschappelijken aard was het Holland der zestiende eeuw de geheele overige wereld dier dagen ver vooruit; ja, zou het zelfs nog als beschamend voorbeeld kunnen strekken aan menig Christenland van onzen tijd. Lijfeigenschap was hier onbekend; in sommige provinciën had zij nooit bestaan en in de anderen was zij sinds lang afgeschaft. De vrije Friezen, de naaste stamverwanten van de in dit opzicht minder gelukkige Anglo Saksers, hadden nooit den stuggen nek gebogen onder het feodale stelsel, nooit den halsband der eigenhoorigen gedragen, noch, wat meer zegt, dien anderen aangelegd. In den grooten

strijd voor mensenrecht en vrijheid heeft geen enkele natie met onbesmetter hand de wapenen gevoerd; geen enkele aan het nageslacht een verheffender voorbeeld nagelaten van zuivere vaderlandsliefde en belangelooze opoffering, dan de Nederlanders in hun reuzenworstelstrijd tegen Filips van Spanje. Het was hier niet de strijd van eene kaste, die haar bloed veil had voor de handhaving harer eigen privilegiën, maar tegelijk meedoogenloos al wie beneden haar stonden verdrukte. Koningen en aristocraten mochten met spottende verachting nederzien op de burgerlijke republiek, waar Hans Mulder, Hans Bakker en Hans Brouwer staatkundige rechten bezaten en van eene andere souvereiniteit durfden praten dan die der aloude erfelijke geslachten en der gezalfde vorsten⁽¹⁾. Maar toch konden de spaansche lansknechten en de schitterende italiaansche en bourgondische ruiters en musketiers - die nu, zoowel achter hunne verschansingen als in het open veld, aan hunne republikeinsche vijanden den rug begonnen toe te keeren - den moed niet loochenen, waarmede deze boeren voor hunne vrijheid vochten; en toch moest Elizabeth van Engeland - zij, zoo naijverig als iemand op de rechten der erfelijke souvereiniteit en alle volksvrijheid vijandig gezind - het erkennen, dat de eenvoudige burger staatslieden der nieuwe republiek hunne meerderen niet hadden, waar het aankwam op wijsheid in den raad, op waardigheid en beleid in het diplomatiek verkeer.

En deze Nederlanders bleven voor het minst zich zelven gelijk. Zij hadden gebroken met het traditioneele geloof aan het mysterie van het koningschap, aan de providentiële roeping van enkele broze stervelingen om den gang der wereldhistorie te leiden en aan hunne medescheepselen wetten voor te schrijven. Wat zij deden, was voor het algemeen welzijn. Liever dan hunne worsteling met het despotisme op te geven, wilden zij, van geslacht tot geslacht, als in een atmosfeer van bloed en vuur ademen; want zij wisten het wel dat, zoo zij ook maar voor een oogenblik verflauwden of vertraagden, de tyrannie, onverbiddelijk als het graf, hen allen te zamen verzwelgen zou. Zij stredden inderdaad voor de vrijheid van allen; en juist om deze reden verdient de geschiedenis van deze groote worsteling de onverdeelde aandacht en belangstelling van allen, die hart hebben voor mensenrecht en vrijheid. Hadden de Hollanders deemoedig het hoofd gebogen voor de overmacht van Spanje, de geschiedenis van Engeland, van Frankrijk, van Duitschland zou geheel anders geworden zijn dan nu. Het bloed en de tranen,

(1) BOR, III. 205. Vergelijk ook FRUIN, Tien Jaren uit den Tachtigjarigen Oorlog. bl. 43; - een boek, evenzeer uitmuntend door degelijke studie als door schoonen vorm.

in deze stormachtige en bange dagen, door en om Nederlanders vergoten en geschreid, heeft tot een grooten zegen gestrekt voor alle tijden en volken. Bijna op elk tijdstip van dezen langdurigen oorlog, zou het hun mogelijk geweest zijn een onvoldoenden, een halfslachtigen vrede te sluiten: en waarschijnlijk zou deze handelwijze toegejuicht zijn door kortzichtige staatslieden, wier namen het nageslacht nu niet meer gedenkt; maar zulk een vrede zou ook, en wellicht voor eeuwen, een stroom van jammer en ellende over geheel Europa hebben uitgestort. Het grondgebied der Nederlanden is eng beperkt en schraal bedeed en het vormt nu slechts een onaanzienlijk koninkrijk onder de groote machten der wereld. De staatkundige grootheid der volken hangt toch schier evenveel van fysieke, als van zedelijke oorzaken af. Indien de geduchte vloed, waardoor de gelukkige Britsche Eilanden van het vasteland werden losgescheurd, eens op een ander, naburig punt der aardkorst hare werking had doen gevoelen; indien de belgische, hollandsche, duitsche en deensche lage landen eens tot één groot eiland waren gevormd en het beroemde kanaal, dat nu twee machtige, op elkander naijverige volken scheidt, droog land ware gebleven: welk een geheel ander verloop zou de wereldhistorie dan hebben gehad!

Inmiddels begon de nederlandsche Republiek reeds eene aanzienlijke mogendheid te worden onder de Staten der Christenheid. Indien het haar, ondanks de nadeelen harer ligging en aardrijkskundige gesteldheid, gelukte zulke groote dingen tot stand te brengen, hoe veel grooter zou dan niet haar macht, en hoeveel sterker en heilzamer haar invloed geworden zijn op de verspreiding en ontwikkeling van vrije instellingen en op de handhaving van den vrede tusschen de volkeren van Europa, zoo de natuur de jonge republiek maar minder stiefmoederlijk had bedeed. Aan de zeezijde was zij sterk: want de zee is de beste aller grenzen; maar te land zocht zij vergeefs naar vaste perken, bij gemis aan alle natuurlijke grenslijnen, en evenzeer aan een duidelijk herkenbaar en scherp geteekend onderscheid van ras, taal of geschiedenis. Toeval of menschenlijke willekeur alleen scheen Hoog-Duitschland van Neder-Duitschland te hebben gescheiden, Belgisch Gallië van het overige gallische rijk. En van het kleine lichaam, dat dus, sedert eeuwen, door een schijnbaar grillig noodlot, met een eigen, zelfstandig bestaan was bedeed, hadden staatkundige dwingelandij en godsdienstige dweepzucht nu weder een edel lid afgescheurd. Maar de band, die de nederlandsche gewesten samenbond, was reeds te hecht en hun gemeenschappelijk leven te krachtig ontwikkeld, dan dat zoodanige scheuring zonder smart of schade mogelijk zou zijn: van lager bewerktuigde wezens alleen kunnen, ook na gewelddadige schei-

ding, al de verschillende deelen blijven voortleven. De romp bleef hier bewaard, wel bloedend, maar toch levend en krachtvol: doch het afgescheurde lid lag eeuwen lang in machteloze verdorring neder.

De aardrijkskundige wet, die van zoo diep ingrijpenden invloed is op het lot der volkeren, openbaarde zich misschien nooit treffender, dan in de geschiedenis van deze natie. Een onverzettelijke moed, eene tot roekeloosheid gedreven ondernemingszucht en een onbuigbare wil hielden hier voor langen tijd het onvermijdelijke tegen en wisten een groot rijk te scheppen uit eenige zandbanken en moerassen, nauw tegen den oceaan verdedigd, en te land alleen door een kunstmatigen slagboom van blokhuisen en kasteelen voor de invallen van vijandige naburen beveiligd.

Reeds bij hare geboorte was de Republiek dus tot een kortstondigen bloei gedoemd; maar des te hooger stijgt onze bewondering voor de geestkracht harer zonen, en des te meer leeren wij den sterkenden, verheffenden invloed der burgerlijke vrijheid waardeeren, nu wij zien dat deze Republiek, zij het dan ook soms voorbijgaande, toch haar vaandel plantte in alle werelddeelen, en voor langen tijd een aanmerkelijk deel der aarde aan zich cijnsbaar wist te maken.

Welk eene ernstige les voor onze transatlantische republiek, bij hare geboorte door eene weldadige natuur boven alle volken der wereld gezegend, en voor wie een onbegrensd verschiets van vrijheid en voorspoedigen vrede open ligt, indien zij slechts niet, bij den eersten tegenspoed op haar pad, in verbijstering deze onschatbare voorrechten roekeloos wegwerpt! Tenzij dan dat de geheele geschiedenis een leugen is, zoo houde zij zich wel verzekerd, dat een volk, dat zich zelve wilens en wetens verscheurt en zijne natuurlijke en historische grenzen prijs geeft om zich binnen kunstmatige en willekeurige perken te laten insluiten, zich zelve ter dood veroordeelt, of althans tot een leven van politieke onbeduidendheid en kleingeestigen krijg, met het onvermijdelijk verlies van vrijheid en nationale onafhankelijkheid in het verschiets. Al kost het dan ook eene vreeselijke worsteling en, voor een tijd, opoffering van voorspoed en geluk; beter dit, dan dat zij voor immer zou ondergaan, zij, de verwachting der volkeren, de Vereenigde Amerikaansche Republiek.⁽¹⁾

Ik spreek hier alleen van den invloed, door de fysieke gesteldheid van land en bodem op de ontwikkeling der vrijheid en nationaliteit uitgeoefend, en zwijg van de niet minder bindende

(1) Geschreven in 1863.

zedelijke wetten, die geen volk overtreden kan zonder verlies van zijne gezondheid en levenskracht.

Ondanks vijftwintig jaren van rusteloozen binnenlandschen krijg, waren de Vereenigde Nederlanden vol leven en steeds wassende in voorspoed. In de gewesten daarentegen, die zich van de Unie van Brussel hadden losgemaakt, heerschte eene stilte als in het graf: daar was verval, slavernij, onwaardige onderwerping onder het juk van een vreemden vijand. De leiders der beweging, die op de scheuring van 1579 - gewoonlijk de 'Verzoening' genaamd - was uitgelopen, bekleedden wel militaire en burgerlijke eereambten onder den vreemden dwinge land: maar toch zagen zij hun ijver in den strijd tegen hunne eigene broeders slecht beloond door de koele verachting, waarmede nu hunne meesters hen bejegenden. En wat de volksmassa betreft: het zou moeilijk vallen zich grooter ellende voor te stellen, dan die, waarin, volgens het getuigenis van tijdgenooten, de 'gehoorzame' provinciën waren gezonken. Even als zes jaar vroeger, wierpen ook nu de wolven hunne jongen in de verlaten pachthoeven, en hadden doornen en distelen akker en boomgaard overheerd; roovers plunderden op de groote wegen, waarlangs zich vroeger eene nijvere welvarende bevolking bewoog; edellieden bedelden hun brood in de straten van steden, wier kooplieden eens Keizers te gast noodden, en wier rijkdom en handel de bewondering wekten der wereld; ja zelfs gaf de spaansche onderkoning openlijk vergunning, dat, in de landbouwende gewesten, de braak liggende velden door den eersten den besten in bezit genomen en bebouwd mochten worden, tot de verdwenen eigenaars van den grond zich weder zouden aanmelden⁽¹⁾.

'Zonder rechtvaardigheid en bekwaamheid geregeerd' - zegt een Nederlander, wiens trouw aan den Koning en wiens gehechtheid aan de kerk boven alle verdenking verheven is - 'zonder rechtvaardigheid en bekwaamheid geregeerd, opgegeten en overgeleverd aan de willekeur van vreemdelingen, die het merg en bloed van het land uitzuigen, zonder voordeel voor den Koning, die de gehoorzame steden tot de beenderen afknagen en naar goedvinden het weerlooze platteland uitplunderen - is het licht te begrijpen hoe weinig deze gewesten met hun toestand tevreden zijn. Handel en nering houden op in een land, dat daardoor alleen bevolkt is geworden, want zonder deze takken van bestaan zou er voor menschen geen jammerlijker en armer verblijf te vinden zijn, dan ons land'⁽²⁾.

(1) VAN METEREN XVI. 297.

(2) Discours du Seigneur de Champagne sur les affaires des Pays-Bas, 21 Dec. 1589. Bibl. de Bourgogne MS N°. 12 962.

Indien er iets ergers te bedenken is dan het somber tafereel, door den nederlandschen staatsman en veldoverste van den toestand zijns lands opgehangen, dan is het zeker wel het middel, dat hij ter genezing van de kwaal aan de hand doet. De gehoorzame provinciën, die zoo zwaar voor hare gehoorzaamheid boetten, worden door hem niet vermaand om zich uit haar verval op te beuren, door aansluiting aan de zustergewesten, die, in hun edelen strijd tegen vorstelijk en geestelijk absolutisme, zich als tot eene vrije en machtige republiek hadden verheven: verre van daar. Wel worden twee krachtige middelen tot herstel en nieuwen bloei aangewezen, maar deze middelen waren toch geheel andere dan die, waarin de Republiek sterkte en heil had gezocht en gevonden. In de eerste plaats wordt het noodig geacht, dat de gehoorzame provinciën overvloediger worden voorzien van monniken en Jezuïeten. De bedelorden moesten tot verdubbelde werkzaamheid worden aangespoord en de Koning moest worden uitgenoodigd om naar ieder dorp, in verhouding tot de bevolking, de noodige geestelijken te zenden, met last om van huis tot huis rond te gaan, de kinderen te tellen, en zorg te dragen dat zij hun catechismus leerden, ingeval de ouders in het onderwijzen daarvan nalatig mochten zijn; en, ook wanneer dit laatste niet het geval was, om toe te zien en te onderzoeken of dit onderwijs grondig en zonder bedrog geschiedde.

In de tweede plaats was het van overwegend belang, dat niemand door de bisschoppen zou worden gevormd, die niet vooraf behoorlijk onderwezen was. ‘En,’ zeide Champagny, ‘wanneer er soms niet genoeg bedelmonniken mochten zijn, om zich geheel met het onderwijs te belasten, dan zouden de Jezuïeten dat mede op zich kunnen nemen, niet meer of minder dan gezegde bedelmonniken: in dier voege, dat eenigen van beide orden naar de parochiën werden gezonden. Daarom zou het wenschelijk zijn, dat Zijne Majesteit van den Paus een bevel verkreeg, waarbij dit aan de Jezuïeten werd gelast, daar zij anders misschien hunne medewerking zouden weigeren. Ook moest er bevel gegeven worden, dat alle Jezuïeten, voor zoover zij inboorlingen dezer provinciën zijn, herwaarts terugkeeren, in plaats van elders rond te zwerven, alsof hunne hulp hier niet dringend noodig ware.’

Voor al moesten de bedelmonniken hunne bijzondere zorg wijden aan Antwerpen; iederen dag, bij het aangaan der beurs, moest er door hen in het Fransch, Duitsch en Engelsch opzettelijk eene preek worden gehouden.

Geschiedde dit, dan mocht men met grond verwachten dat Antwerpen uit zijne puinen verrijzen zou en, ondanks de afsluiting van zijne prachtige rivier, toch zijn ouden rang onder

de groote koopsteden der wereld weder innemen. Door zulke krachtige bondgenooten als bedelorden en Jezuïeten gesteund, zou het weldra zegevieren over zijn snel in macht wassenden mededinger, het kettersche Amsterdam, welks voorspoed toch op geen hechtere grondslagen rustte dan godsdienstige en staatkundige vrijheid en een onbelemmerden toegang tot de zee.

Dit waren dus de wenschen en uitzichten van een uitnemend en trouw Nederlander, aangaande de wedergeboorte van zijn ongelukkig land; dit zijne denkbeelden over de wezenlijke bronnen van grootheid en voorspoed der volkeren. Is het dan wel te verwonderen, dat het land steeds dieper zonk en dat deze ervaren staatsman en moedige krijger, na niet vele jaren, ten einde raad, zijn onteerd hoofd zocht te verbergen onder een monnikskap?

De kust der gehoorzame provinciën was geheel geblokkeerd. De Vereenigde Gewesten waren meester ter zee: hunne groote en kleine kruisers bewaakten zorgvuldig iedere baai, haven en kreek aan de vlaamsche kust, zoo dat zelfs geen visscherspink, zonder hun goedvinden, uit- of binnenloopen kon. Nadat Antwerpen in handen der Spanjaarden was gevallen, verloor het voor immer zijn hoogen rang en vroegere grootheid. Die stad, waarvan nog kort geleden een venetiaansch gezant half onwillig en met een zucht, had getuigd, dat zij, wat den omvang van haar handel betrof, zijne eigene schitterende hoofdstad te boven streefde: die eens zoo bloeiende en heerlijke stad, was zelfs geen zeehaven meer. Van den oceaan afgesloten door Vlissingen - nog steeds door het engelsch garnizoen bezet, als pand voor de terugbetaling der door de Koningin voorgeschoten gelden - zonk haar wereldhandel zichtbaar. Haar bevolking slonk tot niet veel meer dan de helft van voorheen; terwijl Gent, Brugge en andere steden ter nauwernood een derde harer vroegere inwoners overhielden.

Daarentegen waren de handel en nijverheid der Republiek ontzaglijk toegenomen en breidden zich nog steeds uit. Hare bitterste vijanden zelfs konden de uitnemende wijsheid en het schitterend geluk niet loochenen, waarmede hare zaken werden bestuurd, noch het groote voorrecht dat zij daardoor boven de gehoorzame provinciën bezat. 'De rebellen zijn niet onbekend met onzen toestand,' zeide Champagny; 'zij zelve worden met zeldzaam talent geregeerd en zij steken den draak met hen, die zich aan den hertog van Parma onderwerpen. Zij worden te meer in hun verzet gestijfd, als zij zien hoe velen van ons tot hen de wijk nemen met bittere klachten over het slechte bestuur, en hoe allen, die maar eenigszins kunnen, door de vlucht trachten te ontkomen aan de ellende en den honger, die daardoor over deze provinciën zijn gebracht.' De nijvere bevolking was,

ook haars ondanks door eene onverbiddelijke wet gedreven, de zuidelijke provinciën ontvlucht en had naar het Noorden de wijk genomen. De arbeiders in ijzer, papier, zijde, linnen en kant, de fabrikanten van brokaat, tapijtwerk en satijn, zoowel als de handswerklieden van lager rang: allen waren de slavernij ontweken en hadden naar het land der vrijheid hunne schreden gewend. De geschiedenis der beschaving weet geen ander tijdperk aan te wijzen, waarin de nijverheid een sneller en hooger vlucht nam, als juist in Holland gedurende deze jaren van bloedigen strijd. De steden konden ter nauwernood hare steeds aangroeiende bevolking huisvesten. Amsterdam nam in rijkdom en bevolking haast nog sneller toe dan Antwerpen zonk; en hetzelfde bijna kan gezegd worden van Middelburg, Enkhuizen, Hoorn en zoo menige andere stad. Overal was de hand der bouwmeesters rusteloos werkzaam om aan immer nieuwe behoeften te voldoen: pakhuizen en paleizen, dokken en arsenalen, vestingen en dijken, prachtige straten en gansche voorsteden verrezen aan alle kanten; en nog was er ruimte te kort voor de steeds vermeerderende bevolking, waarvan een niet onaanzienlijk deel voortdurend in schepen en schuiten woonde. Want zelfs die nauwe spanne gronds, Holland genaamd, bestond nog voor een derde uit water, in zes groote meeren verdeeld: het Haarlemmermeer, de Schermer, de Beemster, de Wormer, de Purmer en de Waerdt. Waar geen duinen eene natuurlijke borstwering tegen de zee vormden, werd het land verdedigd door dijken, onder het opzicht van bijzondere colleges en besturen gesteld, die ook hadden te waken voor de handhaving van het ingewikkelde stelsel van kanalen, molens en sluizen, waardoor het binnenwater, dat anders de lage landerijen dreigde te overstroomen, werd afgevoerd.

De geheele provincie Zeeland was één groote polder. De verschillende eilanden waren door stevige dijken omringd, en tegen het geweld der aandringende golven beveiligd. De gemiddelde kosten en dijkbouw bedroegen zestig gulden per roede van twaalf voet, of vierentachtigduizend gulden per mijl. De gezamenlijke kosten der zeeuwsche dijken werden geraamd op f 3 360 000, behalve het jaarlijksch onderhoud.⁽¹⁾

Maar nergens waren de Nederlanders meer te huis dan op zee: zij wisten, dat - mocht het in hun strijd tegen vreemde tirannie tot het uiterste komen - hun nog altijd één redmiddel overschoot: namelijk hun land aan de golven prijs te geven en elders een nieuw vaderland te gaan opzoeken. Te allen tijde is het bijna onmogelijk gebleken, een zeevarend volk, althans gedu-

(1) VAN METEREN XVI: 288, 289, 290.

rende langen tijd, te doen bukken onder het juk van staatkundige of persoonlijke slavernij. Het schijnt wel, dat het dagelijksch verkeer op den vrijen, grenzenloozen oceaen en de gewoonte om met de woeste elementen te kampen en die te bedwingen, bij uitnemendheid geschikt zijn, om het gevoel van zelfstandigheid en eigenwaarde bij den mensch te ontwikkelen. Met uitzondering van Spanje, waren toen reeds de voornaamste zeevarende volken der wereld protestantsch. De mogendheden, die zoo onversaagd en hardnekkig den strijd volhielden tegen het Heilig Verbond, waren in de eerste en voornaamste plaats zeemogendheden. Reeds Champagny zag dit in: ‘al de kettersche zeelieden der wereld’ - zeide hij, ‘want het schijnt dat ketterij meest aan zeelieden eigen is - zullen zich met elkander verbinden: en dan, wee de spaansche bezittingen in Indië, waarop de Engelschen en Hollanders nu reeds dreigende blikken slaan.’

Van de vroegste tijden af waren de Nederlanders bekend geweest voor hunne openhartigheid en de onafhankelijke rondheid van hun karakter en omgang. Nu gingen zij de geheele wereld voor in stoute tochten en ontdekkingsreizen ter zee. De handelsvloot der Vereenigde Provinciën telde minstens drieduizend schepen van honderd tot vierhonderd ton, behalve nog het onnoemelijk getal karveelen, doggers, buizen, kromstevens en andere vaartuigen, voor den binnenlandschen dienst en de uitgebreide visscherijen bestemd; jaarlijks werden er, naar gemiddelde berekening, duizend nieuwe schepen gebouwd.

Naar de Oostzee voeren zij om honig, was, talk, timmerhout, ijzer, terpentijn en hennip. Uit het verre Indië en uit Amerika brachten zij de gewrochten over der alleroudste beschaving en de nieuw gevonden vruchten van een nog maagdelijken grond, en verkochten die aan de minder ondernemende volken der oude wereld. Lust tot avonturen, maar door degelijke wetenschap geleid en voorgelicht, zon reeds op de stoutste tochten naar onbekende streken, waarheen tot dusver niemand zich had durven wagen; en weldra zullen wij al onze aandacht moeten wijden aan die beroemde poolreizen der Hollanders, ter opsporing van den noordwestelijken doortocht naar Cathay: ondernemingen, van niet minder heldenmoed, kloekheid en wetenschap getuigende, dan die, waardoor zich in later dagen zoo menig engelsch en amerikaansch onderzoeker onsterfelijken roem verworven heeft. Een volk, gewikkeld in rusteloozen strijd tegen een militair en priesterlijk despotisme, dat over de krachten van den machtigsten staat dier dagen kon beschikken, kon toch nog lust en kracht en tijd vinden om de gevaren der poolzeëen te trotseeren, en uit de verst verwijderde streken der aarde schatten van wetenschap en kennis aan te voeren.

Ziedaar de zegenrijke vrucht der vrijheid. Door haar bezield

en aangevuurd, wist deze kleine maar krachtvolle en vindingrijke republiek te zegevieren over alle hinderpalen, haar door mensen of door de natuur in den weg gelegd. Zij schiep legers naar een nieuw systeem, en verdreef daarmee de beroemdste soldaten der nieuwere historie van haren grond; zij bouwde vloten, en gebruikte ze om, in moeilijke tijdsgewrichten, de zaak van Engeland, van het Protestantisme, van de burgerlijke vrijheid, ja zelfs van de fransche nationaliteit van een dreigenden ondergang te helpen redden. Meer nog: door haar handel, zelfs met haar aartsvijand, wist de Republiek zich voortdurend nieuwe middelen te verschaffen om de macht van dien tegenstander te breken en hare eigene te vergrooten.

De eigenlijke oorlogsvloot der Vereenigde Gewesten bestond uit honderd groote schepen - eene aanzienlijke macht, in een tijd toen een schip van dertienhonderd ton als een monster gold - benevens een onbepaald getal kleinere vaartuigen, die binnen zeer korten tijd behoorlijk voor den krijg konden worden uitgerust. In die dagen, toen er op de vloten nog werkelijk man tegen man gevochten werd en het zwaar, ver dragend geschut onbekend was, kostte het weinig moeite, een koopvaardijvaartuig in een kaperschip te herscheppen; ieder schip, dat kanonnen en soldaten aan boord kon nemen, was toen in den oorlog bruikbaar. En de zeemacht voorzag in haar eigen onderhoud: zij bestreed hare uitgaven uit de opbrengst der konvooi- en licentgelden. Het is waar dat deze konvooien en licenten, althans voor een deel, een sterke gelijkenis hadden met eene brandschatting, waaraan vriend en vijand gelijkelijk onderworpen waren; want in deze onrustige dagen werd het onderscheid tusschen vrijbuitery, zeeroof op eigen hand en gewettigde kaapvaart niet altijd even nauwkeurig in het oog gehouden.

Prins Maurits was admiraal generaal der Unie en stond aan het hoofd der gezamenlijke zeemacht; maar hij kon weinig uitrichten zonder de medewerking van de verschillende admiraliteitscolleges, wier onderlinge naijver meermalen iedere krachtige handeling belemmerde en de best ontworpen plannen verijdelde.

En hier stuiten wij op een der grootste gebreken van de nederlandsche staatsregeling: de steeds sterker wordende zucht naar decentralisatie en provinciale autonomie. Reeds meermalen hebben wij, in den loop van dit werk, de staatkundige instellingen en regeeringsvormen dezer landen, althans in de hoofdtrekken, geschetst. In den tijd, waarvan wij nu spreken, had de staatsregeling reeds nagenoeg den vorm aangenomen, waarin zij is blijven voortbestaan tot de geheele Republiek in den storm der Fransche Revolutie onderging. Tot hiertoe - en zoolang de natie werd bijeengehouden en beheerscht door het bewustzijn van het immer dreigende gemeenschappelijke gevaar en van de noodzakelijkheid

om alle krachten in te spannen ter bereiking van een gemeenschappelijk doel - vielen de gebreken en leemten der staatsregeling minder in het oog en droegen zij vooral minder noodlottige vruchten dan in later dagen, toen voorspoed en weelde de gemoederen hadden verweekt en de stem der zuivere vaderlandsliefde maar al te vaak door die van het eigenbelang tot zwijgen werd gebracht.

Na de afzwering van Filips en de weigering van Frankrijk en Engeland om de aangeboden souvereiniteit over de nederlandsche gewesten te aanvaarden, was de opperste macht feitelijk overgegaan in handen van de Staten-Generaal. Maar deze Staten-Generaal konden, althans naar onze tegenwoordige begrippen, geene eigenlijke volksvertegenwoordiging heeten: de leden toch werden niet door het volk gekozen. Die Algemeene Staten bestonden uit de afgevaardigden van de Staten der provinciën, toen vijf in getal: Holland, Zeeland, Friesland, Utrecht en Gelderland. En de Provinciale Staten bestonden wederom uit afgevaardigden, niet van de gezamenlijke inwoners der provincie, maar van de vroedschappen of stedelijke regeeringen. En ook deze vroedschappen zelven werden niet door de burgerij verkozen: zij benoemden zich zelven en vulden zelven de openvallende plaatsen in haar midden aan; het waren, in één woord, gesloten onsterfelijke corporaties. In den grond der zaak was dus de souvereiniteit verdeeld tusschen de burgemeesters en regenten van een aantal steden, evenzeer onafhankelijk van het volk dat onder hen, als van eenig centraal staatsgezag dat boven hen stond; dit zijn de ware souvereinen, de koningen van het republikeinsche Holland.

Wel had de ridderschap stem en zitting, zoowel in de Provinciale als in de Generale Staten, en dat niet alleen als vertegenwoordiger der edelen, maar ook van de kleinere steden en van het platte land; doch de invloed van den adel was in de laatste jaren sterk afgenomen, ten eerste ten gevolge van de verwoesting, door den opstand in zijne gelederen aangericht, ten andere, en wel voornamelijk, door de snel toenemende macht en rijkdom der handeldrijvende en neringdoende burgerij. Wel werden bij voorkeur nog edelen geroepen tot staats- en krijgsambten en werden hun gewichtige zendingen toevertrouwd, maar als stand hadden zij genoegzaam geen macht meer. Bovendien was, op raad en aandrang van Oranje, het getal der steden, die afgevaardigden ter Statenvergadering mochten zenden, aanmerkelijk uitgebreid: bij de zes groote, die dat recht reeds bezaten, waren nog twaalf kleinere gekomen, zoodat de ridderschap stond als één tegenover achttien. Trouwens, bij de steden vond Oranje's verzet tegen de spaansche dwingelandij en zijn streven, om de onafhankelijkheid van het land tot stand te

brengeu, den krachtigsten steun. Wij zagen het reeds, hoe velen der aanzienlijkste edelen hem verlieten en zich aan de zijde des Konings schaarden. Lamoraal van Egmont betrad het moordschavot, op Filips' bevel voor hem opgericht, met eene bede voor den Koning op de lippen. Egmont's oudste zoon bekleedde nu een hoogen rang in het spaansche leger, en voerde de wapenen tegen zijn eigen land, ten behoeve van den tiran, die zijn vader had ter dood gebracht. Aremberg en Ligny, Aerschot, Chimay, Croy, Montigny, kortom meest al de groote adellijke geslachten, althans die der zuidelijke Nederlanden, hielden de zijde des Konings.

De omwenteling, die het land van den ondergang gered en de groote nederlandsche Republiek in het leven geroepen had, was in vollen nadruk eene burgerlijke omwenteling: van de burgerij was zij uitgegaan, door de burgerij werd zij gelukkig ten einde gebracht; het was dus niet meer dan natuurlijk, dat burgers nu het roer van staat in handen kregen. Over het algemeen is de burgerstand in Europa juist niet de leidende macht geweest bij de groote omwentelingen en gewichtige keerpunten der geschiedenis; evenmin heeft hij zich - vooral in de nieuwere tijden - gekenmerkt door eene zeer hartstochtelijke en zelfopofferende vrijheidsliefde; en in den regel is er overvloedig gelegenheid om zich vroolijk te maken over Hans Mulder en Hans Bakker, waar zij als staatsheden en regenten optreden, en over het land waar het oppergezag in zulke handen berust. Maar toch speelden de burgers een zeer voorname, zoo niet de eerste rol in het groote drama, dat ons bezig houdt; en zelden werd een degelijker en krachtiger type van hun stand gezien, dan in den burger Johan Van Oldenbarnevelt, die, sinds den dood van Willem de Zwijger en het vertrek van Leicester, inderdaad Holland regeerde. Geen krijgs- of staatsman, die ooit met den machtigen advocaat in aanraking kwam, of hij ervoer de overmeesterende kracht van zijn veelomvattend verstand en doordringend genie.

Maar, wanneer men eenmaal het beginsel van het goddelijk recht der overheid als eene fictie heeft verworpen, is het zeer moeilijk eene logische staatstheorie in elkander te zetten, tenzij dat het feit der volkssouvereiniteit, zich uitsprekende in weerwil der meerderheid, eenvoudig en oprecht worde aangenomen, in spijt der daartegen ingebrachte wijsgeerige bedenkingen.

In de Nederlanden nu was er geen Koning, en, althans in staatkundigen zin, eigenlijk ook geen volk. Maar dit laatste noodlottige gebrek werd niet gevoeld en opgemerkt, zoo lang de dagen duurden van worsteling en gevaar. De regenten en magistraatspersonen van die eeuw waren bijna allen van onbesmetten naam en onverdachte trouw, eerlijk en vol liefde voor

hun land. Het volk wist en zag dit; en zonder morren eerbiedigde het hun gezag en begeerde geen anderen invloed op den gang der regeering, dan dien het met der daad reeds door de personen der regenten uitoefende: immers waren de mannen, die eene zoo uitgestrekte macht in hunne stad bezaten, uit het volk voortgekomen en behoorden zij, door levenswijze en fortuin, nog steeds tot de eigenlijke burgerij. Zoo gaven, twee geslachten later, de eerste amerikaansche kolonisten in de wildernissen van Massachusetts de onbepaalde uitoefening der volle souvereiniteit in handen van hunne weinig talrijke overheden; en zelden werd er een enkel voorbeeld gevonden van misbruik van macht. Evenwel ontwikkelde zich uit deze kiem de onbeperkte democratie, die de wereld tot dusver aanschouwde.

In het verder verloop der nederlandsche geschiedenis openbaarde zich evenwel eene andere uitkomst, die te gelijk een der oorzaken werd van den val der Republiek. De regeerende klasse, hoewel van burgerlijke afkomst, scheidde zich langzamerhand van de burgerij af, trok zich terug uit handel en nijverheid, leefde van geërfd rijkdommen, in het evenzeer erfelijk bezit van ambten en betrekkingen: de regentenstand werd eene oligarchie. Niet veel minder dan de natuurlijke oorzaken, waarop wij boven wezen, droeg deze uitkomst er toe bij om den ondergang der Republiek waarschijnlijk te maken, zoodra zij door een overmachtigen buitenlandschen vijand zou worden aangetast.

Maar in den tijd, waartoe wij nu genaderd zijn, kon zekerlijk aan de Staten-Generaal geen zelfzucht en eigenbelang worden verweten - ofschoon zij zich, zonder recht, de souvereiniteit hadden aangematigd, die, bij ontstentenis van een landsheer, kon geacht worden aan het volk te behooren; en ofschoon zij gaandeweg het door hen zelve aan den Raad van State opgedragen uitvoerend bewind meer en meer aan zich hadden getrokken. De Nederlanders hadden over het algemeen een afkeer van ambtsbejag; zij waren van nature geneigd de gestelde machten te gehoorzamen; terwijl, aan den anderen kant, hunne regenten - zoo als de leden der stedelijke regeering gewoonlijk genoemd werden - in dien tijd nog niet door geboorte of dagelijksch bedrijf van de eigenlijke burgerij waren afgescheiden. De republiek was een staatkundig maatschappelijk feit, dat noch met de wetten noch met de zeden streed; en het volk, al mocht het dan in politieken zin niet bestaan, was in waarheid alles in allen. De ware held der nederlandsche geschiedenis was altijd: het volk.

De verandering, waarvan wij zoo even spraken, en waardoor de Raad van State, in het wezen der zaak, van bijna alle gezag werd beroofd, mocht al schier onopgemerkt tot stand komen: zij was er niet minder gewichtig om. Tijdens Leicester's bestuur was deze Raad een zeer belangrijk en machtig regeeringscollege,

dat ook na zijn vertrek nog in het bezit bleef van een gewichtig deel der uitvoerende macht, vooral met betrekking tot krijgszaken. Het was een college samengesteld uit de bekwaamste en ervarenste staatslieden der verschillende provinciën, gemeenlijk achttien in getal, en het eenige regeeringslichaam, waarvan de leden trouw moesten zweren aan de geheele Republiek, aan het algemeen belang der Unie. Ieder lid moest ‘zijne eigene provincie afzweren, om voor de Generaliteit te zijn.’ Hunne beraadslagingen mochten alleen strekken ter bevordering van het algemeene welzijn; zij waren daarbij in hunne besluiten niet gebonden aan instructiën van de Staten der Provinciën, noch hadden zich, bij belangrijke vraagstukken, om inlichting of beslissing tot deze Staten te wenden. In één woord: de Raad van State was, in beginsel, een zelfstandig uitvoerend bewind, onder de Staten-Generaal aan het hoofd der geheele Unie geplaatst⁽¹⁾.

Maar onder Leicester had de Raad van State het vertrouwen des volks verspeeld. De kuiperijen van den engelschen landvoogd, die onder den dekmantel der democratie naar het oppergezag streefde, de burgerijen opzette tegen hare regenten en de predikanten aandreef om als volksleiders eene politieke rol te spelen, waartoe zij niet geroepen waren en die in de gevolgen zoo noodlottig bleek, hadden bij de Staten wantrouwen opgewekt tegen het invloedrijke college, dat Leicester bij zijne handelingen steeds raadpleegde.

Krachtens het met haar gesloten tractaat had de Koningin van Engeland het recht, twee van hare onderdanen tot leden van den Raad te benoemen. Ook de opperbevelhebber harer hulptroepen had daarin zitting. Nadat nu de kwade praktijken van Leicester aan het licht waren gekomen, evenals de gevaren, waaraan hij het land daardoor had blootgesteld, was het vrij natuurlijk dat de algemeene stemming der gemoederen jegens Engeland niet zeer gunstig was, al mocht men dan ook overtuigd zijn van de noodzakelijkheid eener oprechte vriendschap tusschen de twee landen, en wel in beider belang.

- (1) ‘Sa Majesté voit journellement par expérience, qu'à cause que l'autorité qui appartient au Conseil d'état de ces provinces, suivant les articles du contract fait entre S.M. et ces pays-cy, luy est en plusieurs points du tout ostée, et quasi en tout sort raccourcie par V.S. De la naist une telle confusion et désordre au gouvernement de ces provinces que non seulement c'est l'occasion de beaucoup de malentendus et mescontentements, mais aussi faict que l'ennemy n'est si vivement repoussé comme il pourrait estre, et consequemment met S.M. et ces provinces en plus grand trouble et despense qu'aultrement ne requeroit le maintien de ces guerres; en esgard de quoi je suis chargé de par S M. de vous signifier, qu'elle désire de V.S. que quelque pouvoir qui a esté baillé au Conseil d'état par la susdicte convention, soit aussi pleiment restitué et établi’ enz. (Missive aan de Staten-Generaal van sir Thomas Bodley, 26 April 1590; Rijksarchief MS.)

Het gevolg van een en ander was, dat de twee engelsche raadsleden Wilkes en Bodley en de bevelhebber der engelsche hulptroepen voortdurend met de nederlandsche regeering overhoop lagen. De Engelschen durfden zelfs voor zich zelven een recht van veto vorderen, ten aanzien van alle door den Raad genomen besluiten; maar de Staten-Generaal antwoordden dat de zaken, waarover in dat college werd beraadslaagd en besloten, dit land aangingen, en niet den staat van Engeland. De beide engelsche leden en de bevelhebber, die te zamen Hare Majesteit vertegenwoordigden, hadden het recht om op gelijken voet met de overige leden aan de beraadslagingen en besluiten deel te nemen; maar het was onmogelijk hun de bevoegdheid toe te kennen, om naar goedvinden die besluiten te vernietigen. Inderdaad, men zou in Engeland waarschijnlijk vreemd hebben opgezien, indien twee Hollanders zich een veto hadden willen aanmatigen over alle besluiten, door den Geheimen Raad der Koningin te Richmond of Windsor genomen; en het was niet wel doenlijk in het tractaat een artikel aan te wijzen, waarop deze Engelschen in Den Haag hunne buitensporige vordering konden steunen.⁽¹⁾

Een tweede oorzaak van gehaspel was de onbekendheid der Engelschen met de taal, waarin de beraadslagingen door den Raad van State werden gevoerd.

Volgens een gewoonte, die in de parlementaire geschiedenis niet geheel zonder voorbeeld is, bedienden zich de leden der Staten en van den Raad, bij het bespreken der aangelegenheden van hun eigen land, van hunne moedertaal. De beide engelsche leden maakten er evenwel een grief van, dat de Nederlanders Nederlandsch spraken, en in naam der Koningin werd nu de eisch gesteld, dat zij zich van eene andere taal zouden bedienen, die voor een vreemdeling beter te verstaan was.⁽²⁾

De Nederlanders wezen evenwel dien eisch af; waarschijnlijk

- (1) 'In den Raedt van Staten deser Landen,' zeiden de Staten-Generaal tot de engelsche leden, 'worden gehandelt, geconsulteert ende geresolveert de saecken den staet derselver Landen aengaende, ende niet den staet van Engellant. Ende daeromme en connen die Staten niet verstaen, dat tot dienste van dese Landen ofte van haer Ma^t., by forme van een negative voix can worden geprocedeert, omme den voortganc der resolutie te beletten; maer hebben den gouverneur van hare Ma^t. secours ende de Raeden by hare Ma^t. geintroduceert, hare stemmen negative ofte affirmative te geven, als andere van den Raede.' (Antwoord aan Wilkes en Bodley, 15 October 1590; Rijksarchief MS)
- (2) 'Sa Majesté trouvant estrange que voulsissiez que les siens demeurassent par ce moyen muets au dit Conseil, requiert que dès à présent et à l'avenir toutes les propositions, consultations, conférences et délibérations, qui se feront au dit Conseil, soyent tousjours es langues Latine ou Françoisse, et que les actes et registres des dictes consultations, résolutions et délibérations, se tiennent en l'une des deux langues susdictes.' (Wilkes en Bodley aan de Staten-Generaal, 20 Juli 1590; Rijksarchief MS.)

wel overtuigd dat, in het omgekeerde geval, Harer Majesteits Geheime Raad of de beide Parlementshuizen evenmin gezind of bevoegd zouden zijn om in het Italiaansch of Latijn te gaan beraadslagen, ten gevalle van een paar vreemdelingen, die de engelsche taal niet goed machtig waren. Het was dan toch wel zoo eenvoudig, dat de vreemdelingen de taal van het land aanleerden, of anders een hunner collega's verzochten hen als tolk te willen dienen; en dat te meer, daar de Staten, toen de Nederlanden nog slechts afhankelijke gewesten waren, steeds geweigerd hadden, ook zelfs op verzoek van den landsheer, om eene andere dan hunne moedertaal te gebruiken.⁽¹⁾

In dien tijd was de behartiging van Harer Majesteits belangen in Den Haag voornamelijk toevertrouwd aan sir Thomas Bodley, een man, die door zijne krenkende hooghartigheid, zijne onbesuisde taal en hartstochtelijke briefwisseling, zoowel met de Staten als met de engelsche regeering, voor beide landen veel kwaad heeft gesticht. De uitstekende minister Walsingham - wiens dood in de lente van dit jaar voor Engeland een bijna onherstelbaar verlies mocht heeten - had er zich nog op zijn sterfbed een verwijt van gemaakt, dat hij een zoo gewichtigen post aan zulk een onrustig en ongeschikt man had toevertrouwd. Ortel, de afgezant der Staten te Londen, schreef dat de zaken, naar hij vertrouwde, in het vervolg meer ten genoegen der Staten zouden geschikt worden; want na den dood van Walsingham, moest Bodley nu briefwisseling voeren met den lord schatmeester, op wien hij niet licht een zoo overwegenden invloed zou kunnen uitoefenen als op den overleden Staatssecretaris.⁽²⁾

(1) 'Alle de Provinciën, Steden ende Leden van dien, tegenwoordigh in de Unie wesende,' - zeiden de Staten - 'gebruycken de nederlandsche spraecke; ende volgende verscheyde privilegiën ende rechten der voorscreven Landen, en mogen de Gecommitteerden der Staten van de respective Provinciën, in de saecken van den Lande, geen ander als de nederlandsche spraecke gebruycken. Daeromme en is niet practicabel in dit punct eenige veranderinghe inne te voeren. Te min, nademael die Staten der voorscreven respective Provinciën noyt hebben willen gedooogen dat haere Gecommitteerden in saecken der Landen vreemde spraecken soudē gebruycken; oock niettegenstaende het versoeck van haerlieder Princen selfs geschiet, uit wichtige ende wel gefondeerde redenen. Ende daer sulcks in eenighe saecken specialyck met veele difficulteyten is geconsenteert geweest, ten tyde als in de vergaderinghe van de Staten verscheyden provinciën van Walscher sprake waren comparerende, hebben de Princen daervan den Staten gegeven solennele acte van nonprejuditie, met belofte dat sulcx niet in consequentie soude worden getoogen. Ende hebben de ondersaten van hare Ma^t. hen beter te laeten onderichten in den Raedt van Staet vant gunt aldaer geproponeert ende gedelibereert sal worden, dan dat de ingesetenē deser Landen, jegens de rechten ende privilegiën derselver, in de beleydinghe van des Landes saecken vreemde spraecke soudē moeten gebruycken. Ibid.

(2) BOR III. XXVII. 530.

Daar kwam bij, dat juist omstreeks dezen tijd de advocaat van Holland, Oldenbarnevelt, buiten den Raad van State gesloten werd.⁽¹⁾ Deze machtige provincie had toch reeds ernstige grieven tegen de samenstelling van dat college. Holland, dat de helft droeg in de som der gemeene oorlogskosten, had maar een vierde der stemmen in den Raad; en welhaast werd het gewoonte, om alle gewichtige aangelegenheden aan de kennisneming van den Raad van State te onttrekken en bij de Staten-Generaal in behandeling te brengen. De Raad beklagde er zich over, dat hij zelfs over krijgszaken niet werd gehoord en dat de belangrijkste expeditiën door prins Maurits werden ondernomen, zonder zijne voorkennis en alleen op advies van den advocaat. Buiten eenigen twijfel was deze klacht gegrond; en langs dien weg werd de Republiek, ongelukkig genoeg, een Statenbond, in plaats van een aaneengesloten federatieven Bondsstaat. De leden der Staten-Generaal - wij zeiden het reeds - waren alleen verantwoordelijk aan hunne committenten de Staten der verschillende provinciën. Zij waren door hun eed alleen gebonden, de belangen hunner provincie te behartigen, niet die der Unie. Bovendien waren zij eigenlijk geen vertegenwoordigers maar gezanten, door kleine zelfstandige gewesten afgevaardigd en aan gegeven instructiën gebonden, en verplicht, bij iedere handeling met hunne souvereinen te raadplegen. Reeds van den beginne af was dus der nederlandsche regeering het merk van een bekrompen provincialisme ingedrukt. Vertraging en besluiteloosheid in het afdoen van zaken waren een noodzakelijk gevolg dezer inrichting. In oogenblikken van dreigend gevaar werd dit euvel zoo veel mogelijk overwonnen; het instinctmatig bewustzijn van de noodzakelijkheid van onderlinge aaneensluiting tot behoud der nationale onafhankelijkheid was sterk genoeg, en de gezonde practische zin van het volk wakker genoeg, om te voorkomen dat deze zwakheid tot volslagen onmacht werd: althans zoo lang, met den oorlog, de geweldige drukking van buiten aanhield, die de zoo los samenhangende deelen tot een geheel verbond. Maar er zou een dag komen, waarop deze verlamming der regeering, deze oneindige versnippering der nationale kracht, bittere vruchten zou dragen.

Voor het oogenblik was zoowel de wetgevende als de uitvoerende macht in handen der Staten-Generaal. Maar de Staten-Generaal waren, in den grond der zaak, de Provinciale Staten; en deze wederom waren de stedelijke vroedschappen, waaronder de hollandsche de invloedrijksten en machtigsten waren.

Welhaast werd het den stedeling schier onmogelijk gemaakt, zich tegenover zijne regenten recht te verschaffen. In 1591 namen

(1) FRUIN, 38.

de Staten-Generaal een besluit, waarbij de stedelijke regeeringen feitelijk werden gevrijwaard tegen eene aanklacht, door een particulier in rechten tegen haar ingesteld. Zoo werd de souvereiniteit versnipperd, dat de stedelijke vroedschappen nu oppermachtig waren geworden.⁽¹⁾

Het lag in den aard der zaak, dat zulk een geduchte worsteling niet zoo lang kon worden voortgezet, zonder dat de belangen der onzijdige natiën daardoor op verschillende wijzen gekrenkt werden; en dus waren de neutrale natiën er steeds op uit, vrede aan te raden. ‘Vrede, vrede,’ was de kreet en de bede der toeschouwers, wier handel werd belemmerd, wier onderlinge betrekkingen werden bemoeilijkt, wier eigen veiligheid werd bedreigd door het voortduren van dezen bloedigen kamp. Intusschen was het toen veel minder dan tegenwoordig de gewoonte der regeeringen, om elkander met ongevraagden raad te dienen, of elkander zedelessen voor te preeken. Men begreep, dat geen volk zich zonder geldige reden de onkosten en opofferingen van een oorlog zou getroosten; en nog was niemand op den snuggeren inval gekomen, dat zij die niet rechtstreeks in een twist betrokken waren, beter over de zaken konden oordeelen dan de strijdende partijen zelf; en dat deze toeschouwers nog bovendien met bovenmenselijke wijsheid waren begaafd en duidelijk de eindelijke uitkomst konden zien, die voor de belanghebbenden zelf verborgen was. Goedkoope banaliteiten over de zegeningen des vredes en over de noodzakelijkheid om booze hartstochten te bedwingen, door de strijders van gisteren tot die van heden gericht, golden toen nog niet voor uitspraken eener hoogere wijsheid.

Maar toch achtte Keizer Rudolf zich verplicht om voor een poos zijne sterrekundige studiën te staken en althans eene poging te wagen tot tusschenkomst in de ondermaansche dingen, die binnen den kring zijner bemoeiing schenen te liggen.⁽²⁾

Het was van algemeene bekendheid, dat Filips geen tittel of jota van zijne aanspraken zou opgeven; en dat een voorstel tot bemiddeling, aan de Vereenigde Provinciën gericht, eigenlijk gelijk stond met het verzoek om, ten gevalle van andere mogendheden, het juk weder op zich te nemen dat zij, na eene wanhopige worsteling van een vierde eener eeuw, hadden afgeworpen. Toch werd nu andermaal het voorstel gedaan, om nog eens die overvloedige, maar zoo onverkwikkelijke bronnen van diplomatische phraseologie te laten vloeien, waarin, tijdens de vredesonderhandelingen te Keulen in 1579, vruchteloos genezing

(1) KLUIT, III. 52. Vergelijk FRUIN, bl. 29-52, aan wiens doorwrochte en heldere uiteenzetting de nederlandsche staatsregeling ik groote verplichting heb.

(2) VAN METEREN, XVI. 297.

was gezocht. Maar de Staten-Generaal weigerden kortaf hunne medewerking. Zij beantwoordden het voorstel van Zijne keizerlijke Majesteit door de mededeeling van eene onderschepte briefwisseling tusschen den Koning van Spanje en zijn gezant te Weenen, San Clemente, waaruit onweersprekelijk bleek, dat iedere onderhandeling van de zijde van Spanje nu evenzeer komediespelen zou zijn, als bij de gedenkwaardige conferenties te Ostende, die moesten dienen om den inval in Engeland te verbergen.

Inderdaad was er geen bemiddeling of vergelijk mogelijk, tenzij op voorwaarde van volkomen onderwerping der Nederlanders aan de Kroon en de Kerk. Zoowel nu als bij vroegere en latere pogingen tot onderhandeling, maakten de geheime instructiën van Filips iedere wezenlijke toenadering van zijn kant onmogelijk. Hij was altoos bereid te onderhandelen; hij was er vooral op gesteld dat er, gedurende de onderhandelingen, een wapenstilstand zou worden toegestaan, maar zijne agenten moesten zorgvuldig de houding aannemen, als of het voorstel tot een wapenstilstand, ja van de geheele onderhandeling, niet van hem zelf uitging, zoo als toch inderdaad het geval was, maar van den Keizer, als een onzijdig vorst. Onveranderlijk stelde de Koning drie punten: vooreerst dat de opstandelingen zouden terugkeeren in den schoot der Katholieke Kerk; ten tweede dat zij zich weder aan hem zouden onderwerpen; en ten derde dat zij de oorlogskosten zouden betalen. Dit laatste punt echter was er alleen maar bijgevoegd om het, na lang over en weer praten, te laten vallen, en zich zoo, door toegeven, gematigd en verzoenend te toonen. Het was een middel om grootmoedig te kunnen zijn jegens lieden, door een tijdelijken voorspoed opgeblazen.⁽¹⁾ De eerste twee punten evenwel waren ernstig gemeend en onafwijsbaar.

Vooraf op het eerste punt was toegeven onmogelijk. ‘De katholieke godsdienst is de hoofdzaak,’ zeide Filips; ‘en hoewel de opstandelingen niet ophouden te vorderen dat hun vrijheid van geweten zal worden toegestaan, opdat zij mogen behouden wat zij in de laatste jaren hebben bezeten, zoo kan daaraan in geen geval gedacht worden.’ De Koning wist altijd een voortreffelijk gebruik te maken van het geduchte wapen, dat de protestantsche Vorsten van Duitschland hem in handen hadden gegeven. Want inderdaad, wanneer het recht en billijk was dat een enkel man, krachtens zijne erfelijke heerschappij over millioenen zijner medemenschen, die allen dwong de leerstellingen van Luther en Calvyn aan te nemen, omdat hij voor zich die aangenomen had, dan was het moeilijk vol te houden dat een

(1) Minuta de instruction al Marques de Carvalho, 25 Jan. 1592. Arch. van Simancas. MS.

ander man, op een even hoog standpunt geplaatst, niet evenzeer het recht zou hebben zijne onderdanen te dwingen om de leerstellingen van het concilie van Trente, of die van Mohammed of Confucius, te belijden. De Nederlanders streden - meer dan zij zelve vermoedden of begrepen - voor de vrijheid van geweten, de gelijkheid van alle godsdiensten: niet voor Mozes of Melanchton, voor Hendrik, Filips of Pius; terwijl Filips met recht kon staande houden, dat geen enkel vorst der Christenheid volstreekte vrijheid vergunde. 'Zij moeten dit wel weten,' zeide de Koning, 'dat, terwijl anderen, die in dwaling leven, van meening zijn dat vasallen den godsdienst van hun heer moeten belijden, *het ongerijmd is, aan mij voor te stellen, dat mijne vasallen eene anderen godsdienst zouden hebben dan ik*; te meer, daar deze alleen de ware godsdienst is, gestaafd door zoo vele getuigenissen en teekenen, terwijl alle anderen bedrog zijn. Dit moet met medewerking van de gezanten des Keizers worden vastgesteld, daar ook zij erkennen *dat de vasal geen gevoelen mag koesteren, afwijkende van dat van zijn heer*⁽¹⁾.' In waarheid, om zulken godslasterlijken onzin uit te roeien, was zelfs een tachtigjarige oorlog niet te lang.

In den zomer van dit jaar werd door de aan Nederland grenzende kreitsen van het Duitsche Rijk - de Rijnlanden, Westfalen, Kleef, Gulik en Saksen - een dagvaart of landdag gehouden, die commissarissen zoowel naar Brussel als naar Den Haag zond, om te klagen over de nadeelen, aan onzijdige en naburige natiën toegebracht, ten gevolge van den burgeroorlog.

Hunne zending bij den hertog van Parma werkte niets uit. In Den Haag werden de afgevaardigden op den 23sten Augustus 1590 door de Staten-Generaal ontvangen. Zij klaagden over brandschatting langs de grenzen en het bezetten van forten er over; over schending van het onzijdig gebied; over het kruisen van de oorlogschepen der Staten langs de kusten en op de rivieren, en over de belemmering van vreedzamen en wettigen handel. Zelfs werd met gewapende tusschenkomst en represaille gedreigd.

- (1) In Juli van dit jaar had Farnèse te Spa drukke samenkomsten met den keurvorst van Keulen, waarbij over den vrede met de opstandelingen, door tusschenkomst van den Keizer, werd gehandeld. Men kwam overeen, dat er een voorstel zou worden gedaan tot het houden van een congres te Keulen; maar het denkbeeld moest niet den schijn hebben, van Filips uit te gaan, en Farnèse berichtte zijn meester, dat de hertog van Wurtemberg en de landgraaf van Hessen beiden op dat congres zouden verschijnen. Hoewel ketters, waren zij toch vredelievend, en vooral vast in de meening 'dat op het stuk van godsdienst de onderdanen zich noodzakelijk moesten gedragen naar den wil en het bevel hunner vorsten.' Parma aan Filips, 21 Juli 1590. (Arch. van Simancas MS.)

De Staten antwoordden op den 23sten September. Zij betreuden het dat onzijdige natiën schade moesten lijden, maar achtten het onmogelijk, dat bij den grooten brand, die in hun eigen land ontstoken was, niet enkele vonken naar hun burens zouden overvliegen. De Staten streden voor de vrijheid tegen de slavernij: een strijd waarbij de toekomstige geslachten, niet alleen van Nederland, maar ook van Duitschland, overwegend belang hadden. Zij streden tegen de afschuwelijke instelling der heilige inquisitie. Zij deden wat zij konden om de spaansche wereldmonarchie ten val te brengen, die zij eene bloeddorstige, onverzadelijke, hoovaardige, absolute heerschappij noemden van sarraceensche, moorsche Christenen. Zij streden tegen een regeeringsstelsel, dat inquisiteurs tot den rechterstoel verhief; dat het lezen der Heilige Schrift tot misdaad rekende; dat alle eeden schond, alle burgerlijke vrijheid vernietigde; dat alle wetten en gewoonten vertrad, buitensporige belastingen bij willekeur uitschreef en hoog en laag gelijkelijk met den dood dreigde. Spanje had den ondergang der provinciën en hare volkomen onderwerping aan het absoluut gezag gezworen, opdat het zijn geliefkoosd denkbeeld eener algemeene monarchie mocht verwezenlijken.

Deze handelingen en ontwerpen waren het, die de Staten gedwongen hadden tot dezen oorlog, waarvan hunne naburen, thans gelukkig onzijdig, nu eenige onaangename gevolgen ondervonden. Maar de zaak der Staten was de zaak der menschheid. Duitschland had het aanschouwd, hoe deze ‘Sarassenische, Maranische, volcomen Monarchie’ de Nederlanden had uitgeplunderd, uitgemoord en vertrappt. Maar diezelfde monarchie had ook elders, in Indië, in Granada, in Amerika, millioenen onschuldigen om het leven gebracht; zij hield Napels en Milaan in slavenboeien gekluisterd en had zich meester gemaakt van Portugal. Zij had een vervloekten, door niets gewettigden inval in Engeland en Ierland beraamd en beproefd; vele streken en steden des Rijks overheerd en geplunderd, en een net van geheime kuiperijen over Schotland uitgespannen. En nu ten laatste zond zij hare legers uit om Frankrijk te veroveren en die kroon te bemachtigen. Het arme Frankrijk zag en kende nu de ontwerpen dezer spaansche tirannie, en betreurde zijne jammerlijke verblinding. De onderdanen van zijn wettigen Koning werden tot opstand gedreven, in den naam van godsdienst en geweten. Van zulke heilige voorwendsels durfden deze sarraceensche Christenen zich bedienen, om zich ook van dat koninkrijk meester te maken.

Om al deze redenen moest niemand het den Nederlanders tot verwijt maken, dat zij, ziende wat deze vervloekte tirannie beoogde, zich hadden aangegord om haar te wederstaan. Het was onbillijk en onredelijk, hen te houden voor verstoorders van

den algemeenen vrede, of hen te beschuldigen hun eed en plicht jegens de wetten van het Heilige Rijk geschonden te hebben. De Staten-Generaal waren zich bewust, tot hiertoe aan hun plicht getrouw te zijn geweest, en zij waren vast besloten op dien weg voort te gaan.

Als leden van het Heilige Rijk - wat zij van ouds gerekend werden te zijn - hadden zij veeleer recht om, in plaats van verwijten, hulp te verwachten tegen het groote geweld en de onmenschelijke verdrukking en overlast van hunne vijanden. Zij hadden reeds vroeger door hunne afgezanten om bijstand gevraagd en zij bleven daar nog op aandringen. Zij toonden aan, dat, volgens de wetten en instellingen des Rijks, alle vreemde soldaten, Spanjaarden, Sarracenen en dergelijken, buiten de grenzen van het Rijk moesten verdreven worden. Door dit te doen, zou de oude vriendschap en eenigheid tusschen Hoog- en Neder-Duitschland worden hersteld en zouden beiden wederom met elkander in goede verstandhouding handelen en verkeerden.

En mocht dit verzoek geen gehoor kunnen vinden, dan baden zij toch Zijne keurvorstelijke Hoogheid en de overige hertogen, Heeren en Staten, de daden der Nederlanders in dezen moeilijken en zwaren oorlog ten beste te willen verstaan; opdat zij, met des te grooter moed en volharding, de onvermijdelijke en dagelijks drukkender lasten mochten verdragen, bij dezen noodigen wederstand en zelfverdediging; en opdat de Provinciën niet geheel zouden worden overheerd, en met hare natuurlijke hulpbronnen en gunstige ligging, als *sedes et media belli* dienen, ter vernietiging van naburige landen en tot ‘ophelpinghe van dese vorschreven geheele, absolute sarasenische Monarchie⁽¹⁾.’

De Vereenigde Gewesten hadden, niet dan door hoogen nood gedrongen, de wapenen opgevat. Wat daaruit was ontstaan en gevolgd, was en bleef *in terminis defensionis*. Hun oogmerk was, te beschermen wat hun toekwam en te herwinnen, wat hun door geweld of list ontnomen was.

Wat de misdrijven aanging, door hunne soldaten tegen onzijdige grensbewoners gepleegd: zij betreurden die ten zeerste, en waren bereid billijke schadevergoeding te verleen en alle dergelijke geweldenarijen naar vermogen te straffen. Zij wezen tevens op de vrij wat zwaarder vergrijpen van dezen aard, door den vijand op neutraal grondgebied gepleegd. Zij herinnerden, hoe de Spanjaarden hunne troepen slecht of in het geheel niet betaalden, maar hun vergunden de onschuldige bewoners van neutrale staten te plunderen; terwijl de Vereenigde Gewesten hunne soldaten beter en regelmatig betaalden, dan ooit de

(1) VAN METEREN, XVI. 295. sqq.

grootste potentaten van Europa hadden gedaan. Het was waar, dat de Staten de kusten en binnenwateren door hunne oorlogsvaartuigen lieten bewaken; maar dat was om hunne eigene burgers en bevriende kooplieden te beschermen tegen kapers en den gemeenschappelijken vijand. Duitschland werd hierdoor evenzeer gebaat, als de Provinciën zelven.

Zoo wezen de Staten-Generaal, eerbiedig maar standvastig, elk aanbod van bemiddeling af, wel overtuigd dat dit alleen tot voordeel van den vijand strekken kon, en weigerden zij, onderhandelingen aan te knopen die tot niets anders konden leiden dan tot een jammerlijk komediespel.

Drieëntwintigste hoofdstuk.

Filips' veroveringsplannen. - Voorgenomen inval in Frankrijk. - Inwendige toestand van dat land. - Karakter van Hendrik van Navarre. - Toebereidselen tot den krijg. - Slag bij Ivry. - Zegepraal van den franschen Koning over de Ligue. - Weerzin des Konings om de hoofdstad aan te tasten. - Beleg van Parijs. - Ongenoegen van den Paus jegens de Ligue. - Houding en invloed der geestelijkheid. - Poging tot onderhandeling. - Toestand van Filips' leger. - Parma trekt op tot ontzet van Parijs. - Inneming van Lagny, en bevrijding der hoofdstad. - Ontbinding van het koninklijk leger. - Beleg van Corbeil. - Dood van Paus Sixtus V. - Terugkeer van Parma naar de Nederlanden. - Uitslag van den veldtocht.

Het tooneel van ons verhaal verplaatst zich thans naar Frankrijk. De geschiedenis der Vereenigde Nederlanden van dien tijd is inderdaad een hoofdmoment in het drama der wereldhistorie; ware dit anders, deze geschiedenis zou niet zoo rijk aan leering en waarschuwing voor alle tijden zijn, als zij nu werkelijk is. De strijd van de vrijheid tegen het despotisme werd nu eens gestreden in de graanvelden van Brabant of de polders van Friesland, dan weder in de enge zeëen, die Engeland ombruisen; straks eindelijk in de zonnige vlakten van Normandie, aan de rotsige kusten van Bretagne of op de groote heirbanen en rivieren, die naar de poorten van Parijs voeren. En tegelijk was er in stilte eene geheimzinnige, alom tegenwoordige diplomatie rusteloos en onafgebroken werkzaam om de groote taak te voltooien, waarvoor lansknechten en ruiters, piekeniers en musketiers op honderd slagvelden kampten, te midden van een wapengekletter, dat nu reeds sedert het vierde van een eeuw het geluid van alle andere menschelijke werkzaamheid had verdoofd. Gedurende bijna een geheelen menschenleeftijd schenen Duitschers en Hollanders, Engelschen, Franschen, Schotten, Ieren, Spanjaarden en Italianen bijna geen andere levensbe-

stemming te hebben, dan de wapenen te voeren voor of tegen een stelsel van algemeene wereldmonarchie, uitgedacht door en ten behoeve van een bedaard oud man, die, in een afgezonderden hoek van Europa, zijne dagen aan zijne schrijftafel doorbracht. Inderdaad, het moet gezegd worden dat Filips II der wereld handen vol werk gaf. Het is echter de vraag, of - wanneer de volken zich zelven hadden geregeerd - hunne krachten niet op andere wijze besteed zouden zijn en in het eind betere vruchten voor het heil der menschheid zouden hebben opgeleverd, dan al dit blaken en branden en moorden.

Maar het goddelijk recht der Koningen, in nauw verbond getreden met de oppermacht der Kerk, streed met alle kracht tot behoud dier aloude heerschappij, aan welke de ontwakende rede haar recht begon te betwisten. Daar landen en volken als een bijzonder eigendom werden beschouwd, dat door enkele gelukkige stervelingen - onder voorwaarde echter dat deze bevoorrechten den Opperpriester onderdanig waren - kon worden geërfd of vermaakt, zoo werd het nu ook recht en billijk geacht dat de Koning van Spanje aan zijne reeds zoo uitgestrekte bezittingen nog Schotland, Engeland en Frankrijk zou toevoegen. Zijne aanspraken op Schotland grondde hij op den uitdrukkelijken wensch van Maria Stuart, die haar ketterschen zoon van de troonsopvolging had willen uitsluiten. Frankrijk, dat tot Filips' schade in vroeger tijden door een ander geslacht onwettig in bezit was genomen, en dat alleen door eene menschelijke uitvinding - 'eene aardigheid,' zoo als de kardinaal de Lorraine geestig had gezegd, 'de salische Wet genoemd' - verhinderd werd in handen zijner dochter te vallen, als erfgename harer moeder, de dochter van Hendrik II - dit Frankrijk zou hij nu zonder verder uitstel in bezit gaan nemen. Wat Engeland aangaat: ten gevolge van het ongeval van 1588 was hij geneigd, het inbezitnemen van dat rijk uit te stellen tot hij zich meester zou hebben gemaakt van de fransche en tevens van de nederlandsche kusten en havens, om dan die onderneming met zekerder kans op goeden uitslag te kunnen hervatten.

Wel waren de Nederlanden, toen hij deze veelomvattende plannen op het touw zette, op het punt van voor goed uit zijne handen te glippen, en durfden kwalijk gezinde lieden den Koning bij den hond van Esopus vergelijken, die het stuk vleesch, dat hij in den bek hield, liet vallen om het beeld daarvan in het water machtig te worden. De hertog van Parma wist niet meer, wat te doen of te bedenken, en was buiten zich zelven van spijt en ergernis, toen hem gelast werd zijne slecht betaalde en oproerige troepen uit de provinciën terug te trekken, en voor een inval in Frankrijk gereed te houden. Telkens en telkens weer voerde hij de krachtigste, de meest afdoende argumenten

aan, om Filips van zijn voornemen terug te brengen: alles te vergeefs. Spanje was toen de groote, aanvallende, alles bedreigende macht, wier duistere schaduw een halve wereld bedekte, voor wier geheime of openlijke aanslagen beurtelings alle vorsten en volken sidderden; nu was het Frankrijk, dat gevaar liep door den algemeenen vijand te worden veroverd of verdeeld. Dat ongelukkige rijk, door binnenlandsche twisten verscheurd, wekte van zelf de begeerte van vreemde mogendheden op. Met kleine tusschenpoozen had daar de burgeroorlog, sedert meer dan een menschenleeftijd, rusteloos gewoed. In de laatste jaren had het zwaard geen oogenblik in de scheede gerust, terwijl 'het Heilig Verbond' en Hendrik de Bearnees worstelden om de heerschappij. De godsdienst was de dekmantel, waaronder de hoofden der beide partijen hunne ware oogmerken verborgen, terwijl zij jaar op jaar hunne volgelingen in dien wanhopigen kamp medevoerden. En aan hun volgelingen, de volksmassa namelijk, was het daarbij zeker volle ernst. De groote godsdienstige vragen aangaande de betrekking tusschen God en den mensch en het toekomend leven - maar al te vaak door eigenbelang en heerschezucht misbruikt - zijn bijna te allen tijde machtig genoeg geweest, om de hartstochten der menigte op te wekken en stroomen bloeds te doen vergieten. En zoo lang het voor enkele menschen mogelijk zal zijn, het geweten hunner medemenschen te beheerschen en zich, met hunne leeringen en instellingen, tusschen hen en God te plaatsen, is het meer dan waarschijnlijk, dat tooneelen als in de zestiende en zeventiende eeuw de natiën met afgrijzen vervulden, zich van tijd tot tijd, in verschillende wereldstreken, zullen herhalen. Niets grootscher en verhevener dan de zelfopoffering, waartoe de godsdienst de menschen eeuw aan eeuw, en nog heden, in staat heeft gesteld; maar ook niets afschuwelijker dan de misdaden, zoo tallooze malen in haren naam gepleegd.

De oorlog in Frankrijk was in vollen nadruk een burgeroorlog. In de Nederlanden was de binnenlandsche krijg gaande weg een strijd voor de nationale onafhankelijkheid tegen een vreemden Vorst geworden; hoewel het eerste beginsel van den kamp, die nu zulke ontzaglijke verhoudingen had aangenomen, in beide landen hetzelfde was geweest: namelijk verzet van het volk tegen de pauselijke heerschappij. Zoo had dan ook in Frankrijk de burgeroorlog, met zijn noodlottigen nasleep van moord, pest en hongersnood, het land tot een woestenij gemaakt en bijna alles, wat aan het leven waarde geeft, vernietigd. Hier had de krijg niet die buitengewone ontwikkeling van stoffelijken voorspoed en van geestelijk leven mede gebracht, die in de Nederlanden de verbazing der wereld opwekte, en waarvan wij reeds vroeger gesproken hebben. Maar een gelukkige samenloop van omstan-

digheden had juist nu Hendrik van Navarre in een gunstige verhouding geplaatst: hij was de vertegenwoordiger geworden van het beginsel der nationaliteit, der eenheid van Frankrijk. Zijn wettig recht van opvolging kon onmogelijk worden betwist, nu de rampzalige Hendrik van Valois tot zijne vaders was verzameld; en wellicht zou het beginsel der nationaliteit even krachtig blijken als de gehechtheid aan de Roomsche Kerk. De behendige, gewetenlooze Bearnees verstond bovendien de kunst, om den mantel van den godsdienst nu en dan te keeren, al naarmate dat met zijn oogmerken strookte, of aangenaam was aan degenen met wie hij te doen had.

‘De Koning van Spanje wil mij van het koninkrijk en het erfgoed mijner vaders berooven, uithoofde van mijn godsdienst,’ schreef hij aan den hertog van Saksen; ‘maar *ik ben vast, besloten in dien godsdienst te blijven volharden, zoo lang ik leef*.’⁽¹⁾ De hand, die dit schreef, was wel die van Hendrik, maar de stem, die er uit sprak, was die van Duplessis-Mornay.

‘Al waren er dertig kronen te winnen,’ zeide hij omstreeks dienzelfden tijd tot de Staten van Frankrijk, ‘*zou ik mijn godsdienst niet gedwongen veranderen*, zelfs niet met het mes op de keel. Onderricht mij, onderricht mij: *ik ben niet onverzettelijk*.’⁽²⁾ Daar sprak de sluwe vrijdenker, besloten om zich door geen dweepers of priesters, van welke kerk ook, te laten berooven van wat hij zijn wettig eigendom rekende. Ware Hendrik inderdaad een ijveraars voor zijn geloof geweest, hoe geheel anders had het lot der Christen wereld kunnen zijn! Het was toch reeds overvloedig gebleken, hoeveel jammer gekroonde dweepers kunnen stichten.

Daarentegen moest de Ligue, het Heilig Verbond, zuiver Katholiek zijn of zij was niets, Reeds was zij dan ook pausgezinder dan de Paus zelf, en beschuldigde zij Sixtus V openlijk van overhelling tot de Hugenooten, omdat hij nu eenmaal niet nalaten kon eenige bewondering te gevoelen zoowel voor Hendrik den ketter als voor Izebel van Engeland.

Maar het Heilig Verbond stelde zich voornamelijk ten doel, de nationale regeering en de eenheid van Frankrijk te vernietigen, en het nationale erfgoed te verbrokkelen. Om dit doel te bereiken, werd het voorwendsel te baat genomen van de uitroeiing der ketterij en een uitbreiding van de macht van Rome, wat het dubbele voordeel had, dat de groote menigte daardoor werd medegesleept, en dat de hoofden en leiders, althans voor een tijd, schier onbeperkt gezag konden uitoefenen en intusschen

(1) Lettre du Roy au Duc de Saxe, dressée par Duplessis. - Mém. et corresp. de Duplessis-Mornay, IV. 491.

(2) Lettre du Roy de Navarre aux Etats de ce royaume. Ibid 322 sqq.

hunne ontwerpen tot rijpheid brengen, om zich geleidelijk van aanzienlijke gedeelten des rijks meester te maken. Mayenne, Nemours, Aumale, Mercoeur wenschten niets vuriger, dan het tijdelijk stadhouderschap over hunne provinciën in erfelijke souvereiniteit te veranderen. De hertog van Lotharingen sloeg begeerige blikken op Verdun, Sedan en andere schoone steden in de gewesten, die aan zijn eigen land grensden. Het gewetenlooze huis van Savoye, dat van ouds vrijbuitery en kroonroof als erfelijke politiek huldigde, roerde zich aan de zuidelijke grenzen; terwijl het voor Filips II gemakkelijk genoeg was om zich, uit naam zijner dochter, al vast van het hertogdom Bretagne meester te maken, in afwachting dat hij de heerschappij over het geheele rijk zou aanvaarden,

Voor het oog der buitenwereld scheen Frankrijk in een toestand van hopelooze ontbinding te verkeerren; en de verwachting, dat het nog eenmaal, onder het bestuur van zijn wettigen Koning, zijne eenheid zou herstellen en zijn rang onder de volkeren herwinnen, scheen een ijdele droom. Onophoudelijk werden Hendrik van Navarre de heftigste verwijten naar het hoofd geslingerd, daar hij zich niet ontzag stroomen bloeds te vergieten, in de hoop eene hoofdstad te bemachtigen, die hem toch nooit toebehooren kon, en om aan de handen der Ligue het oppergezag te ontrukken, waarvan het bezit voor haar, hetzij dan met of zonder recht, althans in de schatting der stillen in den lande, nu eenmaal een uitgemaakte zaak was.

Karel X toch, die arme schaduwkoning, in het kasteel van Fontenay opgesloten, boezemde niemand eenig ontzag in. Het weinige geld, dat nog geslagen werd, mocht met zijne beeltenis prijken, maar Madame Ligue heerschte oppermachtig in Parijs. De bondgenooten, aangevuurd door de welsprekende taal van den kardinaal-legaat en door de geloovigen rijkelijk van geld voorzien, waren vast besloten, liever duizend dooden te sterven, dan zich te onderwerpen aan de heerschappij van een dwingeland en ketter. Wat beteekende toch een op de landswetten en de rechten der familie gegrond gezag, tegenover de leerstellingen van Rome en de geoefende veteranen van Spanje? De toekomst zou beslissen, of het beginsel der nationaliteit of wel de dweepzucht zegevieren zou; maar in het begin van het jaar 1590 was het uitzicht voor de nationale zaak niet bemoedigend.

François de Luxembourg, hertog van Piney, was in dien tijd in Rome, als afgevaardigde van het deel van den katholieken adel van Frankrijk, dat de zijde hield van Hendrik van Bourbon.¹⁾ Het was te onderstellen, dat de gebeurtenissen van den

1) DE THOU, XI. 97. bl. 100-103.

aanstaanden veldtocht niet zonder invloed zouden zijn op de gezindheid van Paus Sixtus, of die naar de vertoogen van dien gezant al of niet zou luisteren. Inmiddels was de legaat Gaetano, een rijk, welsprekend en tamelijk gewetenloos jonkman, uitmuntende door zijne hooge geboorte en zijn schitterend vernuft, in Parijs aangekomen⁽¹⁾.

Door een prachtigen stoet vergezeld, had hij zich naar het paleis van het Parlement begeven, en was op het punt onder den koninklijken troonhemel plaats te nemen, toen Brisson, de eerste president van het Parlement, hem bij den arm terugtrok en hem dwong, zich op een zetel nevens den zijnen te plaatsen⁽²⁾. Zwaar zou de kloeke president eens boeten voor deze verdediging van Koning en wet tegen de heilige Ligue. Maar voor het oogenblik bepaalde de legaat zich tot het houden eener lange redevoering ter verheerlijking van de macht van Rome, waarop Brisson antwoordde met eene opvijzeling van de grootheid van Frankrijk.

Spoedig daarop begon de kardinaal Hendrik's bekeeringsplannen tegen te werken; want de sluwe priester begreep maar al te goed, dat de Bearnees, door zich van de smet der ketterij te zuiveren, zijn vijand den grond onder de voeten zou wegnemen. In een aan de aartbisschoppen en bisschoppen van Frankrijk gerichtten brief besprak hij deze zaak breedvoerig. Vooral loochende hij de noodzakelijkheid en ook de wettigheid eener vergadering van al de fransche prelaten, waarop Hendrik had aangedrongen ten einde de noodige 'onderrichting' te ontvangen aangaande de wederzijdsche verdiensten van de Roomsche en van de Hervormde Kerk. Inderdaad, meende de kardinaal: de prins van Bearn behoefde minder dan iemand onderricht te worden omtrent beider leerstellingen, daar hij zelf toch, op verschillende tijdperken, een geloovig aanhanger van de eene en van de andere kerk was geweest.

Maar terwijl bisschoppen en doctoren der Sorbonne al de wapenen uit de tuighuizen der godgeleerdheid en der rechtswetenschap te voorschijn haalden en scherpten voor den aanstaanden strijd, werd allengs nader en nader bij Parijs het gerucht gehoord van een anderen, geduchteren kamp. De ongeveinsde Hendrik, die met zoo roerenden ijver geestelijk onderricht zocht bij zijne pausgezinde beschermers, was niet minder ijverig in zijne aanzoeken bij zijne protestantsche vrienden in Engeland, Holland, Duitschland en Zwitserland, om de hulp van kettersche ruiters en musketiers.

Koningin Elizabeth en de Staten-Generaal wedijverden met

(1) DONDINI, *De rebus in Gallia gestis ab Alexandro Farnesio*. J. 131.

(2) DE THOU, *ubi sup.* p. 108.

elkander in welwillendheid en bereidvaardigheid voor dien grooten kampvechter van het Protestantisme, die zoo dapper tegen de heilige Ligue streed; en op het bonte tooneel der wereldgeschiedenis is maar zelden eene belangrijke historische figuur in zoo dubbelzinnige houding en onder zulk een vreemde en verbijsterende mengeling van licht en schaduw opgetreden, als Hendrik van Navarre in het voorjaar van 1590.

Een onder den banvloek liggende ketter, die toch de hoop bleef van een aanzienlijk deel van den katholieken adel zijns koninkrijks - de steun en de staf van het Calvinisme, maar tevens in het geheim met alle macht bezig om zijne verzoening met den Paus te bewerken - de afgod der stroeve en strenge puriteinen en tegelijk een voorbeeld van losbandigheid - de aanvoerder van eerlijk gezinden, het hoofd der ernstig gestemden, en toch door en door valsch in iedere betrekking, waarin menschen tot elkander kunnen staan - een standaarddrager voor de beide groote afdeelingen der christelijke kerk, in een eeuw toen de godsdienst het dagelijksch levenselement voor allen was - en die toch zijn oprechtsten bewonderaar en een zijner trouwste bondgenooten vond in den Grooten Turk⁽¹⁾ - de vertegenwoordiger der nationale vrijheid en van het menschenrecht tegenover koninklijk en priesterlijk absolutisme, en tevens door geboorte en opvoeding een gewetenloos despoot, die voor het volk geen ander recht kende, dan het voorrecht om door hem zelven geregeerd te worden: ziedaar het raadselachtig, tegenstrijdig beeld van Hendrik van Navarre. Wel mag het, op het eerste gezicht, vreemd schijnen, dat juist deze man eeuwen lang een zoo geliefde, zoo echt populaire heldenfiguur is geweest.

- (1) Enkele passages uit den genadig-beschermden brief van sultan Amoerad, waarin hij Hendrik geluk wenschte met de vastheid zijner godsdienstige overtuigingen, moeten wel een bloot van schaamte op des Konings wangen hebben gejaagd:

‘..... a toi Henri de Navarre, de la race invincible des Bourbons; - nous avons entendu que Don Philippe, de la maison d'Autriche, favorisant aucuns de tes ennemis, tache de te priver de la succession légitime qui t'appartient au royaume de France, qui est de notre alliance et confédération, en haine de ce que *tu détestes les faux services des idoles, tres déplaisantes au grand Dieu, pour tenir purement ce que tu tiens, qui est le meilleur du monde*; - je te fais assavoir, qu'ayant en horreur cette cause qui ne tend qu'au profit particulier de ceux qui se sont élevés contre toi, je veux prendre ta protection, et tellement dompter la folie de tes ennemis et de l'Espagnol, qui t'occupe injustement le royaume de Navarre, qu'il en sera mémoire à jamais, et te rendant victorieux, je veux te rétablir avec ma puissance redoutable par tout le monde, au grand épouvantement de tous les roys, ayant moyen de les réduire en telle extrémité, qu'ils ne te feront jamais ennui.’ - Arch: van Simancas (Parijs) B 64¹⁷. Aangehaald door Capefigue. Hist. de la Réforme, de la Ligue et du règne de Henri IV, V. 361.

Maar hij was een dapper soldaat, een schitterend vernuft, een doorkneed staatsman; bovenal was hij een krachtig man, en dat in een tijd toen het scheen dat men, om Koning te zijn, soms iets geheel anders en veel slechters wezen moest.

In de schatting van hen, die gewoon waren de krachten van strijdende partijen te wegen en te vergelijken, moest zijne kans wel hopeloos schijnen. Zijne hoofdstad bezet door de troepen van den Paus en den Koning van Spanje, terwijl daar grooten en geringen zijne aanspraken op de heerschappij met minachtenden spot afwezen en zijn naam vloekten; met geen andere geldmiddelen dan wat hij kon krijgen of leenen van Koningin Elizabeth - de karigste van alle monarchen, slechts over de helft van een onaanzienlijk eiland regeerend - en van de Staten-Generaal, de regenten eener kleine, nog nauwelijks geboren en half verdrongen republiek, die reeds sedert het vierde eener eeuw oorlog voerde tegen den machtigsten monarch der wereld; met een garderobe, bestaande uit een dozijn hemden en vijf zakdoeken,⁽¹⁾ meest allen versleten; en met geen anderen krijgsvorraad dan wat geborgen kon worden in de mantelzakken zijner Hugenootsche ruiters, die van daag met hem in het gevecht togen en morgen weder naar hunne bergen terugkeerden: in dien toestand scheen het immers wel niet denkbaar, dat de macht van den Bearnees zou kunnen opwegen tegen de vereenigde krachten van den Paus en van Spanje, van de minder aanzienlijke maar talrijke bevolking van Frankrijk, van de Sorbonne en van de groote, hooggeboren en rijke hoofden en leiders der Ligue, aan alle Vorsten der Christenheid vermaagschapt, machtig door uitgestrekte bezittingen en ervaren in het gebruik maken van staatkundigen invloed en betrekkingen.

‘De Bearnees is arm, maar een edelman van goeden huize,’ zeide de luchthartige Hendrik; en het zou nog moeten blijken of de zaak der nationaliteit en rijkseenheid, de zaak van het wettig gezag, van historie en recht, in staat zou zijn om de geduchte samenspanning van vijandelijke elementen te overwinnen.

De Koning had het beleg geslagen voor Dreux en had reeds de buitenwerken der stad bemachtigd. Daar men wist dat hij uit Engeland, Holland en Duitschland aanzienlijke versterkingen wachtte, begrepen de hoofden der Ligue te Parijs, dat het wenschelijk zou zijn hem slag te leveren, eer deze versterkingen zouden zijn aangekomen; en vaardigden te dien einde de noodige bevelen uit.

Inmiddels had Parma, zijns ondanks gevolg gevende aan den bepaalden last zijns meesters, uit Vlaanderen ongeveer twee-

(1) L'ESTOILE, bl. 203.

duizend man cavallerie afgezonden, onder bevel van graaf Filips van Egmond, om zich bij het leger van Mayenne te voegen. Deze keurbende bestond uit vijftienhonderd belgische zware dragonders, met de aanzienlijkste edellieden des lands aan hun hoofd; en verder uit waalsche, duitsche, spaansche en italiaansche karabiniers in gelijken getale, en allen uitgelezen krijgers.

Overeenkomstig het genomen besluit stak Mayenne bij Mantes de Seine over, met een leger van tienduizend man voetvolk en, met inbegrip van Egmond's contingent, ongeveer vierduizend ruiters. Eene afdeeling van 's Konings leger, onder bevel van den maarschalk d'Aumont, die te Ivry den overtocht over de Eure moest bewaken, trok op zijne nadering terug en voegde zich bij de hoofdmacht. Het beleg van Dreux werd opgeheven, en Hendrik maakte eene beweging naar de zijde van Nonancourt. Het was duidelijk, dat de hertog van plan was slag te leveren; en het gebeurde niet dikwijls dat de Koning, onder welke omstandigheden ook, er toe te bewegen was den slag te ontwijken.⁽¹⁾

In den voornacht van 13 op 14 Maart bezette Hendrik het dorp Saint André, op eene hoog gelegen en uitgestrekte vlakte, vier mijlen van Nonancourt, in de richting van Ivry. Van deze hoogte, aan drie zijden door dorpen en bosschen ingesloten, kon hij de geheele landstreek tusschen de Seine en de Eure overzien. Het was, zoo als later bleek, voor Mayenne wenschelijk geweest, den Koning voor te zijn; maar de hertog had zijn roem juist niet aan de snelheid zijner bewegingen te danken. Het grootste gedeelte van dien nacht bracht Hendrik door met het geven van de noodige bevelen voor den onvermijdelijken strijd van morgen. Zijn leger werd in slagorde gesteld, volgens een door hem zelven opgemaakt plan, dat hij mede aan de goedkeuring zijner bekwaamste generaals had onderworpen. Daarop bezocht hij in persoon het geheele kamp, om overal zijne soldaten moed in te spreken en zijne schikkingen voor den volgenden dag te voltooien. Terwijl hij zijn officieren beval naar hunne tenten te gaan, bleef hij, slechts door de maarschalken d'Aumont en Biron vergezeld, nog een geruime poos te paard, en nam, zoo goed hij kon, in persoon de stelling des vijands op. Eerst laat in den nacht keerde hij naar zijn hoofdkwartier te Fourainville terug; daar wierp hij zich, nog half gekleed, op zijn veldbed, met geen ander dek dan zijn mantel, hoewel de nacht zeer koud was. Nog eer de morgen aanbrak, werd hij uit zijne sluimering gewekt door eene beweging van lichten in

(1) DE THOU dl. XI. lit. 97. bl. 116. sqq. COLOMA, Guerras de los Estados Baxos III. 43. sqq. - Parma aan Filips 24 Maart 1590 (Arch. van Simancas MS.)

het vijandelijke kamp; hij sprong haastig overeind, vreezende dat de hertog, in spijt van al zijne voorzorgen, hem toch nog den pas zou afsnijden. Het bleek slechts een loos alarm te zijn; maar Hendrik verspilde verder geen tijd en bracht zijn leger in slagorde. Zijne ruitery verdeelde hij in zeven afdeelingen of escadrons. Het eerste, dat den linkervleugel uitmaakte, telde driehonderd man, onder maarschalk d'Aumont; het werd ondersteund door twee regimenten fransche infanterie. Vervolgens, door eene kleine ruimte van het eerste gescheiden, kwam een ander escadron van driehonderd ruiters, onder den hertog van Montpensier, mede ondersteund door twee regimenten voetvolk, het eene Zwitsers, het andere Duitschers. In het front van Montpensier's afdeeling stond de jonge Biron, aan het hoofd van ook weer eene afdeeling ruitery van driehonderd man. Ter linkerzijde van Biron stonden twee escadrons kurassiers, elk vierhonderd man sterk: het eene onder bevel van den groot-prior van Frankrijk, Charles d'Angoulême, het andere aangevoerd door den Heer de Givry. Tusschen den prior en Givry waren zes stukken zwaar geschut geplaatst; terwijl het centrum van het leger, bestaande uit achthonderd ruiters in zes escadrons, aan weerszijden gedekt door engelsche en zwitsersche infanterie, gezamenlijk ongeveer vierduizend man, door den Koning zelven werd gekommandeerd. Het bevel over den rechter vleugel was opgedragen aan den ouden maarschalk Biron; deze vleugel telde drie escadrons ruitery, ieder honderdvijftig man sterk, twee compagniën duitse rijknechten en vier regimenten fransche infanterie. Deze getallen, die waarschijnlijk zoo nauwkeurig mogelijk zijn opgegeven, vertegenwoordigen eene gezamenlijke legermacht van ongeveer drieduizend ruiters en twaalfduizend man voetvolk.

De hertog van Mayenne, te laat het voordeel inziende van de stelling, die hij den vorigen dag zoo gemakkelijk had kunnen innemen, voerde met het aanbreken van den morgen zijn leger ten strijde, ongeveer in dezelfde orde als dat des Konings, en tot op een kanonschot afstands van de vijandelijke liniën. De rechter vleugel, onder de maarschalk de la Châtre, bestond uit drie regimenten Franschen en een regiment Duitschers, benevens drie regimenten spaansche lancers, twee kornetten duitse rijknechten onder den Bastaard van Brunswijk, en driehonderd kurassiers. Het centrum, bestaande uit eene schitterende ruiterbende van zeshonderd fransche edellieden, met den witten standaard der heilige Ligue in hun midden, en eene colonne van drieduizend Zwitsers en twee duizend fransche voetknechten, werd gekommandeerd door Mayenne en door zijn halven broeder, den hertog van Nemours. In het front der infanterie was een batterij opgesteld van zes kanonnen en drie veldslangen. De maarschalk de Rêne voerde het bevel over den linker vleugel,

bestaande uit zes regimenten Franschen en Lotharingers, tweeduizend Duitschers, zeshonderd fransche kurassiers en de ruiters van graaf Egmond. Het is dus waarschijnlijk, dat Mayenne's leger in het geheel ruim vierduizend man ruitery en minstens dertienduizend man voetvolk sterk was.⁽¹⁾

Zeer verschillend was het voorkomen der beide legers, en vooral van de ruitery aan deze en aan gene zijde. Stralende in den glans hunner vergulde wapenrustingen en wapperende pluimen, met zijden sjerpen om hunne schouders en de wuivende linten en strikken van edele en schoone vrouwen om arm of helm gebonden, stonden daar de schitterende strijders voor het Heilige Katholieke Verbond, rondom de hoofden van het doorluchtig huis van Guise gegroepeerd, ongeduldig den strijd af te wachten. Het scheen veeleer de monsterring voor een prachtig ridderlijk tournooi. De waalsche en vlaamsche edelen, nog onstuimiger in hun zelfvertrouwen dan hunne fransche wapenbroeders, beschuldigden dezen reeds van traagheid en verzuim. De driftige Egmond vooral, brandend van begeerte om den roem te evenaren, door zijn ongelukkigen vader bij Sint Quentyn en Grevelingen ten voordeele derzelfde heilige zaak behaald, drong met heftigen spoed tot den strijd. Luid verklaarde hij, dat, indien de Franschen bevreesd waren, hij de rekening met den prins van Navarre wel vereffenen zou, zonder hulp van hunne zijde.

Op een kanonschot afstands zag men de ernstige hugenootsche edelen, die hunne ontoegankelijke bergkasteelen hadden verlaten om tegen de heilige Ligue den strijd te voeren voor Koning en wet en voor de rechten van het geweten - mannen, gehard in honderd slagvelden, in ijzer gekleed, zonder blinkend versiersel, zonder eenige onnutte pracht bij hunne uitrusting; daar bogen zij de knieën en sloegen zich met de in ijzer geschoeide handen op hunne geharnaste borst, voor zich zelven den zegen des hemels afsmeekende en vloek en verderf inroepende over hunne vijanden in den naderenden slag; straks met luider stem een statigen psalm aanheffende, een psalm ter eere van den God der legerscharen, den God der wrake. En Hendrik van Frankrijk en Navarre, de afstammeling van Hugo den Groote en van den Heiligen Lodewijk, de geliefde aanvoerder der Calvinisten, knielde neder te midden zijner kettersche broederen en bad en zong met hen. Maar zelfs niet de stugste Hugenoot onder die allen, geen Duplessis, geen d'Aubigné, geen La Noue met den ijzeren arm, gaf op dien dag schitterender bewijs van gehechtheid aan de kroon en het land, dan de roomschgezinde vol-

(1) DE THOU, COLOMA, *ubi sup.* DONDINI, I. 140 sqq. VAN METEREN, XVI. 292. Parma's brief aan den Koning.

gelingen van dien wettigen erfgenaam, die gezworen hadden den overmoedigen vreemden indringer van Frankrijks grond te verjagen, of te sterven.

Toen zij weder opgerezen waren, richtte Hendrik eene korte aanspraak tot zijne soldaten; maar wat hij zeide, is niet juist bewaard gebleven. Wel weet men, dat hij dien dag zijn welbekenden sneeuwweiten vederbos op den helm droeg; en dat hij zijne soldaten vermaande om altijd en overal te volgen, waar die witte pluim hen op het slagveld voor zou gaan, ook al mocht zijne banier in den kamp zinken. Hij had eene stelling ingenomen, waardoor zijne troepen den wind en de zon in den rug hadden, zoodat de kruitdamp den vijand in het gezicht woei en het licht hem de oogen verblindde. Het gevecht begon met eene kanonnade, die spoedig zoo hevig werd dat Egmond, wiens ruitery - door het vuur geteisterd en verbitterd - ongeduldig begon te worden, bevel gaf tot eene charge. Schitterend werd die aanval volvoerd. De zwaargewapende ruiters van Vlaanderen en Henegouwen, door het voorbeeld van hun onversaagden bevelhebber aangevuurd, stormden met onweerhouden vaart op den ouden maarschalk Biron los, wierpen zijne ruitery omver, baanden zich een weg tot tusschen de kanonnen der Hugenooten en sabelden de kanonniers bij hunne stukken neder. De schok was geweldig, overmeesterend, onwederstaanbaar; en nog erger werd het, toen zich dicht achter Egmond de duitsche rijknechten onder Eric van Brunswijk vertoonden, die zich op het centrum van het leger wierpen, waarover de Koning in persoon bevel voerde.

Plotseling ging een panische schrik door de gelederen. De koninklijke ruitery weifelde en deinsde; de infanterie, die haar ondersteunen moest, week achteruit; de verwarring dreigde alles te overmeesteren: de slag scheen verloren, nog eer het treffen recht begonnen was. Luide kreten van 'Triomf! Triomf! Leve de heilige Ligue! Weg met de ketters!' gingen uit de gelederen der aanstormende katholieken op. De Koning en maarschalk Biron, die zich in elkanders nabijheid bevonden, waren woedend van spijt, maar durfden ter nauwernood op het keeren der krijgskans hopen. Toch spanden zij al hunne pogingen in, om de onder hunne bevelen staande troepen weder te verzamelen en de reeds half gebroken gelederen te herstellen.

Maar de duitsche rijknechten en de fransche lanseniers onder Brunswijk en Bassompierre hadden zich minder goed van hunne taak gekwetend dan de ruiters van Egmond. De bodem was zoo week en drassig en daarbij was de afstand tusschen de vijandelijke legers zoo kort, dat hun de gelegenheid ontbrak om hunne paarden in vollen ren te brengen. Hunne lansen als onbruikbaar wegwerpende, naderden zij in zwakken draf, met het zwaard

in de hand, doch konden daardoor niet zeer veel uitrichten tegen de zwaarder gewapende krijgers, die gereed stonden hen te ontvangen. Met kracht afgeweerd, aarzelden zij, deinsden en trokken een weinig terug⁽¹⁾. Bovendien weigerden vele duitsche rijknechten, die zelven tot den hervormden godsdienst behoorden, op de Hugenooten te vuren, en schoten hunne karabijnen in de lucht af.

De Koning, aan wiens adelaarsblik op het slagveld niets ontging, zag hunne weifeling en wierp zich dadelijk, met al de cavallerie van het centrum, op hen. De in den krijg geharde Biron volgde van nabij den wuivenden witten vederbos. De kans keerde: de dreigende nederlaag veranderde in overwinning, en de vijand werd teruggelagen. De rijknechten en kurassiers, in verwarring door elkander geworpen, bedekten den doorwoelden grond met hunne lijken, of verspreidden schrik en ontsteltenis in de gelederen der infanterie, waardoor zij zich een weg ter vlucht trachtten te banen. Brunswijk stortte in den wilden strijd van zijn paard naar men meende doodelijk gewond. Egmond, die aan het hoofd zijner zegevierende belgische ruiters den aanval hernieuwde, werd door een musketkogel in het hart getroffen en viel ontziend ter aarde. De verstrooide, in verwarring wijkende duitsche en waalsche ruitery, aan de eene zijde teruggedreven door de lansen hunner makkers onder bevel van Mayenne en Aumale, aan de andere voortgejaagd door de woedende aanvallen der Hugenooten, werd reddeloos geslagen en in de pan gehakt. Zeven malen achtereenvolgende Hendrik van Navarre in persoon zijne ruiters tot den aanval; maar plotseling, te midden van het gerucht van den strijd en de kreten der overwinning, vloog er, van mond tot mond, door de koninklijke gelederen eene noodlottige mare. De Koning was verdwenen..... Zeker was hij gedood, en met hem was de hoop van het Protestantisme, de hoop van Frankrijk voor immer ondergegaan! De witte koninklijke standaard was voor een poos nu hier, dan daar gezien, schijnbaar doelloos over het slagveld rondgevoerd; en geen wonder: de banierdrager, Pot de Rhodes, een jong edelman uit

- (1) Brief aan Walsingham, 20 Maart 1590, geschreven door William Lyly, een eenvoudigen, goedredenden Engelschman, die zonder opschik zegt wat hij zelf heeft gezien en bijgewoond (*State Paper Office MS.*) Mémoires de SULLY, ed. Londres, 1747. III. L. 168, 169. De hertog van Sully, die behoorde tot het escadron waarop Egmond's eerste aanval was gericht, en die zelf zeven wonden ontving, verklaart bepaaldelijk, dat de Koning hopeloos geslagen zou zijn geworden, wanneer het geheele leger der Ligue zich zoo heldhaftig had gedragen als Egmond en zijne ruiters. De rechtersvleugel der koninklijke cavallerie vloog in wilden schrik, nadat het gevecht van man tegen man ongeveer een kwartier had geduurd; de linkervleugel werd gebroken en in de uiterste verwarring gebracht.

Dauphiné, doodelijk aan het hoofd gewond, met het bloed langs zijn gelaat stroomende, was niet langer bij machte zijn paard te besturen, dat, aan zich zelf overgelaten, nu her- dan derwaarts holde, en meer dan een ruiter, die de banier volgen wilde, van het spoor bracht. Een geheel in staal geharnast ridder, met de welbekende witte pluim op het hoofd, was, na een kort gevecht met een der veteranen van graaf Bossu's regiment, aan de zijde van den banierdrager dood ter aarde gestort. De Vlaming, niet gewoon te snoeven, riep luid dat hij den Bearnees verslagen had; en met bliksemsnelheid vloog die tijding het geheele slagveld over. De reeds half vluchtende Ligueurs grepen nieuwen moed; de zegevierende koninklijke troepen begonnen te verflauwen en te deinzen, toen plotseling, tusschen de vijandelijke gelederen, midden in het heetst van het gevecht, de Koning te voorschijn kwam: blootshoofds, met bloed en stof bedekt, maar volkomen ongedeerd. Een donderende kreet van 'Vive le Roi!' weergalmde boven het strijdgewoel door de lucht. Vroolijk als altijd, wuifde hij glimlachend met de hand, riep zijn soldaten eenige opwekkende woorden toe, en voerde ze op nieuw ten aanval. Meer was er niet noodig om de zegepraal volkomen te maken. De vijand gaf den strijd op en vlood in toemelooze verwarring naar alle zijden, op de hielen gevolgd door de koninklijke ruitery, die de vluchtelingen meedoogenloos neersabelde. De schrik beving het voetvolk, dat de ruitery moest ondersteunen, maar in het geheel geen deel aan het gevecht had genomen. De fransche infanteristen wierpen haastig hunne wapens weg, ontvloten het slagveld en zochten eene schuilplaats in de omringende bosschen. De Walen waren zoo gejaagd in hun vlucht, dat zij niet stilhielden eer zij de grenzen van hun land hadden bereikt. Alles was verloren; en hoewel Mayenne zich in den aanvang goed gehouden had, is het toch ook waar dat niemand hem overtrof in snelheid van vlucht, zoodra de nederlaag eenmaal beslist was. Toen hij het bosch had bereikt en een oogenblik stil stond om adem te scheppen, sloeg hij met zijn zwaard onder den vluchtenden hoop: niet om de lafaards tot staan te brengen en hen op nieuw ten strijde te voeren, maar omdat zij zijn eigen aftocht belemmerden⁽¹⁾.

De waalsche karabiniers, de duitsche rijknechten en de fran-

(1) Deftige kroniekschrijvers, als DONDINI en anderen, verhalen dat de hertog de vluchtelingen terughield en met kracht tot hervatting van den strijd aanspoorde; maar de eerlijke William Lyly, die meedeelt wat hij zag, verhaalt: 'zoo vlood de vijand heen, Mayenne naar Ivry, waarheen de Walen en rijknechten zoo spoedig volgden, dat hij, terwijl hij daar stond, hijgende naar adem en niet in staat om te spreken, verplicht was zijn zwaard te trekken en de vluchtenden te treffen, om ruim baan te maken voor zijn eigen vlucht.'

sche lanners trachtten ieder de schuld der nederlaag van zich af en op hunne makkers te schuiven; zij eindigden met handgemeen te worden, bijna nog voor zij uit des vijands gezicht waren. Bij dit onderling gevecht verloren er nog velen het leven. De gevangen lansknechten werden allen over de kling gejaagd. De zwitsersche voetknechten mochten naar hun land wederkeeren, mits zij zich verbonden niet meer de wapenen tegen Hendrik IV te zullen dragen. Het is waarschijnlijk, dat het leger der Ligue ongeveer achttienhonderd man verloor, die hetzij in den slag sneuvelden, hetzij op hunne vlucht in de opgezette wateren der rivier verdronken. Aan de zijde des Konings bleef ongeveer een zesde van dat getal. Van de hulpbende uit de gehoorzame provinciën lieten er tweehonderd zeventig het leven, en daaronder haar heldhaftige aanvoerder, de schitterende Egmond.⁽¹⁾ De bastaard van Brunswijk kroop van onder een hoop lijken te voorschijn en bracht er het leven af.⁽²⁾ Mayenne verloor al zijne banieren en al zijn bagage; terwijl het leger zelf, althans voor het oogenblik, geheel ontbonden en vernietigd was.

Weinig ruitergevechten zijn in de geschiedenis zoo beroemd als deze slag bij Ivry. Toch is er menige geduchte veldslag geleverd, waar de strijd heeter en banger was, waar de kans langer weifelde, waar aan beide zijden veel grooter verlies geleden werd, waar eindelijk de overwinning dadelijk veel belangrijker uitkomsten opleverde: en die evenwel geheel in vergetelheid is geraakt. Maar de pikante bijzonderheden, die ons zijn overgeleverd omtrent de rol, door den avontuurlijken Koning in dit kritieke tijdsgewricht zijns levens gespeeld; de bijna romantische betoovering, die de figuur van dezen Gasconjer, even vlug van geest als kloek van moed, altijd blijft omgeven, en wel vooral op zulk een oogenblik, toen, naar het oordeel der tijdgenooten, de uitkomst van al zijne heldhaftige pogingen uiterst twijfelachtig, zoo al niet hopeloos, scheen; bovenal de glans van zoo vele koninklijke en vorstelijke namen, die op de lijst der stijders in dezen vermaarden kamp voorkomen, en die, voor 't minst in de oogen van het voorgeslacht, aan het slagveld zulk een luister bijzetten, als minder bekende namen, hoe ook uitmuntende door deugd of dapperheid, nimmer vermochten - dat alles heeft aan dit gevecht bij Ivry voor immer een onsterfelijken roem verzekerd.

Eéne gewichtige les intusschen valt uit dit wapenfeit met zekerheid te trekken, namelijk deze: dat de waarde eener overwinning veel minder in de overwinning zelve ligt, dan in het

- (1) DE THOU zegt: achthonderd, DONDINI: vierhonderd; maar Parma, in zijn brief aan den Koning, spreekt van tweehonderd zeventig.
- (2) Dit zegt althans DONDINI, I. 149 COLOMA beweert dat hij omkwam.

gebruik dat er van gemaakt wordt. Mayenne vlood naar Nantes, de hertog van Nemours naar Chartres, andere hoofden der Ligue wederom elders heen. Mayenne vertelde aan iedereen, dat de Bearnees dood was en dat, hoewel zijn eigen leger was verslagen, hij spoedig weder een ander op de been zou brengen. Diezelfde tijding werd aan den hertog van Parma, en door dezen aan Filips, medegedeeld. Mendoza en de andere spaansche zendelingen verkondigden overal in Parijs het nieuws van Hendrik's dood; maar deze tijding had dringend nadere bevestiging noodig, terwijl de bewijzen van de volkomen nederlaag der Ligueurs maar al te duidelijk waren. De Parijzenaars - waarvan velen in het vorige jaar te vergeefs in de hoofdstraten vensters hadden gehoord, om getuige te kunnen zijn van den aanstaanden intocht van den Bearnees, aan handen en voeten gebonden en met een prop in den mond,⁽¹⁾ als verwonneling van Madame Ligue - de wufte Parijzenaars weigerden nu geloof te slaan aan het verhaal van den dood diens onsterfelijken ketters, vooral nu dit verhaal kwam van hen, die zoo schandelijk voor zijne ruiters waren gevlucht.

De la Noue en de andere hoofden der Hugenooten drongen er bij Hendrik ten ernstigste op aan, dat hij zonder verder uitstel dadelijk naar Parijs zou trekken; en het schijnt inderdaad zeer waarschijnlijk, dat, indien hij aan dien raad gevolg had gegeven, de hoofdstad in zijne handen zou zijn gevallen. Naar het eenstemmig getuigenis der tijdgenooten, zouden de schrik, de verslagenheid, de verwarring, zoowel als het gebrek aan wapenen en levensmiddelen, iederen tegenstand onmogelijk gemaakt hebben, wanneer slechts een krachtige aanval ware beproefd. En Hendrik had een paar duizend ruiters onder zich, nog in den vollen roes der overwinning, en ongeveer twaalfduizend man voetvolk, die gedwongen waren geweest werkelooze aanschouwers te blijven eener zegepraal, waarin zij niet deelen mochten. Opgewekt zelfgevoel en naijver zouden licht de zege hebben behaald over tweedracht en wanhoop.

Maar de Koning, gehoor gevende aan den raad van Biron en andere Katholieken, weigerde de hoofdstad aan te tasten en gaf de voorkeur aan de langwijlige en in zijn toestand hoogst gewaagde kansen van een geregeld beleg. Was het de vrees voor eene al te beslissende overwinning van het Protestantisme, die den hoofdman der Hugenooten - hem, die toch weldra een afvallige zou worden - op zijn pad deed stilstaan? Duchtte hij, dat zijn zegevierende intocht in Parijs schade zou doen aan den arbeid zijner katholieke gezanten te Rome? Of was het alleen de muiterij

(1) L'ESTOILE. Reg. Journal de Henri IV. p. 6.

zijner troepen, vooral der zwitsersche huurlingen, die geen stap verder wilden doen voor hunne achterstallige soldij hun dadelijk uit des Konings ledige schatkist werd uitbetaald⁽¹⁾? Genoeg: welke ook de oorzaak der vertraging geweest moge zijn, het is zeker dat de gouden vrucht der overwinning niet werd geplukt; en dat, zoo het leger der Ligue ten gevolge der nederlaag snel was ontbonden, de krijgsmacht des Konings haast even spoedig verliep.

En nu begon dat langdurige en pijnlijke beleg, waarvan de bijzonderheden even verschrikkelijk, maar ook even algemeen bekend zijn, als die van de aangrijpendste tooneelen uit de met bloed geschreven geschiedenis der zestiende eeuw. Hendrik bemachtigde de sterkten die de Seine en de Marne, de beide voedsterrivieren van Parijs, beheerschten. Eenmaal meester zijnde van den loop dezer beide stroomen, zoowel als van de Yonne en Oise - en vooral na de bezetting van Lagny aan de Marne, waar eene brug de gemeenschap vormde tusschen Isle-de-France en het landschap Brie, de groote stapelplaats van wijn en koren, en van Corbeil, aan de samenvloeiing van de Essone met de Seine - kon het hem niet moeilijk vallen, allen toevoer van levensmiddelen naar de hoofdstad af te snijden.

Tegen het midden van den zomer was Parijs, toen buiten twijfel de eerste stad van Europa, tot het uiterste gebracht; en weinig gebeurtenissen zijn geschikter, dan juist dit merkwaardig beleg, om aan de eene zijde onze bewondering op te wekken voor den moed, waarmede de mensch schier bovenmenschelijk lijden verdragen kan, en aan de andere zijde onze diepe verontwaardiging over het gruwelijk misbruik, dat van de heiligste gevoelens der menschelijke natuur kan worden gemaakt, ten behoeve van zelfzuchtige heerschzucht en bijgeloof.

Zelden of nooit werd bij de verdediging van den vaderlandschen grond tegen vreemde overheersching meer heldenmoed ten toon gespreid, dan de Parijzenaars van 1590 betoonden in hun verzet tegen godsdienstige verdraagzaamheid ten voordeele van een buitenlandsch priesterlijk despotisme. Mannen, vrouwen en kinderen brachten hier blijmoedig bij duizenden hun leven ten offer, om den pauselijken legaat en den spaanschen Koning de zegepraal te verschaffen over den wettigen souverein van Frankrijk, die toch eenmaal de afgod van Parijs en van geheel het koninkrijk worden zou.

Blijkens eene gehouden telling bedroeg de bevolking der stad, bij het begin van het beleg, tweehonderdduizend zielen; en er was, naar men meende, voorraad van levensmiddelen voor eene

(1) Mémoires de SULLY, lib. IV. 177. sqq.

maand. Maar zoo volkomen was de stad ingesloten, dat, eer deze vreeselijke zomer voorbij was, een schepel tarwe driehonderd zestig kronen gold, terwijl rogge en haver weinig minder kostten. Trouwens, het zou er weinig toe gedaan hebben, al had het koren drieduizend kronen per schepel gekost: want het was nu niet te verkrijgen, dan alleen voor de weinigen, die over schatten beschikken konden. Het vleesch van paarden, ezels, honden, katten of ratten was eene zeldzame lekkernij geworden. Niets was er goedkoop, zeide een burger met bitteren spot, behalve preeken. En de priesters en monniken van allerlei orde gingen dagelijks door de straten om en vermaanden tot volharding in dien grootschen strijd tegen de ketterij, waardoor Parijs zich een onsterfelijken roem zou verwerven, en beloofden het paradijs aan de ongelukkige slachtoffers, die dagelijks, stervende van honger, op de straat nederzonken. En deze priesters en monniken spaarden zich zelven niet, maar hielpen door hun nobel voorbeeld den moed der anderen schragen. Beter gevoed dan de meesten hunner medeburgers, deden zij soldatenwerk in de loopgraven, in de wachthuizen en op de wallen, toen de overige bevolking, door lichamelijke uitputting, welhaast ongeschikt werd voor de verdediging der stad⁽¹⁾.

De jonge hertog van Nemours, de gouverneur van Parijs, deed zoo trouw en ijverig zijn best om zijn landgenooten in het verderf te storten, alsof de hem opgedragen taak de hoogste en heiligste was, waaraan de menschelijke geest zijne gaven wijden kon. Hij werd daarbij krachtdadig ondersteund door de hooghartige vorstinne, zijne moeder en die van Mayenne, door Madame de Montpensier, door het driemanschap der spaansche gezanten: Mendoza, de kommandeur Moreo en Johannes de Baptista Tassis, door den kardinaal-legaat Gaetano en bovenal door den raad der Zestienen, de door de Ligue aangestelde hoofden der wijken, en de tirannen der ongelukkige bevolking.

Paus Sixtus zelf was juist niet zoo bijzonder op de overwinning der Ligue gesteld. Na den slag bij Ivry had hij zeer bereidwillig het oor geleend aan de vertoogen van Hendrik's gezant en zich volstrekt niet ongeneigd getoond, om den zegevierenden ketter nog eenmaal in den schoot der kerk op te nemen. Sixtus wenschte in geen deele mede te werken tot uitbreiding van Filips' macht; hij vreesde veeleer de plannen van dien Koning tegenover Italië, en dat vooral daar hij zelf

(1) DE THOU tom. XI. lib 97. 162 sqq. BOR III. XVIII. 535. L'ESTOILE, 23. - 'Tout ce qui estoit bon marché à Paris étoient les sermons où on repaissoit le pauvre monde affamé de vent, c'est à dire de menteries, persuadant qu'il valoit mieux tuer ses propres enfans, n'ayant de quoi leur donner à manger, que de recevoir et reconnoître un roy hérétique' etc.

er naar streefde om Napels bij de bezittingen van den heiligen Stoel te voegen. Hij had groote schatten bijeengebracht; maar hij wilde die liever gebruiken tot het stichten van prachtige gebouwen en heerlijke fonteinen, tot het aanleggen van schitterende verzamelingen van kunst, wetenschap en literatuur; en bovenal om de kinderen van zijne zuster, de waschvrouw, vooruit te helpen en te vermaagschappen aan de aanzienlijkste geslachten van Italië, onder beding evenwel dat zij nooit zelfs den naam van hun laaggeboren vader zouden noemen - maar de Paus dacht er niet aan, zijne opgespaarde dukaten aan te spreken om in den geldnood der Ligue te helpen voorzien.

Doch Gaetano, hoewel hij na den noodlottigen slag bij Ivry van Zijne Heiligheid slechts vijftigduizend kronen kon verkrijgen ter bevordering der goede zaak, was zelf uiterst mild met bijdragen uit zijn eigen middelen en uit andere bronnen; en dat in een tijd, toen de antwerpsche woekeraars drieën dertig percent rente vroegen voor het leenen van gereed geld gedurende eene enkele maand⁽¹⁾. Hij was bovendien onvermoeid en daarbij zeer gelukkig in zijne toespraken en geestelijke vermaningen aan het volk. Deze trotsche priesters en hooge edelen speelden een roekeloos spel, waarbij de heiligste verwachtingen en uitzichten van den mensch voor een volgend leven werden misbruikt. Voor hen zelven waren er nog andere rijke prijzen te winnen. Gelukte het hun, het schoone land, waar zij hunne wonderlijke rol speelden, te verdeelen, dan konden uit de schitterende erfenis, waarop de Bearnees voor zich alleen aanspraak maakte, vele vorstendommen, provinciën en heerlijkheden gevormd worden, wier bezit wel een kamp waard was. Het bleek alzoo duidelijk, dat zij gewetenshalve niet konden dulden, dat deze schaamteloze ketter, door eene geveinsde bekeering juist in het beslissende oogenblik, hun geheele spel zou bederven en de nationale eenheid en het nationale recht herstellen. En zelfs wanneer het noodig mocht zijn om niet alleen het hertogdom Bretagne, maar het geheele koninkrijk in handen van Filips te laten, wel nu: de vreemde monarch zou wichtige belooningen hebben uit te deelen aan de getrouwen, die hem op den troon van Hendrik's voorzaten hadden geplaatst.

En voor het volk, voor de duizenden die in dezen grootschen strijd door den honger of door het zwaard omkwamen, voor hen waren in eene andere wereld, tot belooning van hun heldenmoed, de heerlijkste zaligheden weggelegd: zaligheden, niet te vergelijken bij de aardsche spijs, waarnaar zij nu vergeefs de handen uitstrekten.

(1) VAN METEREN, XVI. 293.

Men berekende, dat er vóór Juli, en dus binnen den tijd van drie maanden, twaalfduizend menschen in Parijs door gebrek aan voedsel waren omgekomen. Maar daar er nog geene teekenen waren te bespeuren van het aangekondigde ontzet door het leger van Parma en Mayenne, en daar het uitgehongerde volk nu en dan den moed scheen te laten zinken, werd het wenschelijk geoordeeld, den verflauwenden ijver door eene sterk sprekende vertooning op te wekken en aan te vuren.

Zoo trok er dan op zekeren dag eene wonderlijke processie door de straten der stad, geleid door den bisschop van Senlis en den prior der Karthuizers, ieder met een hellebaard in de eene en een crucifix in de andere hand, en opgeluisterd door de tegenwoordigheid van den kardinaal-legaat en verscheidene prelaten uit Italië. Een kreupele monnik, die met groote behendigheid een tamboer-majoorsstaf zwaaide, ging huppelend en strompelend voorop, tot groote verbazing der menigte. Daarna volgde eene lange reeks van monniken - Kapucijners, Bernardijners, Minderbroeders, Franciscanen, Jacobijnen, Karmelieten en anderen - allen met hunne kappen in den nek geworpen, hunne lange pijen opgebonden, een helm op het hoofd, een harnas om de borst en een hellebaard in de hand. De oudste broeders gingen voorop: zij knersten met de tanden, vertrokken hunne gezichten en maakten allerlei woeste gebaren. Daarna kwamen de jongere monniken, even zoo uitgedost, allen met haakbussen gewapend, die zij nu en dan in den blinde afvuurden, tot groote schade voor de toeschouwers, waarvan er sommigen gewond en enkelen zelfs gedood werden. Onder de laatsten was ook een bediende van den kardinaal Gaetano, wat niet weinig opschudding verwekte; totdat de kardinaal verklaarde, dat iemand, die voor eene zoo heilige zaak zijn leven had verloren, rechtstreeks ten hemel was gegaan en onder de uitverkorenen was opgenomen. En, dacht het volk in zijne eenvoudigheid, een zoo wijs en braaf man als de kardinaal moest toch wel weten wat waar en goed was.

De processie nam haren weg naar de kerk van Onze-Lieve-Vrouw van Lorette, en beloofde daar plechtig aan de Heilige Maagd - in geval zij hare genadige tusschenkomst ten behoeve der geteisterde stad wilde verleen - eene lamp en een schip van goud, die, zoodra het beleg zou zijn opgeheven, op haar altaar zouden worden geplaatst.

Maar deze vertooningen, hoe verkwikkend ook voor de ziel, werkten betrekkelijk weinig uit op de lichamen der arme lijders. Het was onmogelijk door de straten van Parijs te gaan, zonder te struikelen over de lijken der burgers. Geloofwaardige getuigen, die deze verschikkelijke dagen hebben aanschouwd, schatten het getal van hen die gedurende den zomer stierven op dertig-

duizend⁽¹⁾ Een uitgehongerde en radelooze hoop trok eindelijk in wilde verwarring naar het stadhuis en riep luidkeels om vrede of brood. De rebellen werden echter spoedig door eene afdeeling ruitery, onder bevel van den ridder d'Aumale en bijgestaan door de Zestienen, uit elkaar gejaagd; en zoodra het oproer gedempt was werd de hoofdaanlegger, zekere advokaat Renaud, een man van veel invloed bij het volk, opgehangen.

Toch is het zeer twijfelachtig of, zonder de volhardende geestkracht der priesters, de hoofden der Ligue er wel in geslaagd zouden zijn, de stad te behouden. De hertog van Nemours erkende later dat er oogenblikken waren geweest, waarop zij geen fikschen aanval zouden hebben kunnen weerstaan; en iederen dag verwachtten zij, dat de prins van Bearn hunne wallen zou bestormen. Maar de gloeiende welsprekendheid der straatpredikers, voornamelijk van den eenoogigen vader Boucher, wekte telkens den bezwijkenden moed van het volk op en troostte en sterkte de lijders in hun bangen doodstrijd met het heerlijk uitzicht op de hemelsche gelukzaligheid. Hunne toewijding was inderdaad verheven, hun kracht schier bovenmenschelijk; maar ook alleen het geloof in de dingen der onzichtbare wereld kan den mensch in staat stellen om, zelfs in eene slechte zaak, zulke duldelooze smart te lijden. En in die dagen was het geloof eene onberekenbare kracht, ook in het staatkundige; en de zendelingen van Spanje en van Rome verstonden bij uitnemendheid de kunst, om die kracht ten verderve van het ongelukkige Frankrijk te gebruiken. Want de bangste verschrikkingen, waarvan de geschiedenis der geduchtste belegeringen in vroeger en later tijd verhaalt, werden nu in Parijs op nieuw aanschouwd. De gruwelen, eenmaal in Jeruzalem gezien en waarvan de herinnering nog de harten met ontzetting sloeg, werden nu, in al hunne bijzonderheden, herhaald. Rottende krengen, in de straten opgeraapt, werden met graagte verslonden. Uitgeteerde geraamten kropen begeerig naar de slachtbanken op de pleinen, waar de huiden, de beenderen en verdere afval van honden, katten en andere dieren, wier vleesch voor de meergegoeden was bestemd, aan het gemeen werden verkocht. Boven de toegangen tot deze vleeschhallen stond te lezen: *'Haec sunt munera pro iis qui vitam pro Philippo profuderunt.'*⁽²⁾ Menschen verscholen zich in poorten en nauwe stegen, loerende op de weinige zwervende honden, die nog overgebleven waren, vingen en worgden die, en verslonden ze half levend, als wilde dieren. En somwijlen gebeurde

(1) DE THOU, dl. XI. lib. 97, p. 161. L'ESTOILE, p. 25. HERRERA, p. III. lib. V. cl. 210, spreekt van 50 000.

(2) L'ESTOILE. 27. 'De ce que j'écris,' voegt hij er bij, 'mes yeux ont vu une bonne partie.'

het, dat de even uitgehongerde hond den mensch te sterk was, en, in dien gruwelijken strijd overwinnaar gebleven, zijn aanrander verscheurde. Eene dame beklagde zich eens tegen de hertogin van Nemours - bijgenaamd de Koningin-moeder, om den koninklijken rang, waarop hare zonen uit hare twee huwelijken aanspraak maakten - dat sommige moeders in Parijs gedwongen waren geworden hare kinderen onmiddellijk te dooden, ten einde hen voor de marteling van een langzamen hongerdood te bewaren. 'En wanneer het tot zulk een uiterste komt,' antwoordde de hertogin, 'dat gij gedwongen wordt, om ten behoeve van onzen heiligen godsdienst uwe eigene kinderen te dooden, acht gij dat dan van zoo buitengewoon gewicht? Waarin zijn uwe kinderen dan uitnemender, dan die van andere menschen? Zijn wij niet allen stof en asch?' Zulken troost had de moeder te geven van den man, die in Parijs regeerde, en die, op bevel van een vreemdeling, de poorten van die stad voor den wettigen vorst gesloten hield; terwijl de priesters van hun kant het volk overreedden, dat het veel beter was zijn eigene kinderen te dooden, indien men geen voedsel voor hen had, dan voedsel te krijgen door zich aan een ketterschen Koning te onderwerpen.

Men vertelde elkander zelfs, en het verhaal vond geloof, dat enkele moeders de lichamen harer gestorven kinderen hadden ingezouten en daarvan, dag aan dag, hadden gegeten tot de gruwelijke spijs verteerd was en haar eigen leven niet langer behouden kon. Zij stierven, en het geheim werd verraden door dienaars, die zelven aan den maaltijd hadden deelgenomen. De spaansche gezant Mendoza ried een ander voedingsmiddel aan, dat ook bij de belegering van sommige oostersche steden gebruikt was. In het begin werd zijn raad verworpen, als afkomstig van den vertegenwoordiger van Spanje, die tot iederen prijs wilde beletten dat de hoofdstad van Frankrijk uit de handen van zijn meester in die van den ketter viel. Maar de harde nood drong; en zoo werden dan de beenderen der dooden in menigte uit de graven gehaald, tot poeder gemalen, gebakken en gegeten. Deze spijs werd door het volk met den naam van Montpensier-brood bestempeld, omdat de hertogin de voortreffelijkheid daarvan aan de arme Parijzenaars had trachten te betoogen. 'Zij zelve proefde er evenwel nooit van,' zegt iemand die dezen vreeselijken zomer in Parijs doorbracht bitter en scherp. De hertogin had trouwens gelijk dat zij zich van deze spijs onthield, want allen die er van aten stierven en het Montpensier-brood geraakte spoedig in onbruik.⁽¹⁾

(1) L'ESTOILE, 23, 25, 29, 30.

Lansknechten en andere soldaten, door den woedenden honger tot razernij gedreven en geen honden meer vindende om te verslinden, begonnen jacht te maken op kinderen en doodden en verslonden er enkelen. Een aanzienlijk man, lid van den raad der Negenen, betoogde in vollen ernst dat het voor het heil der ziel minder gevaarlijk was, in geval van nood zijn honger te stillen met een dood kind, dan den ketterschen Bearnees te erkennen; en hij voegde er bij, dat de voornaamste godgeleerden en doctoren van Parijs het hierin met hem eens waren.⁽¹⁾

Als intusschen, te midden van al deze verschrikkingen, de zomer ten einde spoedde en er nog altijd vergeefs werd uitgezien naar de reddende legers van Parma en Mayenne, werd het noodig geoordeeld, het volk door een schijn van onderhandeling met de belegeraars om den tuin te leiden. Dus vaardigden de spaansche gezant, de legaat en de andere hoofden der Ligue eene deputatie naar Hendrik af, bestaande uit den kardinaal Gondi, bisschop van Parijs, en d'Espinac, aartsbisschop van Lyon. De Koning bemerkte evenwel spoedig, dat deze heeren slechts komedie met hem speelden, om het gemeen wat afleiding te bezorgen. Gedurende de geheele samenkomst verloochende hij geen oogenblik zijne waardige en vast besloten houding. De ontmoeting had plaats in de abdij Saint-Antoine, nabij de poorten van Parijs. Hendrik droeg een mantel en het ordeteeken van den Heiligen Geest; hij was omringd door de leden van zijn Raad, de prinsen van den bloede en meer dan vierhonderd der voornaamste edellieden uit zijn leger. Na den slagboom te zijn doorgestaan, werden de afgevaardigden door den ouden maarschalk Biron ontvangen en naar de kamer des Konings geleid. Toen de wederzijdsche groeten waren gewisseld, ging de Koning hen voor naar zijn bijzonder kabinet; maar de om hem saamgedrongen edellieden versperden hem bijna den doorgang. Om deze oogenschijnlijke onbeleefdheid te verontschuldigen, zeide hij tot de gezanten: 'Mijne Heeren, deze lieden drijven mij even hard voort tot den

- (1) L'ESTOILE, 'Lansquenets, gens de soi barbares et inhumains, mourans de male rage et faim, commencèrent à chasser aux enfans comme aux chiens, et en mangèrent trois: deux à l'hostel Saint-Denis et un à l'hostel de Palaiseau; et fut commis ce cruel et barbare acte dans l'enceinte des murailles de Paris, tant l'ire de Dieu estoit embrasée sur nos testes. Ce qui tenant au commencement pour une fable, pour ce que me sembloit que *hoc erat atrocius vero*, j'ai trouvé depuis que c'estoit vérité, confessé et témoigné par les propres bouches des lansquenets. De moi j'ai ouïx tenir ceste proposition à un grand Catholique de Paris, qui estoit du Conseil de Neuf, qu'il y avoit moins de danger de s'accomoder d'un enfant mort en telle nécessité, que de reconnoître le Béarnais, estant hérétique comme il estoit; et que de son opinion estoient tous les meilleurs théologiens et docteurs de Paris.' - Verg. VAN METEREN, XVI. 293, die verhaalt dat er, volgens het gerucht, achttien kinderen verslonden werden

strijd tegen den vreemdeling, als nu naar mijn kabinet. Hebt dus geduld met hen.’ Toen, zich tot de schare wendende: ‘Maakt ruimte, mijne Heeren, om mijnentwil’ - waarop allen terugtraden.

De afgevaardigden verklaarden daarop, dat zij door de regeering van Parijs gezonden waren, om te beraadslagen over de geschikste middelen om een algemeenen vrede in Frankrijk te verkrijgen. Zij hoopten, dat de Koning gezind zou zijn daartoe mede te werken, en dat hij hun zou vergunnen ook met den hertog van Mayenne in overleg te treden. Deze manier om de onderhandeling te openen wekte zijn toorn op. Hij zeide tot den kardinaal Gondi, die het woord voerde, dat hij reeds voor langen tijd op dergelijke voorstellen geantwoord had. Hij alleen had met zijne onderdanen te doen. Hij was als de vrouw voor Salomo: hij wilde het kind geheel en al of in het geheel niet. Liever dan zijn koninkrijk te verdeelen, wilde hij het geheel verliezen. Hij vroeg hun, waar zij hem voor hielden? Zij antwoordden, dat zij zijne rechten kenden, maar dat de Parijzenaars er anders over dachten. Wanneer Parijs hem slechts als Koning erkennen wilde, dan behoefde er verder geen sprake van oorlog te zijn. - Hij vroeg hun daarop, of zij den Koning van Spanje of den hertog van Mayenne tot Koning begeerden, en waarschuwde hen wel toe te zien, wat zij deden. De Koning van Spanje kon hen niet helpen, want hij had zijne handen vol met ander werk; Mayenne ontbrak het zoowel aan middelen als aan moed, want drie weken lang was hij niet verder dan drie mijlen van hen af geweest, zonder iets uit te richten. Maar de Koning noch de hertog zou ooit bezitten, wat niemand dan hem zelven toekwam; daarvan konden zij zeker zijn. Hij zeide hun, dat hij Parijs lief had als zijne hoofdstad, als zijne oudste dochter. Wanneer de Parijzenaars een eind wenschten te zien aan hunne ellende, dan moesten zij zich tot hem richten, niet tot den Spanjaard of tot den hertog van Mayenne. Met Gods hulp en met de degenen zijner dappere edellieden, zou hij den Koning van Spanje wel beletten, Frankrijk tot eene spaansche kolonie te maken, zoo als hij met Brazilië gedaan had. Wat de gezanten betrof: zij moesten zich schamen dat zij, geboren Franschen, zoo ver de liefde voor hun land en hunne vrijheid vergeten konden, om het hoofd voor den Spanjaard te buigen; en - terwijl de hongersnood voor hunne oogen duizenden hunner landgenooten wegraapte - zelfs geen enkel woord voor het algemeene belang durfden spreken, uit vrees den kardinaal Gaetano, Mendoza en Moreo te beleedigen. Hij verzekerde hun dat hij naar den strijd verlangde, om tot eene beslissing te komen, en dat hij den graaf de Brissac aan Mayenne had afgezonden, met de boodschap dat hij een der vingers van zijn rechterhand wilde

geven voor een veldslag, en twee voor den vrede. Hij wist wat er in Parijs geleden werd; en hij deelde in dat lijden; maar de gruwelen, die de stad teisterden, geschiedden om den Koning van Spanje welgevallig te zijn. Deze had den hertog van Parma last gegeven, zich voorloopig niet om de Nederlanden te bekommeren, mits zijne stad Parijs voor hem behouden bleef. Maar men leunde op een gebroken rietstaf, wanneer men hulp verwachtte van dien ouden, afgeleefden Koning, wiens eenig oogmerk was, het bloeiende Fransche Rijk te verscheuren en onder zooveel kleine tirannen te verdeelen, als hij onderkoningen naar Indië had gezonden. De kroon kwam hem toe, krachtens zijn geboorterecht; en moest zij bij keuze toegewezen worden, ook dan zou hij op de stemmen van de overgrootste meerderheid der kiezers kunnen rekenen. Weldra hoopte hij deze roodgekruiste vreemdelingen uit zijn land te drijven; en slaagde hij hierin niet, dan zouden zij eindigen met den hertog van Mayenne en allen die hen ingeroepen hadden te verjagen; en dan zou Parijs het tooneel worden van een treurspel, zoo bloedig als nog nimmer was gezien. - De Koning wendde zich daarop tot sir Roger Williams, en gaf hem last te zorgen, dat een ontbijt voor de gezanten zou worden gereed gemaakt; en de oude Waleser maakte van die gelegenheid gebruik, om op zijne manier met de gasten te babbelen. Hij vertelde hun, dat hij, Sackville en vele andere vreemdelingen den Koning alleen dienden uit haat tegen Spanje en tegen Madame Ligue; en dat zijne koninklijke meesteres altijd achtduizend Engelschen beschikbaar had om de goede zaak te ondersteunen.⁽¹⁾

Terwijl daar binnen over en weder werd onderhandeld, stroomden de officieren en soldaten van het koninklijk leger naar de poort, en knoopten gesprekken aan met de lieden uit de stad. Met anderen stond ook de grijze La Noue met den ijzeren arm nabij de poort, en richtte het woord tot de Parijzenaars. 'Wij zijn hier,' zeide hij, 'met ons vijfduizenden edellieden; wij wenschen uwe welvaart, niet uwen ondergang. Wij willen u rijk maken: laat ons in uw arbeid deelen. Stort u zelven niet in het verderf, om de heerschzucht van enkele lieden te bevredigen.' - Toen de burgers den ouden krijgsman zoo ernstig hoorden spreken, vroegen zij wie hij was; en vernemende dat het La Noue was, barstten zij in daverende toejuichingen los. En toch was deze La Noue de hardnekkigste Hugenoet onder de zon, en stierven de Parijzenaars den hongerdood alleen uit haat tegen de ketterij! - Na afloop van het ontbijt, kregen

(1) W. Lyly aan sir E. Stafford 29 Juli/8 Aug. 1590. (*State Paper Office MS.*) Vergelijk DE THOU, XI. 97.

de gezanten verlot het kamp te verlaten, om met Mayenne in overleg te treden.

Zoo was dan de toestand van Parijs in dien gedenkwaardigen zomer. Waarop steunde nu de hoop op verlossing uit deze hel?

De eenige hoop der fransche Ligueurs was gevestigd op Filips van Spanje, naar wiens legerscharen, onder bevel van den grooten italiaanschen veldheer, dagelijks met klimmend verlangen werd uitgezien, om hen te redden van de dreigende onderwerping aan hun wettigen Vorst.

Want zelfs de koninklijke pop - de gevangen kardinaal - was dood; en nu was er niemand meer, die met eenigen schijn aanspraak kon maken op de heerschappij in Frankrijk, dan Hendrik van Bourbon. In zijne veelvuldige samenkomsten met den hertog van Parma te Condé en te Brussel, had Mayenne den wensch te kennen gegeven, dat Filips Koning van Frankrijk zou worden, en tevens zijne medewerking beloofd om daartoe te geraken. In dat geval, had hij voor zich zelven de tweede plaats in het Koninkrijk bedongen, tegelijk met de erfelijke souvereiniteit over eene goede, rijke provincie en een fiksche som geld. Mocht dit plan niet doorgaan, dan zou hij niet ongenegen zijn zelf de kroon te aanvaarden en gaarne aan Filips Bretagne en Bourgondië afstaan, benevens een zeker aantal steden, waaromtrent men het later eens zou worden. Hoewel hij met bescheidenheid van zich zelven sprak, zegt Alexander, was het zeer duidelijk, dat hij eigenlijk de kroon voor zich begeerde⁽¹⁾. Wel mocht Hendrik van Navarre van Salomo's oordeel spreken! Waren niet de kinderen, die zoo hunne moeder wilden verscheuren, even slecht en onnatuurlijk als de moeder, die haar kind in stukken wilde verdeelen?

Welk wezenlijk voordeel was er dan te wachten van deze onderwerping aan een vreemden dwingeland? Zelfs wanneer wij deze donkere dagen niet beschouwen bij het licht van eene verwijderde, maar bij dat van de bijna onmiddellijk volgende toekomst, kunnen wij ons moeilijk rekenschap geven van de verblinding der voornaamste leiders in deze misdadige beweging. Verstond de berooide avonturier wiens scherp doorzicht en wijze roekeloosheid, in de oogen zijner tijdgenooten, voor geestdrijverij en waanzinnige vermetelheid golden - verstond hij zijne zaak niet beter, dan die diepe denker, die geheimzinnige maar onfeilbare staatsman, die in het Escuriaal zat en de wereld deed beven bij elke beweging zijner lippen, bij elken trek zijner pen?

De Nederlanden - het verst verwijderde gedeelte van Filips'

(1) Parma aan Filips, 20 Mei 1590. (Arch. de Simancas MS.)

staten, maar zonder wier bezit de voorgenomen verovering van Engeland en de inlijving van Frankrijk niet anders waren dan kinderachtige droomen, gesteld dat deze plannen ooit iets meer dan dwaze phantasiën konden zijn - de Nederlanden zouden nu in zekeren zin aan zich zelven worden overgelaten, terwijl hun ervaren landvoogd Frankrijk moest gaan veroveren met een leger, waarmede hij vergeefs getracht had deze gewesten tot onderwerping te brengen. En in datzelfde oogenblik opende de jonge nederlandsche veldheer, op de schitterendste wijze, zijne roemvolle militaire loopbaan. Zijne goed geoefende, goed betaalde legers, aan orde en tucht gewend, vol blijden moed en vroolijke hoop, bedreigden reeds hun ouden vijand van alle zijden; terwijl de legioenen van Spanje en Italië, die zich op zoo menig slagveld in Vlaanderen en Holland onsterfelijke lauweren hadden verworven, nu aan wanorde, gebrek en muiterij ten prooi waren. Het beroemde oude legioen - het *tercio viego* - was, uithoofde zijner hardnekkige oproerigheid, ontbonden. Het regiment van Manrique, zestienhonderd man sterk, was te Kortrijk in openbaren opstand gekomen. Farnèse had den prins van Ascoli daarheen gezonden, om met de muitelingen te onderhandelen en hen tot hun plicht te brengen - maar te vergeefs. Zij eischten de voldoening van twee jaren achterstallige soldij: en dat niet in laken, dat hun tegen viermaal de waarde werd aangerekend, maar in deugdelijk goud; en die eisch was niet onredelijk, na jaren van zeldzaam harden kamp en zwaar lijden. Maar in plaats van laken of dukaten had Filips nu het bevel gezonden, om een nieuw koninkrijk voor hem te gaan veroveren. Uit Friesland riep Verdugo ook voortdurend om geld en hij moest elken dag zijne oproerige soldaten doen binden en ophangen; telkens en telkens kwamen van daar klachten en onheilspellende waarschuwingen, zoo vaak een koerier door de vijandelijke liniën kon heendringen en Farnèse's hoofdkwartier bereiken. En Farnèse was evenzeer herhaaldelijk verplicht, zijne oude soldaten wegens muiterij in boeien te slaan en met den dood te straffen.⁽¹⁾

Alexander zeide wel niet ronduit aan zijn meester, dat hij een gevaarlijke gek was, die eigenlijk reeds voor lang moest zijn opgesloten en buiten staat gesteld om kwaad te doen: dit uit te spreken was veilig, voegzaam noch beleefd; maar het bleek duidelijk genoeg uit al zijne brieven, dat hij er in den grond van zijn hart zoo over dacht.

Bovendien werd hij zelf haast tot razernij geprikkeld door de tegenwoordigheid van den kommandeur Moreo, die hij wist dat hem haatte, die telkens uit Frankrijk overkwam om hem te

(1) Parma aan Filips, 22, 24 en 26 Juni 1590. (Arch. van Simancas. MSS.)

bezoeken, die al zijne handelingen bespiedde en hem voortdurend belasterde, zoowel bij den staatssecretaris Idiaquez als bij Filips zelven.⁽¹⁾ Den Koning werd diets gemaakt, dat Farnèse zijn eigen bijzondere oogmerken nastreefde en zijn souverein ontrouw was; men fluisterde hem in, dat er nog nooit een klein italiaansch vorst was geweest, die niet had gewenscht naar meer aanzien, of niet najverig de macht van Filips had gadegeslagen; en ook, dat iedere schurk in de geheele Christenwereld noodzakelijk naar Filips' dood moest verlangen. Moreo volgde den hertog naar Antwerpen, naar Brussel, naar Spa, waar hij de wateren gebruikte tot herstel zijner geschokte gezondheid: hij kwelde en vermoeide hem met zijne vermaningen en vertoogen, hij bespiedde en beloerde hem en maakte hem dol. Alexander zeide hem ten laatste, dat het hem onverschillig was, al moest de gansche wereld vergaan, mits Vlaanderen maar behouden bleef, waarvoor hij alleen te zorgen had; en dat, indien men wenschte dat hij Frankrijk veroveren zou, hem ook de middelen daartoe moesten worden verschaft. Nu vertelde Moreo aan den Koning, dat Parma zijn tijd en zijn geld nutteloos verspilde; dat hij de schuld droeg van Egmond's ondergang en dat hij ook de oorzaak zou worden van het verlies van Parijs en de verijdeling van het geheele fransche ontwerp; want dat hij vast besloten was, niets te doen wat Mayenne kon helpen, of wat niet strookte met zijne bijzondere, zelfzuchtige plannen.⁽²⁾

Toch was aan Parma, niet lang te voren, in vrij duidelijke taal en door mannen van grooten invloed te verstaan gegeven, dat hij op de hulp van Hendrik van Navarre, en misschien zelfs van Koningin Elizabeth, kon rekenen, ingeval hij mocht wenschen zijne landvoogdij over de Nederlanden in een blijvende souvereiniteit te veranderen.⁽³⁾ Dit plan zou volstrekt niet onuitvoerbaar zijn geweest: maar de nobele hertog luisterde geen oogenblik naar dergelijke inblazingen.

Indien hij talmde met het uitgehongerde, stervende Parijs ter hulp te komen, bestonden er geldige redenen voor dit uitstel. In zijne bijzondere briefwisseling met den Koning schroomde hij niet, dezen het verkeerde van zijn handelwijze op zeer nadrukkelijken toon, met bitterheid soms, maar toch altijd met volkomen eerlijkheid en loyauteit, onder het oog te brengen.

Hij zeide hem dat de toestand waarin hij verkeerde onhoudbaar was. Hij had geen geld om zijn troepen te betalen, ja zelfs geen brood om hun te eten te geven. Hij bezat geen enkelen

(1) Moreo aan Idiaquez, 30 Januari 1590. (Ibid.)

(2) Moreo aan Filips, 22 Juni 1590. (Ibid.)

(3) Duplessis aan Buzanval. Mém. et Correspond. de Duplessis-Mornay. IV. 270.

penning om op afrekening voor te schieten. Uit Friesland, uit de streken langs den Rijn, van alle kanten kwamen klachten en jammerkreten tot hem - en die klachten waren billijk. Hij had nu volslagen geldgebrek; hij kon geen wissel trekken op de koninklijke schatkist, maar had, op zijn eigen krediet, eenige duizende kronen geleend, die hij onder zijne soldaten had rondgedeeld. Hij verpandde zijne meubelen en juweelen, als een bankroetier; maar alles was nog te vergeefs om het oproer in Kortrijk te dempen. En wanneer dat niet gestuit werd, zou er een allernoodlottigst voorbeeld door worden gegeven; want het geheele leger was gedesorganiseerd, ontevreden en op het punt om tot muiten over te slaan. 'Deze dingen,' schreef hij, 'kunnen niemand, die zijn verstand gebruikt, vreemd voorkomen; want zonder geld, zonder crediet, zonder voorraad en in een uitgeput land, is het onmogelijk aan de eischen van het leger te voldoen, of zelfs dat leger in het leven te houden.' Toen hij in Maart de vlaamsche ruitery naar Mayenne afzond, verkeerde hij in de meening dat de hertog met deze versterking zijn naam als veldheer zou hebben gehandhaafd en den voortgang van Hendrik gestuit, tot er meer afdoende hulp kon worden aangevoerd. Hij was nu blijde, dat hij geen talrijker bende had gezonden, want allen zouden toch in den noodlottigen slag van Ivry zijn omgekomen.

Het geheele land om hem heen verkeerde in een wanhopigen toestand: het rekende zich van allen verlaten en verwachtte iederen dag nieuwe gruwelen te zullen aanschouwen. Hij had zich verplicht gezien, een deel der bezetting van Deventer en Zutphen te verplaatsen, alleen om de manschappen voor volslagen gebrek en vertwijfeling te bewaren. Iederen dag kreeg hij bericht dat de bezettingen zich niet langer met fraaie woorden of schoone voorspiegelingen konden voeden, want dat daarin geene verzadiging te vinden was⁽¹⁾.

Maar Filips antwoordde hem, dat hij onverwijld naar Frankrijk moest trekken, om het beleg van Parijs te doen opbreken en Calais en Boulogne te bezetten, zoowel om te voorkomen dat de Engelschen hulptroepen aan den Bearnees zouden zenden, als om de uitvoering zijner eigene plannen tegen Engeland gemakkelijk te maken. Het uiterste moest worden beproefd, eer de Bearnees den betwisten zetel innam. De hertog van Parma moest niet meer over bezwaren en moeilijkheden klagen, maar die overwinnen⁽²⁾: een schoon woord, wanneer het op een

(1) Parma aan Filips, 30 Jan., 20 Febr., 14 Maart, 24 Maart, 30 Maart, 19 April 1590. (Arch. van Simancas. MS.)

(2) Filips aan Parma, 20 Juni 1590. (Ibid.)

slagveld wordt uitgesproken, maar dat nog al gemakkelijk valt neer te schrijven, wanneer men aan zijn lessenaar zit!

Eindelijk, nadat Filips eenige gelden gezonden had, wel verreweg onvoldoende voor de behoefte, maar ten minste genoeg om althans gedeeltelijk de oproerige beweging in het leger te onderdrukken; zette Farnèse zich, met een bezwaard hart, aan de volvoering der hem opgelegde taak. Hij verheelde zijne bange vrees niet aangaande den uitslag, zoowel in de Nederlanden als in Frankrijk, evenmin als zijn sterk wantrouwen jegens de Franschen, die altijd Filips' vijanden geweest waren, en wees nadrukkelijk op het gevaar, om de provinciën aan zich zelve over te laten, buiten staat om zich te verdedigen, slecht van troepen voorzien en aan gebrek ten prooi. 'Het grieft mij in de ziel, het breekt mij het hart,' zeide hij, 'om te zien, dat Uwe Majesteit dingen beveelt, die onmogelijk zijn; want God de Heer alleen kan wonderen doen. Uwe Majesteit onderstelt, dat ik, met het weinige geld dat gij mij gezonden hebt, alle soldaten in deze provinciën kan voldoen, de spaansche en duitsche muiters tevreden stellen - want, als zij aan dezen krijgstoet deel zullen nemen, moet aan hunne klachten worden te gemoet gekomen - aan Mayenne en de Parijzenaars gelden uitschieten wachtgeld betalen aan de duitsche rijknechten - die deze provinciën moeten beschermen - en zorgen voor de rust en veiligheid der zeeplaatsen, waar dezelfde oproerige taal wordt gevoerd als te Kortrijk. De armoede, de ontevredenheid, de vertwijfeling van dit ongelukkige land,' voegde hij er bij, 'zijn zoo dikwijls aan Uwe Majesteit beschreven, dat ik daaromtrent niets meer te zeggen heb. Overal moet ik mijne veteranen in boeien slaan en ophangen, alleen omdat zij in opstand zijn gekomen wegens gebrek aan soldij, en zonder verdere buitensporigheden te hebben begaan. Toch moet ik, in zulke omstandigheden, naar Frankrijk trekken met twintigduizend man - wel het kleinst mogelijke getal, wanneer er althans iets moet worden uitgericht. Ik ben verlegen en verbijsterd, omdat iedereen tegen mij de stem verheft en mij beschuldigt, dat door mijn vertrek het aan mijne zorgen toevertrouwde land in het verderf zal worden gestort. Van den anderen kant verwijten mij de Franschen, dat ik de schuld draag van den naderenden ondergang van Parijs en tevens van de katholieke zaak in Frankrijk. Ieder heeft slechts oog voor zijne bijzondere belangen. Het is onmogelijk een leger bijeen te brengen, dat sterk genoeg is voor den te verwachten arbeid. Parijs ligt op het uiterste; en noch Mayenne noch eenig ander der bondgenooten heeft dezen uitgeputten kranke de geringste⁽¹⁾

(1) Parma aan Filips, 22 Juli 1590. (Arch. van Simancas MS.)

versterking toegediend, om hem in het leven te houden tot de hulp van Uwe Majesteit zou komen opdagen⁽¹⁾.’

Hij bracht zijn Vorst onder het oog, dat het land rondom Parijs kaal gegeten en verteerd was, en dat het hem toch volkomen onmogelijk was, om den noodigen voorraad voor zijn leger van zoo ver weg te doen aanvoeren - voorraad nog wel uit de gebrek lijdende Nederlanden naar het gebrek lijdende Frankrijk. Daar 's Konings bevel echter zoo stellig was, schoot er voor hem niets anders over dan te gehoorzamen; maar hij moest ten ernstigste alle verantwoordelijkheid voor dezen tocht van zich afwerpen; en ingeval hij mocht omkomen, bezwoer hij Zijne Majesteit, zijne eer te handhaven, die zijne vijanden zeker zouden trachten te bezwalken.

Daar de boodschappen van Mayenne met den dag dringender werden, maakte Farnese zooveel mogelijk haast met zijne toebereidselen, die op zijn best genomen zoo jammerlijk ontoereikend waren, en gaf tevens zijn besluit te kennen om, indien dit maar eenigszins mogelijk was, een treffen met den Bearnees te vermijden. Hij vreesde echter, dat hij gedwongen zou worden om, met geheel onvoldoende strijdkrachten, de kansen van een veldslag te wagen.

Met twaalfduizend man voetvolk en drieduizend ruiters verliet Farnese de Nederlanden in het begin van Augustus en kwam den 3den van die maand te Valencyn aan. Ondanks zijne bittere klachten, was zijn klein leger toch nog indrukwekkend genoeg. De boogschutters en hellebaardiers van zijne lijfwacht waren prachtig uitgedost met taf en pluimen en wambuizen van karmozijn fluweel. Vierhonderd edellieden dienden in de ruitery. Aremberg en Barlaymont en Chimay, en andere aanzienlijken uit de Nederlanden, vormden het onmiddellijk gevolg van den doorluchtigen veldheer, met Ascoli en de zonen van Terranova en Pastrana en een aantal andere groote heeren uit Italië en Spanje. Onder de kolonels behoorden ook de zoon van Filips' staatssecretaris Idiaquez en de neef van den kardinaal-legaat Gaetano⁽¹⁾.

Alexander's persoonlijk overwicht en zeldzaam organiseerend genie hadden voor een tijd de werking gestuit der ontbindende krachten, die, zoo als wij gezien hebben, alom zoo ijverig bezig waren om de uitnemendste militaire inrichting van dien tijd te sloopen. Ongeveer de helft van zijn leger, zoowel ruitery als voetvolk, bestond uit Nederlanders; want - als of er geen graven genoeg waren in hun eigen klein land - scheen het wel dat deze Vlamingen, Walen en Hollanders voorbestemd waren om, onder elke banier, met hunne lijken ieder veld te bedekken,

(1) Parma aan Filips, 23 Juli en 28 Aug 1590. (Ibid.) BOR, III. XVIII. 535. COLOMA III. 47. BENTIVOGLIO, T. II. lib. IV. 340. sqq.

(1) Parma aan Filips, 23 Juli en 28 Aug 1590. (Ibid.) BOR, III. XVIII. 535. COLOMA III. 47. BENTIVOGLIO, T. II. lib. IV. 340. sqq.

waar in die eeuw de strijd tusschen vrijheid en dwingelandij gestreden werd. Zoo volgden nu duizenden hunner den koninklijken standaard van Spanje, om hun eigen tiran te helpen in de volvoering zijner vijandige aanslagen tegen Frankrijks hoofdstad, en om ter dood toe te kampen met duizenden hunner landgenooten, die het vaandel van den Bearnees volgden. Werkelijk toch in die eeuw, trok de godsdienst de grenzen tusschen de volkeren.

Het leger was in drie afdeelingen gesplitst. De voorhoede stond onder het bevel van den nederlandschen generaal, den markies de Renty. Het gros van het leger werd gekommandeerd door Farnese in persoon; en de achterhoede was toevertrouwd aan den ouden nederlandschen krijgsman La Motte, nu bekend onder den naam van graaf van Everbeck. Twintig stukken geschut volgden deze laatste afdeeling. Te Valencyn vertoefde Farnese acht dagen; en hier verliet hem, in hevigen toorn, graaf Karel van Mansfeld, die, omdat La Motte tot veldmaarschalk was benoemd, zijn post als bevelhebber der artillerie neerlegde en terugkeerde naar zijn vader, den ouden Pieter Ernst van Mansfeld, die in Parma's afwezigheid luitenant-gouverneur der Nederlanden was.

Het leger verliet Valencyn op den 11 den en trok over Quesnoy, Guise, Soissons en Fritemilon naar Meaux. Bij deze stad, vier mijlen van Parijs gelegen, voegde Parma zich, op den 22sten Augustus, bij Mayenne, die aan het hoofd stond van zesduizend man voetvolk - de helft Duitschers onder Cobalto en de wederhelft Franschen - en van tweeduizend ruiters.

Dadelijk na zijn aankomst te Meaux begaf Alexander zich naar de cathedraal, waar hij, in aller tegenwoordigheid, met plechtigen eed verklaarde, dat hij niet naar Frankrijk gekomen was, om dat koninkrijk of eenig deel daarvan ten behoeve van zijn meester te veroveren; maar alleen om de zaak van het Catholicisme te schragen en om de vrienden en bondgenooten van Zijne Majesteit te bevrijden van geweld en kettersche verdrukking⁽¹⁾. De tijd zou leeren, welke waarde aan dien eed te hechten viel.

De beide hertogen ontvingen hier ook het gezantschap uit Parijs, den aartsbisschop van Lyon en den kardinaal Gondi, wier samenkomst met Hendrik wij zoo even verhaald hebben. Zij vertrokken met de belofte van onmiddellijke hulp aan de tot het uiterste gebrachte stad. De bondgenooten bleven vijf dagen te Meaux; zij verlieten die stad op den 27en en kwamen op den

(1) BOR, COLOMA, *ubi sup* DONDINI, II. 300. sqq. DE THOU, lib. 97. p. 183. sqq. BENTIVOGLIO, T. II. lib. IV. 340 sqq. VAN METEREN, XVI. 293. sqq.
Brieven van Mansfeld aan Filips en aan Parma, 11 Aug. 1590. (Arch. van Simancas MS.)
Parma aan Filips, 28 Aug. 1590 (Ibid.) COLOMA, III. 47vo.

voorlaatsten dag der maand in den omtrek van Chelles. Het vereenigde leger was vijfduizend ruiters en achtienduizend man voetvolk sterk.

De ontzettende zomer naderde zijn einde; en met den eersten dag der herfstmaand lichtte er een straal van hoop voor de trotsche stad, die op het punt stond van te bezwijken. Toen de bondgenooten het klooster van Chelles in het gezicht kregen, bevonden zij zich in de onmiddellijke nabijheid van Hendrik van Navarre.

De twee grootste veldheeren der eeuw stonden dan nu eindelijk tegenover elkander. En het waren niet alleen de twee eerste krijgsoversten van hun tijd maar in geheel Europa was er destijds niemand, die ook maar in de verte met hen kon vergeleken worden. De jongeling, wiens eerste veldtocht in het volgende hoofdstuk zal worden verhaald, had nog ter nauwernood zijn proefstuk geleverd. Of die proeve de hand eens nieuwelings dan wel die eens meesters verried, zou spoedig blijken. Maar nu, in 1590, zou het laffe vleierij zijn geweest om den naam van Maurits van Nassau in eenen adem te noemen met dien van Navarre of Farnèse.

Het wetenschappelijk gevecht, dat thans zou aanvangen, scheen bij uitnemendheid geschikt om het genie der beide kampvechters op de proef te stellen en beider eigenaardige talenten en gebreken te doen uitkomen. Ieder van hen kon geacht worden nog in den bloei des levens te verkeeren; maar Alexander, die de vijfenveertig reeds achter den rug had, was geknakt in zijne gezondheid, terwijl de krachtvolle Hendrik acht jaar jonger was en daarbij een ijzersterk gestel had. Beiden hadden zij hun leven in het veld gesleten; maar zoowel zijn natuurlijke aanleg en opvoeding als de drang der omstandigheden deed den Koning de voorkeur geven aan geregelde veldslagen boven wetenschappelijke ontwerpen en ingewikkelde plannen; terwijl de hertog, die de krijgskunst had geleerd en beoefend in de groote spaansche en italiaansche school, eer een volleerd strategicus dan een eigenlijke vechter van beroep was; hoewel hij, wanneer hij eenmaal tot den slag besloten had, eene zeer groote mate van vlugheid in het beramen en uitvoeren zijner maatregelen, en vooral van persoonlijken moed en geestkracht, aan den dag legde. Beiden was die onwaardeerbare gaaf aangeboren, die niemand door studie of oefening ooit verkrijgen kan: de gaaf van te kunnen bevelen - het gezag; en beiden werden door hunne soldaten met geestdrift gehoorzaamd en aangebeden, zoolang die soldaten behoorlijk werden gevoed en betaald.

De prijs in dezen kampstrijd was van bijzonder gewicht. Behaalde Alexander de overwinning, dan ging voor Hendrik de eerste stad der Christenheid verloren, juist op het oogenblik dat

zij door uitputting in zijne handen zou vallen; dan was Frankrijk aan het Heilig Verbond overgeleverd en machteloos aan de voeten van Filips geworpen. Een tweede Ivry daarentegen zou het Verbond uiteen doen spatten en den Koning in zegepraal binnen zijne hoofdstad en op den troon zijner voorvaders voeren. Bij de nadering der vereenigde legers onder Parma en Mayenne had de Koning, zeer tegen zijn zin, zich gedwongen gezien het beleg van Parijs op te breken. Zijn leger, dat uit zestienduizend man voetvolk en uit vijfduizend ruiters bestond, was niet talrijk genoeg, om te gelijker tijd tegen de tot ontzet aanrukkende krijgsmacht slag te leveren en de belegering der stad voort te zetten. Zoolang echter de steden en bruggen langs de groote rivieren, vooral de beide sleutels van de Seine en de Marne, Corbeil en Lagny, in zijne macht waren, hield hij ook het leven der hoofdstad, dat bijna was uitgeblusht, in de hand.

Op den 31 Augustus trok hij den vijand te gemoet. Sir Edward Stafford, de gezant van Koningin Elizabeth, kwam in den nacht van den 30sten te Saint-Denis. Zeer vroeg in den volgenden morgen werd hij gewekt door een luid geroep voor zijne woning; en toen hij uit het venster keek, zag hij hoe Koning Hendrik aan het hoofd zijner troepen, opgeruimd als altijd, zijn engelschen vriend den morgengroet bracht, nu hij zijn deur voorbij reed. 'Ons op zijne gemeenzame wijze begroetende,' zegt Stafford, 'verlangde hij uit aanmerking van den slag, die ieder uur verwacht werd, dat wij als zijne vrienden zouden komen om hem te helpen, en nu niet spreken over eenig ding, waarop wij te voren gedoeld hadden, aangezien de tegenwoordige toestand dit vorderde en de vijand zoo nabij was, dat wij zelfs in een gesprek van een half uur konden worden gestoord, zoodat de nood den Koning dwong om overal tegenwoordig te zijn, waar wij hem meerendeels volgden⁽¹⁾.' Hendrik vestigde dien dag zijn hoofdkwartier in het klooster van Chelles, eene versterkte plaats, ongeveer drie mijlen van Parijs, aan den rechteroever van de Marne. Zijn leger stond geschaard in eene uitgestrekte vallei, hier en daar door bosch en water afgebroken, en over eene geheele reeks bloeiende weilanden, reikende tot aan twee heuvels van middelmatige hoogte. Lagny, op den linker oever der rivier, lag aan zijne rechterhand, nog geen volle mijl verwijderd. Aan gene zijde der heuvelen, nauwelijks een kanonschot ver, hadden de bondgenooten hun kamp opgeslagen. Hendrik, die trouwens in dit opzicht het minst eene bijzondere aansporing noodig had, brandde van begeerte om slag te leveren. Bovendien dwongen

(1) Stafford aan Burghley, 28 Aug./7 Sept. 1590. (*State Paper Office MS.*)

de omstandigheden hem daartoe met bijna onweerstaanbare macht. Zijn voetvolk bestond uit Franschen, Nederlanders, Engelschen, Schotten en Duitschers; maar onder zijne ruitery waren vierduizend fransche edellieden, die op hunne eigene kosten dienden, die ten strijde togen als naar een feest, maar soms ook even spoedig weer wegreden, wanneer het feest niet doorging. Zij waren vrijwilligers, die maar voor weinige dagen voorraad medebrachten; en het was niet te verwachten, dat zij even geduldig op hun post zouden blijven als de veteranen van Parma, die, nu hunne mouterij was gesust door de betaling van een gedeelte hunner achterstallige soldij, weder volgzzaam waren als van ouds. Al de voorname legerhoofden die Hendrik omringden, hetzij Katholieken of Protestanten - Montpensier, Nevers, Soissons, Conti, de Birons, Lavradin, d'Aumont, Tremouille, Turenne, Chatillon, La Noue - drongen aan op den strijd, die, naar aller gevoelen, niet uitgesteld mocht worden en ook inderdaad zeer verkieslijk was; terwijl de Koning opgetogen was bij de gedachte, dat hij nu eindelijk een beslissenden slag kon leveren aan dat eedverbond van vreemdelingen en rebellen, dat zoo langen tijd zijn gezag getrotseerd en hem van zijne rechten beroofd had.

Stafford vervoegde zich nog dien eigen dag bij den Koning, overeenkomstig diens vriendelijke uitnoodiging, en zag het geheele leger in slagorde geschaard. Terwijl Hendrik 'een hapje at in een oud huis,' voegde zich Turenne bij hem, met zes-of-zevenhonderd ruiters en tusschen de vier- en vijfduizend man voetvolk. 'Het waren de flinkste voetknechten,' zegt Stafford, 'die ik ooit in mijn leven zag, zoo flink van voorkomen en zoo goed van alles voorzien; de meesten van hen waren oude soldaten, die al dezen tijd onder den Koning voor de Religie hadden gediend.'

Maar vooral met de fransche ruitery was de gezant bijzonder ingenomen. 'Er zijn bijna zesduizend ruiters,' zeide hij, 'waarvan ruim vierduizend edellieden, ongeveer twaalfhonderd andere Franschen en achthonderd reiters (duitsche rijkknechten). Nooit zag ik, en naar ik geloof zag ook nooit iemand anders, in Frankrijk zulk een aantal edellieden te zamen, met zulke goede paarden en zoo goed gewapend.'

Hendrik zond een heraut naar het kamp der bondgenooten, om den vijand tot een algemeen gevecht uit te dagen, opdat nu alle wederzijdsche geschillen door het Godsgericht der wapenen zouden worden beslecht en het arme volk niet langer aan lijden en ellende zou zijn blootgesteld.

Bij zijne aankomst te Meaux had Farnèse besloten, den vijand op te zoeken en de kansen van een veldslag te wagen. Hij was niet geheel gerust omtrent den mogelijken uitslag;

maar hij deelde dit voornemen mede in zijne brieven aan Filips en Mayenne versterkte hem in zijn besluit. Maar toen hij den vijand zoo begeerig vond om slag te leveren en toen hij rijper over de zaak had nagedacht, zag hij geen reden om de ridderlijke uitdaging aan te nemen. Als opperbevelhebber - want Mayenne had hem gewillig de eerste plaats afgestaan, die het bespottelijk zou zijn geweest hem te betwisten - gaf hij ten antwoord, dat het zijne gewoonte was den slag te weigeren, wanneer eene weigering hem voordeelig scheen, en den slag aan te bieden wanneer het in zijn plan lag te vechten. Zoodra dat oogenblik gekomen zou zijn, zou de Koning hem in het veld zien verschijnen. En na dit beleefd, maar zeer onvoldoend antwoord aan den ongeduldigen Bearnees te hebben gezonden gaf hij bevel om zijn kamp, dat reeds tamelijk goed versterkt was, nog meer te versterken⁽¹⁾. Zeven dagen lang stonden nu de twee legers tegenover elkander - Hendrik en zijne ruiters vergeefs hunkerende naar den vurig verlangden strijd - en hoewel hier, op een afstand van een paar mijlen van elkander, tusschen de veertig- en vijftigduizend doodvijanden waren gelegd, viel er niets voor dan enkele onbeteekende schermutselingen, die tot geene uitkomst hoegenaamd leidden.⁽¹⁾

Eindelijk gaf Farnèse bevel tot eene voorwaartsche beweging. Renty, de bevelhebber der voorhoede, waartoe bijna de geheele ruitery behoorde, kreeg last om langzaam over de beide heuvelen te trekken en, aan de andere helling afdalend, zijn krijgsvolk rechts en links in twee vleugels te ontplooien. In het geheim werd hem tevens gelast, om bij die beweging zooveel mogelijk den vijand omtrent de ware sterkte zijner krijgsmacht te misleiden. Langzaam trokken de kolonnes over de heuvelen, het eene eskadron voor, het andere na, bijna alle lansen, wier vaantjes vroolijk wapperden op den adem der zomerkoelte, en ontplooiden, rustig en statig, hunne gelederen voor de oogen der koningsgezinden. De schitterende lichte ruitery van Basti, de zwaar gewapende ruiters der vlaamsche benden van ordonnantie onder Chimay en Barlaymont en de beroemde albaneesche en italiaansche cavalerie stonden daar nevens de oude Ligueurs van Frankrijk, die onder den Balafré hadden gevochten en nu de banier van zijn broeder Mayenne volgden. Het was in waarheid een indrukwekkende vertooning.

Hendrik kon nauwelijks zijn oogen gelooven, toen de zoo lang gewenschte gelegenheid, waarna hij zoo vele dagen vergeefs had uitgezien, zich eindelijk opdeed; en met meer dan

(1) Parma aan Filips, 28 Aug. 1590. (Arch. van Simancas MS.) COLOMA, BENTIVOGLIO, DE THOU, *ubi sup.*

(1) Alexander schatte de krijgsmacht van Hendrik op 14000 man voetvolk en 5000 ruiters; Stafford op 17000 man voetvolk en 6000 ruiters. Zie de aangehaalde brieven. De vereenigde legers van Mayenne en Farnese telden, zoo als wij gezien hebben, 18000 man voetvolk en 5000 ruiters.

voor hem gewone bedachtzaamheid wachtte hij de verdere ontwikkeling van het plan van aanval van zijn grooten tegenstander af. Van zijn kant drukte Parma de hand van Mayenne, terwijl hij de beweging gade sloeg, en zeide bedaard: 'Wij hebben reeds den slag geleverd en de overwinning behaald.' Hij gaf daarop bevel, dat het geheele gros van het leger - dat sedert de vereeniging onder het kommando van Mayenne had gestaan, daar Farnèse zich de opperste leiding der gansche krijgsmacht had voorbehouden - snel naar de Marne zou oprukken en eene stelling innemen tegenover Lagny. La Motte kreeg last, met de achterhoede onmiddellijk te volgen. Het gros was dus voorhoede geworden, de achterhoede gros van het leger; terwijl de gansche ruitery, door deze beweging, in plaats van voor-, achterhoede was geworden. Renty moest deze manoeuvres dekken, zich zooveel mogelijk van vechten onthouden en den opperbevelhebber van oogenblik tot oogenblik verwittigen van alles wat er gebeurde. Gedurende den nacht moest hij zich spoedig en afdoende verschansen en versterken, zonder zijn positie te veranderen.

Na door dezen geveinsden aanval zijne tegenpartij van het spoor te hebben gebracht, verscheen Farnese, op den 6den September 1590, aan den oever der rivier, bezette een dorp, dat door middel van een steenen brug met Lagny gemeenschap had, en wierp, vlak tegenover de stad, eene batterij op van negen stukken zwaar geschut. Lagny was nog op de oude manier versterkt, met niet zeer dikke muren en zonder aarden wallen. Zijne ligging echter, waardoor het ook de brug beheerschte, scheen eene bestorming onmogelijk te maken; De la Fin, die daar met twaalfhonderd Franschen in bezetting lag, voedde dan ook geene vrees voor de veiligheid der veste. Maar met al de juistheid en vaardigheid, die zijne handelingen bij zulke gelegenheden kenmerkten, had Farnèse reeds, een eind hooger op, eene schipbrug over de rivier doen slaan en eene sterke afdeeling spaansche en waalsche infanterie naar de overzijde gezonden. Deze troepen hadden bevel gekregen, zich tot den storm gereed te houden zoodra de batterijen van den overkant eene bruikbare bres zouden geschoten hebben. Toen Hendrik den volgenden dag het veld ging herkennen, zag hij, tot zijne groote verontwaardiging, dat hij zich zoo erg mogelijk had laten beetnemen. Lagny, de sleutel der Marne, waardoor hij bijna aan allen toevoer van levensmiddelen naar Parijs den weg had versperd,

stond op het punt hem uit de handen gerukt te worden. Wat zou hij doen? Zou hij de rivier oversteken en de stad te hulp snellen eer zij bezweek? Dit was te gewaagd, zelfs voor den vermetelen Bearnees. Bij de poging om, onder het vuur van den vijand, de rivier over te steken, zou hij waarschijnlijk een groot deel van zijn leger verliezen. Zou hij zich op Renty werpen, die den vorigen dag met zooveel vertooning den slag had aangeboden? Dit kon ten minste beproefd worden, hoewel met minder goede kans dan op den voorgaanden namiddag. In een haastig bijeengeroepen krijgsraad werd daartoe dan ook besloten. Maar het was reeds te laat: Renty had zich op zijne heuvels zoo duchtig verschanst en versterkt, dat het dwaasheid geweest zou zijn, ze stormenderhand te willen innemen. Hendrik had kolonne op kolonne tegen deze hoogten kunnen afzenden, den ganschen dag door, en zijne manschappen bij gelederen zien nedervellen, zonder een voetbreed gronds te winnen.

Zijne soldaten, onovertroffen in het open veld, waren niet bekwaam om een zoo sterke stelling plotseling bij storm te overmeesteren; en toch, er was geen tijd te verliezen. Hij hield nu den vijand een poos bezig. Er werd een weinig gevochten; en terwijl dit plaats had, opende Farnèse, van de overzijde der rivier, een vernielend vuur op Lagny. De zwakke muren stortten weldra in; er ontstond een bres; het teeken tot den storm werd gegeven; en de aan gindschen oever geplaatste troepen maakten zich, na een kort doch bloedig gevecht, van de stad meester. De geheele bezetting, twaalfhonderd man sterk, werd over de kling gejaagd en de stad der plundering prijs gegeven: Farnèse immers was nog een kweekeling der oude school van Alva en Julio Romero en den kommandeur Requesens.

Zoo werd Lagny genomen, voor de oogen van Hendrik, die machteloos toeschouwer moest zijn bij de zegepraal van zijn grooten tegenstander. Hij was opgekomen, in volle wapenrusting en met onbegrensd zelfvertrouwen, en had zijn vijand tot den strijd gedaagd. Nu had hij zijn slag gemist en bovendien den prijs verloren. Nooit werd een stoot behendiger afgeweerd en een tegenstoot schitterender toegebracht. De bruggen van Charenton en Saint-Maur vielen nu, zonder strijd, in Parma's handen. In een ongeloofelijk korten tijd werden levensmiddelen en krijgsvoorraad naar de uitgehongerde stad gevoerd: op een enkelen dag kwamen tweeduizend scheepsladingen aan. Parijs was gered. Alexander had zich vertoond en den knoop doorgehakt. Hij had tegen zijn zin de Nederlanden verlaten; maar hij had althans zijne taak in Frankrijk volbracht, zooals niemand dan hij dit had kunnen doen. - Des Konings toestand was nu ongelukkiger

dan ooit.⁽¹⁾ Zijn leger verliep geheel en al. Zijne ruiters, bedrogen in hunne hoop op een veldslag en zonder voedsel of voorraad, vertrokken elken dag bij honderden. ‘Onze toestand is zoo geheel onvoorzien en wondervol,’ zeide Stafford op den 16den September, ‘dat ik mij bijna schaam te schrijven, omdat mij dunkt dat iedereen zal meenen dat ik droom. Als ik zie wat er gebeurt, is het mijzelven alsof ik droom. Want, mylord, dat een leger, zoo als ik er nooit weer een denk te zullen zien - vooral wat ruiters en edellieden betreft - het in den zin kan krijgen om uit elkaar te loopen op grond van de inneming van zulk een onbeduidend nest als Lagny, een stadje inderdaad niet veel beter dan Rochester, is iets dat mij zoo vreemd voorkomt, dat ik moeite heb om het te gelooven, hoewel ik het zie. Zij verontschuldigen zich met hun gebrek, dat inderdaad, zoo als ik weet, groot is - want weinigen hadden er nog een penning in hun beurs; maar toch kon het daarmee nog niet tot zulk een uiterste gekomen zijn, dat zij nog niet tien of op zijn hoogst vijftien dagen hadden kunnen wachten, zoo als de Koning van hen verlangde..... In plaats van zesduizend ruiters en meer, die wij vroeger telden, hebben wij er nu niet meer dan tweeduizend - en ik zie nog geen eind aan dat wegloupen, want ieder uur gaan er nog heen.

‘Voor zooveel ik zien kan, blijven wij nog, vooral omdat wij rekenen kunnen op de troepen van den burggraaf Turenne en van den Heer de Chatillon en op onze Zwitsers en lansknachten, die te zamen ongeveer vijfduizend man sterk zijn. De eerste die heenging, hoewel hij nog geen uur te voren den Koning zijn woord had gegeven dat hij blijven zou, was de graaf van Soissons, uit wiens plotseling vertrek, zonder zelfs afscheid te nemen, wij opmaken dat hij ontevreden was.’

Het koninklijk leger scheen weg te smelten, als sneeuw voor de zon. Van den nood eene deugd makende, trok Hendrik terug naar Saint-Denis en besloot hij zijne krijgsmacht te ontbinden; hij hield niets over dan eene zoogenoemde vliegende kolonne, om daarmee den vijand afbreuk te doen zoo vaak zich daartoe de gelegenheid zou aanbieden.

Het moet erkend worden, dat de Bearnees in dezen strijd vol-

(1) COLOMA, DE THOU, DONDINI, BENTIVOGLIO, VAN METEREN, *ubi sup.*
 ‘Ik durf u verzekeren, dat het dezen Koning nu zoo erg tegenloopt als ooit in zijn leven,’ zeide Stafford; en hij voegde er vrij onverschillig bij: ‘Wanneer er met hem niets meer verloren ging, zou het mij weinig deren, als alleen eenigszins om de Christenheid; maar mijn hart bloedt bij de gedachte, wanneer de Spanjaard hier vasten voet krijgt (en reeds begint hij zich te vestigen, en dat dieper dan ik ooit dacht dat fransche harten zouden hebben kunnen verdragen), wat ellende daaruit voor ons zal voortspruiten; en daarom, wanneer nu, terwijl er nog voor gezorgd kan worden, niet onmiddellijk bevel wordt gegeven om troepen in Vlaanderen te zenden, ten einde den prins van Parma eene dadelijke afleiding te bezorgen, dan vrees ik niet alleen, maar ik ben er zeker van, dat wij geen tijd zullen hebben om hier te vertoeven, of af te wachten wat voor goeds de hulp uit Duitschland later bewerken mag.’
 Stafford aan Burghley, 28 Aug./7 Sept. 1590. (*State Paper Office MS.*)

komen het onderspit gedolven had. ‘Het was Gods wil niet,’ zeide Stafford, die voortdurend aan Hendrik's zijde was gebleven; ‘wij verdienden het niet; want vier of vijf malen zou het den Koning even gemakkelijk zijn gevallen Parijs te nemen, als een glas leeg te drinken. En zelfs nog op het laatst, als hij geen fouten had begaan die een kind niet zou hebben gemaakt, alleen uit begeerte om te vechten en slag te leveren (wat de ander nooit van plan was), zou hij de stad voor de oogen van den hertog van Parma hebben genomen, zoo als deze nu Lagny voor onze oogen wegnam.’ Die veldslag, waarop hij zijn hart had gezet, in het blijmoedig vertrouwen dat hij dan de grootsten veldheer zijner eeuw zou kunnen verwinnen en de Ligue verpletteren - die veldslag was hem ontgaan. Zijne hoofstad, die op het punt stond om van uitputting in zijne handen te vallen, was hem ontrukkt en leefde nu weder op, vol nieuwe hoop en uittartenden trots. De Ligue zegepraalde; zijn eigen leger was naar de vier winden verstrooid. Meer dan genoeg, inderdaad, om zelfs een man van hoogen moed en ongewone schrandereheid tot wanhoop te brengen. En toch kwamen de onverdoofbare, hoopvolle blijmoedigheid, de welberaden vermetelheid van Hendrik nooit schitterender aan den dag, dan juist nu het scheen dat hij alle beleid en alle uitzicht verloren had en zijn verderf tegenholde. Zijn onverstoorbaar goed humeur begroette steeds den tegenspoed met een zoo blijden glimlach, dat de tegenspoed zelf er schier door ontwapend werd.

Onwillig zijn prooi te laten varen zonder vooraf een laatste poging te wagen, besloot hij eene nachtelijke bestorming van Parijs te beproeven. De vreugde der verlossing, de ongewone overvloed na zoo lange ontbering, de overtuiging dat men veilig was in de hoede van de verbonden legers der zegepralende Ligue: dit alles, hoopte hij, zou de burgers en soldaten zorgeloos hebben gemaakt en hunne waakzaamheid doen verslappen. In dat vertrouwen naderde hij, in den nacht van den negenden September, de voorsteden Saint-Jacques, Saint-Germain, Saint-Marcel en Saint Michel en deed een wanhopige poging om de muren tusschen de beide eersten te beklimmen. De poging werd verijdeld, niet door de soldaten of door de burgers, maar door de steeds wakende Jezuïeten, die, als reeds zoo menigmaal ge-

durende dit merkwaardig beleg, de wacht op de wallen hadden betrokken en nu onraad bespeurden en alarm sloegen.⁽¹⁾ De eerste aanvallers werden van hunne ladders naar beneden geslingerd; de stad kwam op de been; de hertog van Nemours was spoedig op de plaats des gevaars en deed brandende pekkranen, steenen en andere voorwerpen van de wallen op de hoofden der aanstormende krijgers werpen. De storm werd afgeslagen; maar toch, in dien eigen nacht, even voor de morgenschemering, hervatte de Koning zelf nog eens den aanval op de voorstad Saint-Germain. De getrouwe Stafford stond ook nu in de gracht aan zijne zijde en was getuige van zijne koele beradenheid, zijn onwankelbaar hoopvol vertrouwen. La Noue was daar ook, en werd in zijn been gewond - een ongeluk, waarvan de gevolgen weldra door geheel de Christenheid vele tranen zouden doen vloeien. Wanneer een der brandende pekkranen, die den geheelen nacht door van de wallen van Parijs nederdaalden, eens bij toeval op des Konings hoofd was neergekomen, dan zou de geschiedenis van Frankrijk wellicht geheel anders geworden zijn. - De ladders bleken verscheidene voeten te kort te wezen en ook waren er veel te weinig. Waren zij langer geweest of in grooter getal voorhanden, dan zou de afloop misschien anders zijn geweest. Hoe het zij: de Koning was nu gedwongen, bij het aanbreken van den morgen terug te trekken.⁽²⁾

Bij meer dan eene gelegenheid gedurende dezen merkwaardigen veldtocht, kwam het eigenaardig karakter, zoowel van den grooten aanvoerder der Hugenooten als van het uitstekend hoofd der Ligueurs, helder aan het licht. Zoo ook nu. Farnèse was door spionnen onderricht van dezen voorgenomen aanval op Parijs, maar, met te ver gedreven omzichtigheid, sloeg hij aan dit verhaal geen geloof. Had hij zijne berichtgevers vertrouwd, dan zou hij den Koning met verpletterende overmacht hebben kunnen volgen en hem misschien gevangen nemen. Door de overgrootte behoedzaamheid van Alexander, ontging Hendrik alzoo de straf voor zijne weergalooze vermetelheid.

(1) COLOMA, III. 51.

(2) COLOMA, BENTIVOGLIO, DONDINI, DE THOU, VAN METEREN, *ubi sup.* 'De Koning, om zijne troepen een poos bijeen te houden, deed heden voor acht dagen des nachts een aanval op Parijs; en, met de verstandhouding, die hij zeide dat hij daarbinnen had, maar waarvan ik niets bespeuren kon, poogde hij de stad bij storm te nemen, en verzamelde met dat doel 6000 voetknechten en 1200 ruiters, die de brug overtrokken welke hij te Gonfolar van schepen had gemaakt. De Koning zelf was bij den aanval tegenwoordig, evenals ik, die met hem in de gracht stoud; en hoewel ik, toen hij mij vertelde wat hij voorhad, zag dat dit onmogelijk was, ging ik toch met hem mede, opdat hij niet zou zeggen dat ik er uit vrees tegen was. Maar toen wij aankwamen waren onze ladders vijf voet te kort, de stad reeds sedert een uur op de been en geen teeken van eenige verstandhouding was er te bemerken; en zoo trokken wij terug zonder Parijs, dat de Koning, naar ik u durf verzekeren, in de laatste vijf maanden meer dan vijfmaal had kunnen nemen; maar hij is een te goede Koning en bemint zijne onderdanen te zeer, die hem doodelijk haten. Toen men van deze onderneming terugkwam, wilde niemand langer blijven, maar ieder wilde dadelijk vertrekken; en de Koning, ziende dat er niets aan te doen was, liet ze gaan, onder belofte van terug te komen.' Stafford aan Burghley 6/16 Sept. 1590. (*State Paper Office MS.*)

Spoedig daarna sloeg Farnèse het beleg voor Corbeil. Deze kleine stad hield het - dank zij de zeldzame bekwaamheid en vastberadenheid van haar kommandant Rigaut, een oud Hugenooten-officier die met La Noue in Vlaanderen gevochten had - bijna vier weken uit. Eindelijk werd zij bestormd, Rigaut gedood, het garnizoen van duizend fransche soldaten over de kling gejaagd en de stad der plundering prijs gegeven. Nu ook Corbeil gevallen was, waren de Seine en de Marne beiden weder geopend.

Alexander bracht toen een bezoek aan Parijs, waar hij met groote geestdrift ontvangen werd. De legaat, die door zijn voorbeeld en zijn geld zooveel had bijgedragen tot de verdediging der hoofdstad, was naar Italië teruggekeerd, om deel te nemen aan de verkiezing van een nieuwen Paus. Want de ‘Hugenooten-paus’⁽¹⁾ Sixtus V was in het laatst van Augustus gestorven, zonder ooit uit zijne bijeengegaarde schatten eenige belangrijke gift te hebben afgestaan om de Ligue in haren uitersten nood te helpen. Het was niet vreemd, dat Filips zich verontwaardigd gevoelde en zelfs den Heiligen Vader op verschillende wijzen met zijn toorn had bedreigd, toen hij bespeurde, dat deze zoo zichtbaar overhelde naar de zijde van den gehaten Bearnees. Toen de Paus gestorven was, verspreidde zich dan ook natuurlijk het gerucht dat hij aan spaansch vergift was bezweken. In dien tijd toch werd het haast niet mogelijk gerekend, dat iemand van eenige beteekenis zijn natuurlijken dood zou sterven; en men hield Filips voor te volleerd, om lijdelijk af te wachten dat een zoo geduchte tegenstander als Sixtus van zelf heen zou gaan. Zeker is het, dat de tijding van zijn dood door de spaansche partij in Rome met groote vreugde werd begroet, en dat zijne nagedachtenis haast evenzeer door het slijk werd gesleurd alsof hij een ketter ware geweest; terwijl in Parijs zijn overlijden met vreugdevuren en andere openbare vermakelijkheden werd gevierd.⁽²⁾

(1) ‘Te Parijs gaat de Paus voor een Hugenoot door’. Lyly aan Walsingham, 2/12 April 1590. (*State Paper Office MS*).

(2) Stafford aan Burghley, 14/24 Sept. 1590. (*State Paper Office MS*.) DE THOU, dl. XI. lib. 97, 270-273.

Voor de verwezenlijking van Filips' ontwerpen was het uit den aard der zaak bovenal noodig, eene verzoening van den grooten Hugenoet met de Roomsche Kerk te beletten; want niemand was er, die niet begreep dat het verzet van Parijs tegen den ketterschen Vorst aanmerkelijk verflauwen, of liever geheel ophouden zou, zoodra die Vorst ophield ketter te zijn. Daarom was het van het hoogste belang, te zorgen dat de opvolger van Sixtus een werktuig was in de handen van Spanje. De hoofden van het bondgenootschap waren volkomen bekend met Hendrik's voornemen, om het Hervormde geloof af te zweren en tot de Roomsche Kerk terug te keeren, zoodra zich daartoe eene voegzame gelegenheid zou aanbieden. De sluwe Bearnees begreep zeer goed, dat de weg naar Parijs door de poorten van Rome liep. Maar het is wel een bewijs, hetzij van de geheimzinnigheid waarmede toen zaken van groot en algemeen belang werden behandeld, hetzij van Hendrik's zeldzame gaaf van misleiding, dat zelfs de hoofden en leiders van het Protestantisme nog altoos geen achterdocht voedden omtrent zijne houding. Niettegenstaande de zending van Luxembourg en de vele andere onmiskenbare teekenen van 's Konings gezindheid, bleef Koningin Elizabeth hem nog steeds beschouwen als den grooten voorvechter van het hervormde geloof. Zij had hem nog onlangs een smaragd gezonden, dien zij zelve gedragen had, en daarbij den wensch gevoegd, dat de Koning, zoolang hij dit edelgesteente droeg, nooit een slag zou toebrengen zonder een vijand te vellen, en dat hij op zijn verdere loopbaan alle zijne vijanden te schande zou maken en verstrooien. ‘Gij zult den Koning ook herinneren,’ voegde zij er bij, ‘dat de smaragd deze eigenschap heeft, van niet te breken *zoolang het geloof ongeschokt en vast blijft.*’⁽¹⁾

En de scherpzinnige Stafford, die dagelijks met hem omging, verzekerde zijne meesteres, dat er geen teekenen waren van eenige weifeling aan Hendrik's zijde. ‘De Katholieken hier,’ zeide hij, ‘dringen er sterk bij den Koning op aan om katholiek te worden, daar hij anders verloren is; en zij trachten hem wijs te maken dat, niettegenstaande zij de hulp der Spanjaards hebben ingeroepen, zoowel Parijs als alle andere steden hem zullen toevallen, zoodra hij hun slechts zekerheid wil geven, dat hij katholiek zal worden. Wat mij betreft, ik geloof dat zij hem zouden uitlachen, nadat hij het gedaan had; en ik zie dat hij er evenzoo over denkt, gesteld dat hij er toe geneigd

(1) ‘Vous ferez souvenir au roi que l'esmeraude a ceste vertu de ne point rompre (a ce que l'on dict), tant que la foy demeure entiere et ferme.’ De Koningin aan den franschen gezant, ‘van Oatlands, Zaterdag avond, na haar terugkomst van de jacht’ 13 Aug. 1590. (*State Paper Office MS.*)

was, waarvan ik evenwel niets bespeur.' Een niet zeer verwijderde toekomst zou weldra toonen, hoe de stoutmoedige Gasconjer wezenlijk over deze groote zaak dacht; en ook of hij slechts bespotting zou inoogsten als loon voor zijn afval, wanneer deze eens werkelijk plaats greep. Inmiddels was zoowel de wijste Vorstin in Europa, als een van de behendigsten onder hare diplomaten, vast overtuigd, dat de geruchten aangaande eene voorgenomen bekeering des Konings allen grond misten.

Het was zeker ongelukkig voor Hendrik, dat zijn trouwe vriend en bewonderaar Sixtus niet meer in leven was. Maar de engelsche diplomatie vermocht weinig te Rome; en siddering greep de harten aan, bij de gedachte dat wellicht de aartsvijand van Elizabeth, de overgegeven vriend van Filips - de engelsche kardinaal Allen - op den pauselijken troon zou verheven worden. 'Groote moeite wordt er in Rome gedaan,' zeide Stafford, 'door den spaanschen gezant, met omkoopings en allerlei kuiperijen, om een Paus te doen verkiezen, die geheel van den Koning van Spanje afhankelijk en aan hem verknocht moet zijn. Wanneer de Vorsten van Italië er zich niet mede bemoeien, zullen zij zeker hun zin krijgen; en ik heb groote vrees voor onzen schelmschen Allen: want ik kan mij niemand denken die met reden zoo geheel aan den wil van den Koning van Spanje gebonden is als hij. Ik bid God, dat Hij hem vóór dien tijd tot zich nemen of naar den Duivel zenden moge. Een slecht gezinde Engelschman, door nooddwang aan den Koning van Spanje gebonden en met bijna vier miljoen aan geld tot zijne beschikking, is in dezen tijd als Paus een gevaarlijk beest.'

Kardinaal Allen zou zich in zijne verwachting teleurgesteld zien: zijne candidatuur vond geen bijval; en na de korte, dertiendaagsche regeering van Urbanus VII, werd de driedubbele kroon geplaatst op het hoofd van Sfondrato, die den naam van Gregorius XIV aannam. Nog voor het einde van het jaar vaardigde de nieuwe Paus eene bul uit, waarin de noodzakelijkheid werd betoogd van de uitroeiing der ketterij in Frankrijk en de verkiezing van een katholieken Koning; en waarbij hij tevens zijn besluit kenbaar maakte, om naar Parijs - dat bolwerk van het katholieke geloof - niet enkel ledige woorden te zenden, maar ook troepen, die met vijftienduizend gouden kronen per maand zouden worden bezoldigd, zoo lang de stad hulp noodig had. Het liet zich dus aanzien, dat de groote leider der Hugenooten - hoe ijverig en nauwgezet hij ook geestelijk onderricht zocht - nu hij door Farnèse geslagen was en nu zijne hoofdstad nog aan de Ligue trouw bleef, bij Gregorius XIV een minder gunstig onthaal zou vinden, dan hij, na de overwinning bij Ivry, aanvankelijk bij Sixtus gevonden had.

Parma gunde aan zijn leger een paar weken rust en besloot

in het begin van November naar de Nederlanden terug te keeren. De Ligueurs stonden verstomd bij het vernemen van dit besluit en drongen er ten ernstigste op aan dat hij blijven zou. Maar de hertog had hun hunne hoofdstad terug gegeven; en hoewel dit was geschied zonder dat hun leger of het zijne daarbij veel had verloren, begonnen nu zijne troepen door ziekten te lijden, en ontstond er ook gebrek aan leeftocht en fourage voor eene zoo talrijke krijgsmacht, als in den omtrek van Parijs was bijeengetrokken. Bovendien lagen de Spanjaarden, Italianen en Nederlanders van Parma's leger voortdurend met hunne fransche bondgenooten overhoop. De soldaten en boeren haatten de vreemdelingen, die in het land als overwinnaars verschenen, ofschoon zij toch gekomen waren om de Ligue behulpzaam te zijn in het vernietigen der wetten, der regeering en der nationaliteit van Frankrijk. De gewonden en achterblijvers van Farnèse's leger werden in aanzienlijk getal door het landvolk vermoord; en het was hem volstrekt onmogelijk zijn terugkeer naar de provinciën, die hij zoozeer tegen zijn wil had verlaten, nog langer uit te stellen.

Om den Koning te misleiden, nam hij zijn terugtocht door Champagne in plaats van door Picardië. Nauwelijks in Champagne aangekomen, vernam hij de tijding dat Lagny en Corbeil weder in des Konings handen waren gevallen. Dadelijk dus na zijn vertrek bewees de Ligue zich onmachtig om de voordeelen te behouden, die zijn genie voor haar gewonnen had. Corbeil, dat hem een maand arbeids had gekost, werd in twee dagen hernomen; Lagny bezweek haast even spoedig. De bondgenooten baden hem dringend, hun ter hulp te komen; maar hij sloeg, op bijna beleedigenden toon, hunne bede af. Zijn terugmarsch geschiedde in dezelfde orde en met dezelfde juistheid, die zijn intocht hadden gekenmerkt. Hendrik volgde hem met zijn vliegend legertje en viel hem nu van voren, dan van ter zijde, dan van achteren aan; maar geen enkel dezer schermutselingen was uit een militair oogpunt van veel belang. Schier romantisch belangwekkend evenwel is een ruitergevecht, waarin de oude maarschalk Biron bijna geheel van zijne troepen werd afgesneden en op het punt stond om gedood of gevangen genomen te worden, toen de ridderlijke Koning, aan het hoofd van een escadron lancers, hem in persoon kwam ontzetten. Bij eene volgende ontmoeting, te Baroges aan de Vesle, had Hendrik Biron met eenige compagniën ruitery vooruit gezonden, om vijfhonderd karabiniers van Farnèse, op weg naar de grenzen, te overvallen, en volgde nu zoo spoedig mogelijk, begeerig als altijd om het gevecht te zien of er deel aan te nemen. Eensklaps vestigde Alphonse Corse, die naast hem reed, Hendrik's aandacht op een officier, geen honderd pas van hen verwijderd, met een viltten hoed op het

hoofd, een grooten halskraag, een korten met bont gevoerden kapotjas, en gezeten op een paard zonder harnas of schabrak, die voortdurend heen en weder reed en met zijn degen aan de karabiniers het sein gaf om terug te trekken. Dat was de hertog van Parma: en zoo stonden dan de beide groote kampvechters der Hugenootten en der Ligue, de twee eerste veldheeren hunner eeuw, als van aangezicht tot aangezicht tegenover elkander. Op hetzelfde oogenblik kwam La Noue aanrijden met de tijding, dat hij geheel het vijandelijk leger, zoo voetvolk als ruitery, in slagorde geschaard had gezien; en Hendrik, vrezende dat de terugtocht van Farnèse eene geveinsde beweging was om hem met zijne kleine schaar tot een aanval uit te lokken, gaf dadelijk bevel zoo spoedig mogelijk terug te trekken.

Te Guise, aan de grenzen, nam de hertog afscheid van Mayenne, aan wien hij eene hulpbende medegaf van vierduizend voetknechten en vijfhonderd ruiters, die hij zelf noode missen kon. Daarop keerde hij naar Brussel terug, waar hij den 4den December aankwam, en waar spoedig alle hospitalen en gasthuizen gevuld waren met zieke soldaten; terwijl hij een derde deel van zijn leger in Frankrijk verloren had. De uitnemende wijze waarop hij het ontzet van Parijs had volvoerd, getuigde schitterend van zijne zeldzame militaire talenten; terwijl de schrale uitkomst van de geheele onderneming evenzeer pleitte voor het staatkundig doorzicht, waarmede hij zich tot het laatste oogenblik tegen den dwazen waan van zijn meester had verzet.

Parijs toch, wederom aan beide zijden door Lagny en Corbeil ingesloten, verkeerde weldra in even gevaarlijken toestand als te voren; tijdens Parma's afwezigheid waren de gehoorzame Nederlanden schrikwekkend achteruit gegaan; en daarentegen had de jonge veldheer en stadhouder der Republiek groote vorderingen en nog grooter voorbereidselen voor een aanvallenden krijg gemaakt.⁽¹⁾

(1) DE THOU, *ubi sup.* COLOMA, DONDINI, BENTIVOGLIO. Parma aan Filips, 3 en 21 October; 19 en 28 November en 31 December 1590. (Arch. van Simancas MS.) - Verhaal van de daden des Konings door GRIMSTONE, 23-28 Nov. 1590. (*State Paper Office MS.*)

Vierentwintigste hoofdstuk

Prins Maurits. - Het leger der Republiek. - De krijgswetenschap der zestiende eeuw. - Hervorming der krijgskunst door prins Maurits. - Veldtocht in de Nederlanden. - Inneming van Zutphen en Deventer. - Tocht naar Groningen; inneming van Delfzijl, de Opslag en Enumatil. - Parma belegert het fort Knodsenburg. - Maurits trekt op tot ontzet. - Schermutseling met de spaansche en italiaansche ruitery. - Overgaaf van Hulst en Nijmegen. - Einde van den veldtocht van 1591.

Terwijl de gebeurtenissen, in het vorige hoofdstuk verhaald, Farnèse bezig hielden en van hem en zijn meester de inspanning van alle krachten vorderden, bood zich voor prins Maurits eene uitnemende gelegenheid aan, om zijne ontwerpen tot rijpheid te brengen en een begin met de uitvoering te maken. En hoewel Alexander nog voor het einde van het jaar 1590 naar de Nederlanden was teruggekeerd en eerst in het volgende najaar zijn tweeden tocht naar Frankrijk aanvaardde, zoo zag hij zich toch, niet alleen door zijne wankelende gezondheid maar vooral door zijn voortdurend geldgebrek en het verloopen van zijn leger, buiten staat gesteld om den jeugdigen veldheer der Republiek in zijne overwinningen te stuiten.

Voor de eerste maal zou prins Maurits zijne door vlijtige studie verworven wetenschap op groote schaal in praktijk gaan brengen. In vergelijking met de hedendaagsche strijdkrachten is zeker de krijgsmacht, die de Republiek van haar vreemde verdrukken moest bevrijden, zeer gering te noemen; maar het genie van een veldheer moet beoordeeld worden naar de uitkomsten, die hij met de middelen, die tot zijne beschikking gesteld zijn, weet te verkrijgen. Om zijne verdiensten naar waarde te schatten, moet hij geplaatst worden in de lijst van zijn tijd, nevens hen die, evenzeer als hij, de kennis en ervaring der vorige eeuwen hadden geërfd.

Het eigenlijke leger der Republiek, de bezettingen der steden niet medegerekend, telde niet veel meer dan tienduizend man voetvolk en tweeduizend ruiters, minstens voor de helft vreemdelingen: Engelschen, Schotten, Franschen en vooral Duitschers, die altijd bereid waren te vechten voor ieder, die hen betalen wilde. Zoolang er dus geen gebrek aan geld was, kon het leger steeds door nieuwe wervingen worden versterkt.

Volgens zijne oorspronkelijke instructie, was aan den Raad van State de zorg voor de verdediging des lands opgedragen. Dat college had de bevoegdheid, krijgsvolk aan te werven en af te danken; het begaf de krijgsambten, het droeg zorg dat de officieren en soldaten den eed van trouw aan de Unie aflegden en had de opperste leiding der krijgszaken zoowel te land als ter zee.

Maar na den ongelukkigen afloop van Leicester's bestuur, en vooral na het noodlottig verraad van Stanley en York, was het, in de schatting van alle ware vaderlanders, ten hoogste wenschelijk om aan den Raad van State, waarin twee Engelschen zitting hadden, zooveel mogelijk alle gezag in staatkundige en militaire aangelegenheden te ontnemen. En, wij zagen het reeds, met der daad geschiedde dit, hoewel dan ook langs onwettigen weg. De stille omwenteling, waardoor juist in dien tijd alle wezenlijke attributen der souvereiniteit in handen der Staten-Generaal overgingen, is hierboven reeds met een enkel woord herdacht. De Raad van State bleef maar voor zeer korten tijd in het bezit der uitgebreide macht, hem door de Staten-Generaal zelven opgedragen. De naijver der verschillende provinciën bewerkte weldra, dat de Raad van State - als hoogste uitvoerend bewind met de verdediging van het geheele gemeenebest belast - geen krijgsvolk van de eene provincie naar de andere, noch ook binnen de provincie van de eene stad naar de andere, kon verleggen zonder een patent van zijne Excellentie den prins; en dat niet in 's prinses betrekking als opperbevelhebber van het geheele leger, maar als gouverneur en kapitein-generaal eener bijzondere provincie, van Holland, van Gelderland, van Utrecht, naar de zaak medebracht.

De hoogste militaire waardigheid in de Nederlanden was die van kapitein-generaal of algemeen opperbevelhebber. Deze waardigheid was van ouds verbonden met die van stadhouder of vertegenwoordiger van den regeerenden vorst, hetzij graaf, hertog, Koning of Keizer. Na de grondvesting der republiek bleef ook deze inrichting, als zoo menige andere uit monarchalen tijd, in stand; en zoo was prins Maurits aanvankelijk alleen kapitein-generaal van Holland en Zeeland en eerst later ook van Gelderland, Utrecht en Overijssel: nadat hij namelijk in 1590, bij den dood van den graaf van Nieuwenaar, tot stadhouder ook over

deze provinciën was benoemd. Maar, hoewel hij inderdaad het hoofd en de opperbevelhebber van het geheele leger was, werd hij toch nimmer tot kapitein-generaal der Unie aangesteld.

Om eene commissie of aanstelling als kapitein bij het leger te verkrijgen, werd een vierjarige dienstdienst gevorderd; voor de betrekking van luitenant of vaandrig was drie jaar dienst voldoende. Door de Staten der provincie werden voor iedere betrekking drie kandidaten voorgedragen, waaruit de stadhouder eene keuze deed. Met uitzondering van die der hooge krijgsbevelhebbers, werden alle commissiën door den Raad van State uitgegeven, in naam der Staten-Generaal, bij deliberatie en met consent van den Raad van State. In den eed van trouw, die zoowel van de soldaten als van de officieren gevorderd werd, werd niet alleen de Unie genoemd, maar ook de bijzondere provincie, in wier soldij, of ter wier repartitie zij stonden.⁽¹⁾ Hoewel het niet gemakkelijk is de juiste grenzen te omschrijven van de bevoegdheid, die op het stuk der militie aan de Staten-Generaal, den Raad van State en de bijzondere Provinciën toekwam, is toch zooveel duidelijk dat, vooral na de eerste, gelukkige veldtochten van Maurits, het oppergezag over het leger in werkelijkheid bij de Staten-Generaal berustte; en dat de macht van den Raad van State in een tijdsverloop van vier jaren voortdurend meer op den achtergrond geraakte, om eindelijk bijna geheel te verdwijnen. Maar zoolang de oorlog met kracht werd voortgezet, droeg deze verandering er veeleer toe bij om het militair gezag in enkele handen samen te vatten, dan om het te verbrokkelen: immers de Staten-Generaal waren, in het wezen

- (1) Die eed luid le, bijv. voor de provincie Holland, als volgt: 'Wij beloven ende sweeren den Staten-Generael van de Vereenichde Nederlanden, die bij de Unie ende handthoudinge van de Gereformeerde Religie sullen blijven, ende namentlijk die Ridderschap, Edelen ende Regenten van de steden der Graeffschap ende Landen van Hollandt ende West-Vrieslandt, representerende die Staten van denselven Lande; mitsgaders die Staten van de andere provinciën; daerinne wij gebruijckt sullen worden, ende oock de Regenten van de steden, soo binnen de provincie van Hollandt ende West-Vrieslandt als daer buijten, daerinne wij in garnisoen gelegd sullen worden, gehouw en getrouw te wesen.' - Zie Journaal van Anthonis Duyck (1591-1602). Uitgegeven op last van het Departement van Oorlog, met Inleiding en Aanteekeningen door Lodewijk Mulder, kapitein der Infanterie. 1862. Eerste dl bladz. XLVI en volgg. - Alle beoefenaars der nederlandsche geschiedenis moeten er prijs op stellen, dat dit belangrijk geschrift van een tijdgenoot eindelijk door den druk openbaar wordt gemaakt, en dat de uitgaaf aan zoo bekwame handen is toevertrouwd. Ik heb de grootste verplichting aan kapitein Mulder voor de kennis, in alles wat de nederlandsche krijgsgeschiedenis dier dagen aangaat, uit zijne doorwrochte en helder geschreven Inleiding geput; en daar ik in het eerste gedeelte van dit hoofdstuk voornamelijk en bijna uitsluitend deze bron heb gebruikt, mag ik niet nalaten daarvoor mijn warmsten dank te betuigen.

der zaak, de provincie Holland. Holland was en werd steeds meer de geheele Republiek.

De inrichting der infanterie was zeer eenvoudig: de compagnie of het vendel was de administratieve, en in zeker opzicht ook de tactische, eenheid. De tijdelijke samenvoeging van verschillende compagniën vormde een regiment, onder het bevel van een kolonel of overste-kolonel; maar voor zulke regimenten golden geene vaste bepalingen. Soms werden zes of zeven vendels aldus tot een regiment vereenigd, soms ook driemaal zooveel; maar de sterkte van een leger, hoe talrijk ook, werd altijd berekend naar het getal der compagniën, en niet naar dat der regimenten.⁽¹⁾

In den eersten tijd van Maurits' bestuur bedroeg de gewone sterkte van een compagnie voetvolk ongeveer honderddertien man, onder het bevel van een kapitein, een luitenant, een vaandrig en verdere onderofficieren. Iedere compagnie bestond uit musketiers, harquebusiers, piekeniers, hellebaardiers en rondassiers. Nog langen tijd nadat er draagbare vuurwapenen in gebruik waren gekomen, bleef de piek het gewone wapen van de groote meerderheid der voetknechten, tot dat de uitvinding van de bajonet den musketier in staat stelde om ook als piekeuier dienst te doen. Maurits was een van den eersten, die het groote voordeel van draagbare vuurwapenen inzag en uit dien hoofde het getal der musketiers en roeren in zijne vendelen vermeerderde. In eene compagnie van honderddertien man, met inbegrip der officieren, had hij vierenzestig man met vuurroeren gewapend, tegen dertig met pieken en hellebaarden. Daar tot op zijn tijd het aantal der beide soorten van wapenen ongeveer gelijk stond, blijkt dus dat hij het getal der vuurwapenen meer dan verdubbelde.

Deze wapenen waren tweeërlei: musketten en harquebussen of haakbussen. Het musket was een lang, zwaar, vrij onhandelbaar wapen, dat, om afgeschoten te worden, op eene soort van ijzeren gaffel of vork werd gelegd, die de musketier steeds met zich droeg en bij het vuren voor zich in den grond stak. Het musket schoot kogels van twaalf in het pond. De haakbus - zoo genoemd naar een haak, in het voorste gedeelte van den loop aangebracht, tot steun bij het vuren - was veel lichter, maar droeg ook niet zoo ver en met minder kracht dan het musket. De haakbus werd uit de hand afgeschoten en was geladen met kogels van vierentwintig in het pond. Beide wapenen hadden lontsloten.

(1) MULDER, Inleiding L.

De piek was minstens achttien voet lang; piekeniers en hellebaardiers beiden droegen een rapier of zwaard.

In iedere compagnie waren drie zoogenoemde rondassiers, die een schild of rondas droegen en voorts met een hellebaard waren gewapend. Deze rondassiers, doorgaans edellieden, waren door Maurits ingevoerd, om voor de persoonlijke veiligheid van den bevelvoerder te waken. De prins zelf had dikwijls zulk een rondassier in zijn gevolg; en bij het beleg van Groningen, in 1594, dankte hij aan zulk een schild het behoud van zijn leven.

De ruitery was verdeeld in lancers en karabiniers. Wat bij het voetvolk de compagnie was, was hier de vaan of het escadron, dat aanvankelijk van zestig tot honderdvijftig man sterk was, tot dat in het jaar 1591 de gewone sterkte van een escadron op honderdtwintig man bepaald werd.

Daar de voorname kracht der ruitery bij de veldslagen van dien tijd, althans in de Nederlanden, niet bestond in de snelheid van beweging of de hevigheid van den schok - de aanval toch geschiedde gewoonlijk in den draf - deed Maurits de lancers langzamerhand door de karabijn vervangen. Zijne ruiters vormden dus veelmeer eene infanterie te paard, dan wel eene eigenlijke cavalerie. De karabijn was minstens drie voet lang, met een raderslot voorzien, en droeg kogels van dertig in het pond.

Voor de artillerie bestond eene geheel bijzondere organisatie. Zij was oorspronkelijk veel meer een burgerlijk gilde, dan een eigenlijk militair korps, zoo als het voetvolk en de ruitery. In vergelijking met dezen, verkeerde dit wapen nog in het eerste tijdperk zijner ontwikkeling, en de behandeling van het kanon werd langen tijd als een afzonderlijk beroep beoefend door het Sint-Barbara gild, dat in alle voorname steden zijn vertakkingen had. Op deze wijze vormde zich gaandeweg eene stedelijke artillerie, onder de leiding van zoogenaamde busmeesters, die in het geheim aan de volmaking hunner kunst arbeidden, en ze weder aan hunne leerlingen en gezellen onderwezen, even als de regels van elk ander handwerk van meester op gezelschap overgingen. In een tijd toen iedere stad grootendeels voor hare eigene veiligheid had te zorgen, vormden deze gilden een zeer belangrijk element van verdediging.

In de eerste veldtochten van Maurits werden drie soorten van geschut gebruikt: het heele kanon of de kartouw, van acht en veertig pond; het halve kanon of de vierentwintigponder, en het veldstuk van twaalf pond. De beide eerste soorten heetten stukken van batterie of belegeringsgeschut. Al deze kanonnen waren van brons.

Het heele kanon was omtrent twaalf voet lang, zijn gewicht bedroeg honderdvijftigmaal de kogelzwaarte, of ongeveer zeventuizend pond. Men berekende, dat de kartouw tachtig tot honderd

schoten in twaalf uren tijds kon doen. Na iedere tien of twaalf schoten werd het stuk met natte haren kleeden afgekoeld. De gewone lading bestond uit twintig pond buskruit.

Het heele kanon was met eenendertig paarden, het halve met drieëntwintig bespannen. Voor het veldstuk waren elf paarden noodig; maar een eigenlijke veldartillerie, als een onderdeel van het leger, bestond toen nog niet, en werd eerst in veel later tijd ingevoerd. In den grootsten veldslag, dien Maurits ooit leverde, in den slag bij Nieuwpoort, had hij maar zes veldstukken bij zich.

Bij zijne belegeringen maakte de prins ook gebruik van mortieren, waarmede granaten, brandkogels en steenen geworpen werden, maar op geen grooter afstand dan van zeshonderd pas. Bommen, hoewel reeds sedert een eeuw bekend, waren weinig in gebruik.

Vóór Maurits' tijd bestond er nergens gelegenheid om zich door eene bijzondere opleiding voor het vak der genie - om een hedendaagsch woord te gebruiken - te bekwamen. Lieden, die zich door ondervinding of eigen studie eene bijzondere kennis hadden verworven van vestingbouwkunde en wat verder tot die wetenschap behoort, werden bij voorkomende gelegenheid in dienst gesteld; maar als een eigenlijk korps was de genie onbekend. De prins richtte voor deze wetenschap een bijzonderen leerstoel aan de Leidsche Hoogeschool op, waar het onderricht werd gegeven naar eene instructie, door den beroemden Stevyn ontworpen.

Een der gewichtigste veranderingen, die de prins invoerde, en tevens eene wier invoering hem de grootste moeite kostte, was het verrichten van schansarbeid, het delven en graven, door de soldaten zelven. Tot dusver geschiedde dat door gehuurde arbeiders of boeren; en de vijand spotte met 's prinsen krijgslieden en schold hen uit voor daglooners, die zich zelven en hun beroep onteerden, door de spade te voeren in plaats van het zwaard. Zulk eene nieuwigheid was onbestaanbaar met alle begrippen der eeuw omtrent militaire waardigheid; en al de vastheid van wil en doorzettende energie van den prins en van zijn neef Willem Lodewijk was noodig, om over dit algemeen verspreide vooroordeel te zegevieren⁽¹⁾.

De soldij van den gewonen krijgsknecht verschilde van tien tot twintig gulden per maand; maar een mijngraver kreeg achttien gulden en, zoolang hij in de mijnen werkte, dertig gulden per maand. Soldaten, die bij de schanswerken gebruikt werden, ontvingen, boven en behalve hunne gewone soldij, een toelaag van tien tot vijftien stuivers per dag.

(1) REYD, IX. 180 sqq.

Ook in de wijze van betaling zijner troepen bracht de prins eene allerheilzaamste verandering. Het toen in alle landen van Europa heerschende stelsel, waardoor zoowel de regeeringen als de soldaten werden bestolen, was in elk opzicht te verwerpen. De manschappen werden namelijk uitbetaald door den kapitein van hun vendel, die de soldij voor eene voltallige compagnie ontving, terwijl misschien maar een derde der op de monsterrol voorkomende namen ook inderdaad dienstdoende krijgslieden vertegenwoordigde. Zoo bleef twee derden van het bedrag der soldij in handen van den kapitein; en niemand zag er schande in, op den dag der maandelijksche monsterring de commissarissen te misleiden, door een saamgeraapt hoop geboefte als soldaten te kleeden en te wapenen en voor eenige uren in de gelederen te doen plaats nemen. De eene kapitein leende zelfs die lieden, zoogenaamde passe-volanten, aan den andere: op die wijze hielpen zij verschillende compagniën voltallig maken en niemand achtte de eer van het vaandel bij dit bedriegelijk spel in het minst betrokken.

Een sprekend voorbeeld van dergelijke handelwijze leverde het jaar 1588, het jaar der Armada. De Koningin had toen verzocht dat een deel van haar hulpleger in de Nederlanden naar Engeland zou worden teruggezonden; en de Staten stemden er in toe dat drieduizend engelsche voetknechten, met eenige compagniën ruitery, daarheen zouden vertrekken; doch onder voorwaarde, dat tweeduizend man Engelschen in de provinciën zouden blijven. De Koningin nam dit aan; maar toen de tweeduizend waren afgezonderd, bleek het, dat er nauwelijks eenige manschappen overbleven om naar Engeland te gaan. Toch had iedere engelsche kapitein steeds getrouw van Harer Majesteits schatkist de volle soldij voor zijn vendel gevorderd en verkregen. Tegen dit stelsel van roof en bedrog verzette zich de volhardende Maurits met alle kracht; en er is geen twijfel aan, of hij dankte een deel van zijn voorspoed in den krijg aan de hervorming, door hem op dit belangrijk punt tot stand gebracht. Het is toch niet wel mogelijk, dat schelmerij en omkoopbaarheid eene geschikte grondslag zouden zijn voor krijgstucht en krijgswetenschap.

Voor den beoefenaar der krijgsgeschiedenis hebben de veldslagen en belegeringen van Maurits, en vooral die uit zijne eerste jaren, een zeer groot belang. Immers, deze jonge man, die zich nu na grondige studie en zorgvuldige voorbereiding met de eerste veldoversten zijner eeuw ging meten, is buiten eenigen twijfel de stichter geweest der groote nieuwere school van krijgswetenschap. Het was in deze nederlandsche school en onder de leiding van haar uitstekenden meester, dat de veldheeren der zeventiende eeuw niet alleen de beginselen hunner

kunst leerden, maar zich ook kwamen oefenen en volmaken in de toepassing harer hoogere lessen en diepere geheimen. Uit dien hoofde verdienen vooral de belegeringen de bijzondere aandacht van den krijgskundige: daarbij toch werd alles wat de nieuwere wetenschap òf zelve had uitgevonden, òf ontleend aan de lessen der oudheid - die zij weder had opgedolven uit de vergetelheid, waarin ze tijdens de ruwe en ongeleerde tactiek der middeleeuwsche legerhoofden waren verzonken - beurtelings en met den gelukkigsten uitslag in praktijk gebracht.

Maar ook voor den niet-krijgskundigen lezer, die anders meer belang stelt in den voortgang der beschaving en den vooruitgang van het volk op den weg van wezenlijke ontwikkeling en waarachtige vrijheid, ook voor hem heeft het schouwspel der zegepralen van den jongen stadhouder eene eigenaardige aantrekkelijkheid. Juist op het oogenblik dat het onaanzienlijke, met een overmachtigen vijand kampende gemeenebest de dringendste behoefte had aan een degelijk, practisch krijgsman, om de vrijheid te bewaren, gedurende het vierde eener eeuw ten koste van ongeëvenaarde offers van goed en bloed ten deele gewonnen, en om de vreemde indringers te verdrijven van den zoo lang door hen ontwijden grond - juist toen trad deze gewenschte krijgsman op.

Met de spade in de hand, met het hoofd vol meetkundige problema's en oud-romeinsche theoriën over kampformering en strategie, verschijnt daar een jonge prins, nog nauwelijks uit de rij der knapen getreden, op dat sombere tooneel, waar grijze Mansfelts, beschonken Hohenlos en woeste Verdugos zoo langen tijd hun rol hebben gespeeld in het wilde militaire drama, waarvan de hoogste kunst in ruwe aanvallen en moorden op groote schaal bestond. Een algemeene schaterlach begroet den nieuweling. Maar, hoewel de krijgstactiek zoo zeer van eeuw tot eeuw wisselt dat een hedendaagsch veldheer van zeer middelmatige bekwaamheid, doch op de hoogte der tegenwoordige wetenschap, zeer gemakkelijk over de Caesars en Alexanders, de Turennes en Frederiks van den ouden tijd zou zegevieren, is het toch niet minder waar dat de stof, waaruit groote veldheeren, groote legers en groote overwinningen worden gevormd, nog volkomen dezelfde is als in de dagen van Sesostris en Cyrus. De grondtrekken der zedelijke en fysieke wereld zijn in hoofdzaak onveranderd gebleven sinds den dag, toen de mensch voor het eerst de aarde wilde beheerschen en zijne medemenschen aan zijn wil onderwerpen.

Om een leger aan zijne bestemming te doen beantwoorden en in waarheid tot een werktuig van verdelging te maken, werd in die dagen volkomen lijdelijke gehoorzaamheid en blinde onderwerping een eerste vereischte geacht. Om het zoo ver te bren-

gen, waren twee dingen onvermijdelijk: regelmatige betaling van soldij en onverbidde gestrengheid in het straffen van elk vergrijp tegen de krijgstucht. Voortdurende wanbetaling had gaandeweg Farnèse's veteranen tot stelselmatige stroopers en dieven gemaakt; want onbetaalde soldaten nemen, in elk land en in iedere eeuw, doorgaans het rooversbedrijf ter hand; en ook met de beste bedoelingen, wordt het voor een vorst op den duur onmogelijk, zijn krijgsknechten hun loon te onthouden en hen dan te straffen, als zij in hun eigen onderhoud gaan voorzien. In Maurits' kleine leger daarentegen was wanbetaling, en dus ook diefstal, onbekend. Bij het beleg van Delfzijl liet Maurits twee van zijn soldaten ophangen: de een omdat hij een hoed, de ander omdat hij een dolk in de stad gestolen had, nadat die zich had overgegeven⁽¹⁾. Bij het beleg van Hulst liet hij een ander, ten aanschouwe van het geheele leger, doodschieten omdat hij eene vrouw had beroofd⁽²⁾. Dit schijnt hard, bijkans wreed; maar de oorlog is geen spel uit tijdverdrijf, noch een zeer zachtzinnige bezigheid. Het gevolg was, dat de dieverij ophield; en in aller belang is het wenschelijk dat zij, die de wapenen voeren, ook werkelijk soldaten en geen roovers zijn. Om de oogmerken te bereiken, waarom alleen een oorlog ondernomen mag worden - en indien de Nederlanders, kampende voor het behoud hunner nationale zelfstandigheid en dierste vrijheid tegen vreemde tirannie, geen rechtvaardigen krijg voerden, dan mag wel geen enkele krijg rechtvaardig heeten - gaat een behoorlijk gedisciplineerd leger toch altijd met veel meer menscheijkheid te werk dan eene rooversbende. Spoedige en strenge straf, naar de krijgswet, ook voor onbeduidende overtredingen, is tot dusver steeds het beste middel gebleken om orde en tucht in een leger te handhaven.

Als alle groote veldheeren die een naam in de geschiedenis hebben verkregen, legde Maurits er zich op toe, de bestaande inrichtingen zooveel mogelijk te volmaken, nieuwe uitvindingen en verbeteringen aan te moedigen en door ijverige studie van het verleden zijn voordeel te doen voor het heden; als zij, versmaadde hij de alledaagsche vermaken, ontzag geen vermoeienissen en deed wat zijne hand vond om te doen, uit al zijne macht; en even als zij, trachtte hij zich vlugheid van blik en bedaardheid te midden van het gevaar eigen te maken, de bewegingen van zijn legers zooveel mogelijk te versnellen, menschenlevens te sparen ook ten koste van den tijd, overal tegenwoordig te zijn en bekend te worden met iedere bijzonderheid omtrent personen en plaatselijke omstandigheden. Hoewel zijne wijze van krijgvoeren

(1) PEYD, IX. 171.

(2) VAN DER KEMP, 112.

hemelsbreed van die van Hendrik van Navarre verschilde, hadden beiden dit gemeen, dat zij geen vrees kenden. Maar voor Hendrik was het tarten van het gevaar op zich zelf iets uitlokkends; de kalmer natuur van Maurits daarentegen vond minder behagen in de bedwelming van den strijd, maar zij deed hem alle overwegingen van persoonlijke veiligheid ter zijde zetten, waar het de uitvoering van een of ander wetenschappelijk krijgsplan gold. Gedurende zijne eerste veldtochten werd den prins herhaaldelijk en dringend door de Staten-Generaal verzocht, zijn leven niet zoo roekeloos te wagen; en nog eer hij zijn vijfentwintigste jaar had volbracht, had hij reeds meer dan eene wond ontvangen, die, zonder een samenloop van gelukkige omstandigheden, doodelijk had kunnen zijn - en dat alleen, omdat hij niet te bewegen was de leiding van bepaalde operaties, waarvan veel afhing, aan anderen over te laten. Juist uithoofde harer nauwkeurigheid en volledigheid, zijn de bijzonderheden van elk zijner veldtochten voor den niet krijgskundigen lezer minder belangwekkend. Want inderdaad, de oplossing der ingewikkeldste mathematische problemen spreekt vrij wat minder tot de verbeelding, dan het tragisch verhaal van wilde krijgstooneelen, waaraan de sombere geschiedenis der mensheid, en wel in het bijzonder de geschiedenis der Nederlanden, zoo overrijk is: verhalen van half-barbaarschen vrijbuiterskrijg, waarbij de menschelijke hartstochten ongestoord hun demonisch spel spelen; waar man tegen man kampt in doodelijk tweegevecht, hetzij met het lederen wambuis om de leden, hetzij in het stalen harnas gehuld; waar de menschen bij duizenden van honger omkomen en gansche steden worden uitgemoord; waar tallooze dorpen en gehuchten in de roode vlammen opgaan of door de wilde wateren verzwolgen worden - tooneelen van woede, haat, wraakzucht, zelfopoffering, vaderlandsliefde, waar alle deugden en alle ondeugden der menschelijke natuur in hare scherpste trekken en sterkste kleuren openbaar worden; tooneelen, waarin de mensch nu eens den goden gelijk wordt en straks tot beneden het wilde gedierte zinkt. Maar indien het hoogste streven der krijgswetenschap daarheen gericht is, om de gewichtigste uitkomsten te verkrijgen ten koste van het minst mogelijke verlies van menschenlevens en welvaart; indien het een vooruitgang mag worden genoemd, door wetenschappelijke berekening te verwezenlijken wat anders slechts door een onoverzienbaar bloedbad te winnen, en misschien nog niet eens te winnen zou zijn - dan is de geleerde, die, met zijne schetsen in de hand, onbewogen blijft te midden van het gevaar, grooter heldenfiguur dan Richard Leeuwenhart met zijn stijdbijl of Alva met zijn veldheersstaf.

Het toen nog nieuwe stelsel, door Maurits in practijk gebracht om de kleine Republiek, waarvan hij op zeventienjarigen leeftijd

het toekomstig hoofd was geworden, voor den ondergang te bewaren, was het beste dat in de gegeven omstandigheden kon worden uitgedacht. Hartstochtelijke, verheven vaderlandsliefde had het gemeenebest in het leven geroepen; om dat leven tegenover voortdurende bedreiging te beschermen, was onuitputtelijk talent en onvermoeid beleid noodig.

Het genie van Maurits, kalm en hartstochtelooz als wiskunde, was juist voor die taak berekend. Strategische punten van onberekenbare waarde, belangrijke steden en vestingen, gewichtige gemeenschapswegen te water en te land - die de vreemde dwingelandij in de vervlogen treurige dagen, met schier ongeëvenaarde sluwheid, had weten te overmeesteren en die de natie jaren lang vergeefs had getracht te herwinnen - waren de eerste zegeteekenen zijner kunst. Maar het zal voldoende zijn, de bijzonderheden zijner overwinningen slechts in enkele trekken aan te geven; want aan alle ontbreekt de schilderachtige, romantische bekoorlijkheid der misdaad. De belegeringen van Naarden, Haarlem, Leiden, waren aangrijpende, zielontroerende tragedies; maar de inneming van Zutphen, Deventer, Nijmegen, Groningen en zoovele andere steden - van hoe uitnemend gewicht ook - geschiedde met het bedaard overleg van een volleerd schaakspeler, die al zijne stukken juist zoo beweegt, dat zijner tegenpartij, na vruchteloos tegenspartelen, niets anders overblijft dan zich gewonnen te geven.

Voor de prins den veldtocht ging openen, moest uitgemaakt worden, naar welke zijde de aanval zou worden gericht. Het was wenschelijk zich meester te maken van den loop der Waal, waardoor het hart der Republiek, Holland, voor iederen aanval beveiligd zou zijn. Om dit doel te bereiken, moest zoowel Geertruidenberg - eerst onlangs door zijn engelschen kommandant Wingfield verraderlijk aan den vijand overgeleverd - als 's Hertogenbosch en Nijmegen aan de Spanjaarden worden ontweldigd.

Maar het was van niet minder belang, de IJssellinie te bezitten: daardoor zouden niet alleen Gelderland en Utrecht tegen vijandelijke invallen en strooptochten gedekt zijn, maar ook de macht van den vijand gebroken en verdeeld en de gemeenschap tusschen de spaansche vestingen in het noorden en die in het zuiden onmogelijk gemaakt worden. En ook hier waren wederom de sleutels van den IJssel door engelsch verraad verloren gegaan. De groote schans van Zutphen en de vesting Deventer waren aan den Spanjaard overgeleverd door Rowland York en sir William Stanley, op wier eerwoord en goede trouw de Republiek zich zoo lichtvaardig had verlaten; en nu moesten deze steden op nieuw belegerd en ingenomen worden, eer de geregelde gemeenschap tusschen de oostelijke en westelijke provinciën van het gemeenebest kon worden hersteld.

Nog verder in het noorden had het gedenkwaardig verraad van een geboren Nederlander, den graaf van Rennenberg, voor den Spanjaard den weg naar Groningen geopend. Deze geheele belangrijke provincie was, met hare hoofdstad, in de macht van van den vreemden dwingeland en door zijne troepen bezet.

Verdugo, een beproefd krijgsoverste van portugeesche afkomst, die zich uit den nederigen stand van stalknecht had opgeheven tot dien van kolonel en koninklijk stadhouder, voerde het bevel in Friesland, waartoe ook Groningen behoorde. Vergeefs had hij bij Farnese op het zenden van hulptroepen en geld aangedrongen: de landvoogd had die zijns ondanks moeten weigeren, nu hij, overeenkomstig zijns meesters last, alle andere belangen ter zijde moest stellen om zich geheel aan den franschen veldtocht te wijden.

En Verdugo, van de noodige macht beroofd om zijne belangrijke provincie te dekken, was evenzeer buiten staat om de hem overgelaten troepen te voeden. 'Ik verhoop bij God, den Koning en Uwe Hoogheid te kunnen voldoen,' klaagde hij; 'maar ik zie mij verkocht en verpand, in dier voege dat ik nog armer ben dan toen ik als soldaat diende voor vier kronen 's maands En met alles in de stad (Groningen) is het even wanhopig gesteld als met mij.'⁽¹⁾

Maurits nam aanvankelijk den schijn aan, alsof hij het op Geertruidenberg en 's Hertogenbosch gemunt had, zoodat Parma, niet zonder groote moeite, de bezetting dier beide vestingen versterkte; maar plotseling verscheen hij te Arnhem, met een leger van negenduizend man voetvolk en dertienhonderd ruiters. Vooraf had hij in alle stilte eenige vendels voetknechten, onder sir Francis Vere, naar Doesburg gezonden.

In den vroegen morgen van den 24sten Mei 1591 verschenen vier boeren en vijf boerinnen voor de poort van de groote schans in de Veluwe, tegenover Zutphen, op den linker IJsseloever. Deze verschijning nu had niets buitengewoons: die boeren en boerinnen brachten eieren, boter en kaas voor het garnizoen en zij zetten zich rustig op den grond neder nabij de poort en wachtten tot de soldaten naar buiten zouden komen, om hun voorraad af te koopen. En het duurde ook niet lang of de poort werd geopend en eenige manschappen traden naar buiten, om met de boeren te praten en te handelen; plotseling echter haalde eene der vrouwen een pistool van onder hare kleederen te voorschijn en schoot den soldaat, die bezig was hare eieren te koopen, dood. In een oogenblik waren nu ook de overige boeren en boerinnen in soldaten herschapen; zij wierpen zich op de zwakke wacht, overmeesterden en bonden haar en namen de

(1) REYD, IX. 172. GROEN VAN PRINSTERER (Archives, IIe Serie, I. 128).

poort in bezit. Eene sterke krijgsbende, door prins Maurits in de nabijheid in hinderlaag gelegd, trad nu te voorschijn en binnen weinige minuten was de groote schans bij Zutphen - waarin trouwens slechts eene bezetting van dertien man lag - in handen der Staatschen, zonder dat zij daarbij een enkel soldaat verloren. Het was een welberaamde en uitnemend geslaagde krijgslist.

Reeds den volgenden dag sloeg Maurits het beleg voor de stad. Op den 26sten verscheen graaf Willem Lodewijk met zijne friesche vendelen. Op den 27sten liet Maurits eene schipbrug over den IJssel slaan en de vesting ook aan de landzijde insluiten. Op den 28sten werd een aanvang gemaakt met het opwerpen van batterijen, die de stad van drie punten beheerschten en met achtentwintig stukken zwaar geschut gewapend waren. In den vroegen morgen van den 30sten werd het vuur geopend; en nadat de batterijen driemaal hadden geschoten gaf de vesting zich bij verdrag over. Nog geen volle week alzoo na het pistoolschot van de gewaande boerin was deze stad, die zoolang aan alle pogingen der Staten om haar te bemachtigen weerstand had geboden, en wier bezit voor de Spanjaarden van zoo groot gewicht was, in Maurits' handen gevallen. De voorwaarden der overgaaf werden gemakkelijk genoeg gemaakt. Daar de stad zelve van vrij wat meer belang was dan haar zwak garnizoen, kregen de soldaten verlof om met wapenen en goederen uit te trekken. Aan de ingezetenen werden drie dagen toegestaan, om zich te beraden of zij blijven wilden en het gezag der Staten-Generaal erkennen, dan wel vertrekken. Zij die bleven zouden in alle voorrechten deelen van burgers der Vereenigde Gewesten⁽¹⁾.

Er waren maar weinig welvarende burgers in de stad overgebleven: want de eenmaal zoo bloeiende veste had door de tirannie en het wanbestuur, tijdens de langdurige bezetting door vreemde soldaten, zoo zeer geleden, dat hare bevolking grootendeels uit bedelaars en landloopers bestond. Ongeveer duizend huizen stonden ledig en lagen half in puin. Maar met de toetreding tot de Unie begon ook voor Zutphen een nieuw tijdperk van welvaart en bloei.

Na de stad van bezetting te hebben voorzien, trok Maurits nog dien zelfden avond naar Deventer, twee mijlen benedenwaarts aan de rivier gelegen, zonder zich den tijd te gunnen om van zijne overwinning uit te rusten. Zijn geschut en krijgsvoorraad werden langs den IJssel aangevoerd. Binnen vijf dagen had hij ook deze stad volkomen ingesloten en achtentwintig stukken geschut tegenover hare zwakste punten in batterij gesteld.

Deventer was eene groote, volkrijke, goed gebouwde stad,

(1) BOR, VAN METEREN, DUYCK, bl. 6-14.

eertijds een zeer aanzienlijk lid van het Hanzé-verbond; rijk aan prachtige openbare en bijzondere gebouwen, door sterke wallen en grachten verdedigd - in één woord: eene der voornaamste en best bevestigde plaatsen in de toenmalige Nederlanden. De bezetting bestond uit veertienhonderd Spanjaarden en Walen, onder bevel van graaf Herman Van den Bergh, een zusterszoon van Willem van Oranje en dus een volle neef van prins Maurits en van graaf Willem Lodewijk.

Nauwelijks was het staatsche leger voor de stad verschenen, of een der spaansche kapiteins had, op deze bloedverwantschap doelende, zich eene scherpe aanmerking laten ontvallen. 'Nu zullen wij een zeldzaam beleg zien,' had hij gezegd: 'neven binnen en neven buiten. Er zullen wat spiegelgevechten gehouden worden en dan zullen de neven zich met elkander verstaan en de zaak naar hun zin regelen⁽¹⁾.'

Van den Bergh, wien dit ter oore kwam, gevoelde zich diep gegriefd. Hij was toch een geloovig Katholiek en een ijverig en getrouw aanhanger van Filips, in wien hij nog steeds den wettigen Landsheer bleef eerbiedigen. Echter hield hij zich voor het oogenblik in, maar beval dat al de oversten en kapiteins der bezetting den volgenden morgen de mis in de hoofdkerk zouden bijwonen. Daar betuigde hij in aller tegenwoordigheid, dat hij iedere verdenking van zijne trouw als eene onverdiende krenking en belediging zou beschouwen; en na de mis nam hij het heilig Sacrament en zwoer een plechtigen eed, dat hij de stad niet zou overgeven noch zelfs van overgaaf reppen, maar weerstand bieden tot hij van den muur zou worden weggedragen. Zoolang hij nog staan of zitten kon, zou hij de aan zijne hoede toevertrouwde stad verdedigen.

De krijgsoversten en gecommiteerden, die van Zutphen naar Maurits' kamp waren gekomen, werden bijeengeroepen, om te beraadslagen of men het beleg voor de vesting zou slaan. Vijandelijke troepen, in vrij aanzienlijken getale, waren in den omtrek gezien; maar zij hadden geen poging gewaagd om versterking binnen de stad te brengen. In den krijgsraad waren de gevoelens verdeeld: vele leden waren tegen de belegering. Zij meenden, dat een heldhaftige en langdurige verdediging te wachten was, en dat de hertog van Parma ongetwijfeld in persoon zou toesnellen, om eene zoo belangrijke stad te ontzetten, eer het mogelijk zou zijn haar te bemachtigen.

Maar Maurits, die reeds, zoo wel boven als beneden de stad, eene schipbrug over den IJssel had geslagen en met allen spoed en de meeste voorzichtigheid nog andere maatregelen had ge-

(1) REYD, IX. 169. GUICCIARDINI, *in voce*.

nomen, waarvan hij zich den besten uitslag beloofde, verklaarde nu dat het eene lafheid en schande zou zijn eene onderneming op te geven, die onder zulke gelukkige voorteekens was begonnen - zoo werd tot het beleg besloten.

De stad was naar krijgsgebruik behoorlijk opgeëischt, maar deze eisch was met eene zeer stellige weigering beantwoord. Op den 9den Juni werd het vuur uit de batterijen geopend, en nadat er vierduizend zeshonderd schoten waren gelost, was een groot gedeelte van den muur aan de kade - zijnde een dubbele muur, met een aarden wal daartusschen - ingestort. De bres werd voldoende geacht, en bevel tot den storm gegeven. Om de kade te bereiken, was het evenwel noodig de haven over te steken, hetgeen door middel van een vlotbrug geschieden moest. Nu ontstond er twist tusschen de Engelschen, Schotten en Nederlanders, wie bij de bestorming de eersten zouden zijn. Eindelijk werd aan de Engelschen de voorrang toegewezen, opdat zij door hun moed den smet zouden uitwischen, hier in deze zelfde stad door het verraad van sir William Stanley op den naam van hun volk geworpen. De Engelschen kweten zich voortreffelijk van hun taak en rukten welgemoed voorwaarts; maar de brug bleek te kort. Sommigen sprongen stoutmoedig aan wal en drongen door naar de bres; anderen vielen in de gracht en verdronken. De overigen, door de Nederlanders onder den graaf van Solms, Meetkerke en Brederode ondersteund, bereikten al zwemmende, springende of door het water wadende de kade en nu werd een krachtige aanval beproefd. Herman Van den Bergh stond met zeven vendelen in de bres, en wachtte den vijand af, De belegerden, door drank opgewonden, boden een woedenden tegenstand. De graaf toch had verscheidene vaten, met rijnschen wijn en zwaar bier gevuld, laten aanvoeren en zijn soldaten gelast daarvan gedurende het gevecht naar hartelust te drinken. Hij zelf ging daarbij even dapper voor als bij den strijd. Twee pages en twee luitenanten vielen aan zijne zijde; maar steeds kampte hij in de voorste rijen, aan het hoofd zijner manschappen, met een heldenmoed, zijn stam en zijn eed waardig, tot hij in het oog werd gewond en moest worden weggeleid. Maar ondanks dit ongeluk, den dapperen bevelhebber overkomen, werden de aanvallers toch teruggeslagen met een verlies van tweehonderd vijftientig dooden en gewonden - waaronder de luitenant Van Meetkerke en zijn broeder, twee der uitnemendste officieren van het nederlandsche leger.⁽¹⁾

- (1) REYD, IX. 169. BOR, III. XXVIII. 563, 564. VAN METEREN, XVI. 298. DUYCK, 20, 21. Nicolaas Van Meetkerke, overste luitenant, stierf aan zijne bij deze bestorming bekomen wonden. Hij was nog geen dertig jaar oud, maar had zich reeds roemrijk onderscheiden en ouder anderen deelgenomen aan de engelsche expeditie naar Portugal, onder Essex, in 1587. Zijn oudste broeder Anthonis was in 1586, bij het beleg van de schans bij Zutphen, gesneuveld. Zijne twee jongere broeders, Boudewijn en Adolf, dienden in het Staten-leger. Adolf werd door het lijf geschoten bij denzelfden storm, die zijn broeder het leven kostte; maar het schijnt dat hij herstelde. Het waren zoons van Adolf Van Meetkerke, vroeger president van Vlaanderen, die, uithoofde van deelneming aan den aanslag van Leicester op Leiden, naar Engeland was uitgeweken.

Gedurende de bestorming werd de stad op onderscheidene punten heftig beschoten, zoodat overal huizen en kerktorens instortten. Het was Zondag; maar in plaats van ter kerke te gaan, werden de inwoners door den sergeant-majoor, een woesten Spanjaard die onder Van den Bergh het bevel voerde, naar de bres gedreven. Met een grooten stok in de hand, liep hij door de straten en dwong de burgers van Deventer om het spaansche garnizoen op de wallen ter hulp te snellen. Misschien had de man beter gedaan, zelf ook daarheen te gaan en zijne plaats in te nemen aan de zijde van zijn dapperen meester.

Terwijl de bres werd bestormd, had er in het open veld eene ontmoeting plaats, die aan de oude riddertijden herinnerde. Een kloeke albaneesche cavalerie-officier kwam de poort van de veste uitrijden, en daagde iederen krijgsoverste in het staatsche leger uit, om eene lans met hem te breken. Prins Maurits verbood, die uitdaging aan te nemen; maar jonker Lodewijk van Cathulle, zoon van den beroemden van Ryhoven van Gent, die de tergende taal en schimpscheuten van dien kampioen niet langer kon aanhooren, vroeg en verkreeg eindelijk verlof met hem te vechten. De beide strijders begroetten elkander, naar ridderlijke wijze, renden daarna op elkander in en braken hunne lansen, maar zonder dat een van beiden eenig voordeel behaalde. De Albanees trok daarop een pistool; Cathulle had geen ander wapen dan een cortelas maar wist daarmee zoo behendig te manoeuvreren, dat hij zijn tegenpartij bijna de hand afhieuw, waarin deze het pistool gevat hield. De Albanees gaf zich toen gevangen en wierp zijn overwinnaar zijn gouden keten om den hals, als teeken der zegepraal. Prins Maurits liet zijne wond verbinden en hem weder in vrijheid stellen, terwijl hij hem een brief aan den gouverneur der vesting medegaf.

Gedurende den volgenden nacht waagde de bezetting een aanval op de vlotbrug, waarmede de bestormers gepoogd hadden de haven over te steken en de stad te bereiken; maar graaf Willem Lodewijk, die er de wacht over had, hield met een uitgelezen bende den strijd tot den morgen vol en sloeg, na een bloedig gevecht, de Spanjaarden met groot verlies terug.

Toen de morgen aanbrak, begonnen de belegerden eenstemmig op de overgaaf aan te dringen. Het was toch duidelijk dat, nu de wallen bijna tot puin geschoten waren, de vesting het

niet langer tegen de overmacht van Maurits kon uithouden. Vroeg in den ochtend werd een trompetter naar den prins gezonden, en op dien 10den Juni gaf de stad zich bij verdrag over.⁽¹⁾

Men kwam overeen, dat de bezetting met wapenen en bagage zou uittrekken, waarheen zij wilde. Van den Bergh bedong niets ten behoeve der burgers: hetzij uit vergeetachtigheid, hetzij uit wrok. Maar deze burgers werden door de overwinnaars als broeders begroet. Geen plundering werd er vergund, geen losprijs gevraagd; en de stad nam hare plaats in onder hare zusters in de Vereenigde Gewesten. Van den Bergh zelf werd in het hoofdkwartier van den prins met groote vriendelijkheid ontvangen. Hij was geheel blind; maar zijne wond scheen voornamelijk het gevolg van uitwendige belediging en inderdaad kreeg hij later, althans aan één oog, het gezicht terug. Gedurende den korten tijd, dat hij hun gast was, sprak hij vrij uit met zijne beide neven over den stand van zaken.

‘Ik heb dikwijls met Verdugo besproken’ - zeide hij - ‘dat de Staten niet bij machte waren een geregeld beleg te volvoeren en geen behoorlijke artillerie in het veld konden brengen; en hij was het geheel met mij eens. Maar wij hadden beiden ongelijk: want ik heb nu het tegendeel ondervonden.’

Waarop graaf Willem Lodewijk lachend antwoordde: ‘Mijn lieve neef, ik heb aan al uwe handelingen zeer wel gemerkt, dat gij ons, Geuzen, minachtet; en ik heb gezegd, dat gij daardoor eens aan het kortste eind zoudt trekken. Het is mij lief, dat ik dit nu uit uw eigen mond mag hooren.’

Herman gaf geen antwoord, maar bracht het gesprek op een ander onderwerp, blijkbaar spijt gevoelende dat hij te veel gezegd had.

Kort daarop werd hij door Maurits in 's prinses eigen rijtuig naar Olst gebracht, waar hij onder behandeling bleef van Maurits' lijfarts, tot hij zijne krachten herkregen had.

Zoo was dan, binnen tien dagen na zijne verschijning voor hare muren, de stad Deventer - en met haar de geheele provincie Overijssel - in handen van Maurits gevallen. Het bleek nu toch, dat de jonge wijsneus wel iets van zijn vak wist, en dat hij niet te vergeefs zoo ijverig de krijgswetenschap had bestudeerd.⁽²⁾

(1) BOR, VAN METEREN, REYD, *ubi sup.* DUYCK, 20-25. Parma aan Filips, 10 Juni 1591. (Archieven van Simancas MS).

(2) Turenne (duc de Bouillon) was opgetogen van geestdrift. ‘Je ne vous sçauroy dire la joie,’ schreef hij aan graaf Jan den Oude, ‘que j’ay de l’honneur que Monsieur le Comte Maurice vostre nepveu a acquis en la prise de Zutphen et Deventer. Il a effacé en huit jours la réputation que le Duc de Parme a acquis en dix ans, et faict bien paroistre que la vertu et générosité de sa Maison est immortelle.’ GROEN VAN PRINSTERER, Archives, IIe Serie I. 169.

De stad verkeerde in treurigen toestand, toen de Staten haar bezit namen. Even als in Zutphen, waren ook hier de aanzienlijkste burgers uitgeweken; en de vreemde soldaten, die er zoo lang hadden huisgehouden, hadden de aloude statige Hanzestad welhaast tot eene wildernis gemaakt. Honderde huizen waren door het garnizoen afgebroken, om het lood en ijzer te verkoopen en het houtwerk als brandstof te gebruiken; want het scheen wel, dat de vijand in zijn binnenste overtuigd was, dat de plaats niet altijd in zijn bezit zou blijven, en zich nu beijverde om de stad zooveel mogelijk te vernielen, opdat de Geuzen, als zij terugkwamen, slechts een puinhoop zouden vinden.

Het lijk van den verrader York, die in Deventer gestorven en begraven was, werd, na de inneming der stad, weder opgegraven en, met al de woeste barbaarschheid eigen aan dien tijd, met doodkist en al aan de galg opgehangen, tot stichting voor de staatsche soldaten.

Na dus, in minder dan drie weken tijds, twee belangrijke steden te hebben gewonnen, besloot Maurits zijn zegevierenden tocht te vervolgen en een aanslag te wagen op Groningen. In den krijgsraad werd er sterk op aangedrongen, om liever de inneming van Nijmegen te beproeven; maar men was met den stadhouder en de Staten van Friesland overeen gekomen dat er, na de verovering van de IJsselsteden, een aanval op Groningen zou worden gedaan.

Den 21sten Juni verscheen Maurits met zijn leger voor de stad. Hij had gehoopt haar, met de hulp van de aanzienlijke staatsgezinde minderheid der burgerij, te kunnen verrassen; maar Verdugo was hem voor geweest. In allerijl was deze naar Groningen getrokken en had, even voor de aankomst van de voorhoede der Staatschen, met toestemming der stedelijke regeering de voorstad Schuitendiep met zijne troepen bezet. Daarmede was voor het oogenblik het pleit beslist: aan een geregeld beleg der sterke, welvoorzien stad viel niet te denken, te minder, wijl het bericht was ontvangen dat de hertog van Parma den Rijn was overgetrokken. Op den 26sten Juni brak Maurits dus van Groningen op en trok naar Delfzijl, welke stad zich op den 2den Juli aan hem overgaf. Op den 7den Juli werd het fort De Opslag genomen en vier dagen later de schansen bij Enumatil en Lettelbert, ten westen van Groningen. Daarop toog het leger, over Niënoord en de Zevenwouden, naar Steenwijk, voor welke sterke vesting de prins op den 15den Juli aankwam.

Middelwerijl werden hem onderschepte brieven van Verdugo aan den hertog van Parma ter hand gesteld, gedagteekend van 19 Juni en geschreven uit Groningen. In deze brieven berichtte de spaansche gouverneur aan Farnese, dat de vijand zich in den omtrek had vertoond; en dat, zoo de hertog niet in persoon

met eene aanzienlijke legermacht in het veld verscheen, Groningen verloren zou gaan en daarmede tevens die in de provincie aanwezige spaansche troepen. Bij den brief was eene memorie gevoegd, waarin Verdugo tegelijk de middelen opgaf, die de hertog tot zijn ontzet moest aanwenden.

Hoewel zijne handen gebonden waren door de strenge bevelen zijns meesters, begreep de groote veldheer niettemin, dat de ernst van den toestand dringend voorziening vorderde. Zijne toebereidselen voor een tweeden tocht naar Frankrijk dus voor een oogenblik terzijde stellende, trok hij, tegen het einde van Juni, naar Gelderland, zijn weg nemende over Xanten, Rees en de omliggende plaatsen. Zoover gekomen, hield hij stil, onzeker of hij een inval in Gelderland zou doen dan wel naar Groningen optrekken. Gebrek aan leeftocht en kriegsbehoefden deed hem van dit laatste afzien: hij besloot dus, door een inval in Gelderland, de Waallinie te dekken en tegelijk den vijand uit het noorden te lokken. Na zijn troepen, niet zonder moeite, over de Waal gezet te hebben, sloeg hij het beleg voor het fort Knodsenburg, door Maurits ten vorigen jare op den rechter Waaloever aangelegd met oogmerk om een aanval op Nijmegen te doen. Farnèse, wetende dat de veldheer der Staten met zijn gansche leger hoog in het noorden vertoefde, van hem gescheiden door twee diepe en breede rivieren, door de geheele Veluwe en vooral door het uitgestrekte Rouveensche Moeras, waar nog nimmer geschut of zelfs geregelde troepen over waren gevoerd - Farnèse had niet geaarzeld om zijn leger de Waal te doen oversteken. Hij twijfelde er niet aan, of hij zou het niet zeer sterke fort bemachtigen, lang voor dat ontzet mogelijk was; en hij begreep tevens, dat hij door zijne verschijning in de Betuwe de plannen van zijn jongen tegenstander in Groningen en Friesland verijdelen zou⁽¹⁾.

Zoo verscheen de hertog met zesduizend man voetvolk en ruim duizend ruiters voor het fort Knodsenburg. Maurits ontving hiervan bericht op den 15den Juli, juist toen hij voor Steenwijk was gekomen. Onmiddellijk zijn krijgsplan veranderende, besloot de prins om zonder verwijl Parma te ontmoet te trekken en hem, zoo mogelijk, uit het land te drijven: daar hij het van meer belang rekende om, door samentrekking van krachten, te behouden wat reeds gewonnen was, dan zijn troepen te verzwakken en te verdeelen, door vruchteloze pogingen om nieuwe veroveringen te maken. Eer er twee dagen waren verstreken, was hij reeds op weg naar het zuiden, terwijl graaf Willem

(1) BOR, III. XXVIII 566-569. VAN METEREN XVI. 298-99. REYD, IX. 169-172. DUYCK, 25-34. Parma aan Filips, 24 Juli 1591. (Archieven van Simancas MS.)

Lodewijk met eene voldoende macht achterbleef om Groningen te bedreigen. Over Hasselt en Zwolle trok hij naar Deventer, waar hij op den 18den Juli, door middel van eene schipbrug, den IJssel overstak, en vervolgde zijn tocht naar Arnhem. Zijn leger, hoewel uitgeput van vermoeienis, door geforceerde marschen, bij drukkende zomerwarmte en over bijna onbegaanbare wegen, was vol blijden moed, daar het reeds geleerd had onbepaald vertrouwen te stellen in zijn aanvoerder. Op den 20sten Juli kwam de prins te Arnhem. Twee dagen daarna was er eene schipbrug over den Rijn geslagen en voerde hij zijn klein leger de Betuwe in; daar verschanste hij zich, met zijn zesduizend voetknechten en veertienhonderd ruiters, in de onmiddellijke nabijheid van Farnèse. Heiden, rivieren en moerassen waren zonder hinder over- en doorgetrokken; en nog geen week nadat hem de tijding geworden was dat de groote landvoogd van Filips in de Betuwe was gevallen, stond Maurits gereed dien beroemden veldheer slag te leveren.

Op den 22sten Juli opende Farnèse zijn vuur op het fort Knodsenburg; en nadat er tweehonderd vijftachtig schoten gelost waren gaf hij bevel tot den storm, niet anders verwachtende, dan dat eene zoo zwakke vesting slecht bestand zou zijn tegen een krachtigen aanval van zijne veteranen. Tot zijne groote verwondering evenwel, vonden zijne soldaten zulk een dapperen tegenweer, dat er niet minder dan tweehonderd bij den eersten aanval vielen en de storm zegevierend werd afgeslagen.

En nu was Maurits zelf op het tooneel verschenen, vast besloten om eene sterkte te ontzetten, die voor de uitvoering zijner latere plannen van zoo groot gewicht was. Op den 24sten Juli zond hij eene kleine maar uitgelezen ruiterbende af, om het vijandelijk kamp te verkennen. Nabij Knodsenburg gekomen, werd deze bende aangevallen door eene sterke afdeeling italiaansche en spaansche ruiters, waaronder Parma's eigen vendel lansiërs, onder bevel van Nicelli. De staatsche ruiters, overeenkomstig den hun gegeven last, namen schijnbaar de vlucht, door de koningsgezinden nagezet, totdat zij, aan een zekere brug gekomen, plotseling stil hielden en nu op hun beurt den vijand aanvielen, daarbij geholpen door vijf compagniën ruitërij en duizend musketiers, die eensklaps uit eene hinderlaag te voorschijn kwamen. De vijand was in een valstrik gelokt, hem door Maurits in persoon, met medehulp van sir Francis Vere, gespannen. Zestig Spanjaarden en Italianen werden gedood en honderdvijftig gevangen genomen, waaronder kapitein Nicelli met verscheidene andere officieren; de overigen zochten hun heil in de vlucht. Deze kleine schermutseling, waarbij tien kornetten der uitgelezen ruitërij van Farnèse voor zijne oogen - hij zag

het gevecht uit de vensters van het Valkhof te Nijmegen - verslagen werden, droeg er krachtig toe bij, om het vertrouwen der staatsche troepen in zich zelven en in hun legerhoofd te versterken.

Parma was een te ervaren veldheer en had een te juist blik, om niet aanstonds in te zien dat hij eene font had begaan, door zijne troepen de Waal over te voeren, zonder tevens eene brug over die gevaarlijke rivier te leggen, en zich aldus van zijne magazijnen en vestingen te scheiden. Hij had er evenwel in de verte niet aan gedacht, dat zijne tegenpartij tot zulk eene snelheid van beweging in staat zou zijn, als nu toch was gebleken het geval te wezen; en zijn eerste zorg was thans, om zich uit eene stelling terug te trekken, die zeer spoedig bedenkelijk zou kunnen worden. Zonder een oogenblik te aarzelen, trachtte hij den vijand zooveel mogelijk voor het fort bezig te houden; en hij besteedde daarop den nacht tot het opwerpen van batterijen langs den oever der rivier. Onder bedekking van het geschut daarvan, slaagde hij er den volgenden dag in om zijn geheele leger, met artillerie en bagage, zonder eenig verlies, door middel van ponten over de rivier te voeren: een meesterstuk van tactiek, den grooten veldheer volkomen waardig⁽¹⁾.

Hij vertoefde slechts een korten tijd in Nijmegen, maar zag zich op nieuw de handen gebonden door de bevelen des Konings. Bovendien vorderde zijne gezondheid dringend, dat hij nogmaals de wateren van Spa zou gaan gebruiken, eer hij zijn tweeden tocht naar Frankrijk aanvaardde. Intusschen, hoewel hij door zijne verschijning in Gelderland voor een tijd de spaansche bezittingen in het noorden had gered, viel het toch niet te loochenen, dat de daardoor veroorzaakte stoornis in Maurits' plannen van luttel beteekenis was.

Na de inwoners van Nijmegen te hebben gerustgesteld met de verzekering, dat hij voor de stad zou zorgen en die bewaren als den appel zijner oogen⁽²⁾, vertrok Parma in den morgen van den 5den Augustus naar Spa. Op deze reis werd hij vergezeld door zijn zoon, prins Ranuccio, die juist uit Italië was gekomen.

Kort na het vertrek van Parma begaf prins Maurits zich naar

- (1) GROEN VAN PRINSTERER, Archives, IIe Serie. I. 172. DUYCK, 38-41.
'Men mach God Almachtich wel bedancken,' zegt, onder dagteekening van 27 Juli, de getrouwe verslaggever dezer gebeurtenissen, 'dat hy dese onse saecke soe heeft doen verlopen, dat een hertoch van Pama, wien nauwelycx eenige steden ofte continente provincien hebben konnen tegenstaen, ende die daerom mede devise van den Grooten Alexander usurpeerde, nu met groote schande ende schaede moet vluchten alleen van een fort van Knotsenburch'. - Vergelijk BOR, VAN METEREN, *ubi sup.*, VAN DER KEMP, I. III. COLOMA, IV. 74.
- (2) VAN METEREN, XVI. 299. 300.

Arnhem, en hield monsterring over zijn leger, dat zeventuizend man voetvolk en vijftienhonderd ruiters sterk was. Ieder verwachtte nu, dat hij, zoo dicht in de nabijheid zijnde, dadelijk eene poging zou doen om de aloude, keizerlijke rijksstad Nijmegen te bemachtigen. De burgers en de bezetting namen alle maatregelen om den gevreesden aanval te wederstaan, hoewel hun de moed bijna ontzonken was door het plotseling vertrek van Parma en de blijkbare onmogelijkheid waarin, naar het scheen, Verdugo verkeerde, om hen krachtdadig te helpen.

Maar, tot aller verbazing, verdween het staatsche leger plotseling van het tooneel: zoo onverwacht en volkomen alsof het, bij nacht, door geestenhanden was weggevoerd langs de vele rivieren en kanalen, wier overgrootte belangrijkheid, uit een strategisch oogpunt, Maurits zoo volkomen begreep. De troepen werden langs Rijn en Waal vervoerd, en verspreid in de omliggende dorpen en steden, als ware de veldtocht ten einde: maar plotseling verscheen de jonge veldheer, dien iedereen in Gelderland bezig waande, maar die inmiddels de noodige toebereidselen in Zeeland had verordend, op den 19den September voor de poorten van Hulst, aan de grenzen van Vlaanderen. De stad was, door hare ligging, een belangrijk punt: zoo lang zij in 's vijands handen bleef, was zij voor de Republiek als een doorn in het vleesch en een voortdurende belemmering voor de verwezenlijking van Maurits' ontwerpen. Met de gewone juistheid, snelheid en volledigheid werden alle vereischte maatregelen genomen; en reeds op den zesden dag na zijne verschijning voor de poorten trok de prins de veroverde stad binnen.

De spaansche kapitein Castillo, die, bij afwezigheid van den gouverneur, binnen Hulst het bevel voerde, zag geen kans de stad te verdedigen; naar men zegt, is hij later, op bevel van den hertog van Parma, tot straf voor zijne lafhartigheid of nalatigheid, onthoofd. Hulst ligt slechts eenige mijlen van Antwerpen, waar toen juist schitterende feesten werden gevierd ter eere van den jongen Ranuccio. De inneming van Hulst, als onder zijne oogen, was een geheel onverwachte verrassing voor den jeugdigen prins; maar nog grooter was de toorn en verontwaardiging van den ouden leeuw Mondragon, den gouverneur van Antwerpen, aldus bijna tot in zijn hol getart. Onmiddellijk maakte de grijze krijgsman zich op om deze vermetele zeeuwsche geuzen en hun waanwijzen jongen aanvoerder te tuchtigen; maar nauwelijks waren de spaansche troepen in het veld gekomen, of de sluwe vijand was verdwenen, even tooverachtig snel als hij gekomen was.

Het scheen, alsof de vlaamsche grond de Staatschen had verzwolgen; en terwijl Mondragon nog vergeefs langs de oevers der Schelde heen en weder trok, was Maurits reeds in Holland,

had hij zijne troepen verzameld, ze met ruitërij, artillerie, bagage en belegeringstuig de Waal opgevoerd, en nu in ernst het beleg voor Nijmegen geslagen; dat nog nauwelijks herademde van het onlangs doorgestaan gevaar. Tusschen den 4den en den 16den October had hij over de breede, diepe en snelvlietende rivier eene brug geworpen, en nu voerde hij zijn leger, bestaande uit achtduizend vijfhonderd man voetvolk en zestien vendelen ruitërij, naar den zuidelijken oever. Dadelijk werd het kamp opgeslagen en verschanst; loopgraven werden aangelegd en achtenzestig stukken geschut in batterij gesteld tegenover de zwakste punten der vesting, tusschen het Valkhof en de Hoenderpoort.⁽¹⁾ Ook uit het fort Knodsenburg werd de stad voortdurend van de overzijde beschoten. Geen enkele bijzonderheid van al deze voorbereidende maatregelen ontsnapte de aandacht van den opperbevelhebber, en bij herhaling werd hij aangemaand, niet roekeloos zijn leven te wagen, dat voor het vaderland van zoo groote waarde was.

Intusschen zat men in Nijmegen ook niet stil, maar bereidde zich voor tot krachtigen tegenweer. Op den 20sten October liet Maurits de stad nogmaals opeischen; maar het antwoord, in spottenden vorm gegeven, was eene besliste weigering. De prins, heette het, was een jong gezel en de stad eene vrijster, die niet zoo gemakkelijk te winnen viel: daartoe behoorde meer arbeid en meer moeite. De vrijer opende toen dadelijk het vuur uit al zijne batterijen; en het duurde niet lang of ook deze preutsche vrijster volgde het voorbeeld van zoo velen harer zusters, die het oor leenen aan de betuigingen van onweerstaanbare vrijers. In spijt van haar luimig antwoord op den 20sten, gaf de stad zich, op aandrang der burgerij, die door het geweldig vuren groote schade leed, reeds den 21sten over. Trouwens, op ontzet viel niet te hopen. Noch Parma, die nu op weg naar Frankrijk was, noch Verdugo, die elders werd opgehouden, kon hulp aanbrengen; en de berekeningen van Maurits waren zoo juist, dat er geen uitkomst overbleef.

De voorwaarden der overgaaf waren dezelfde, als die te Zutphen en te Deventer. Ten aanzien van den godsdienst werd bepaald, dat de vergunning voor de uitoefening van den Roomsche-Katholieken eeredienst zou worden overgelaten aan de beslissing der Staten-Generaal.

Zoo was dan opnieuw eene belangrijke stad voor de Republiek gewonnen en tegelijk een nieuwe lauwer gevlochten in de eerekroon van den jongen veldheer. Groot was de blijdschap in al de Vereenigde Nederlanden; en alom werd, door aanzienlijken en geringen uit de volheid des harten hulde en dank gebracht aan den waardigen zoon van Willem de Zwijger.

(1) DUYCK, 48-58.

Koningin Elizabeth wenschte hem, in de hartelijkste bewoordingen, geluk met zijne groote overwinningen; en zelfs de Spanjaarden begonnen de verdiensten van den nieuwen aanvoerder te erkennen. Uit een onderschepten brief van Verdugo, wiens pogingen om Maurits' tocht te stuiten vrijdeld waren, bleek hoezeer deze zijn tegenstander waardeerde. 'Ik heb vernomen,' schreef de oude krijgsman, 'dat graaf Maurits van Nassau met mij wenscht te strijden. Indien ik er toe in de mogelijkheid was, ik verzeker u dat ik den kamp niet weigeren zou; want al viel het ongeluk aan mijne zijde, dan zou ik toch altijd de eere gewinnen van door zulk een man overwonnen te worden. Ik bid U, hem dit te zeggen, met mijne vriendelijke groeten. De Uwe, Francisco Verdugo.'

Deze ridderlijke gevoelens jegens prins Maurits hadden evenwel niet belet, dat Verdugo zijn best deed om graaf Willem Lodewijk te vermoorden. In den loop van den zomer waren twee Spanjaarden in het staatsche legerkamp gevangen genomen, die zich eerst voor overloopers uitgaven, maar die 'met weinig, of grootendeels zonder pijniging' bekenden, dat zij door hun gouverneur en kolonel waren afgezonden, met last om eene gunstige gelegenheid waar te nemen om Willem Lodewijk dood te schieten en zijn kamp in brand te steken. Maar zulke praktijken waren bij de spaansche legerhoofden zoo gewoon, dat niemand zich daarover verbaasde⁽¹⁾.

De lezer zal zich herinneren, dat de beruchte Maarten Schenk twee jaren vroeger, bij zijn aanslag op Nijmegen, het leven had verloren. Hij was toen in de Waal verdronken; zijn lijk was later opgevischt, gehangen en gevierendeeld; vervolgens had men de stukken aan de torens der stad ten toon gesteld en ze eindelijk in de pekel gelegd en in een kist gesloten. Deze verminkte overblijfselen werden nu behoorlijk bijeengebracht en met staatsie in den grafkelder der hertogen van Gelderland bijgezet.

Het bevel over de gewonnen stad, waarin eene sterke bezetting werd gelegd, werd opgedragen aan graaf Willem Lodewijk, wien Geraerd De Jonge als luitenant werd toegevoegd. Daar het jaargetijde voor verdere krijgsverrichtingen zoo goed als verstreken was, besloot Maurits, na een vergeefsche poging tot verrassing van Geertruidenberg, den veldtocht te besluiten. Hij had grooten roem verdiend en verworven. Hij had de bedaarde krijgvoerders en phlegmatische veteranen van zijn tijd, zoowel onder zijne vrienden als onder zijne vijanden, verbaasd door de weergalooze snelheid zijner bewegingen en de kracht zijner aanvallen. Hij

(1) GROEN VAN PRINSTERER, Archives II. Serie 1. 148. BOR, XXVIII. 578.

had groote wagentreinen en gansche artillerieparken - van het zwaarste toen bekende belegeringsgeschut - over wegen en moerassen gevoerd, die zelfs voor den overtocht van voetvolk ongeschikt werden geacht. Hij had, in een enkelen veldtocht, de gansche Republiek in de lengte en breedte doorkruist, had twee groote steden in Overijssel genomen, in Groningen vestingen en schansen bemachtigd en de hoofdstad en Steenwijk bedreigd; hij had Knodsenburg, door den grootsten veldheer zijner eeuw in persoon belegerd, ontzet en de beroemde ruitery van Spanje en Italië, onder de oogen van haar bevelhebber, geslagen; hij was, als op de vleugelen van den wind, naar Vlaanderen gespoed, had, bijna in het gezicht van Antwerpen, eene belangrijke stad ingenomen en was toen, in de koude dagen van den invallenden herfst, met zijn uitstekend bediende en onverwinnelijke artillerie naar Holland terug geijld, had zich neergeslagen voor de keizersstad Nijmegen, die Farnèse had gezworen als den appel zijner oogen te zullen bewaren, maar die, met ongeëvenaard talent, binnen eene week aan zijne handen was ontruikt.

‘Eenighe moghen dese wercken de blinde Fortuyn toemeten,’ zegt een braaf en eerlijk geschiedschrijver⁽¹⁾, die belangrijke

- (1) REYD. IX. 175. Het is inderdaad onmogelijk, den eenvoudigen, ernstigen, levendigen, dapperen en arbeidzamen graaf Willem Lodewijk nader te leeren kennen, zonder hem lief te krijgen. Zijne brieven zijn voortreffelijk en nemen geheel voor hem in. Midden onder de beslommeringen zijner veldtochten vond hij nog tijd, niet alleen om zijne eigene studie voort te zetten, maar ook om de opvoeding zijner twee jongere broeders te besturen. Aanvankelijk was er sprake geweest, dat zij naar eene engelsche akademie zouden gaan; maar de oude graaf Jan zag op tegen de onkosten en had ook bedenking tegen de weelderige levenswijze, die zij daar zouden vinden. Hij hield niet van de ‘mores’ der jonge engelsche edellieden, zeide hij, en voer heftig uit tegen de dronkenschap en verkwisting der Duitschers. Toen werd overeengekomen, dat graaf Willem Lodewijk zelf voor hen zorgen zou. ‘Daar er geene geschikte gelegenheid voor hen is te Dillenburg’ - zoo schreef hij aan zijn vader - ‘en daar de onkosten te Leiden te groot schijnen, is het raadzamer dat zij bij mij blijven. En hoewel het leven hier zeer duur is en mijne hofhouding mij zwaar valt, zoo zijn toch mijne jonge broeders en hunne goede opvoeding, waarvan hun heil en welvaart afhangt, mij zoo dierbaar, dat ik met al mijn hart de zorg voor hen op mij nemen wil. In dat geval zal Uwe Genade de goedheid hebben hun een bekwaam onderwijzer te geven en voor diens bezoldiging en voor de kleeding mijner broeders willen zorgen. Voor het overige zal ik zorgen; en ik zelf zal het oog houden op hun lezen en studeeren, waarin ik mij zelven zooveel oefen als ik gelegenheid heb, en ik zal hen medenemen naar het veld, zoo dikwijls daar iets te zien is en er iets tegen den vijand ondernomen wordt.’ - GROEN VAN PRINSTERER, Archives. II. Serie I. 149. 227 131. 144.

Dat was het hout waaruit de Naussaus waren gesneden. Willem van Oranje en drie zijner broeders hadden reeds hun leven ten offer gebracht voor het gemeenebest, dat hij had gesticht; en nu stonden daar zijn zoon en negen andere spruiten van zijn geslacht in de wapenen, ter verdediging der Republiek, en spannen al hunne krachten en talenten in, om het voorbeeld te evenaren, door hunne voorgangers gesteld. En terwijl ik hiervan spreek, kan ik niet nalaten de edele woorden te herhalen, waarin de patriarch der Nassaus, graaf Jan de Oude, aan zijne zonen en neven de noodzakelijkheid betoogde, om in de Vereenigde Provinciën goede volksscholen in te richten - eene instelling die, in de Republiek ingevoerd, de bron werd van onberekenbaar veel goeds en die, een geslacht later, door engelsche pelgrims van Leiden naar Massachusetts overgebracht, in den maagdelijken bodem van Amerika nieuwe wortelen schoot en tot zoo schoone ontwikkeling kwam. ‘Gij moet er bij de Staten-Generaal op aandringen,’ zeide de eenig overgebleven broeder van Willem de Zwijger, ‘dat zij, naar het voorbeeld van den Paus en de Jezuïeten, vrije scholen oprichten, waar kinderen van aanzienlijken stand zoowel als die van arme lieden voor eene zeer geringe som goed en christelijk kunnen worden onderwezen en opgevoed. Dit zou het grootste en nuttigste werk zijn en de hoogste dienst, dien gij ooit aan God en de Christenheid, en in het bijzonder aan

bedieningen bekleedde onder het bestuur van den prins en van zijn neef Willem Lodewijk, ‘maar dewelcke hebben aengesien Graef Maurits als oock Graef Willems groote arbeydt, onverdrootsaemheyt, stadige sorghe, opsicht, nuchterheydt, daghelycxsche raetslagen; ende dat sy met allen geene wichtige saecken, die sy selfs doen konden, op andere lieten berusten, ende daer en tusschen als meenige veltoversten doen, haer ghemack sochten, sullen anders daer af oordeelen.’

de Nederlanden zelven, zoudt kunnen bewijzen In summa, men mag hierop smalen als paperij, en het zoo gering schatten en bespotten als men wil, toch ligt er in dat werk een onuitsprekelijk voordeel *en gaan zulke krijgslieden en patriotten, bij wie de ware kennis van God en een christelijk geweten gevonden wordt, en kerken en scholen, goede boekerijen, boeken en drukpersen boven alle legers, tuighuizen, wapenkamers, krijgsvorraad, verbonden en tractaten, die er in de wereld te verkrijgen of uit te denken zijn.....* Ik vermaan en bid U derhalve recht vaderlijk en vriendelijk, dat gij U niet zult schamen, laten afschrikken of terughouden om deze dingen, onder aanroeping van den Goddelijken naam, met ernstige vlijt te bedenken en te behartigen.’ - GROEN VAN PRINSTERER, Archives II Serie, I; brief 95, bl. 210 sqq.

Vijfentwintigste hoofdstuk

Oorlog in Bretagne en Normandië. - Dood van La Noue. - Godsdienstige en staatkundige vervolging in Parijs. - Moord van den president Brisson, Larcher en Tardif. - De kroon van Frankrijk aan Filips aangeboden. - De hertog van Mayenne straft de moordenaars der parlementsteden. - Aanspraak van Hendrik's gezant aan de Staten-Generaal. - Brief van Koningin Elizabeth aan Hendrik. - Beleg van Rouaan. - Farnèse trekt op tot ontzet. - De Koning wordt bij eene schermutseling gewond. - Beleg van Rue door Farnèse. - Hendrik breekt het beleg van Rouaan op. - Beleg van Caudebec. - Bedenkelijke toestand van Farnèse en zijn leger. - Overwinning van den hertog van Mercoeur in Bretagne.

Wederom verplaatst zich het middelpunt, waarom het ingewikkelde drama dezer geschiedenis zich beweegt, naar Frankrijk. Feiten, schijnbaar onsamenhangend en op zich zelve staande - zoo als zij werkelijk moesten schijnen voor den tijdgenoot, die zich, uit den aard der zaak, in de eerste plaats bezig moet houden met de lokale en dagelijksche bijzonderheden, wier aaneenschakeling het individuele menschelijke leven vormt - blijken de onmisbare deelen te zijn van een groot geheel, zoodra de latere geschiedvorschcr ze overziet met dien wijden en scherpen blik, die voor ons, menschen, alleen mogelijk is wanneer wij terugzien op die lange reeks van gebeurtenissen, die het leven der volken vormen en die wij het Verleden noemen. Het is alleen door nauwkeurige anatomische studie van wat heeft opgehouden te bestaan, dat wij tot eene volledige kennis kunnen geraken van het samenstel en de levensvoorwaarden der nog bestaande wezens. Het is alleen door geduldig en onvermoeid den sluier van het Verleden op te lichten, dat wij ons in staat kunnen stellen om den zin van het soms raadselachtige Heden te ontcijferen en het geheim te gissen der gesluierde Toekomst. Zoo alleen wordt ook de samenhang en eenheid van de geschiedenis des menschedoms,

als het belangrijkste van alle wetenschappelijke feiten, ons bekend.

Indien ooit een gemeenebest veroordeeld scheen om zijn eigen volksbestaan, voor korten tijd en ten koste van eindelooze opoffering van goed en bloed gehandhaafd, in het einde toch te verliezen, dan was het wel de Republiek der Vereenigde Nederlanden in de sombere dagen, onmiddellijk volgende op den dood van Willem de Zwijger. Verraad van binnen, afval van belangrijke gewesten, godsdiensthaat, vreemde listen en intriges, vreemde overweldiging - met al deze jammeren had de Republiek, van geslacht tot geslacht, te worstelen. Wie, behalve dweepers, dwazen of door zelfzucht verblinden, kon een oogenblik twijfelen aan den onvermijdelijken uitslag dezer worsteling? Hadden niet groote wijsgeeren en beproefde staatslieden, wier uitspraken in hunne geslachten zooveel verstandiger schenen dan de ongeleerde ingevingen van het groote, kloppende en jagende hart des volks - hadden deze niet tot vermoeiens toe hunne veroordeeling uitgesproken over de hopelooze worsteling en over het onmenselijk bloedvergieten, waardoor een smet op de eeuw werd geworpen en waardoor de zaak der menschelijke vrijheid immers onmogelijk kon worden bevorderd?

Voor ons echter, die van het verhevener standpunt, dat wij - dank zij den arbeid en de zelfopofferingen der voorgeslachten - bereikt hebben, op deze fel bewogen dagen terugzien, voor ons is het meer dan twijfelachtig of een voorbarige vrede in Nederland, Frankrijk en Engeland wel inderdaad een zegen zou geweest zijn; zij het ook, dat deze vrede dadelijk en gemakkelijk te verkrijgen ware geweest door de vestiging van de heilige instelling der Inquisitie in geheel Europa en door de vrijwillige onderwerping aan de overheersching van Spanje.

En indien ooit een groot land veroordeeld scheen tot de smartelijke beproevingen van inwendige verscheuring en eindelijke ontbinding, dan was het Frankrijk. Zij, die door geboorte en plicht geroepen waren dat land te beschermen en te regeeren, hadden allen, op een enkelen na, in het geheim met vreemde mogendheden onderhandelingen aangeknoopt, om door hare hulp voor zich zelven een deel van het nationale grondgebied te verwerven en tot loon daarvoor de vreemde opperhoogheid te erkennen. Bijna iedere duimbreed gronds in Frankrijk werd door twee mededingers aan elkander betwist. In Bourgondië streed de jonge baron Biron tegen den burggraaf de Tavannes; in Lyonnais en Dauphiné kampten maarschalk Lesdiguières en de hertogen van Savoye en Nemours; in Provence trachtte d'Epernon Savoye's voortgang te stuiten; in Languedoc stond de connétable de Montmorency tegenover den hertog van Joyeuse; in Bretagne eindelijk bestreed de prins van Dombes den hertog van Mercoeur.

Maar er was één koene avonturier, die meende dat hij betere en afdoender aanspraken kon doen gelden op den troon van Frankrijk, dan al de doctoren der Sorbonne te zamen konden opsporen ten behoeve van Filips II en zijn bastaard; en die - ondanks al de rampen die hem troffen en in spijt van de kuiperijen en samenzweeringen van vele legerhoofden en zelfzuchtige rijksgrooten, die bedelden bij vreemden - vast vertrouwde op zijn goed recht en op zijn goed zwaard, en op nog iets, sterker dan die beiden: op de zaak der nationale eenheid. Zijn verwijt aan de intrigeerende priesters bij de samenkomst in de abdij van Saint-Antoine en zijne zinspeling op Salomo's oordeel leverden den sleutel ter verklaring van zijne geheele politiek.

De last des oorlogs drukte nu voornamelijk op Bretagne en Normandië. Drieduizend Spanjaarden, onder bevel van don Juan de Aquila, waren in de haven van Blavet geland en hadden die duchtig versterkt en tot een uitgangspunt voor verdere operatiën gemaakt⁽¹⁾. En om dit deel van het fransche grondgebied, dat in spaansche handen eene voortdurende bedreiging was voor haar rijk, voor hare kroon, ja zelfs voor haar leven, te verdedigen had Koningin Elizabeth harerzijds er ongeveer drieduizend Engelschen heengezonden, onder aanvoering van in Frankrijk en Nederland welbekende legerhoofden. Daar kwam de 'zwarte' Norris weer als van ouds dood en verderf onder de Spanjaarden verspreiden, terwijl hij weer, als van ouds, voortdurend keef en twistte met sir Roger Williams. Daar was die onverschrokken Waleser zelf, opgewonden, scherp en bijtend als altijd, steeds even vaardig met de pen als met het zwaard; de eerste bij iedere roekeloze onderneming, bij elk hopeloos waagstuk; met de bijtendste ironie de fouten en misslagen van vriend en vijand geeselende, en voornemens nu, met ridderlijke toewijding, den laatsten druppel bloeds uit zijne aderen ten offer te brengen voor zijne Koningin.

'De wereld kan niet loochenen,' zeide hij, 'dat geen levende ziel het lijf vrijwilliger en meer malen voor zijn vorst, zijn vaderland en zijn vrienden waagde, dan ik. Van een arm dier valt niet meer te halen dan zijne huid; en bij gebreke van andere zaken spaarde ik de mijne nooit in het minste, waar de dienst mijner vorstin of van mijn land het vorderde.'⁽²⁾

(1) COLOMA, IV. 61.

(2) Williams aan Burghley, 15 Februari 1592. (*State Paper Office MS.*)

Eerst kort geleden was er bij Dieppe een schitterend gevecht geleverd, waarbij sir Roger, aan het hoofd van zeshonderd man - waarvan vierhonderd Engelschen - twee volle regimenten der Ligue in hunne verschansingen aangetast en totaal verslagen had, met een verlies van vijfhonderd dooden en gewonden en vierhonderd gevangenen, terwijl hij zelf een zeer gering verlies had geleden. Het feit schijnt bijna ongeloofelijk maar wordt uitdrukkelijk bevestigd door den gouverneur van Dieppe, op wiens gezag het door den franschen gezant te Londen aan de Koningin werd medegedeeld. 'Eere aan God en aan genoemden sir Williams,' zeide de gezant, 'die door deze daad de gunstige meening heeft bevestigd, die alle goede lieden onder beide volken sinds lang omtrent hem koesterden, en die ons heeft getoond dat de Engelschen van onze dagen niet zijn ontaard van de aloude deugd hunner voorvaderen.' Beauvoir La Nocle aan Burghley, 24 Mei 1591. (*State Paper Office MS.*)

Niemand gaf beter en vrijmoediger raad, zoowel aan de Koningin als aan den Koning, dan deze onvermoeid kampende en bijtend schrijvende Waleser. Niemand betoogde ernstiger dan hij de eenheid in gemeenschappelijk gevaar en belang tusschen Elizabeth, Hendrik en de nederlandsche Republiek; niemand gevoelde het dieper, dat iedere overwinning in Bretagne, Normandie of de Nederlanden behaald, een nieuwe waarborg was voor de veiligheid en het bestaan van Engeland zelf. - 'Dus, Gezalfde Majesteit,' schreef Williams, 'help den Koning om Rouaan te winnen, wanneer gij kunt. Is hij eenmaal binnen Rouaan, dan kan Uwe Majesteit zich verzekerd houden dat deze Koning zoo vast in den zadel zal zitten, dat geheel Spanje

En zoo verschijnt ons telkens de stoute Waleser, nog steeds even geestig, vroolijk en satiriek, maar ook even onstuimig en woest als toen hij, met een grooten gepluimden stormhoed op het hoofd, op de vlaamsche slagvelden heen en weer rende, als een mikpunt voor de kogels der spaansche musketiers - terwijl hij zijne dagen doorbracht in den zadel en te midden van den kruitdamp, en toch genoeg ledigen tijd vond om niet alleen de bouwstoffen te verzamelen voor een der bloeiendste en grondigste geschiedverhalen zijner eeuw, maar ook om dat werk geheel te voltooien.

en al de bondgenooten van dat rijk zullen sidderen en aan niets anders durven denken, dan hoe zij hem zullen tegenhouden. Dan zal hij zeer goed in staat zijn, zich zelve te handhaven, en zal Uwer Majesteits beurs gespaard blijven; maar neemt hij Rouaan niet en komen de Spanjaarden in deze streken, zoo als Villars en Tavanne van hen verlangen, wees dan verzekerd, dat al de lasten van dezen oorlog op Uwe Majesteit zullen drukken; want dan zal de arme Koning niet bij machte zijn om 500 soldaten te betalen. Mocht hij verslagen worden, wees dan verzekerd, dat ge over weinige maanden om de engelsche havens zult moeten vechten; en op zulk een wijze, dat ik God bid het mij nooit te doen aanschouwen. Ik vrees dat ik den Koning boos heb gemaakt. Als hij mij recht laat wedervaren, weet Uwe Majesteit en de geheele wereld, dat ik hem altijd uit al mijn vermogen gediend heb. Soms sprak hij er van, om Pontoise of Sancy in Champagne te gaan belegeren, en om zich in verbinding te gaan stellen met het duitsche leger. Behalve andere redenen - hoewel niet vleidend, maar, naar ik overtuigd ben, oprecht - zeide ik tot Zijne Majesteit: Sire, wanneer gij verlangt dat de wereld U inderdaad voor zulk een groot veldheer zal houden als gij zelf en wij allen hier gelooven dat gij zijt, dan moet gij uwe zeehavens herwinnen of althans bewaren, in plaats van zulke nesten, plaatsen van zooveel minder belang; anders zullen uwe beste vrienden aan uw regeeringsbeleid gaan wanhopen en binnen kort niet meer in staat zijn om u te helpen, bij gebrek aan havens om wat gij noodig hebt aan te voeren.' Williams aan de Koningin uit Dieppe. 4 Juni 1591 (*State Paper Office MS.*)

En wederom: - 'Gaet het den Koning goed, dan moet het Uwe Majesteit en het land noodzakelijk wel gaan, want de oorlog komt dan geheel voor zijne rekening. Gaet hij achteruit, dan moet Uwe Majesteit noodzakelijk zijn oorlog voortzetten, of binnen kort voor u zelve vechten, en dat niet alleen tegen de Spanjaarden, maar tegen de geheele Ligue, die dagelijks in macht zal toenemen; want al de huurlingen zullen den gelukkige, ik meen den overwinnaar, volgen. Brengen den Spanjaarden dezen Koning ten val, dan zullen Holland en Zeeland een lichte buit zijn; en in dat geval bid ik God, dat ik Engeland nooit moge weerzien. Daarom, zeer gewijde Koningin, wie een stuiver uitgeeft om een pond te sparen, handelt zuinig; en wie een voorstad prijs geeft om eene stad te redden, doet wijs. Mijn gevoelen is, dat het beter is om een deel uwer onderdanen en rijkdommen op te offeren, dan het geheel op het spel te zetten. Deze Koning is behouden of verloren, naarmate Uwe Majesteit hem al of niet helpt. Met uwe hulp, daaraan twijfelt hij geen oogenblik, zal hij Rouaan nemen.' Williams aan de Koningin, 9 Juni 1591. (*State Paper Office MS.*)

En onder den standaard van Hendrik van Navarre streed ook nog een ander geschiedschrijver dier bloedige en sombere tijden, de dappere en edele La Noue met den ijzeren arm, de held van honderd slagvelden, zijn laatsten strijd - François de La Noue, een der edelste karakters waarop het Protestantisme in Frankrijk roemen mag - hij die mede gestreden had in bijna iederen veldslag, hetzij op vlaamschen, hetzij op franschen grond, waar dwingelandij en vrijheid kampten op leven en dood - hij die zijn beroemde *Discours politiques et militaires* had ontworpen en aangevangen in een benauwden kerker, vol padden en ratten en ander ongedierte, waarin de afschuwelijke tirannie van Filips II hem meer dan zeven jaren lang, als krijgsgevangene, opgesloten hield - hij had het einde zijner schitterende loopbaan bereikt. Bij de belegering van Lamballe in Bretagne had hij zijn helm afgezet en een ladder beklommen om de bres te onderzoeken, door het geschutvuur in den wal geopend, toen een kogel, uit een haakbus in de stad afgeschoten, zijn voorhoofd aanraakte. De wond was niet gevaarlijk; maar, door den schok bedwelmd, verloor de held zijn evenwicht en sloeg met het hoofd voorover naar beneden. Zijn been, dat bij den nachtelijken aanval op Parijs, waar hij naast Koning Hendrik had gestaan, gewond was, geraakte in de sporten van de ladder geklemd, zoodat hij hangen bleef. Zijn hoofd was hevig gewond en gekneusd; en dit, gepaard met den schrik, gaf aan zijn door de jaren en aan de vermoeienissen van den oorlog uitgeput gestel zulk een schok, dat hij, na een lijden van achttien dagen, bezweek.

Zijn zoon De Teligny, zoo pas uitgewisseld en ontslagen uit den kerker, waarin hij sedert zijne gevangenneming bij het beleg van Antwerpen gezucht had, was in de vreugde zijns harten naar zijns vaders kamp geijld, en kon hem nu de oogen sluiten.

De oude krijger liet zich, terwijl hij op zijn sterfbed nederlag, het hoofdstuk uit Job voorlezen, waarin van de opstanding des lichaams gesproken wordt, en stierf met eene betuiging van zijn vast geloof aan het eeuwige leven op de lippen. Aldus bezweek, in den ouderdom van zestig jaren, op den 4den Augustus 1591 een der heldhaftigste en eerwaardigste zonen van Frankrijk. Bedachtzaamheid, moed, ervaring, degelijke krijgswetenschap - theoretische zoowel als praktische - maakten hem tot een der eerste legerhoofden zijner eeuw; terwijl hij, evenzeer als door zijne dapperheid, uitmuntte door de zuiverheid zijner zeden en zijn gematigdheid, soberheid en rechtvaardigheid.⁽¹⁾ Uit wanhoop over zijn dood, brak de prins van Dombes het beleg van Lamballe op.

En nog was er een derde geschiedschrijver, ditmaal een die in de gelederen der Spanjaarden, beurtelings in Bretagne, in Normandië en in Vlaanderen medestreed en even goed het zwaard voerde als later de pen: don Carlos Coloma, toen kapitein der cavalerie en later financier, gezant en geschiedschrijver. Zoo bereidden zij zich voor op hunne taak, de historieschrijvers van dien tijd. Zij zelven vervulden allen eene werkdadige rol in het groote heldendicht, waarvan zij ons de verschillende episoden hebben verhaald. Zij leefden en streden, zij leden en zwoegden, zij arbeidden en schreven. Ruw van taal, gloeiende van hartstocht, eenzijdig en vol vooroordeelen, geweldig en buitensporig in liefde en haat, hebben zij ons verhalen nagelaten, die, wat er ook aan ontbreken moge, tintelen van kleur en trillen van leven.

Nederlanders, Engelschen en Franschen stortten dus wederom hun bloed en putten hunne krachten uit in tallooze kleine gevechten in Bretagne en Normandië; maar misschien aan weinigen dezer onvermoeide kampioenen was het gegeven, het groote werk te begrijpen en te overzien, aan welks voltooiing zij zoo moeitevol en onder zoo harden strijd arbeidden.

In Parijs bleef de Ligue haar overwicht handhaven. Daar Hendrik opnieuw van zijne pogingen om de hoofdstad te bemachtigen had afgezien, hadden de zestien tirannen, die haar met ijzeren schepter regeerden, de handen vrij om zich geheel aan de binnenlandsche politiek te wijden. Een net van intriges en kuiperijen was over geheel de stad uitgespannen. De Zestienen, krachtig door Spanje en Rome ondersteund en niets zoozeer duchtende als het herstel van den vrede, waardoor aan hun stelsel van roof en verdrukking een einde zou worden gemaakt, gingen ijverig voort met de vervolging van alle ware of ver-

(1) DE THOU, dl. XI. lib. 97, p. 397, 398.

meende ketters, wier bezittingen een begeerlijken buit schenen te beloven. De ziel van dit alles was de nienwe vice-legaat Sega, bisschop van Piacenza. Uit brieven, door hem aan Alexander Farnèse geschreven en door Hendrik onderschept, bleek dat er plan bestond om den hertog van Mayenne en den graaf Belin, gouverneur van Parijs, die hij met de namen van Colossus en Renard aanduidde, ten val te brengen; en meer gematigde magistraten te dooden en te vervangen door verklaarde aanhangers van Spanje; en om in het algemeen met kracht de noodige maatregelen te nemen, ten einde het gezag van Filips voor goed in Frankrijk te vestigen. Voortdurend drong hij er bij dien monarch op aan, dat hij zijn aanhangers ruimer van geld zou voorzien, opdat zij bij machte zouden zijn deze plannen ten uitvoer te brengen.

De aandacht van de Zestienen was nu in de eerste plaats gevestigd op den president Brisson, die zich reeds eene gevaarlijke vermaardheid had verworven door zijn verzet tegen de onbeschaamde aanmatiging van den kardinaal-legaat. Deze uitstekende rechtsgeleerde was Pomponne de Bellièvre opgevolgd als eerste president van het Parlement van Parijs. Reeds als advocaat had hij zich onderscheiden door zijn talent, zijne geleerdheid en welsprekendheid; ook was hij schrijver van onderscheidene belangrijke rechtsgeleerde werken. Zijne begeerte om eerste president te worden, had hem bewogen in Parijs te blijven, ook na den opstand der stad tegen Hendrik III. Hij was evenwel een besliste aanhanger der Ligue; en na zijn openlijk optreden tegen de ultra-katholieke partij, was zijn vonnis door het bentgenootschap dat de hoofdstad beheerschte onherroepelijk geveld en was er tot zijn verderf besloten. Hij had zich geveleid, het parijsche gepeupel even gemakkelijk te kunnen leiden als zijne medeleden van het Parlement of zijne voormalige cliënten. Hij hoopte, de stad weer onder de gehoorzaamheid der wettige overheid terug te brengen, en misschien het middel te kunnen zijn om Hendrik IV op den troon zijner vaders te plaatsen. Tot zijne schade moest hij ondervinden, dat eene omwenteling moeilijker te leiden is, dan een proces; en dat de bondgenooten der Heilige Ligue minder handelbaar waren dan hij gewoon was zijne cliënten te vinden.

In den vroegen morgen van den 15den November 1591 werd Brisson, terwijl hij zich naar het Parlement begaf, op de brug Saint Michel aangehouden. Men zeide hem, dat hij op het stadhuis werd verwacht, maar voerde hem naar de gevangenis du Petit-Châtelet. Nauwelijks was hij daar aangekomen, of Cromé, een der voornaamste leiders van het parijsche gepeupel, trad binnen, door enkelen zijner vrienden vergezeld, en geheel in een malienkolder gehuld. Hij beval den president, het hoofd te

ontblooten en te knielen, en las hem daarop zijn doodvonnis voor. Ten hoogste verbaasd vroeg Brisson, te mogen weten van welke misdaad hij beschuldigd werd en op welken grond die beschuldiging rustte. Het eenige antwoord was een spottende lach en de verzekering dat hij geen oogenblik te verliezen had. Hij verzocht toen, hem op te sluiten en hem den tijd te laten om een rechtsgeleerd werk, waaraan hij bezig was en dat door zijn dood verloren zou gaan, te voltooien; een verzoek, waarover zijne rechters zich zeker nog vroolijker maakten dan over zijne vraag van zoo even. Zijn vonnis was gevelde en nauwelijks werd hem tijd gelaten om te biechten. Toen werd hij in de gevangenis zelve opgehangen⁽¹⁾.

Een gelijk lot trof nog twee andere magistraatspersonen: Larcher, oudsten raadsheer van de *grand'chambre* van het Parlement, en Tardif, raadsheer van het Châtelet, die beiden op dienzelfden dag en op de zelfde plaats werden ter dood gebracht. Zij werden beschuldigd, zich in eene openbare vergadering vijandig tegen de Zestienen te hebben uitgelaten en mede te hebben gewerkt tot de verspreiding in Parijs van een geschrift van den hertog van Nevers, aan den vorigen Paus Sixtus V gericht, en overvloeiende van bitterheid tegen de prinsen uit het huis van Lotharingen en tegen de Ligue.

In den volgenden nacht werden de lijken op het plein der Grève, tegenover het stadhuis, aan drie galgen opgehangen; zij bleven daar gedurende twee dagen aan den schimp en de beleedigingen van het gemeen prijs gegeven.

De macht van het schrikbewind in Parijs had hiermede haar toppunt, maar tegelijk ook haar keerpunt, bereikt. Nooit, naar het scheen, waren de zestien tirannen, die de fiere hoofdstad in naam en bij de gratie van het gepeupel regeerden, zoo alvermogen geweest. Als vertegenwoordigers of gemachtigden van Madame Ligue hadden zij de kroon van Frankrijk aan de voeten van den Koning van Spanje nedergelegd, in de hoop, dat zijn vrijgevigheid en lichtgeloovigheid hun de noodige middelen zouden verschaffen om hun schandelijk bestuur tot in het oneindige te rekken. De uiterste democratische partij, die tot dusverre het huis van Lotharingen had ondersteund en in den persoon van den grooten Balafré dat geslacht schier had aangebeden, rekende zich nu machtig genoeg, om op hare beurt den hertog van Mayenne en al zijne aanhangers te kunnen beheerschen en naar hare hand zetten. De Zestienen zonden den Jezuïet Claude Matthieu met een vertrouwelijk schrijven naar Filips II. In dien brief werd de Koning uitgenoodigd, den scepter van Frankrijk te aan-

(1) DE THOU, 438-443.

vaarden en, volgens den wensch van alle Katholieken, die zich volgaarne in zijne armen wierpen, over hen te komen regeeren⁽¹⁾. Zij verzekerden hem dat alle verstandige lieden, en voornamelijk die van de Heilige Ligue, verlangden dat hij de teugels van het bewind in handen zou nemen, onder voorwaarde dat hij door het geheele koninkrijk, met geweld van wapenen, de ketterij zou uitroeien, de besluiten van het Concilie van Trente afkondigen en alom de heilige inquisitie invoeren - eene instelling, alleen geducht door de boozen, maar heilzaam en gewenscht voor de goedgezinden. Verder werd voorgesteld, dat Filips zich voortaan niet meer Koning van Spanje zou noemen, noch ook den titel van Koning van Frankrijk aannemen, maar dien van 'Grooten Koning,' of eenige andere soortgelijke benaming, waardoor niet een bepaald rijk, maar de algemeene opperheerschappij werd aangeduid⁽²⁾.

Indien Filips evenwel ongezind mocht zijn, zelf de kroon te aanvaarden, dan gaf men in overweging, de hand van de wettige Koningin van Frankrijk, de infante Clara Isabella, aan den jongen hertog van Guise, den zoon van Frankrijks eersten martelaar, te schenken, als zijnde hij die eer boven alle anderen waardig.

Maar de Zestienen rekenden ditmaal buiten den hertog van Mayenne. Deze, hoewel een middelmatig veldheer en een volkomen beginselloos staatsman, verstond bij uitnemendheid de kunst om in de troebele wateren eener omwenteling te visschen en in zijn eigen belang met beide partijen te heulen. Ware hij nog vrijgezel geweest, dan zou hij misschien de hand der Infante hebben verworven en haren toekomstigen troon gedeeld; maar hij was gehuwd en had dus geen uitzicht, om schoonzoon van Filips te worden. Doch nu wilde hij ook niet dulden, dat zijn neef Guise den prijs zou winnen, die voor hem zelven onbereikbaar was. Sedert de ontvluchting van den jongen hertog uit zijne gevangenis, was de naijver tusschen oom en neef steeds aangegroeid; en Parma en andere zendelingen hadden van hun meester bevel gekregen, om dit tweedrachtsvuur zooveel mogelijk aan te stoken. 'Zij moeten te mijnen aanzien zoo gezind blijven,' zeide hij, 'dat, terwijl de een onbekend blijft met mijne betrekkingen tot den ander, zij beiden, zonder het te weten, mijn wil volbrengen.'

Maar in dien onedelen wedstrijd van zelfzucht en eigenbelang, in dit oneerlijk spel met valsche steenen en geteekende kaarten, de hoofdbezigheid en voornaamste studie van zoo vele Koningen

(1) Archieven van Simancas. (Parijs) B. 71, ¹²⁴, aangehaald door CAPEFIGUE, Histoire de la Ligue etc. VI. 64 sqq.

(2) Archieven van Simancas (Parijs). B. 72, ¹³⁻¹⁶, Ibid. p. 123.

en Vorsten in die eeuw, dat op den naam van machiavellistische politiek doorging - was Mayenne tegen den spaanschen Koning en zijn italiaanschen stadhouder zeer goed opgewassen. Hij zond den president Jeanin naar Filips, met last om zoo mogelijk de inzichten en plannen des Konings te doorgronden en krachtige hulp te verzoeken. Na eenig onderhandelen stemde Jeanin er in toe, dat Filips zelf de regeering over Frankrijk zou aanvaarden, of die aan eenig ander vorst opdragen, die dan zijne dochter de Infante zou huwen. Daarentegen beloofde Filips dat hij twee legers, het eene onder bevel van den hertog van Parma, het andere onder dat van Mayenne, zou uitrusten en betalen om de Ligue te helpen. Mayenne zou bovendien een jaargeld van tienduizend kronen per maand ontvangen om zijn staat op te houden. 'Het onderhoud dezer beide legers kost mij tweehonderdeenenzestig-duizend kronen per maand,' schreef Filips aan zijn gezant Ibarra⁽¹⁾.

En wat was in het eind de vrucht van al deze geldverspilling, van al dit wederkeerig bedrog, van al deze wanhopige pogingen van den machtigsten monarch der eeuw om zich meester te maken van iets, dat hem niet toekwam: de heerschappij over een groot koninkrijk, door twaalf millioen zielen bewoond; wat was de vrucht van al dit eindeloos bloedvergieten, ten behoeve van een paar hooggeboren geslachten, van al die schandelijke kuiperijen, waarbij aanzienlijke edellieden zich niet schaamden een onwaardig beunhazenloon te bedingen voor hunne pogingen om koninkrijken, als gewone pachthoeven, van den eenen eigenaar aan den anderen over te dragen? De tijd zou het leeren. Intusschen beefde de halve wereld bij het hooren van den naam van Filips II en boog zich voor hem in het stof, als voor de verpersoonlijking van koninklijke wijsheid, diepe staatkunde en regeerkunst.

Maar Mayenne, hoewel willig genoeg om het commissieloon te ontvangen, was niet van plan haast te maken met de overdracht. Hij had verstand genoeg om te beseffen, dat de Bearnees, al mocht hij nu schijnbaar slechts een machteloze verschoppeling zijn, toch tegenover de Ligue misschien een niet zoo hopeloos spel speelde, als men over het algemeen wel dacht. Hij wist ook in hoeverre er waarschijnlijkheid bestond, dat Hendrik zich in 1592 een onverzettelijker Hugenoot zou betoonen dan twintig jaar vroeger, bij gelegenheid van den Bartholomeusnacht. En hij had doorzicht genoeg om te vermoeden, dat de 'onderrichting,' waaraan de vroolijke vrijdenker zoo zorgvuldig vasthield, misschien eindelijk de hoogste troefkaart zou blijken. Een stoutmoedige, dappere Franschman,

(1) Ibid. B. 57, 366 en 503, p. 193.

met onbetwistbare rechten en door de besprenging met wijwater van den smet der ketterij gereinigd en witter dan sneeuw gewasschen, zou toch meer dan waarschijnlijk krachtiger aanspraken kunnen doen gelden op de trouw en gehoorzaamheid der Franschen, dan een vreemde monarch, al ware hij ook gerugsteund door al de doctoren der Sorbonne.

De moord van den president Brisson en zijne beide collega's, door de handlangers van den Raad der Zestienen, was inderdaad het begin van het einde. Dit schijnbaar bewijs van onbeperkte macht was de aanleiding en tevens de voorlooper van eene tegenomwenteling, die weldra verder zou gaan dan men toen gissen of vermoeden kon. De Zestienen waanden zich almachtig. Daar Mayenne immers in hunne hand was, konden zij naar welgevallen over de kroon beschikken of die, zoo lang als hun oorbaar dacht, beschikbaar houden. Zij twijfelde niet, of al de andere groote steden des rijks zouden het voorbeeld van Parijs volgen.

Maar de luitenant-generaal van het koninkrijk begreep, dat nu voor hem de tijd was gekomen, om te toonen dat zijn gezag geen ijdel schaduwbeeld was; dat hij geen ziellooze stroopop wilde zijn, als wijlen de kardinaal-Koning Karel X. De brieven, die Claude Matthieu, uit naam der Zestienen, aan Filips moest overbrengen, werden door Hendrik onderschept; en meer dan waarschijnlijk werd de inhoud van dat schrijven aan Mayenne medegedeeld. Hoe het zij: de hertog - wien het noch aan moed, noch aan vlugheid ontbrak zoodra zijne eigene belangen op het spel stonden, en die gevoelde dat zijn gezag hem zou ontglippen nu de Spanjaarden het er op schenen toe te leggen om, door medeplichtigheid in misdrijf, de democratische partij aan zich te verbinden - spoedde zich naar Parijs, vast besloten om aan deze intriges een einde te maken en de moordenaars der parlamentsleden te straffen. De spaansche gezant Ibarra, trotsch, prikkelbaar, hevig van aard, die van den moord geweten had en verbaasd was dat deze daad verontwaardiging en verbittering had opgewekt in plaats van den heilzamen schrik, waarop men gerekend had - Ibarra trachtte Mayenne van zijn voornemen terug te brengen en hem te beduiden dat het, in tijden van beroerte en burgerkrijg, dikwijls noodig was zich blind en doof te houden.

Te vergeefs. De hertog tastte met vaste hand door. Vier der voornaamste leden van den Raad der Zestienen werden in den vroegen morgen van den 4den December gevangen genomen en, zonder vorm van proces, in een der benedenzalen van het Louvre opgehangen. De uitkomst rechtvaardigde ten volle dit krachtbetoon: met dien éénen slag was de macht der Zestienen vernietigd. De laaggeboren tirannen gedroegen zich nu even laf en verachtelijk, als zij zich vroeger onbeschoft en willekeurig had-

den getoond. Cromé, gelukkiger dan de meesten zijner medeplichtigen, wist naar het buitenland te ontsnappen, wat ook enkelen anderen gelukte.⁽¹⁾

Mayenne had nu voor goed met de zoogenaamde democratische partij - dat wil zeggen met de oligarchie der lieden van de *halles* - gebroken. Deze daad was een voorspel en profetie van zijne eindelijke breuk met de Spanjaarden. Van nu af moest hij er naar gaan streven om eene verzoening tusschen de gematigde Katholieken en den Bearnees tot stand te brengen. Indien Hendrik zich nu maar dadelijk wilde laten 'onderrichten,' hoe schoon zou dan de kans voor den hertog staan!

De burgerij, de gematigde koningsgezinden en de afkeerig geworden aanhangers der Ligue, verbonden met die Hugenooten, wier trouw zou blijken bestand te zijn ook tegen de aanstaande geloofsverwisseling van hun hoofd, zouden te zamen eene macht vormen, waartegen de ultra-ligneurs, de democraten en de Spanjaarden zeker niet opgewassen zouden zijn. De naam des Konings zou een onschatbaar overwicht verzekeren aan die 'derde partij,' die stoutmoedig het hoofd begon op steken en wier aanhangers zich met den naam van 'politiques,' onderscheidde. Deze nieuwe mededingster zou licht Madame Ligue uit de onstandvastige liefde der Franschen kunnen verdringen.

Op den 26sten Januari 1591 had Buzanval aan de Staten-Generaal zijne geloofsbrieven ingeleverd, als gezant van Hendrik IV in Den Haag. In de aanspraak, die hij bij deze gelegenheid hield, drukte hij zijn vertrouwen uit, dat de burggraaf Turenne, die door Zijne Majesteit naar Duitschland, de Nederlanden en Engeland was gezonden, de Staten zou hebben bekend gemaakt met 's Konings goede gezindheid jegens hen en ook met zijne groote tevredenheid over hunne krachtdadige hulp en ondersteuning. Het was bekend, zeide Buzanval, dat de Koning van Spanje sinds vele jaren door geen andere beweegreden bij zijne handelingen was geleid geworden, dan door den wensch om geheel de overige Christenheid onder zijne heerschappij te brengen; terwijl hij ter zelfder tijd over hen, die de natuur hem tot onderdanen had gegeven, eene geweldige tirannie uitoefende, die alle grenzen te buiten ging, door God, de natuur en de rede aan wettige regeeringen gesteld. Tegenover natiën, onder andere wetten dan de zijne geboren, had hij gebruik gemaakt van het voorwendsel van den godsdienst om ze onder het juk te brengen. De oorlogen, door zijne verwanten in Duitschland aangestookt, en de inval in Engeland, onlangs door hem zelven beproefd, waren zoo vele bewijzen voor zijn streven, waarvan

(1) DE THOU, XI. 446-448.

de herinnering nog bij allen levendig was. Nog sterker bewijs was zijne inmenging in de tegenwoordige onlusten in Frankrijk. De toestand, waarin de edele nederlandsche provinciën, eens zoo bloeiende onder rechtvaardige wetten, thans verkeerden, toonde voldoende hoe hij met zijne erfelijke staten handelde. Gij ziet, mijne Heeren, vervolgde de gezant, de listige ontwerpen van den spaanschen Koning en zijne raadslieden, om met gewisse zekerheid het voorwerp hunner ontembare heerschzucht machtig te worden. Zij hebben overwogen dat Spanje, hetwelk aan den uitersten hoek van Europa ligt, niet gevoegelijk met andere christelijke staten krijg kan voeren; en ook begrepen, dat het noodig is meer in het midden van ons werelddeel eene stelling in te nemen, wanneer men zijne armen naar alle zijden wil uitstrekken. Zij hebben zich herinnerd, dat de vorsten die in vroeger dagen bij machte waren, om hunne vleugelen over de geheele Christenheid uit te breiden, hun zetel hadden in Frankrijk, zoo als Karel de Groote en zijne opvolgers. Daarom heeft de Koning, na lang in stilte Frankrijk ondergraven te hebben, nu vast besloten van deze gelegenheid gebruik te maken, om dit rijk openlijk te overheerschen. Nauwelijks was de vorige Koning (Hendrik III) gestorven, of - zoo als het bloed, bij een plotselinge schrik, de uiterste ledematen verlaat en naar het hart terugvloeit - zoo hebben zij, vreezende hunne kans te verliezen en verschrikt over de dapperheid van onzen tegenwoordigen Koning, al hunne andere ondernemingen hier opgegeven, om zich op Frankrijk te werpen.

Buzanval deelde voorts aan de Staten mede, dat Hendrik de stelligste beloften van de protestantsche Vorsten van Duitschland had ontvangen; en hij merkte op, dat een persoon van zooveel gewicht als de burggraaf Turenne, die nu derwaarts vertrokken was om de vrucht dier beloften te gaan inzamelen, niet met zulk eene zending belast zou zijn, indien men van den uitslag niet zeker was. Ook had de Koningin van Engeland aan Zijne Majesteit krachtige hulp toegezegd.

Het was niet noodig, met vele woorden de eenheid van belang tusschen de Nederlanden en Frankrijk te betoogen. De Koning had den opstand van zijne eigene onderdanen bedwongen en den inval der hertogen van Savoye en Lotharingen terug geslagen. Uit aanmerking van de hulp, door Duitschland en Engeland toegezegd - want in het voorjaar zou Hendrik aan het hoofd van een machtig leger staan - zou men misschien kunnen beweren dat de Nederlanden voor een tijd rust moesten nemen en, beveiligd door deze groote krijgstoerusting, liever hunne eigene uitgeputte krachten herstellen.

‘Ik geloof echter niet,’ zeide de gezant, ‘dat gij allen mij aldus zult antwoorden. De lafhartigen en onervarenen mogen

zich met dergelijke voorstellingen vleien en met dit antwoord hunne lafhartigheid trachten te verbergen; maar wie de zaken beter inzien en moed en ijver heeft, zal het met mij houden en begrijpen dat het tijd is om de zeilen te hijschen, nu er zulk een gunstige wind opsteekt.

Want er kunnen zich omstandigheden voordoen, waarin een leger te gronde zou kunnen gaan bij gebrek aan een ellendige twintigduizend kronen. Hoe jammer, indien een fraai gebouw, tot het dak voltooid, moet vervallen bij gebrek aan eenige pannen. Er is geen twijfel aan, of uwe eigene belangen zijn innig met de onzen verbonden. Sommigen mogen beweren, dat onze voorstellen moeten verworpen worden omdat het hemd nader is dan de rok; maar het valt gemakkelijk te bewijzen, dat ons beider zaak een en dezelfde is. Het gerucht van dit leger alleen zal den hertog van Parma beletten u aan te vallen; zijne troepen zullen naar Frankrijk moeten trekken; hij zal verplicht zijn, den dreigenden slag te keeren. De bijstand van dat leger is u schatten waard en toch heeft het u niets gekost. Frankrijk in oorlog te wikkelen met Spanje, is altijd het doel geweest van uwe politiek: en met reden, opdat daardoor uwe eigene vrijheid beveiligd mocht worden. Gij hebt altijd een oorlog tusschen Frankrijk en Spanje gewenscht; nu is er een geweldige en wreede oorlog uitgebarsten, waarbij gij niets op het spel hebt gezet. Die oorlog kan niet eindigen, zonder u belangrijke voordeelen op te leveren.

Gij hebt altijd een verbond met de kroon van Frankrijk gewenscht: nu wordt u door onzen Koning eene vaste vriendschap, een natuurlijk verbond aangeboden.

Gij weet, hoe onzeker en weinig gegrond de meeste tractaten zijn, die rusten op voorbijgaande belangen, die de vrijheid van lichaam en ziel niet raken. Deze tractaten worden met de pen op het papier geschreven en zijn doorgaans zoo broos als papier: zij wortelen niet in het hart. Maar de tractaten, gegrond op wederkeerige hulp in moeilijke omstandigheden, hebben met staatkundige overwegingen niets te maken: zij ontleenen hun kracht aan de natuur. Zij brengen altijd goede en blijvende vruchten voort in een zoo edelen bodem als het hart van onzen Koning: dat hart, zoo schoon en even rein van alle ontrouw en onwaarheid, als de lelie op zijn schild.

Gij zult de eerste voordeelen trekken van het aldus aangeworven leger. Van het oogenblik af, dat het onder zulk een aanvoerder als Turenne in het veld is verschenen, zal het onverdeeld de aandacht van Spanje bezig houden en de gedachten van dat rijk van Nederland afleiden en op Frankrijk vestigen.'

Deze en dergelijke ernstige overwegingen onderwierp de gezant aan de beoordeeling der Staten-Generaal; en hij besloot zijne

rede met een verzoek om honderdduizend gulden, als bijdrage voor den veldtocht in Frankrijk.

Zijne welsprekendheid was voor geen doove ooren verspild; want na behoorlijke beraadslaging antwoordden de Staten-Generaal, op den 9den Mei, met eene betuiging van hunne warme sympathie en hooge bewondering voor het heldhaftig gedrag van den Koning van Frankrijk. Mitsdien hadden zij, ondanks hunne eigene buitengewone uitgaven zoowel van vroeger als van heden ten dage en hunne ijverige pogingen om een leger van voetvolk en ruitery op de been te brengen voor den toen aanstaanden veldtocht, waarvan wij den schitterenden uitslag reeds verhaald hebben, besloten om de gevraagde som van honderdduizend gulden te leenen, onder voorwaarde dat die binnen een jaar zou worden terug betaald. Bovendien zouden zij zes of zeven goede oorlogschepen zenden, om met de vloeten van Engeland en Frankrijk op de kusten van Normandië samen te werken. En de Staten deden zelfs nog meer dan zij beloofd hadden.

Vòór het einde van den herfst van het jaar 1591 had Hendrik het beleg geslagen voor Rouaan, toen de tweede stad des rijks. Zulk een gewichtige plaats, niet alleen de sleutel van Normandië, maar van een belangrijk deel der fransche kust, mocht hij niet langer in de macht van de Ligue en van Spanje laten, zonder zijn eigen toekomst op het spel te zetten. Het was zeer goed gezien van Koningin Elizabeth toen zij, op hooger en gebiedender toon zelfs dan gewoonlijk, er bij haar waarden broeder op aandrong, dat hij geen oogenblik langer zou verzuimen om die stad te veroveren. Het was toch duidelijk, dat Rouaan, in de handen van haar aartsvijand, eene voortdurende bedreiging was tegen de veiligheid van haar eigen rijk. En het pleitte evenzeer voor de juistheid van Hendrik's oordeel als voor zijne ridderlijke galanterie, waarop Elizabeth zoo hoogen prijs stelde, toen hij, haar koninklijke kampioen en getrouwe slaaf, haar zijn vast besluit mededeelde om, zonder verder verwijl, in dit opzicht haar bevelen te gehoorzamen.

De Koningin had hem herhaaldelijk op de noodzakelijkheid gewezen, om de zeekusten van zijn rijk te verdedigen; en telkens betuigde zij haar ongenoegen, dat de aanzienlijke sommen, die zij te zijnen behoeve uitgaf, zoo slecht werden besteed. Zij was in het minst niet karig met hare aanmerkingen, op wat zij als misslagen in 's Konings kriegsbeleid beschouwde, en evenmin met de bedreiging, dat zij haar subsidie zou intrekken. ‘Daar wij noch de Oost- noch de West-Indiën bezitten,’ schreef zij, ‘zijn wij niet in staat aan de telkens tot ons gerichte aanvragen te voldoen; en hoewel wij den naam hebben eene goede huishoudster te zijn, zoo volgt daar niet uit, dat wij voor de geheele

wereld het huishouden moeten waarnemen.’⁽¹⁾ Onophoudelijk waarschuwde zij den Koning, dat er een aanval op Dieppe zou worden beproefd, en verweet zij hem dat hij zich met allerlei nietige ondernemingen bezig hield en de hoofdzaak uit het oog verloor. Zij gaf onverholten hare verbazing te kennen, dat hij, na het vertrek van Parma, de Spanjaards niet uit Bretagne had verjaagd in plaats van hun den tijd te laten, om zich daar te vestigen en te versterken. ‘Ik ben ten hoogste verwonderd,’ zeide zij tot hem, ‘dat uwe oogen genoeg verblind zijn, om dit gevaar niet te zien. Bedenk, mijn waarde broeder,’ voegde zij er openhartig genoeg bij, ‘dat het niet alleen Frankrijk is, hetwelk ik verdedig, en dat mijn eigen, aangeboren landen mij na aan het hart liggen. Geloof mij: wanneer ik zie, dat gij niet beter zorgt voor de havens en zeeplaatsen in onze nabijheid, dan zal ik mij verplicht zien, u voortaan alleen met mijne gebeden in plaats van met andere hulp bij te staan; omdat het mij niet behaagt mijn volk naar de slachtbank te zenden, waar het moet omkomen zonder u van eenig nut te zijn. Ik ben verzekerd, dat de Spanjaards spoedig Dieppe zullen belegeren. Let op mijne woorden en verschoon mijne rondborstigheid: hadt gij in den beginne de kustvestingen genomen, die de poorten van uw koninkrijk zijn, dan zou Parijs niet zoo goed voorzien zijn geweest; en de andere steden, meer in het hart van het land gelegen, zouden niet zoo veel hulp van buiten hebben ontvangen, zonder welke uw vijanden spoedig overwonnen zouden zijn. Vergeef mijne eenvoudigheid, als eigen aan mijne kunne, die lessen wil geven aan iemand die het beter weet; maar mijne ondervinding in de regeering maakt, dat ik vast geloof wel eenigszins te weten wat een Koning voegt; en ik verbeeld mij dat gij, door mijn raad op te volgen, niet missen kunt uwe belagers te overwinnen’⁽²⁾.

(1) De Koningin aan den hertog d'Espéron. 19 Februari 1592. (*State Paper Office MS.*)

(2) De Koningin aan den Koning van Frankrijk, 7 Maart 1592. (*State Paper Office MS.*, door haar zelve in het fransch geschreven.) ‘De arme Koning,’ zeide Umton, ‘moet door God wonderdadig geholpen worden, want anders kan hij het niet lang meer volhouden. Hij heeft geen middelen en behoeft wonderen; en zonder de ondersteuning van Hare Majesteit zou hij spoedig te gronde gaan. Zij alleen geeft leven aan zijne daden en boezemt schrik in aan zijne vijanden.’ Aan Burghley, uit Dieppe, 15 Maart 1592 (*State Paper Office MS.*) ‘Wetende,’ zeide sir Robert Cecil, ‘dat het bezit van geen enkele stad in Frankrijk, zelfs niet dat van Parijs, van zooveel belang was als dat van Rouaan en Newhaven (Havre?), wierf de Koningin troepen en zond die over, met zooveel spoed als zelden is gezien, daar alles binnen twintig dagen geschiedde; ook zond zij een edelman uit haar koninkrijk om de troepen aan te voeren; maar ongelukkig sloeg de Koning een anderen weg in, om andere steden en plaatsen op te zoeken, en liet Harer Majesteits troepen bijna twee maanden lang in den omtrek van Dieppe blijven, zonder iets anders uit te voeren dan Harer Majesteits geld verspillen en haar volk op offeren; en in plaats van Rouaan te belegeren, liet hij toe dat de stad zoodanig van levensmiddelen en soldaten werd voorzien en zoo versterkt, dat de ondervinding den Koning geleerd heeft, hoe moeilijk, of liever hoe onmogelijk het tot hiertoe geweest is, de plaats te heroveren..... En de dwaling heeft ten gevolge gehad, dat de hertog van Parma gelegenheid heeft gevonden om met zulk een machtig leger binnen te rukken, en dat de Koning blijkbaar buiten staat is om hem te bestrijden.’ Wilkes' Instructies voor den franschen Koning, geheel door Cecil eigenhandig geschreven, 19 Maart 1592. (*State Paper Office MS.*)

Voor het einde van het jaar had Hendrik den loop der Seine, zoowel boven als beneden de stad, in zijne macht. Noordwaarts hield hij Pont de l'Arche - waar de laatste brug over de rivier lag, daar de brug te Rouaan, tijdens het engelsche bestuur over Normandië gebouwd, vervallen was - en zuidwaarts Caudebec met ijzeren greep omkneld. Verscheidene oorlogsvaartuigen, overeenkomstig de toezegging aan Buzanval door de Staten gezonden, kruisten in de rivier beneden Caudebec en bewezen den Koning groote diensten, door allen toevoer naar de belegerde stad van de zeezijde af te snijden. Middelerwijl hield het koninklijk leger, bestaande uit vijftientigduizend man voetvolk - waaronder het engelsche contingent en drieduizend Nederlanders. - en uit tienduizend man ruitery, bijna allen Franschen, Rouaan nauw ingesloten.

Gehoorzaam aan zijns meesters bevel, maar wederom geheel in strijd met zijne eigene overtuiging, had Parma op nieuw den jeugdigen nederlandschen veldheer de eene overwinning na de andere moeten laten behalen, om zelf het beste deel zijner goed geoefende troepen over de grenzen te voeren van een land, voor welks veiligheid hij in de eerste plaats te zorgen had.

Zoowel bij den aanvang als gedurende den geheelen loop van dezen krijgstoht, liet hij zich in scherpe en bittere bewoordingen uit over de volstreckte onevenredigheid tusschen des Konings middelen en bedoelingen. Geldgebrek was oorzaak van ziekte, desertie, oproer en dood, waardoor zijn zwak leger schrikkelijk werd gedund. Zulke groote plannen als die van zijn meester, vorderden, zoo als hij herhaaldelijk betoogde, groote vrijgevigheid en fiksche maatregelen. Hij betuigde plechtig, dat de schuld van het waarschijnlijk mislukken der geheele onderneming niet aan hem mocht geweten worden; hij had alles bij den Koning beproefd: smeekbeden, vertoogen, redeneeringen; maar te vergeefs. Hij had, zeide hij, voor het eerst zijn baard zien groeien in 's Konings dienst en in den dienst was hij grijs geworden; maar liever dan langer in zulk een toestand te blijven, zonder geld, manschappen of middelen om de

groote taak te volbrengen, die hem was opgedragen, wilde hij zijne betrekking nederleggen en zich in de bosschen terugtrekken, om daar van wortels te leven. Herhaaldelijk smeekte hij zijn meester hem een talrijk en sterk leger te verschaffen; bovenal riep hij om geld, en telkens weder om geld. De plannen des Konings moesten òf goed worden uitgevoerd, òf geheel worden opgegeven. Door, zoo als tot dusver, telkens kleine sommen beschikbaar te stellen, wierp men het geld in het water.⁽¹⁾

De winter was intusschen reeds ver gevorderd, eer hij de belegerde stad te hulp kon komen. Tegen het einde van Januari 1592 trok hij op uit Henegouwen en vereenigde zich wederom te Guise met den hertog van Mayenne. Toen Alexander op den 16den Jannari zijn leger monsterde, had hij dertienduizend vijfhonderd zestien man voetvolk en vierduizend eenenzestig ruiters onder zijne bevelen. Het leger van den hertog van Mayenne, waarvoor Filips per maand honderdduizend kronen gaf, boven en behalve de tienduizend kronen die de hertog in zijn zak stak, moest, volgens hetgeen bij de overeenkomst was bepaald, tienduizend man voetvolk en drieduizend paarden sterk zijn; maar inderdaad was het veel zwakker.⁽²⁾

(1) Parma aan Filips, 11 Maart 1592 (Archieven van Simancas. MS.)

(2) Uit een in de archieven van Simancas berustende opgaaf, gedagteekend 25 Nov. 1591, blijkt dat het zoogenaamde 'groote leger van Frankrijk' (el cjercito mayor de Francia), door Filips aangeworven en bezoldigd en onder bevel van Farnése geplaatst, bestond uit:

Voetvolk	23 512 man, kostende per maand	115 981 kronen.
Ruiterij	4 969 man, kostende per maand	44 505 kronen.
Andere uitgaven voor het leger, daaronder begrepen 12 629 kronen per maand voor de artillerie; bezoldigingen, waaronder die van den hertog van Parma 3600 kronen per maand bedroeg; en aadere benooidigheden		42 321 kronen.
Behalve nog eene aanzienlijke som per maand voor geheimen militairen dienst	————	————
Het geheele leger bedroeg dus	28 481 man, kostende per maand	202 807 kronen.
Maar aan het bepaalde getal ontbraken er 7 681; deze er bij tellende, krijgt men een totaal van	7681 man	

De hertog van Montemarciano, neef van Gregorius XIV, voerde tweeduizend Zwitsers aan die door den Paus ten behoeve der Ligue waren gezonden; terwijl de hertog van Lotharingen zijne bloedverwanten, de graven van Chaligny en Vaudemont, had gezonden met eene hulpbende van zevenhonderd lancers en kurassiers.

Het stadje La Fère werd aan Farnèse te pand gegeven, als eene geschikte wapenplaats in de nabijheid der nederlandsche grenzen; en als naar gewoonte werd hem het opperbevel over de vereenigde legers toevertrouwd. Nadat deze schikkingen getroffen waren, rukten de bondgenooten langzaam voorwaarts, ongeveer in dezelfde orde als in het vorige jaar. De jonge hertog de Guise, die eerst kortelings was ontsnapt uit het kasteel van Tours, waar hij sedert den beruchten moord van zijn vader en zijn oom gevangen werd gehouden, en die zich nu bij zijn oom Mayenne aangesloten had, voerde het bevel over de voorhoede. Ook Ranuccio, de zoon van Parma, bevond zich daar met hem, terwijl twee ervaren krijgshoofden, Vitry en De la Châtre, benevens de welbekende markies del Vasto, vroeger opperbevelhebber der cavalerie in de Nederlanden, die naar Italië was verplaatst maar nu als vrijwilliger in het leger der Ligue diende, aan de jeugdige vorsten waren toegevoegd. Parma, Mayenne en Montemarciano voerden het bevel over het gros van het leger, terwijl de achterhoede door den hertog van Aumale en graaf Chaligny werd aangevoerd. De lange wagentreinen, die aan weerszijden van het leger voorttrokken, werden door

	36 162 man, kostende per maand	250 871 kronen.
Deze strijdkracht bestond uit:		6 078 man.
spaansch voetvolk		
duitsch voetvolk		11 581 man.
De overigen waren Walen en Franschen.		
Het kleine leger van Frankrijk (ejercito menor de Francia) werd geschat op:		
	10 000 man voetvolk, kostende per maand	49 912 kronen.
	3 000 man ruitery kostende per maand	49 750 kronen.
		Totaal 99 662 kronen.

Dit leger stond onder bevel van den hertog van Mayenne, maar werd door den Koning van Spanje betaald

De hertog van Mayenne zelf ontving, volgens last, 10 000 kronen per maand. (A la persona del Duque de Umena, conforme la orden).

De totale sterkte van het leger des Konings in de Nederlanden bedroeg, op papier, 29 233 man; en de kosten beliepen per maand 149 187 kronen; maar dit leger was verre van voltallig. De drie door Filips bezoldigde legers moesten eigenlijk 86 561 man sterk zijn en de kosten zouden 542 428 kronen per maand bedragen.

afdeelingen ruitery gedekt. De tocht ging zeer langzaam voorwaarts, daar het Farnèse's vaste gewoonte was, zich zorgvuldig tegen elken mogelijken overval in veiligheid te stellen en zijn kamp elken avond behoorlijk te verschansen.

Tegen het midden van Februari bereikten de verbonden legers het stedeke Aumale in Picardië. Inmiddels zag Hendrik, wien

de tijding van den aantocht van het bevrijdingsleger in zijn kamp voor Rouaan ter oore kwam, zich nu in dezelfde moeilijkheid geplaatst, als tijdens het beleg van Parijs in den zomer van 1590. Dezelfde kwestie werd hem weder ter oplossing voorgelegd. Wat zou hij doen? Zou hij het beleg volhouden en de reeds benarde stad nauwer en nauwer insluiten, of wel den vijand tegemoet trekken en nog eens een poging wagen om de Ligue en haar uitnemendst legerhoofd in het open veld te verslaan? Biron drong er sterk op aan, dat het beleg zoo worden voortgezet. Turenne, onlangs door zijn huwelijk met Charlotte, erfdochter van La Marck, tot hertog van Bouillon verheven en nu het voornaamste hoofd van de partij der Hugenootten in Frankrijk - Turenne ijverde even sterk voor een veldslag. Hendrik, ditmaal tegen zijne gewoonte zeer besluiteloos, koos eindelijk een soort van middenweg. De keus scheen niet zeer verstandig; maar de Koning, die in den jongsten veldtocht door den grooten Italiaan zoo volkomen overvleugeld was, begeerde bovenal de toen begane misslagen te vermijden, niet bedenkende dat hij, door alzoo twee moeilijk te vereenigen dingen gelijktijdig te willen doen, gevaar liep in even groote fouten te vervallen. Terwijl hij dus Biron, met al het voetvolk en een deel der ruitery, in het kamp achterliet om het beleg voort te zetten, trok hij zelf met het grootste gedeelte der ruitery op, om den vijand tegen te houden en te beletten dat hij, zoo als blijkbaar zijne bedoeling was, de belegerde stad van levensmiddelen en nieuwe troepen voorzag.

Tot Neufchâtel en Aumale genaderd, bevond hij zich weldra in de nabijheid der Ligueurs; en het duurde niet lang, of de schermutselingen namen een aanvang. Bij een dezer gelegenheden gebeurde het dat Hendrik - als naar gewoonte, in zijne driftige begeerte om te vechten, vergetende dat hij geen jong cavaleriekapitein was, die zijne sporen nog moest winnen door zich blindelings in elke roekelooze onderneming te storten, maar een Koning, die voor het behoud van zijn kroon streed en van wiens leven en welslagen het geluk van een geheel volk afhing - op den inval kwam om zelf, aan het hoofd van een handvol ruiters, het vijandelijk kamp te gaan verkennen. Slechts door vijfhonderd man vergezeld; reed de Koning, even vroolijk en lichtzinnig als toog hij ter jacht, vooruit; terwijl hij Lavardin en Givry beval hem met eene sterke afdeeling ruitery te volgen en den hertogen van Nevers en Longueville last gaf om, zoo noodig, met de geheele legermacht op te rukken. Weldra had hij de voorposten en wachten der verbonden legers op de vlucht gejaagd; maar nu, nog verder voortdringende, zag hij zich door een veel sterker ruiterbende dan de zijne aangetast. Het gevecht begon; en voor de kleine bende schoot er welhaast niets anders

over, dan zoo spoedig mogelijk, al vechtende, te wijken. Het duurde niet lang of Hendrik werd door den vijand herkend; nu werd de vervolging nog ijveriger voortgezet, onder de leiding van George Basti, den beroemden albaneeschen officier, die met zijne ruiters den Koning dicht op de hielen zat. In het kamp der Ligueurs verspreide zich inmiddels de tijding, dat de Bearnees zelfs aan het hoofd der kleine ruiterbende stond. Mayenne trok dit bericht geen oogenblik in twijfel en drong er bij Parma op aan, dat de ruiterij en de geheele voorhoede zouden oprukken; maar Parma weigerde. Het was onmogelijk, meende hij, dat de Koning zelf daar zou zijn en in persoon, aan het hoofd eener compagnie, piketdienst zou verrichten. Het was een armzalige krijgslist, om tot een algemeen treffen te komen; maar hij liet zich, door zulk een handtastelijk bedrog, niet uit zijne verschansingen en in den val lokken. Een fransch kapitein, die zich op bevel van Hendrik opzettelijk had laten gevangen nemen, ver haalde aan zijne overwinnaars, dat de ruiterbende inderdaad door eene sterke afdeeling voetvolk werd ondersteund. Deze list van den slimmen Bearnees versterkte Alexander in zijn twijfel; hij bleef aarzelen, terwijl het vechten en vluchten voor zijn oogen werd voortgezet. Terwijl de Koning een heuvel afrende, werd hij door een haakbuskogel in de zijde gewond; hij bleef evenwel doorrijden, want zijn leven stond op het spel. Lavardin en Givry daagden op tot ontzet, maar een panische schrik beving hunne soldaten, toen zich eensklaps het gerucht verspreidde dat de Koning doodelijk gewond, ja reeds gesneuveld was; zoodat zij nauwelijks troepen genoeg overhielden om de Ligueurs terug te drijven. Givry's paard werd onder zijn berijder doodgeschoten, terwijl hij zelf de dij brak; ook Lavardin werd gevaarlijk gewond. Al dichter en dichter zaten de vervolgers den Koning op de hielen; met nobele zelfopoffering wierpen zijne edelen zich tusschen hem en de vijanden en sneuvelden man voor man, tot eindelijk vierhonderd fransche dragonders - een soort van musketiers, die te paard naar het gevecht togen, maar te voet streden - afstegen en zich tusschen Hendrik en zijne vervolgers schaarden. Ook zij stierven bijna allen, maar de Koning was gered. Terwijl zij, met leeuwenmoed, man tegen man met den vijand worstelden en hem ophielden, was het den Koning gelukt Aumale te bereiken, waar Nevers en Longueville hem wachtten aan het hoofd eener sterke troepenafdeeling, die de Ligueurs dwong zoo spoedig mogelijk terug te trekken⁽¹⁾.

- (1) BENTIVOGLIO, P. II. lib. VI. 356-369. DONDINI III. 480-494. COLOMA V. 81 sqq. Deze laatste noemt den 16den Februari als den dag, waarop dit gevecht zou zijn voorgevallen; terwijl Umton een verslag daarvan geeft in zijn aan Burleigh gericht schrijven van 27 Jan./6 Febr.. Beiden waren ooggetuigen. - 'De Koning werd ongelukkig gewond onder in de zijde, hetgeen hem evenwel volstrekt niet van zijn stuk bracht; en, ondanks dit, spoorde hij met grooten moed de anderen aan en volvoerde zijn terugtocht.... De kogel drong schuin in het vleesch en niet recht in het lichaam, zoodat er veel hoop bestaat op zijn spoedig herstel; de chirurgijn is van meening, dat er geen edele deelen zijn geraakt.' Umton (die den geheelen veldtocht met den Koning maakte) aan Burleigh 27 Jan./6 Febr. 1592. (*State Paper Office MS.*) Sir E. Stafford, die in het laatst van 1590 stierf, werd als gezant bij Hendrik IV opgevolgd door sir Henry Umton of Umpton, zoon van sir Edward Umpton en van Anna, weduwe van John Dudley, graaf van Warwick, en oudste dochter van Edward Seymour, hertog van Somerset. In de lente van dit jaar daagde Henry den hertog van Guise uit, omdat deze 'onbeschaamd, lichtvaardig en overstout' gesproken had van Koningin Elizabeth, 'wier gewijde persoon hij vertegenwoordigde.' Hij bood aan, den hertog te bekampen met welke wapenen deze zou verkiezen, hetzij te voet, hetzij te paard. Ook wil ik niet, dat gij meenen zoudt,' zeide de gezant, 'dat er ongelijkheid van stand tusschen ons bestaat, daar ik uit een in ieder opzicht even hoog geslacht en edel huis gesproten ben als gij zelf..... Indien gij weigert met mij te vechten, zal ik u houden, en ik zal zorgen dat iedereen er u voor houdt,

Bij gelegenheid dezer gedenkwaardige schermutseling te Aumale, vertoonden zich de zoo verschillende en tegenstrijdige karakters van Alexander en Hendrik in het volle licht. Door zijne aangeboren roekeloosheid, door zijne bijna kinderachtige begeerte om het gevaar te tarten, louter om des gevaars wille, had de Koning op het punt gestaan om, letterlijk voor niets, zich zelven en tevens de hoop van geheel zijn huis en van het edelste deel van zijn volk reddeloos in het verderf te storten; terwijl de hertog, uit overgroote bedachtzaamheid, weigerde de hand uit te steken en zijn grooten tegenstander te grijpen, toen deze onmiddellijk onder zijn bereik was. Dood of levend had Farnèse den Bearnees dien dag buiten eenigen twijfel in handen kunnen krijgen en met hem den ganschen uitslag van den veldtocht en van den geheelen oorlog. Zelden werden de grenslijnen, die dapperheid en voorzichtigheid van onvergeeflijke dwaasheid scheiden, zoozeer uitgewischt als bij deze gedenkwaardige gelegenheid. Wanneer zou zulk een kans ooit wederkeeren?

Des Konings wonde bleek niet zeer gevaarlijk, hoewel zij hem vele dagen lang pijn veroorzaakte en, ook uithoofde van zijn algemeenen gezondheidstoestand, eene zorgvuldige behandeling en grondige genezing vorderde. Middelerwijl trokken de koningsgezinden van Neufchâtel en Aumale terug, welke plaatsen dadelijk daarop door de Ligueurs werden bezet.

voor den gemeensten lafaard en kwaadsprekendsten slaaf, die in heel Frankrijk te vinden is.’ Er kwam evenwel niets van het tweegevecht. Umpton stierf vier jaar later in het kamp van den franschen Koning te La Fère, 8 Juli 1596

Overeenkomstig zijn oorspronkelijk plan, trok de hertog van Parma, met de hem eigene langzame volharding en voorzichtigheid, naar Rouaan. Het was zijn voornemen om het koninklijk leger in de verschansingen aan te tasten, terwijl tegelijkertijd door het garnizoen der belegerde stad een uitval zou worden gedaan. Op den 26sten Februari was hij met zijne toebereidselen voor den strijd gereed, toen hij op het onverwachts van De Villars, die de vesting tot hiertoe met uitnemende bekwaamheid en onbezweken moed had verdedigd, bericht kreeg, dat een algemeene aanval niet meer noodig was. Den vorigen dag toch had hij zelf, in den vroegen morgen, uit de vier poorten der stad een uitval gedaan, had de belegeraars met zijne gansche bezetting aangetast, den ouden Biron gewond, zeshonderd zijner soldaten gedood, verscheidene stukken geschut vernageld en andere genomen en in triomf binnen de stad gebracht en, in één woord, de werken en verschansingen van den vijand zoo beschadigd en vernield en al zijne plannen zoo in de war gestuurd, dat hij vertrouwde de stad langer te kunnen houden, dan de Koning in staat zou zijn er voor te blijven liggen⁽¹⁾. Al wat hij nu nog wenschte, was eene matige versterking in manschappen en voorraad. Farnèse deelde volstrekt niet in het vertrouwen van Villars en keurde ook zijn voorstel niet goed. Hij was gekomen om Rouaan te verlossen en het beleg te doen opbreken; en hij wilde zijn werk niet ten halve doen. Mayenne echter pleitte ijverig voor de meening van Villars: hij wees er op, hoe moeilijk het voor den Bearnees reeds was, zijn leger gedurende zekeren tijd in het open veld bij elkaar te houden, en hoeveel meer bezwaar dit in had, waar het eene belegering gold. Zij hadden slechts in den oogenblikkelijken nood der stad te voorzien, dan zou spoedig in het slecht betaalde, slecht gevoede, onordelijke leger van den ketterschen pretendent het gewone ontbindingsproces aanvangen en onweerhoudbaar voortgaan.

Alexander voegde zich eindelijk naar den wensch van Mayenne, hoewel in strijd met zijn eigen beter oordeel. Achthonderd voetknechten werden gelukkig binnen Rouaan gebracht, waarna het leger der Ligue zich weder naar Picardië, nabij de grenzen van Artois, terugtrok.

Het werd daarbij op den voet gevolgd door Hendrik met zijne ruitery; en wederom vielen er herhaalde schermutselingen voor. Uit een krijgskundig oogpunt heeft geen dezer gevechten eenig belang; maar ééne ontmoeting verdient wel herdacht te worden, omdat zij tegelijk koddig en treffend was. Het geschiedde toch bij een meer dan gewoon hevig ruitergevecht, dat graaf Chaligny

(1) Parma aan Filips, 11 Maart 1592. (Archieven van Simancas MS.) Vergelijk BENTIVOGLIO, DE THOU *ubi sup.*

in tweekamp werd gewikkeld met een zeer stoutmoedig soldaat die, na menigen slag en stoot gegeven en ontvangen te hebben, in het eind den graaf ontwapende en gevangen nam. Nu, dit was de oorlogskans; en slechts weinige dagen geleden had den grooten Hendrik zelven een gelijk lot kunnen treffen. Maar Chaligny's ergernis over zijne nederlaag steeg ten top, toen hij ontdekte dat de krijgsman, aan wien hij zich had overgegeven, niemand anders was dan des Konings nar⁽¹⁾. Dat hij, een legerhoofd der Heilige Ligue, een afstammeling uit het aloud en doorluchtig huis van Lotharingen, de broeder van den grooten hertog van Mercoeur, de krijgsgevangene moest zijn van een hugenootschen hofnar: zie, dat was wel een bijtender satyre, dan het scherpste woord, ooit aan de lippen van eenigen nar ontsnapt. De beroemde Chicot - even verzot op een gevecht als op een grap en een bijna even roekeloos ruiter als zijn meester - toonde bij deze gelegenheid, dat onder den zotskap even veel grootmoedigheid schuilen kon als onder den ridderlijken helm. Hoewel doodelijk gewond in den strijd, die zoo roemrijk voor hem eindigde, schonk hij toch den graaf zijne vrijheid weder, zonder eenigen losprijs te vragen. De trotsche Lotharinger keerde naar zijne Ligueurs terug, terwijl de arme nar later aan zijne wonden stierf.

Het leger der bondgenooten trok door Picardië naar de grenzen van Artois en sloeg het beleg voor Rue, een laag gelegen stadje aan den oever en nabij den mond der Somme: de eenige plaats in de geheele provincie, die nog de zijde des Konings hield. Het was voldoende versterkt om een bombardement te kunnen doorstaan; en het scheen een onwaardig kinderspel voor den grooten hertog van Parma, om de Nederlanden in zulk een jammerlijke verwarring achter te laten, terwijl de jonge Maurits van Nassau voortdurend nieuwe veroveringen maakte, en naar Normandië te komen - enkel om, aan het hoofd der vereenigde legers van Spanje en de Ligue, een zoo onbeteekend nest als Rue te gaan belegeren.

En inderdaad was dit ook de meening van Farnèse zelf; maar hij had besloten om zich, gedurende dezen veldtocht, zooveel mogelijk naar den raad van Mayenne te gedragen. Inmiddels ging de maand Maart voorbij; en wat voorspeld was, gebeurde: het leger van Hendrik slonk, als naar gewoonte, van dag tot dag. Zijne ruiters trokken weg om voor zich zelven te zorgen, nu er geen slag te leveren viel; en de Koning hield niet meer dan zestienduizend voetknechten en vijfduizend ruiters onder

(1) DE THOU *ubi sup.* Umton aan Burghley 8 Februari 1592. (*State Paper Office MS.*)

zijn bevel. Maar aan den anderen kant was het leger der Ligueurs haast even spoedig weggesmolten. Dadelijk na den dood van Paus Gregorius, was zijn neef Montemarciano met zijn tweeduizend Zwitsers verdwenen, terwijl de fransche ruitery en infanterie, slecht gevoed en ontevreden, dagelijks in aantal verminderden. Vooral de Walen, Vlamingen en andere Nederlanders in Parma's leger maakten gebruik van de nabijheid der grenzen en keerden bij hoopen naar hunne haardsteden terug. Voor beide partijen leverde, gedurende deze treurige wintermaanden en het begin der lente de veldtocht geen enkel resultaat; ofschoon sir William Rogers nogmaals eene gelegenheid vond om, aan het hoofd van tweehonderd musketiers en honderdvijftig piekeniers, onder het oog van den Bearnees zelven, een zijner schitterendste gevechten te leveren. Overvallen en ongewapend wierp hij zich, enkel in zijn wambuis en hozen gekleed, te paard en voerde vroolijk zijn mannen ten strijde tegen vijf escadrons spaansche en italiaansche ruitery en zes vendelen spaansche voetknechten: hij wierp den aanvoerder der spaansche ruiters uit den zadel en hieuw, met een enkelen zwaai van zijn zwaard, den beruchten Albanees George Basti het hoofd bijna geheel af. Daarop, door eenige engelsche vendelen bijgestaan, gelukte het hem het geheele korps Italianen en Spanjaarden met groot verlies tot in hunne verschansingen terug te drijven. ‘De Koning prijst hem hooglijk’, zeide Umton, ‘en verwondert zich uitermate over de dapperheid der onzen. Ik hoorde hem nooit hooger lof geven aan eenige krijgsbenden of eenig mensch, dan aan sir Roger Williams en de zynen, die bij verloren achtte en voor wier behoud hij openbare dankzeggingen aan God verordend heeft’⁽¹⁾.

Eindelijk zond Villars, die op het laatst van Februari iedere hulp zoo stellig geweigerd had, de onverwachte boodschap aan Parma, dat bij de stad zou moeten overgeven, indien er tegen half April geen ontzet kwam opdagen. Wanneer het beleg niet op den twintigsten dier maand was opgebroken, dan, zoo schreef hij tot Parma's groote verwondering, zou Rouaan in handen van Hendrik vallen.

De strenge blokkade, door het hollandsch eskader in den mond der Seine gehandhaafd, en de onversaagdheid, waarmede deze kruisers ieder schip aantastten, dat krijgsvoorraad of levensmiddelen naar Rouaan poogde te brengen, had niet weinig bijgedragen om de verdedigers der stad tot dit uiterste te drijven. Als naar gewoonte wisten deze stugge Hollanders en Zeeuwen van geen kwartier geven, zoodra zij eenmaal ter zee met de

(1) Umton aan Burghley, 20 April 1592. (*State Paper Office MS*)

Spanjaarden slaags raakten. In het begin van April poogden twaalf goed gewapende en goed bemande schepen de blokkade te verbreken. Een gevecht volgde, waarin acht spaansche schepen warden genomen, terwijl er twee zonken en twee anderen in brand werden gestoken, ten teeken der zegepraal; van allen werd de bemanning òf gedood òf in zee geworpen, Koningin Elizabeth deelde in persoon de eerste tijding dezer overwinning aan den hollandschen gezant in Londen mede. ‘En in waarheid’ schreef deze, ‘drukte Hare Majesteit, bij het mededeelen van deze tijdingen, zich met zooveel hartelijkheid en overgroote vreugde uit, tot eer en roem van ons volk en onze zeelieden, dat het mij wonderwel verblijdde en tot in het hart goed deed, dit van haar te hooren’⁽¹⁾.

Onmiddellijk maakte Farnese zich gereed tot de taak, die, had hij zijn eigen meening gevolgd, nu reeds volbracht zou zijn, Hendrik had zich met zijne cavalerie te Dieppe en te Arques gelegd op een afstand van vijf of zes mijlen van zijn voetvolk, dat nog altijd voor Rouaan lag. Alexander begreep het voordeel, dat deze splitsing van het vijandelijk leger aanbod, en rukte rechtstreeks naar des vijands kamp. Hij kende al de gevaren, aan de bestorming van eene wel bevestigde en goed versterkte legerplaats verbonden; maar hij hoopte dat, door een wel beraamden, gelijktijdigen aanval van Villars aan de eene en van de Ligueurs aan de andere zijde, het koninklijk leger gedwongen zou worden het beleg op te breken of in zijne verschansingen zou worden vernietigd.

Maar Hendrik wachtte den aanval niet af. Hij had zijn plan veranderd; en, voor een enkele maal in zijn leven, nam overgroote voorzichtigheid de plaats in van zijne aangeboren roekeloosheid. In plaats van den aanval op zijne verschansingen af te wachten of den vijand in het open veld op te zoeken, gaf hij bevel, dat het geheele kamp zou worden ontruimd, en brak op den 20sten April het beleg op.

Farnese trok Rouaan binnen, waar de Ligueurs met daverende toejuichingen ontvangen werden; en zoo was deze stad, wier bezit voor de Ligue zoowel als voor Filips, met het oog op latere ontwerpen, van zoo groot gewicht was, aan de hand, die op het punt stond haar te vatten, ontruikt. Het gros van Hendrik's leger trok zich nu samen in den omtrek van Dieppe; maar de ruitery, waarover hij in persoon bevel voerde, ging voort met den vijand te kwellen en zooveel mogelijk afbreuk te doen. Parma besloot thans, op aansporing van Mayenne en de andere hoofden der Ligue, om het beleg te slaan voor Caudebec,

(1) Noel de Caron aan de Staten-Generaal, 22 April 1592. (Rijksarchief MS.)

aan den rechteroever der Seine, drie mijlen beneden Rouaan; zoo lang toch deze plaats in des vijands macht bleef, was Rouaan niet veilig en kon het zich ieder oogenblik den toevoer langs de rivier zien afsnijden.

Als naar gewoonte hield Alexander zelf het toezicht bij het opwerpen der batterijen tegen de stad. Hij had, gedurende den geheelen veldtocht, aan zijn aanvallen van waterzucht geleden, waardoor het leven hem eene voortdurende kwelling was; maar zijn vurige geest en zijn onbuigzame wil triomfeerden over zijne lichaamssmartten; en den ganschen dag was hij te voet of te paard bezig, terwijl hij eigenlijk alleen geschikt scheen om, op zijn bed uitgestrekt, het naderend einde af te wachten. Ook nu was hij, in gezelschap van den italiaanschen ingenieur Properzio, bezig om de voorbereidende werken voor het beleg met de grootste nauwkeurigheid in oogenschouw te nemen, toen de omstanders hem plotseling zagen verbleeken. Bij onderzoek kwam het uit, dat hij door een musketkogel getroffen was in den arm, tusschen de pols en den elleboog, en zeer veel bloed had verloren; maar geen enkel woord, geen enkele beweging had de wond verraden, zoolang hij zich met het werk bezig hield, dat hij wenschte te volbrengen. Nu evenwel moest hij het opgeven en zich te bed leggen. De wond was ernstig genoeg; en voor iemand van zijn ondermijnd en waterzuchtig gestel was zij zelfs gevaarlijk. Er kwam koorts bij, met verschijnselen van koud vuur; en het werd noodig het bevel over de legermacht der Ligue aan Mayenne op te dragen. Maar het kon Parma bezwaarlijk ontgaan, dat de hertog een dubbel spel speelde. Volgens den uitdrukkelijken wensch van zijn vader werd prins Ranuccio voorloopig aan het hoofd der vlaamsche benden geplaatst. Dit werd echter niet dan na veel tegenstribbelen toegestaan; en het laat zich begrijpen, met welk gevolg.

Middelerwijl bezweek Caudebec bij den eersten slag. Hendrik deed niets om de stad te ontzetten en zij was buiten staat om aan de tegen haar verzamelde macht een ernstigen weerstand te bieden. Het gros van des Konings leger bevond zich nog steeds in de nabijheid van Dieppe, waar het onlangs eene belangrijke versterking had ontvangen door de komst van twintig vendels Nederlanders en Schotten, onder bevel van graaf Filips van Nassau. Het hoofdkwartier der Ligue was in het plaatsje Yvetot, hoofdplaats der kleine vrije heerlijkheid, een oud zonneleen, die tot in de zeventiende eeuw onder den naam van koninkrijk bekend was.

In verband met het krijgsplan dat hij bij zich zelve had vastgesteld, trachtte Hendrik, veel meer dan anders zijne gewoonte was, iedere schermutseling zooveel mogelijk te vermijden. Intusschen trok hij al dichter en dichter naar Yvetot. Zijne ruitery,

die, als een bergstroom in de Alpen, beurtelings rees en daalde, had nu weder de oude bedding geheel gevuld; want andermaal hadden zijne edelen hunne bergvestingen verlaten en zich om hun Koning geschaard. Met tienduizend ruiters maakte hij het nu, van tijd tot tijd, den Ligueurs bang genoeg; en op zekeren dag werd de schermutseling zoo hevig, dat een algemeen treffen onvermijdelijk scheen (3 Mei 1592.) Het paard van den jongen Ranuccio werd onder hem doodgeschoten; zijn vader kroop toen, ondanks zijne lichaamssmartten, uit zijn bed, liet zich op een draagbaar naar het slagveld voeren en daar te paard zetten, om, wonden en krankheid vergetende, ja bijna den dood zelven bedwingende, met eigen vasten blik den toestand te overzien en met zijn weergaloos genie het aan zijne zorgen toevertrouwde leger te redden. Het gevecht duurde den ganschen dag; de jonge Bentivoglio, de neef van den beroemden kardinaal, geschiedschrijver en staatsman, werd, terwijl hij dapper aan de zijde van Ranuccio streed, gevaarlijk in het been gewond; ook Carlos Coloma onderscheidde zich bij deze gelegenheid. De nacht scheidde de strijders, voor dat een der beide partijen eenig wezenlijk voordeel had behaald; en den volgenden morgen scheen niemand lust te gevoelen om den kamp te hervatten.

Het tooneel van dezen veldslag was een klein schiereiland tusschen de zee en de rivieren de Seine en de Dieppe.⁽¹⁾ In dat schiereiland, het land van Caux genaamd, poogde Hendrik nu zijn vijand op te sluiten. Farnèse had de hem opgedragen taak volbracht en wenschte vurig, zoo als Hendrik wel wist, naar de Nederlanden terug te keeren. Rouaan was ontzet en Caudebec genomen. De kleine, uitgeputte landstreek was niet in staat om in de behoeften en van de stad en van het geheele leger der Ligue te voorzien. In dien uithoek gevangen, moest Alexander van honger omkomen of zich overgeven. Zijn eenige uitweg was naar Picardië en dan verder naar Artois; maar om in Picardië te komen, moest hij, aan de grenzen dier provincie, de basis van den gelijkzijdigen driehoek tusschen de twee rivieren doorbreken. Langs die basis nu had Hendrik zijn gansche legermacht opgesteld. Waagde Farnèse het, hem in deze gunstige stelling met zijn minder sterk leger aan te tasten, dan was de nederlaag onvermijdelijk. Bleef hij daarentegen waar hij was, dan moest hij even zeker van gebrek omkomen. Alle gemeenschap met de zee was hem afgesneden: de Hollanders lagen met hunne schepen bij Caudebec en hielden zoowel den mond der rivier als de kust geblokkeerd. Wel was er nog ééne kans van redding, namelijk:

(1) Het riviertje, dat bij Dieppe in zee loopt, droeg destijds denzelfden naam als de stad.

de Seine over te steken. Maar Parma was geen vogel en evenmin een visch; en, naar Hendrik meende, moest hij een van beiden zijn om over die breede, diepe en snelvlietende rivier te komen, waarover geen brug lag, en waar de gedurige werking van eb en vloed den overtocht, in het gezicht nog wel van een machtig leger in den rug en in de flank, welhaast onmogelijk maakte. Inderdaad scheen de toestand van Farnèse hopeloos; en de slimme Bearnees zat op zijn gemak ter neder en hield, met een glimlach op het gelaat, de oogen onafgewend op de opening van den val gevestigd, waarin hij eindelijk zijn machtigen tegenstander gelokt had. Verzekerd van de overwinning, scheen hij eensklaps geheel veranderd en nu even rustig en bedaard te zijn geworden, als hij tot dusverre onstuimig en opvliegend was geweest.

En in waarheid was Farnèse bijna tot het uiterste gebracht: er was geen hooi meer voor zijn paarden en geen brood voor zijn manschappen. Een stuiversbroodje werd voor twee schellingen verkocht; een kruik water gold een kroon. Aan vleesch of wijn viel bijna niet te denken. In dien toestand werden zijne soldaten schier wanhopig. Zij hadden dienst genomen om te vechten, niet om van honger te sterven; en het was voor een leger beter en eervoller, zoo beweerden zij, om met de wapens in de hand te sneuvelen, dan om van uur tot uur langzaam weg te kwijnen en den vijand het genot te gunnen, getuige van zijn doodstrijd te wezen.

Het was duidelijk voor Farnèse, dat er voor hem maar twee wegen open stonden om uit zijne hachelijke stelling te geraken. Hij kon zich op Hendrik werpen - die zich intusschen duchtig verschanst had en met een veel talrijker leger, op een zorgvuldig uitgekozen terrein, zijne tegenpartij afwachtte - hem verslaan en zich zoo over den vijand heen een doortocht naar Nederland banen. Dit zou zeker eene zeer gewenschte uitkomst wezen; maar de onderneming scheen, voor het minst genomen, zeer gewaagd. Of wèl, hij kon zijn leger over de Seine voeren en dan door Isle-de-France en zuidelijk Picardië zijn terugtocht naar de gehoorzame provinciën volbrengen. Maar het scheen hopeloos om, zonder bruggen of pontons, de Seine te willen oversteken.

Inmiddels was er geen tijd te verliezen. In alle stilte had Parma dan ook reeds zijn besluit genomen en deelde dit nu, in vertrouwen, aan Mayenne, aan Ranuccio en aan een paar andere legerhoofden mede. Hij begaf zich toen naar Caudebec en liet daar, vlak op den oever der rivier, eene schans opwerpen. Aan den tegenover liggenden oever verrees een tweede. Beide schansen werden behoorlijk met geschut voorzien; in de eene werd eene bezetting gelegd van achthonderd Nederlanders,

onder graaf Bossu, in de andere eene even sterke bezetting, voornamelijk uit Walen bestaande, onder Barlotte. Intusschen had hij te Rouaan zooveel schepen, vaartuigen, booten en vlotten als er te vinden of in der haast te maken waren doen bijeenbrengen, en liet die nu allen met de eb naar Caudebec afdrijven. Daarop voerde hij, in den nacht van 21 op 22 Mei, onder bedekking van zijne schansen, al zijn vlaamsche voetknechten en de spaansche, fransche en italiaansche ruitery naar Rouaan; en daar, zooveel mogelijk gebruik makende van de gebroken bogen der vernielde brug om den afstand van den eenen oever naar den anderen te verkorten, gelukte het hem zijn geheele leger, met al zijn bagage en geschut, over de rivier te voeren⁽¹⁾.

Eene afdeeling krijgsvolk werd tot het laatste oogenblik achtergelaten, om de gewone schermutselingen voort te zetten en zooveel mogelijk vertooning te maken, ten einde den vijand te misleiden. De jonge prins van Parma voerde het bevel over deze achterhoede. De krijgslust slaagde volkomen: Hendrik werd eerst van de beweging zijns vijands onderricht, toen zij reeds geheel was volbracht. Toen de Koning den oever der Seine bereikte, kwam hij nog juist bij tijds om, tot zijn onuitsprekelijke ergernis, te zien, hoe de laatste achterblijvers van het leger, en daaronder de bezetting der schans op den rechteroever, met Ranuccio aan het hoofd, bezig waren naar den overkant te roeien.

Woedend van spijt, liet hij dadelijk eenige stukken geschut aanvoeren, om op de vluchtelingen te vuren. Vergeefs: geen enkele kogel raakte; en nadat de Ligueurs den oever hadden bereikt, verbrandden zij eerst, ten teken hunner zegepraal, voor 's Konings oogen de booten, waarmede zij de rivier waren overgestoken. Toen, haastig hun tocht landwaarts in vervolgende, waren zij weldra buiten het bereik van de kanonnen der Hugenooten.

De brug te Pont de l'Arche was nog in Hendrik's macht; en zijne eerste gedachte was, om dadelijk met zijne ruitery Parma na te zetten; maar het was duidelijk, dat zijn voetvolk dien langen omweg onmogelijk spoedig genoeg kon afleggen om den vijand, die reeds zoo ver vooruit was, nog in te halen.

Ontkennen of verbloemen hielp niet: voor de tweede maal zag Hendrik zich geslagen door den volleerden Farnèse. De val was gebroken en het wild ontsnapt. De wijze, waarop de hertog zich aldus uit eene stelling redde, waarin hij onredbaar verloren scheen, werd steeds als een der schitterendste feiten van zijn roemvolle veldheersloopbaan beschouwd.

(1) BENTIVOGLIO, DONDINI, COLOMA, DE THOU, BOR, METEREN, *ubi sup.* Brief van Parma aan Filips, 2 Juni 1592. (Arch van Simancas MS.)

Juist op dienzelfden tijd ontving Hendrik slechte tijding uit Bretagne en de omliggende landstreek. De prinsen van Conti en Dombes hadden zich verplicht gezien om, op den 13en Mei, het beleg van Craon op te breken, door den aantocht van den hertog van Mercoeur met een leger van zeventuizend man⁽¹⁾. Hun eigen leger was, met inbegrip van de lansknechten en van het engelsche contingent, ongeveer half zoo sterk; en eer zij den terugtocht konden bewerkstelligen, werden zij door Mercoeur aangevallen en geheel verslagen. De Engelschen, die alleen stand hielden, werden bijna allen in de pan gehakt; de overigen trokken in wanorde terug maar werden later, op weinige uitzonderingen na, gedood of gevangen genomen. De hertog wist van zijne overwinning gebruik te maken: hij bemachtigde de vlekken Château-Gontier en Laval, twee belangrijke punten voor den overtocht over de Mayenne, en sloeg het beleg voor de stad Mayenne, de hoofdplaats van dat district. Een plotselinge schrik verspreidde zich door geheel Bretagne en Maine en dreigde daar des Konings zaak met volkomen nederlaag; zij verlamde zijne bewegingen in Normandië en deed den moed der Ligueurs aanmerkelijk stijgen. Hendrik zag zich gedwongen, zoowel zijne plannen ten aanzien van Rouaan als de vervolging van Parma op te geven en naar Vernon terug te trekken, om daar te overleggen hoe hij het best Bretagne zou helpen. Vergeefs had de graaf van Essex, wiens broeder reeds in den veldtocht was omgekomen, zich door zijne roekelooze dapperheid bij de verdediging dier provincie de scherpste verwijten op den hals gehaald van Elizabeth, die hem bewonderde, maar zeer over hem bezorgd was. De handvol dappere Engelschen, die, zeer tegen den zin van de Staten-Generaal, uit de Nederlanden verwijderd waren om de kusten van Bretagne te verdedigen, hadden waarlijk beter dienst kunnen bewijzen, indien zij bij Maurits gebleven waren. - Zoodra de Koning de noodlottige tijding vernomen had, zond hij om den getrouwen Umton. 'Hij deelde mij het bericht mede,' schrijft de gezant, 'met buitengewone heftigheid en ontevredenheid. Hij sprak breedvoerig over zijn ellendigen toestand, over de verdeeldheden onder zijne dienaren en over hunne slechte gezindheid; en hij vroeg daarop mijn gevoel, in hoever hij wat voor Bretagne kon doen, en ook welke verdere hulp hij van Hare Majesteit kon verwachten, er bijvoegende dat, zoo hij niet dadelijk door Engeland werd geholpen, hij onmogelijk langer weerstand kon bieden aan de overmacht van den Koning van Spanje, die zijn land aantastte aan den kant van Bretagne, Languedoc en de Nederlanden, door den hertog van Saksen en door den hertog van Lotharingen,

(1) Umton aan Burghley, 24 Mei 1592 o.s. (*State Paper Office MS.*)

en eindigde zijne rede op zeer hartstochtelijken toon.’ Aldus aangemoedigd en uitgelokt, sprak sir Henry ernstig maar beleefd tot den Koning en herinnerde hem, hoe hij, in strijd met den raad van Engeland, naar andere raadslieden had geluisterd, Bretagne had veronachtzaamd en zijne belofte aan de Koningin geschonden. Hij eindigde met er op aan te dringen, dat de Koning in persoon naar Bretagne zou trekken; maar hij verbond zich niet, uit naam van Hare Majesteit, voor het verleen van eenige verdere hulp. ‘Hieraan,’ schrijft Umton, ‘leende de Koning gewillig het oor en antwoordde met vele dankbetuigingen en zonder iets van wat ik aanvoerde te verwerpen; hij verontschuldigde zich met zijn gebrek aan middelen, niet aan gezindheid, om eene uitkomst te vinden; vergat niet, Harer Majesteits zorg voor hem en zijn land, en bepaaldelijk voor Bretagne, dankbaar te erkennen, verontschuldigde de slechte gezindheid zijner raadslieden zooveel mogelijk en toonde zich zeer gezind om, volgens mijn voorstel, in persoon daarheen te gaan, vooral ook opdat hij daardoor aan Hare Majesteit beter voldoening mocht geven; en verzekerde, dat hij of onmiddellijk zelf in die streek krijg zou gaan voeren, of er een leger heen zenden. ‘Ik twijfel niet,’ voegde de gezant er bij, ‘of de Koningin kan nu, wanneer het goed aangelegd wordt, allen waarborg, dien men redelijkerwijze verlangen kan, voor het behoud van Bretagne verkrijgen en ook voor een toevluchtsoord voor de Engelschen; en ik dring er gedurig op aan, dat Brest in handen van Hare Majesteit zal worden gesteld, waartoe ik den Koning wel genegen vind, indien hij het slechts kon doen.’

Parma hield zich eenige dagen in Parijs op, waar hij met groote hartelijkheid verwelkomd werd, gunde zijn leger eene korte rust in Brie en begaf zich toen - krank en afgemat, maar volkomen in zijne onderneming geslaagd - nog eenmaal naar Spa, om de wateren te gebruiken. Hij liet aan Mayenne eene hulpbende en beloofde - zeer tegen zijn eigen wensch en begeerte - dat hij, ingevolge zijns meesters bevel, voor den winter terug zou komen om nogmaals het werk der Ligue voor haar te doen.

En zoo had dan Alexander opnieuw een moeilijk vraagstuk opgelost. Hij had de tweede stad van Frankrijk en de geheele kust van Normandië voor zijn meester en voor de Ligue behouden. Rouaan was met meesterlijk talent ontzet, even als Parijs twee jaren vroeger. Hij had dit volvoerd ondanks de rustelooze waakzaamheid en den voor niets terugbevenden moed van den scherpzinnigen, voortvarenden Navarre en ook ondanks de lastige hulp van den met zichzelf zoo zeer ingenomen hertog van Mayenne. Deze beide schitterende krijgsocten hadden zijn roem als veldheer meer dan ooit doen stijgen.

Geen ander legerhoofd van dien tijd werd bekwaam geacht om te doen, wat hij aldus volbracht had. En toch, wat had hij, in het eind, tot stand gebracht? Gevoelde hij het niet soms, in het diepst zijner ziel, dat hij toch eigenlijk niets anders was dan een krachtig en hoogst bekwaam zwemmer, voor een poos worstelende tegen eene strooming in den oceaan die hem zelven en zijn meester, met al hunne ontwerpen en raadslagen, langzaam maar onwederstaanbaar steeds verder en verder medevoerde naar de grondelooze diepte? Een donker bewustzijn hiervan schemerde altijd door in de geheimste uitstortingen zijns harten. Maar zoo lang er nog adem in hem was, stelde hij zijn zwaard en zijn genie ter beschikking van zijn Koning, om een reeks ontwerpen uit te voeren, even ijdel als schandelijk.

Ons, die nu op dit Verleden, dat toen nog Toekomst was, terugzien, ons valt het licht, op te merken hoe onmeedoogend de machtige stroom der gebeurtenissen het stelsel en de mannen medesleepte, die hem in zijn loop poogden te stuiten en de groote zedelijke beginselen poogden te weerstaan, waardoor de menschelijke lotgevallen toch op den duur onveranderlijk worden beheerscht. Spanje en Rome streefden er naar om de grenzen, door geslacht, door nationaliteit, door historische instellingen en door het streven van het in geheel de Christenwereld ontwaakte volksbewustzijn gesteld, uit te wisschen; en om, in de plaats dezer rijke verscheidenheid van individuëel leven, eene doode eenvormigheid te scheppen door de onderwerping aan een zelfde koninklijk en priesterlijk despotisme.

Engeland, Holland, de partij van Navarre in Frankrijk en een aanmerkelijk deel van Duitschland streden voor het behoud der nationale eenheid en onafhankelijkheid, voor verkregen en bezworen rechten. In veel ruimer zin dan zij zelven of hunne leiders gisten, kampten al deze millioenen menschen voor een stelsel van gematigde vrijheid en voor de bescherming van rechtvaardige wetten tegen de heerschappij van menschelijke willekeur, voor eene vrijheid, die - hoe vaak ook miskend - het recht is van alle geslachten, rangen en standen; voor die vrijheid, waarvoor het menschedom instinctmatig, ondanks allen tegenspoed en dikwijls zonder eenige hoop, zal blijven worstelen en strijden, alle eeuwen door, zoo lang niet het gevoel van menschenwaarde geheel zal zijn uitgedoofd in de harten van hen, die naar Gods beeld geschapen zijn.

Het is zeer twijfelachtig of de groote Koningin, de Bearnees, Alexander Farnèse en zijn meester, en met hen velen hunner aanhangers, wel onderling zooveel verschilden in hunne begrippen omtrent het goddelijk recht der overheid en het volksrecht. Maar de geschiedenis heeft ons getoond, wie hunner het best den geest der eeuw begreep en doorgrondde, en wie het best de

kunst verstond om zelf vooraan te blijven, door allen vooruit te snellen op de baan, waarlangs elk gedreven werd. Er waren in die dagen vele ernstige, rusteloos zwoegende mannen die met geheel hun hart geloofden in den arbeid, waaraan zij hun leven wijdden. Misschien deden ook de dienaars des duivels het werk van hun meester even ijverig en onvermoeid als eenig ander en verwierven zij eer en rijkdom voor hun streven. Gelukkig is een groot deel van wat zij zoo moeitevol tot stand brachten tot niet vergaan, terwijl de menschheid althans eenige vruchten heeft geplukt van den arbeid van hen, die, hetzij bewust of onbewust, handelden in overeenstemming met de eeuwige wetten, haar door God gesteld.

Zesentwintigste hoofdstuk

Prins Maurits slaat op nieuw het beleg voor Steenwijk. - Overgaaf der stad. - Uitwerking van het nieuwe stelsel van mijnen. - Maurits belegert Coevorden. - Verdugo poogt vergeefs de stad te ontzetten. - Overgaaf van Coevorden. - Maurits betreft zijn winterkwartieren.

Terwijl Farnèse zish dus bezig hield met het bevestigen der bolwerken van Filips' wereldmonarchie in het deel zijner aanstaande fransche bezittingen, dat het naast bij Engeland ligt, had prins Maurits van die gelegenheid gebruik gemaakt en een aanval beproefd op de friesche verdedigingswerken van dit uitgestrekte rijk. Het viel dan ook inderdaad zeer moeilijk, om half Europa in ééne groote spaansche vesting te herscheppen en elk bastion en buitenwerk dier vesting behoorlijk te verdedigen, zonder vrij wat belangrijker strijdkrachten dan de 'Groote Koning,' zoo als de Ligueurs wenschten dat Filips zich zelven noemen zou, ooit tot zijne beschikking had. Het was misschien eene grootsche gedachte, den scepter te willen zwaaien over een zoo belangrijk deel der aarde; maar in de bijna kinderachtige pogingen om deze gedachte tot werkelijkheid te maken, herkennen wij toch noode de hand van het genie. Men staat verwonderd, als men bedenkt met welke geringe strijdkrachten en onbeteekenende geldmiddelen deze wereldmonarchie moest worden opgericht en in stand gehouden. De legers, op een of ander belangrijk punt samengetrokken, overtroffen in sterkte nauwelijks een of twee hedendaagsche divisiën; terwijl de toen voor een geheel jaar beschikbaar gestelde gelden nu nauwelijks voldoende zouden zijn, om de uitgaven te bestrijden van een veldtocht van weinige weken.

Toen Alexander Farnèse, de eerste veldheer zijner eeuw, met nog geen volle twintigduizend man uit Vlaanderen naar Frankrijk trok, liet hij hoogst belangrijke gedeelten van zijns meesters erflanden zoo geheel onbeschermd achter, dat het mogelijk was ze met een handvol soldaten aan te tasten en te overrompelen. De jonge leerling van Simon Stevyn hervatte nu de practische toepassing zijner beginselen, waarin hij het vorige jaar aanvankelijk zoo uitnemend was geslaagd.

Op den 28sten Mei 1592 verscheen Maurits met een leger van zesduizend voetknechten en tweeduizend ruiters andermaal voor Steenwijk. Zoo als men weet, was hij in Juli 1591 gedwongen geweest het beleg voor die stad op te breken, ten einde den hertog van Parma bij Nijmegen te gaan bestrijden.

Steenwijk - eene kleine stad, maar door hare ligging zeer belangrijk, daar zij de sleutel was van Drenthe en een der wachters op de grenzen van Friesland - was in der tijd door graaf Rennenberg, nadat hij Groningen verraderlijk in handen der Spanjaarden had gespeeld, vergeefs belegerd; later was de vesting door Tassis bij verrassing genomen en sedert aan den Koning gebleven. Zij was, vooral na den aanval in het vorige jaar, zooveel mogelijk, en naar alle regelen der toenmalige vestingbouwkunde, versterkt. Hare bezetting bestond uit zestien vendelen voetvolk en eenige ruitery, onder bevel van Antoine de Coquel, gouverneur der stad. Behalve deze troepen lagen er nog twaalfhonderd waalsche voetknechten, onder bevel van Lodewijk, den jongsten broeder des graven Van den Bergh, een dapper jongeling van achttien jaren, van den Heer van Waterdijck en van andere nederlandsche en brabantische edelen en krijgshoofden.⁽¹⁾

Voor den beoefenaar der krijgswetenschap is het beleg van Steenwijk van groot belang, vooral omdat het een overgang vormt in de geschiedenis der belegeringskunst; maar voor andere lezers hebben de bijzonderheden van dit beleg, even als van de meeste krijgsoperatiën van den jeugdigen Stedendwinger, weinig aantrekkelijkheid. Misschien was het hier, dat de spade voor het eerst hare waarde bewees en haar recht om, nevens piek en musket, als een gewichtig wapentuig te worden beschouwd. Het was voor Steenwijk dat de soldaten van Maurits, tegen eene belooning van tien stuivers per dag in den grond delvende en gravende, door den vijand op den wal als boeren en arbeiders werden bespot, die hun recht hadden verbeurd om als krijgslieden te worden beschouwd - maar ook was het voor het laatst, dat zij er om bespot werden.

Van 30 Mei tot 9 Juni hield de prins zich onledig met het opwerpen van aarden dammen en schansen op de lage gronden ten noorden van de stad, ten einde zijn geschut in batterij te stellen. In den vroegen morgen van den 13den Juni begon hij de vesting te beschieten met vijfenveertig stukken belegeringsgeschut en vier veldstukken; maar nadat het vuren tot in den namiddag geduurd had, bleek het dat er weinig meer was uit-

(1) BOR, III. XXVIII. 628-633. VAN METEREN, XVI. 304, 305 REYD IX. 177-180. DUYCK, 72-106. CO. OMA, V. 99, 100.

gericht, dan dat op sommige punten de borstwering op den wal was vernield. Ook werden er telkens vuurkogels in de stad geschoten; maar ook deze richtten weinig schade aan. Het vuren werd, met minder hevigheid, nog eenige dagen voortgezet; doch de uitwerking was zoo onbeteekeuend - ondanks de bescherming der heilige Barbara en de onderrichting der busmeesters - dat de belegerden den draak begonnen te steken met deze onschadelijke en eentonige salvo's van het eerwaardige artillerie-gilde. Toen het nu bleek dat al dit vuren en donderen tot niets anders had gediend, dan om een goede honderdduizend vlaamsche guldens in rook en geraas te doen opgaan, begonnen de zuinige Nederlanders, zoo binnen als buiten den wal, te morren en de handelwijze van den jongen veldheer te veroordeelen. De Spanjaards zeiden zij, hadden toch wel gelijk, wanneer zij het geschut met den naam van *espanta-vellacos*, vogelverschrikkers, betitelden. Al dit graven en wroeten en bulderen zou ten slotte toch moeten wijken voor het ouderwetsche vechten met pieken; en dan zou het blijken, wie de echte soldaten waren. Zulke opmerkingen werden ongehinderd tijdens een korten wapenstilstand gemaakt; want op den 29sten Juli hadden de belegerden - niettegenstaande hunne minachting voor de *espanta-vellacos* - eenige officieren naar het kamp gezonden, om over een eervolle overgaaf te onderhandelen. Maurits ontving de onderhandelaars gastvrij in zijne tent, maar men kon het over de voorwaarden niet eens worden. De samenkomst liep dus vruchteloos af en gaf alleen gelegenheid, om van weerszijden elkanders misslagen, beleefd maar onbeschoemd, te gispen.

Middelertwijl had men met vuren opgehouden; er werd daarentegen met verdubbelden ijver aan de loopgraven gewerkt. Met onvermoeid geduld werden naar vier verschillende punten der vesting mijnen aangelegd; en eindelijk waren onder de twee voornaamste bolwerken twee ruime kamers gegraven, waarvan de grootste met vijfduizend en de kleinste met vijfentwintighonderd pond buskruit werd gevuld.

Gedurende dezen vrij langwijligen arbeid hadden de belegerden tweemaal een uitval gedaan, waarbij zij den vijand belangrijk verlies hadden toegebracht en met eenige gevangenen in de stad waren teruggekeerd, terwijl zij slechts zes der hunnen hadden verloren⁽¹⁾. Bij een dezer gevechten werd sir Francis Vere ernstig aan het been gewond, zoodat hij gedurende de verdere belegering zijn bed moest houden. Ook had Verdugo een vrij zwakke poging gewaagd om eene versterking van driehonderd man binnen de stad te brengen, waarvan er intusschen maar

(1) COLOMA zegt, dat bij een dezer uitvallen driehonderd man der belegeraars werden gedood.

zestig of zeventig hunne bestemming bereikten, terwijl de anderen gevangen genomen of op de vlucht gedreven werden. Met zulke armzalige middelen streed Filips' stadhouder in Friesland voor des Konings wereldmonarchie; maar zeer zeker was dit niet de schuld van den kloeken ouden Portugees. Verdugo had ongetwijfeld, in plaats van driehonderd, veel liever dertigduizend man gezonden om de belangrijke vesting te redden, die den toegang tot zijne provincie beschermde; maar alle beschikbare manschappen - en hun getal was toch reeds gering genoeg - waren uit de Nederlanden verwijderd, om de buitenste voorposten van het wereldrijk in Normandië en Bretagne te verdedigen.

Dit was nu eenmaal de eigenaardige manier van Filips den Voorzichtige om de wereld te veroveren; en toch was hij, in de schatting der menigte, het levend voorbeeld van koninklijke wijsheid en regeerkunst.

In den nacht van den 2den op den 3den Juli schaarde Maurits zijn volk in de loopgraven, met bevel om zich tegen den volgenden morgen voor den storm gereed te houden. Nadat nog ettelijke honderden schoten gelost waren, werden nu, in den morgen van den 3den, de mijnen aangestoken. Het bolwerk aan de Oostpoort werd er door vernield en een ruime bres gemaakt; de mijn onder het Gasthuis of Geestbolwerk sprong evenwel buitenwaarts en bedolf onder de opgeworpen aarde verscheidene hollandsche soldaten, die tot den storm gereed stonden. Dit noodlottig toeval deed Maurits aarzelen om het bevel tot de bestorming te geven; maar de verslagenheid van den vijand was zoo merkbaar, dat graaf Willem Lodewijk met zijne friesche vendelen oogenblikkelijk het vernielde Oosterbolwerk bezette, van waar hij de geheele stad overzag. Het andere, zwaar beschadigde bolwerk werd nu evenzeer bezet; en de belegerden, ziende dat de storm weldra met onwederstaanbaar geweld over hen zou losbarsten, zonden een trompetter naar den prins. Inmiddels was Maurits, terwijl hij de uitwerking der mijnen onderzocht en maatregelen voor de bestorming nam, door een matten kogel in de linker wang getroffen. De wond was evenwel niet gevaarlijk en de prins haalde er eigenhandig den kogel uit te voorschijn⁽¹⁾; maar een halve duim lager zou zij noodlottig zijn geweest. Nadat zijne wond verbonden was, waarbij de prins menig verwijt zijner vrienden over zijne onvoorzichtigheid moest aanhooren, werden de voorstellen van den gouverneur van Steenwijk, voor de overgaaf der stad, in overweging genomen. Zij werden verworpen; want de prins was overtuigd, dat hij de stad in zijne macht had en zelf zijne voorwaarden stellen kon.

(1) Brief van graaf Jan den Jongere aan zijn vader, bij GROEN. (Archives II. Serie I. 198).

Den volgenden morgen werden de onderhandelingen hervat; men kwam overeen, dat de bezetting vrij zou uittrekken, mits de soldaten en officieren beloofden, gedurende zes maanden niet aan deze zijde van den Rijn den Koning te zullen dienen. Zij mochten hunne bagage medenemen, maar moesten hunne wapenen, vaandels en krijgsvoorraad achterlaten. Maurits en Willem Lodewijk drongen er op aan, dat men strenger voorwaarden stellen zou; maar de leden van den Raad van State en de Gedeputeerden van de provinciën, die, als naar gewoonte, in het leger waren, wilden den vijand niet tot het uiterste drijven en hem liever voor zijne vlucht een gouden brug bouwen. De wezenlijke prijs, waarom gestreden werd, bleef toch de sterke vesting, na Groningen de belangrijkste in geheel deze streek. Het garnizoen was zwak en gedurende het beleg zeer gedund. De vestingwerken, uit steen en aarde opgetrokken, waren bijna nog zoo sterk en vast als in den beginne. Sinte Barbara had daartegen weinig uitgericht; maar met de stad zelve was het droevig gesteld. De kerk en bijna alle huizen waren tot puin geschoten en sedert lang hadden de inwoners zich in hunne kelders teruggetrokken. Driehonderd vijftig man der bezetting hadden bij het beleg den dood gevonden; en onder deze de jonge neef der Nassauers, graaf Lodewijk Van den Bergh. Het overschot der koninklijke troepen trok met de gekwetsten, ten getale van tweehonderd, de stad uit. Maurits behandelde zijne dappere vijanden met ridderlijke wellevendheid: hij schonk hun wagens voor het vervoer van de gewonden, de vrouwen en de kinderen; hij vergunde den soldaten zwaard en dolk te behouden en gaf den gouverneur zijne paarden terug.

De belegeraars telden vijf- of zeshonderd dooden en vele gekwetsten; maar het getal dezer laatsten stond niet in gelijke verhouding tot dat der gesneuvelden, als bij gevechten van later tijd het geval was.⁽¹⁾

Het beleg had vierenveertig dagen geduurd. Toen het nu geëindigd was en men vrijelijk uit de stad het kamp van den prins en al de verschansingen en loopgraven bezoeken en in oogenschouw nemen mocht, stond ieder verwonderd over zooveel

(1) Zoo luiden althans de berichten van de nederlandsche geschiedschrijvers; maar - zoo als bij alle belegeringen en veldslagen gebeurd is, sedert de menschen begonnen zijn sterkten te belegeren en met elkaar te vechten - de berichten van de tegenovergestelde zijde luiden geheel anders.

Volgens COLOMA werden er van de belegeraars dertienhonderd dadelijk bij de bestormingen gedood en werden er zoo velen gewond, dat er van de 10 000 man, waarmede het beleg begon, geen 5000 ongekwetst bleven. Aan den anderen kant hadden, volgens denzelfden herichtgever, de belegerden maar 150 man aan dooden en weinig meer aan gewonden verloren. Maar wij weten, dat het geheele staatsche leger slechts 8000 man telde.

werk, als in dezen korten tijd was verricht. De oudste bevelhebbers betuigden, dat zij nooit te voren recht geweten hadden wat een beleg eigenlijk was; en zij begonnen hooger dunk op te vatten van de ingenieurs-wetenschap, dan zij tot dusver hadden gekoesterd. ‘Want de uitkomst van dit beleg,’ zegt een geschiedschrijver die in het kamp van Maurits tegenwoordig was, ‘heeft iedereen, ook dengenen die op kunst en arbeid plegen te schimpen, deze bekentenis afgedwongen: dat zonder de twee ingenieurs Joost Mattheusz., een Vlaming van Aelst dien graaf Willem bij zich had, en Jacob Kemp van Gorcum het beleg nog lang zou geduurd hebben. Ook is het noodig, den krijgslieden hun meening te ontnemen, als zij het voor schande achten met schoppen om te gaan; welke dwaling onder de Nederlanders zoo lang bestaan heeft en onder de Franschen nog blijft, tot groote verachtering van des Konings zaken, zoo als men uit zijne belegeringen hooren mag.’

Inderdaad, de uitkomst van Hendrik's jongste onderneming tegen Rouaan had wel bewezen, hoeveel beter het voor hem zou geweest zijn, indien er zich, in dat beslissend tijdsgewricht, eenige hollandsche ingenieurs met hunne spaden en schoppen in zijn leger hadden bevonden. Misschien zouden zij Parma hebben geslagen, zoo als hunne makkers het Verdugo deden.

Na de inneming van Steenwijk ontstond er wederom verschil tusschen de provinciën, over de voortzetting van den veldtocht. De Staten-Generaal, en voornamelijk de Staten van Holland, drongen er op aan dat men den veldtocht voor dit jaar als geeindigd beschouwen en de soldaten in de garnizoenen voeren zou. Friesland daarentegen ijverde voor de belegering van Coevorden, waartoe ook de beide stadhouders en de Raad van State gezind waren. Na langdurige en vrij hevige beraadslagingen en veel heen en weder schrijven, werd eindelijk tot het beleg besloten. Het leger brak mitsdien voor Steenwijk op en trok over Zwolle naar Coevorden, voor welke plaats Maurits op den 26sten Juli aankwam.

Deze stad, door de kunst en nog meer door de natuur versterkt, was niet minder dan Steenwijk een sleutel voor de noordelijke provinciën, Friesland, Groningen en Drenthe. Gelukte het, deze vesting voor de Republiek te winnen, dan zouden niet alleen die gewesten voor vijandelijken overval beveiligd zijn, maar dan zou het den Spanjaarden ook weldra onmogelijk worden de rijke en belangrijke hoofdplaats dezer geheele landstreek, de stad Groningen, nog langer in hunne macht te houden. Coevorden lag tusschen twee groote moerassen, waarvan het eene - het zoogenaamde Bourtanger veen - zich over ruim zes mijlen tot aan de Eems uitstreckte, terwijl het andere bijkans even ver in eene westelijke richting naar de Zuiderzee reikte.

Deze twee moerassen vormden als het ware een schier onoverkomelijken slagboom, waardoor het noordelijk gedeelte der Republiek van het overige land was afgescheiden. In dit uitgestrekte moeras was nergens vaste grond, bijna geen rustpunt voor den voet te vinden, dan alleen op den grooten weg, die door Coevorden liep. Deze weg, omstreeks duizend schreden breed, was een door de natuur te midden der moerassen gevormde baan van hard, droog zand⁽¹⁾.

De stad zelf was zeer goed bevestigd, en Verdugo had haar onlangs nog meer versterkt, door den aanleg van nieuwe aardewerken. Duizend uitgelezen soldaten vormden de bezetting, onder bevel van wederom een Van den Bergh: graaf Frederik. Deze zusters kinderen van den grooten stichter der Republiek schenen wel, als door een onverbiddelijk noodlot, voorbestemd om met zeldzame volharding, ten behoeve van vreemde dwingelandij, de wapenen te voeren tegen hunne landgenooten en tegen hunne naaste bloedverwanten. Bij meer dan eene gewichtige gelegenheid maakten zij zich bijna even verdienstelijk jegens Spanje en de inquisitie, als de zoon en bijkans al de andere bloedverwanten van Willem de Zwijger jegens Holland en de zaak der vrijheid.

Toen het kamp voor Coevorden was opgeslagen en met het delven der loopgraven een begin was gemaakt, droeg Maurits de leiding der werkzaamheden tijdelijk aan zijn neef Willem Lodewijk op en trok met veertien vendelen ruitery, eenige compagniën voetvolk en drie stukken geschut naar Ootmarsum, een stadje op de overijsselsche grenzen, dat, in handen van den vijand, voor de belegeraars van Coevorden lastig worden kon. Die plaats gaf zich bijna onmiddellijk over; het staatsche leger verloor slechts één man; maar die man woog tegen vele anderen op: het was Charles De Levin, Heer van Famars, een der onderteekenaren van het bekende Compromis van 1566, nu generaal der artillerie en een der bekwaamste officieren van de Republiek.

Op den 31 Juli keerde Maurits naar zijn kamp terug. De vijand toonde niet de minste ongerustheid: Van den Bergh rekende er op, dat hij door Verdugo zou worden ontzet; en Verdugo rekende er van zijn kant op, dat Van den Bergh geen ontzet zou behoeven. De portugeesche krijgsman kon zich inderdaad bijna geen rekenschap geven van Maurits' vermetelheid, om eene zoo onneembare vesting aan te tasten. 'Als Coevorden het beleg niet uithoudt, zeide hij, 'dan is geene vesting ter wereld tegen hem bestand.'

Graaf Pieter Ernst van Mansfelt bekleede nog steeds de betrek-

(1) GUICCIARDINI, in voce. REYD, IX. 186. sqq. VAN METEREN, XVI. 306. BOR, III. XVIII. 639. sqq. DUYCK, 106-141.

king van gouverneur-generaal; want Alexander Farnèse, van zijn tweeden veldtocht in Frankrijk teruggekeerd, had zich, krank en terneergeslagen, naar Spa begeven en liet het bestuur der Nederlanden aan den tachtigjarigen Duitscher over. Tot hem en tot den negentigjarigen Mondragon te Antwerpen richtte zich de veteraan Verdugo met de dringende bede om hulp tegen den jongen wijsneus, die voor ruim een jaar nog het voorwerp was der spotternij van alle verstandige lieden. De macedonische phalanx, Simon Stevyn en spittende en delvende hollandsche boeren - den naam van soldaten onwaardig - schenen voortdurend bezig om in Filips' erflanden den grond onder zijne voeten weg te graven.

Wat moest er worden van het wereldrijk? waar zou de Groote Koning - niet enkel van Spanje of Frankrijk, maar de groote monarch der geheele Christenwereld - veilig zijn troon kunnen vestigen, wanneer zelfs zijn friesche vestingen, zijne belangrijkste voorposten in het Noorden, moesten bezwijken voor een schier baardeloozen knaap, aan het hoofd van een handvol republikeinsche soldaten?

Verdugo deed wat hij kon, maar hij kon niet veel uitrichten. De spaansche en italiaansche regimenten waren uit de Nederlanden verwijderd en naar Frankrijk gezonden. Velen waren daar bezweken; vele anderen waren, na hun terugkomst, in hospitalen opgenomen; bijna al de overigen waren ontevreden en oproerig, door gebrek aan soldij.

Nadat de noodige loopgraven, mijnen en schansen waren aangelegd en er van weerszijden menig schot was gevallen, liet prins Maurits, op den 26sten Augustus, het kasteel opeischen: het vlek Coevorden was reeds bij het begin van het beleg door de bezetting verlaten en grootendeels verbrand. Nadat de trompetter driemaal geblazen had, verscheen graaf Van den Bergh zelf op den wal, zond allen die zich daar bevonden weg en vroeg den man, wat hij begeerde. De trompetter antwoordde, dat hij in last had, de stad in naam van prins Maurits van Nassau en van de Staten-Generaal op te eischen. - 'Zeg hem,' hernam Van den Bergh daarop, 'dat hij eerst de wallen zoo plat moet schieten als de gracht, en vervolgens vijf of zes stormen wagen. Dan zal ik mij zes maanden bedenken, of ik hem een trompetter zal zenden.'

Nu werd met graven en delven en schieten voortgegaan; maar prins Maurits werd zeer in zijn werk belemmerd door het vertrek van sir Francis Vere met zijne drie engelsche regimenten, die Koningin Elizabeth had opgevorderd om ze, tot hulp van Koning Hendrik, naar Bretagne te zenden.

Niets treft ons tegenwoordig meer, dan de schier ongeloofelijke geringheid der strijdkrachten en geldmiddelen, waarmede in

Frankrijk, Holland, Spanje en Engeland de strijd voor en tegen de wereldmonarchie gestreden werd. Het tooneel van den oorlog verplaatst zich gedurig en met groote snelheid van het eene land naar het andere; dezelfde hoofdfiguren, ja bijna geheel dezelfde legers, verschijnen telkens en telkens weder op verschillende plaatsen, als ware het er op aangelegd om door een wild, phantastisch tooverspel de aanschouwers in de war te brengen. Essex en Vere, Roger Williams en 'de zwarte' Norris - Van der Does en admiraal Justinus van Nassau, de Meetkercke's en graaf Filips - Farnèse en Mansfelt, George Basti, Aremberg, Berlaymont, Hohenlo, La None en Teligny, Aquila en Coloma - zij allen, beurtelings overwinnaars en overwonnenen, belegerend of slag leverend, vechtende en worstelende, verschijnen nu hier, dan daar in de wijde landstreek, die van de golf van Biscaye tot de rotsige kusten van Bretagne en over de enge zeeën heen tot de moerassen van Ierland reikt en zich van daar weder, over de vlakten van Picardië en Vlaanderen, tot de veenplassen van Groningen en de oevers van den Rijn uitstrekt.

Dit was het strijdperk, waarin de groote worsteling rusteloos werd voortgezet; maar de kampioenen waren zoo weinig in getal, dat het voorkomen en de gelaatstrekken van ieder hunner ons haast even gemeenzaam worden, als de figuren in een dikwijls gezien tooneelspel. Zoo was nu, door het vertrek van ettelijke compagniën voetvolk en escadrons ruitery van het spaansche leger naar Frankrijk, het gehoorzame Nederland zoo verzwakt, dat het aan het oproerige Nederland geen weerstand kon bieden; terwijl, aan den anderen kant, door het vertrek van eenige compagniën engelsche hulptroepen - voortreffelijke soldaten, wel is waar, maar toch ook zeer gering in aantal - het welslagen van Maurits' krijgstoct in Friesland op het spel werd gezet.

De verwijdering van deze hulptroepen uit de Nederlanden, om den Bearnees in het noorden van Frankrijk bij te staan, had evenwel niet zoo dadelijk plaats, maar gaf eerst nog aanleiding tot eene langdurige en vrij scherpe briefwisseling tusschen de Staten en Engeland. De groote Koningin gaf en herhaalde zelve dien last in menigen toornigen, heftigen brief en in menig bitter gesprek, soms door een krachtigen vloek gekruid⁽¹⁾.

- (1) De pandsteden moesten in dien tijd met eene vaste hand in bedwang worden gehouden. De dagen waren voorbij, dat de Staten tot den vertegenwoordiger van de Koningin als tot een soort van 'Messias' met eerbied opzagen en gevoelden dat alleen Elizabeth hen van den ondergang kon redden. Eene reeks van overwinningen, op de Spanjaarden behaald, en de onbegrijpelijke verblinding der spaansche politiek hadden hun zelfvertrouwen niet weinig aangewakkerd en hun geleerd, hun grooten tegenstander te minachten. Zij gevoelden zich zelve niet langer geheel van Engeland afhankelijk, maar rekenden de diensten, door beide landen aan elkander bewezen, als tamelijk gelijk staande; en juist daarom toonden zij zich te gevoeliger over de verwijdering van troepen waarop zij, krachtens hun tractaat geloofden recht te hebben. Naar hunne meening werd dat tractaat geschonden, wanneer de Koningin hunne steden in pand hield maar toch hunne hulptroepen naar Frankrijk zond. In Vlissingen en Ostende had zelfs eene oproerige beweging plaats, terwijl men te gelijker tijd ieder oogenblik een aanval des vijands op deze zoo belangrijke steden dachtte. 'Men bericht mij uit Engeland,' zeide sir Robert Sidney, gouverneur van Vlissingen, 'dat er sommige krijgslieden zijn, die zeggen dat Vlissingen met een witten staf kan worden geregeerd. Ik weet niet of zij in het bezit zijn van den slangenstaf, dien Mercurius volgens de dichters bezat, en die het vermogen had om alle menschen in slaap te dompelen. Wanneer zij dien staf niet bezitten, dan moeten zij deze stad inderdaad weinig kennen, of misschien komen zij niet uit voor wat zij eigenlijk denken, daar zij voor hun zelve geen belang hebben bij haar welzijn of ongeluk.... Ik moet bekennen, dat de burgers zich zeer behoorlijk gedragen;

en ik tracht mij zelven te overtuigen dat de Koningin vele getrouwe dienaars onder hen heeft; intusschen, de beste weg om te maken dat zij zich voortdurend goed gedragen, is te zorgen dat de bezetting steeds bij machte zij om het hun betaald te zetten, als zij kwaad mochten doen.' - De gouverneur verzekerde, dat nu tweeëntwintig vendelen, van 135 man elk, voor zijne stad in evenredigheid geen sterker garnizoen zou zijn, dan vijf vendelen eenige jaren geleden. De republikeinsche gezindheid had het vroegere gevoel van afhankelijkheid van een vreemden vorst zoozeer verdrongen, dat de beschermers nu bijna als vijanden werden beschouwd. Voorheen stonden de zaken geheel anders: 'Toen was de naam van de Koningin geëerd door het geheele land,' schreef hij, 'als die van een redder; en er was een liefde voor haar en hare onderdanen, alsof allen tot eene zelfde natie behoorden. De graaf van Leicester was, in naam en inderdaad, gouverneur-generaal van het geheele land. Mijn broeder (sir Philip Sidney) had, behalve de betrekking van gouverneur die ik nu bekleed, ook nog het bevel over het regiment van Zeeland, van welke troepen dit garnizoen nu het meest een of anderen boezen aanslag te duchten heeft. De provinciën waren toen arm; er was zeer weinig orde en de Staten waren over het algemeen bij het volk gehaat. Elken dag ging er eene stad verloren; het leger van den Koning van Spanje was machtig, en hij zelf door geen andere oorlogen afgeleid; en te midden van al deze jammeren was er geen schijn van hoop dan van de Koningin, daar alle andere vorsten hun bondgenootschap rechtstreeks verwierpen. Het volk zag, dat het besluit der Koningin om zich de zaak aan te trekken en de hulp, die zij zond, de eenige steunpilaar was geweest, die den Staat, na het verlies van Antwerpen, van volslagen ondergang had gered; hieruit werden warme liefde voor de Koningin geboren en vrees om haar te mishagen.... Dit alles is sedert veranderd: land en volk hebben een geheel nieuw voorkomen gekregen; de gouverneur-generaal heeft al zijn gezag verloren; het bevel over de legers is geheel in hunne handen.' De gouverneur wees verder op verschillende zeer gegronde redenen, die tot deze verkoeling der Nederlanders jegens de engelschen en hunne Koningin aanleiding hadden gegeven; en daaronder voornamelijk op de kwade praktijken der Engelschen in Veere, Medemblik en Geertruidenberg; maar vooral op den overlast, dien hunne schepen in zee leden van de engelsche kruisers en de veelvuldige plundering van hunne koopvaardijvaartuigen door de oorlogschepen van Hare Majesteit. 'De belemmering van hun vrijen handel,' zeide hij, 'en het plunderen van vele hunner schepen door lieden, die van wege de Koningin eene commissie hebben om ter zee te varen, geven in de eerste plaats aanleiding tot hevige klachten.' Hij bracht allen lof aan het bewustzijn van nationale eenheid, dat in de republiek was ontwaakt, en aan het goede bestuur der zaken. 'Nu zijn de Staten en het volk vast verbonden en vereenigd,' zeide hij; 'de soldaten zijn zeer tevreden over het goede bestuur van den graaf en de geregelde betaling die zij ontvangen... De vrees voor den Koning van Spanje is bijna geheel verdwenen, daar hun leger nu reeds in het derde jaar, bijna zonder tegenstand, in het veld is gebleven.' - Naar Sidney's gevoelens, zou Coevorden weldra bezwijken, waarna Groningen niet langer te houden zou zijn. Dan zouden de Staten, zonder buitengewone uitgaven, bij machte wezen om een leger van 25 000 man in het veld te brengen, waarmede zij zich volkomen bekwaam achtten om den Koning van Spanje het hoofd te bieden, vooral nu hij door Engeland en Frankrijk werd bezig gehouden. 'Toch denk ik niet,' voegde hij er bij, 'dat de Staten gezind zullen zijn om de engelsche compagniën te laten gaan, daar deze, hoe weinig ook in getal, voor een goed deel den roem van hun leger uitmaken; en evenmin denk ik, dat zij nu gezind zouden zijn, om de overeenkomst met Hare Majesteit te verbreken, omdat dit tractaat een der stevigste banden is, die deze provinciën te zamen houden, en een hunner beste aanbevelingen bij buitenlandsche vorsten; en ook omdat zij, door de vriendschap met Engeland, da vrije vaart ter zee hebben, waarvan zij leven. Hoewel deze manschappen Harer Majesteits onderdanen zijn, zoo meenen zij toch - daar zij hun bij contract werden geleend en daar zij, om hen te verkrijgen, hunne steden in Harer Majesteits handen gaven - dat zij nu ook volkomen recht op hen hebben; en inderdaad werd mij reeds gevraagd of de Koningin, als zij hare troepen terug riep, nog langer de pandsteden zou behouden.' - Inderdaad, die vraag was niet zoo onredelijk; en het zou een eerlijk man moeilijk zijn gevallen te verklaren, waarom het onderpand moest behouden blijven wanneer het geleende werd teruggevorderd. Er was geen Salomo of Daniel noodig, om eene zoo eenvoudige zaak uit te maken; en de Staten hadden de lastige gewoonte van op hun recht te staan, zelfs tegenover de Koningin van Engeland. 'Deze lieden, hoe eenvoudig zij zich ook voordoen, dragen het hart hoog genoeg,' zeide Sidney, 'en verlangen geëerd te worden als de voornaamste bestuurders der gewesten die zoo lang krijg hebben gevoerd tegen den Koning van Spanje; en inderdaad, ik denk dat zij niets zoo slecht verkroppen

Verdugo, hoewel vertrouwend op de sterkte der plaats, had toch de aandacht van Parma en van Mansfelt gevestigd op het overgroote belang van het ontzet van Coevorden. Die stad, zeide hij, was meer waard dan alle steden, die in het vorige jaar genomen waren. Het behoud van geheel Friesland hing van deze vesting af; en wanneer Coevorden eenmaal gevallen was, zou het onmogelijk zijn Groningen te redden.

kunnen als de weinige achting, die zij meenen dat men in Engeland voor hen gevoelt; en in de tegenwoordige zaak verlangden zij, dat Hare Majesteit zich met een verzoek tot hen zou hebben gewend, zoo als voor twee jaren is geschied, toen sir John Norris de eerste troepen naar Bretagne voerde.’ - Sidney aan Burghley, 14 Juli en 4 Aug. 1592. (*State Paper Office MSS.*)

Inmiddels was graaf Filips van Nassau uit den franschen veldtocht teruggekeerd met drie regimenten, die nu in garnizoenen werden gelegd; terwijl de daardoor beschikbaar komende versche troepen onmiddellijk naar het kamp van Maurits werden gezonden. Tegelijkertijd ontving de prins bericht, dat Verdugo weldra belangrijke versterking zou ontvangen; en de afgevaar-

digden der Staten-Generaal in het leger, de zoogenaamde gedeputeerden te velde, gaven hem den raad, zijne duitsche ruiters af te zenden om deze versterking den weg te versperren. Maurits weigerde. Werd zijne ruitery verslagen, zoo zeide hij, dan zou zijn geheele leger in gevaar zijn. Hij besloot daarom in zijn versterkt kamp den aanval van den tot ontzet aanrukkenden vijand af te wachten.

Gedurende de geheele maand Augustus ging hij ijverig voort met het aanleggen van loopgraven en mijnen. Tegen het midden dier maand had hij zijne liniën door de gracht getrokken, waarvan hij het water had afgeleid in de contrescarp. In het begin van September had hij de voornaamste schans ondergraven en hoopte hij, die binnen drie of vier dagen in de lucht te doen springen. Het regenachtige weder had zoowel den voortgang zijner werkzaamheden als den marsch van het bevrijdingsleger vertraagd. Maar dit leger naderde toch ten laatste. De regimenten van Mondragon, Karel van Mansvelt, Gonzaga, Barlaymont en Aremberg waren ter versterking van Verdugo afgezonden. Na den Rijn bij Rheinberg te zijn overgestoken, bereikte deze krijgsmacht, op den 25sten Augustus, het dorp Olphen in het land van Bentheim, tien mijlen van Coevorden. Op den 3den September bevond zich Verdugo, met zijne geheele beschikbare macht, ten bedrage van vierduizend man voetvolk en achttienhonderd paarden, bij het dorp Emblichen, op ongeveer een mijl afstands van de belegerde stad. In dien nacht werd een boer gevangen genomen, die brieven van Verdugo aan den gouverneur bij zich had, waarin werd bericht, dat in den nacht van den 6den op den 7den September een aanval op het kamp der belegeraars zou worden beproefd.

Aldus gewaarschuwd, nam Maurits de noodige voorzorgsmaatregelen en wachtte nu kalm achter zijne verschansingen den aanval af. Getrouw aan zijne toezegging, beproefde Verdugo in den vroegen morgen van den 7den September, nog voor het begon te lichten, met zijne geheele krijgsmacht, onder luide kreten van 'Victoria! Victoria!' een camisade - een aanval, zoo genoemd omdat de manschappen, ten einde elkaar in de duisternis te herkennen, hemden over hunne wapenrusting droegen - tegen dat gedeelte van het kamp, waar de regimenten van Stolberg en Brederode lagen. De Spanjaarden werden kloekmoedig ontvangen en, na een gevecht van ruim een uur, teruggeslagen met een verlies van tweehonderd dooden en gewonden naar evenredigheid. De Nederlanders telden slechts drie dooden en zes gewonden, waaronder graaf Willem Lodewijk, die door een kogel in den buik werd getroffen maar toch bij het gevecht tegenwoordig bleef, totdat de vijand was afgetrokken. Toen bleek het dat de wonde niet doodelijk was, daar de ingewanden niet waren

geraakt; spoedig kon hij dan ook zijn werk hervatten⁽¹⁾. Naar gewoonte haalde prins Maurits zich de verwijten der gedeputeerden en van anderen op den hals door zijne roekeloosheid, om zich te wagen waar het vuur het heetst was. Hoewel dringend daartoe aangezocht, weigerde Maurits aan zijne ruitery verlot te geven om den vluchtenden vijand te vervolgen. Het doel zijner onderneming was Coevorden - een prijs van meer belang, dan eene nieuwe overwinning over de reeds geslagen Spanjaarden ooit kon zijn - en van dit doel wendde hij zijne oogen niet af.

Dit was Verdugo's eerste en laatste poging om de bedreigde stad te ontzetten. Hij had genoeg gezien van de krijgskunst des jongen veldheers en gevoelde geen lust, zijne tanden te breken op deze onneembare verschansingen. De tijd was nu gekomen dat de Spanjaarden, onverschillig of zij hunne hemden onder of boven hunne wambuizen droegen, niet meer naar goeddunken met de Hollanders konden omspringen. Zoo was dat volk van boter, zoo als de ijzeren hertog van Alva de Nederlanders noemde, door den druk van een vijftientigjarigen oorlog verhard.

Vijf dagen na de bloedige camisade, gaven de belegerden den wensch te kennen om tot de overgaaf te onderhandelen. De trompetter, dien de trotsche Van den Bergh misschien na zes maanden gezonden zou hebben, verscheen reeds op den 12den September. Maurits was blijde dat hij zijne stad gewonnen had. Zijne 'kleine soldaten' vorderden niet, zooals de Spanjaarden en Italianen in den goeden ouden tijd steeds deden, onbepaalde vrijheid om te moorden, te schenden en te branden, als eene natuurlijke uitspanning en belooning voor hun arbeid in de loopgraven: de beschaving had, althans in de Nederlanden, eenige vorderingen gemaakt. Maurits stond billijke voorwaarden toe, zoo als hij die aan alle veroverde steden had toegestaan. Van den Bergh werd door zijne neven vriendelijk ontvangen toen hij de stad uit trok aan het hoofd van het overschot der bezetting, ten getale van vijf honderd man, met vliegende vaandels, brandende lonten en geladen geweren, en met alle wapenen en bagage, behalve geschut en ammunitie. De heldhaftige Willem

(1) BOR, REID, VAN METEREN, *ubi sup.* 'Mijn broeder Willem,' schrijft graaf., Jan van Nassau-Siegen aan zijn vader, 'werd zoo in de rechter zijde geschoten dat de kogel weder bij den navel uitkwam; maar, God zij lof en dank, er is volstrekt geen gevaar voor zijn leven, zoo als al onze barbiers, die zeer knap zijn, verklaren. - Nadat hij het schot bekomen had, bleef hij nog langer dan een uur te paard en te voet met den vijand handgemeen, eer hij verbonden werd, en wilde hij zich niet laten wegbrengen, hoe men hem daar ook toe vermaande.' - GROEN V. PRINSTERER, Archives II. Serie I. 207, 208.

Lodewijk steeg zelfs, ondanks de wond in zijn buik, te paard, en heette hem welkom in het kamp.

De stad was, zoo als wij reeds aantoonen, eene hoogst belangrijke aanwinst; maar Koningin Elizabeth, in dit geval zeer slecht ingelicht, hechtte er niet zooveel waarde aan. Zij schreef dan ook aan de Staten-Generaal, om hen te berispen dat zij zooveel geschut en dit koninklijke leger tegen een eenvoudig kasteel en een hoop aarde hadden gericht, in plaats van de verovering van de eene of andere voorname stad te beproeven of uit alle macht het verlies van Bretagne te beletten⁽¹⁾. De dag was niet ver meer af, waarop zij begripen zou van hoeveel belang het was, dat deze aardhoop niet langer in handen der Spanjaarden bleef. Daar intusschen het jaargetijde nagenoeg verlopen was, besloot prins Maurits, geen verdere proeven te leveren van zijne ingenieurs-wetenschap, en liet hij zijne troepen hun winterkwartieren betrekken.

Dit waren de voornaamste gebeurtenissen op krijgskundig gebied in Frankrijk en Vlaanderen, gedurende drie jaren der groote worsteling om Filips' wereldmonarchie te vestigen.

(1) 'Hasardants vos gens es entreprinses incertaines et de peu de consequence, eu esgard que le poids des affaires qui concernent le bien de nostre estat et du vostre, consiste plustost à empêcher la perte de Bretagne, dont le recouvrement vous devroit estre beaucoup plus recommandé que de vous attaquer à ung petit chateau tel qu'est Coevorden ou aultre semblable.' - De Koningin aan de Staten-Generaal, 23 Juli 1592. (Rijksarchief MS.)

Zevenentwintigste hoofdstuk

Ondèrhandelingen tusschen Koningin Elizabeth en de Staten-Generaal. - Aard der betrekkingen tusschen Engeland en de Nederlanden. - Klachten van de Hollanders over zeerooverijen der Engelschen. - De nederlandsche gezant en de engelsche regeering. - Gesprek van Caron met Elisabeth. - De Koningin belooft herstel der grieven.

Wij moeten nu het oorlogstooneel verlaten, om onze aandacht te wijden aan zekere onderhandelingen van moeilijken aard, die middelerwijl tusschen Koningin Elizabeth en de Staten waren gevoerd.

Engeland en de Republiek waren door zoo innige banden te zaam verbonden, dat geen der beide partijen het belang der andere miskennen of daartegen handelen kon, zonder tegelijk zich zelve evenzeer te benadeelen. Maar juist deze eenheid van belang, gevoegd bij een nauwe nationale verwantschap - want in de groote europeesche familie bestaan de Engelschen en Nederlanders elkander als neven in den tweeden graad - gepaard met gelijkheid in streven en werkring, met handelsnijver, met den sterken en steeds heftigeren wedstrijd om de heerschappij ter zee, waarnaar zoowel de monarchie als de republiek met alle krachten streefde; hierbij eindelijk een even hartstochtelijke liefde voor burgerlijke en godsdienstige vrijheid en dat onuitroeibaar, hooggestemd gevoel van eigenwaarde - de heilzame, maar niet zeer innemende karaktertrek van alle krachtige natiën - aan beiden zoo zeer eigen: dat alles te zamen deed spoedig tusschen de twee volken een gevoel van weerzin ontkiemen, dat met den tijd waarschijnlijk eer aanwakkeren dan verdooven en verdwijnen zou. En niet alleen de trekken van overeenkomst tusschen de beide natiën, maar ook de punten van verschil tusschen haar, werkten krachtig mede om dien weerzin in het leven te roepen en te onderhouden.

Het democratische element ontwikkelde zich in de Republiek zoo snel, dat het voor een tijd den wasdom stuitte van het oligarchische beginsel, dat eens uit dezelfde kiem zou te voorschijn komen; daarentegen was, ondanks den onversaagden en avontuurlijken zin, aan het engelsche volk van alle standen en klassen eigen, het Engeland van die dagen, in geest en beginsel, in merg en been, zoo door en door aristocratisch, als wellicht ooit eenig ander land ter wereld.

Het was onmogelijk, dat de hovelingen van Elizabeth en de burgerstaatslieden van Holland en Friesland in gevoelens en manieren met elkander zouden overeenstemmen. Nu zij zich bewust waren, in hun eigen land met Koningen en al den nasleep van Koningen te hebben afgerekend - want sedert Frankrijk en Engeland de hun in 1585 aangeboden souvereiniteit hadden geweigerd, was dit hooghartige onafhankelijkheidsgevoel zoo krachtig op den voorgrond getreden, dat het moeilijk viel te gelooven, hoe zulk een aanbod nog eerst kort geleden was gedaan - begonnen deze republikeinen langzamerhand en ongevoelig in hun staatkundigen en maatschappelijken omgang een toon aan te slaan, die in zijne ongekunstelde rondheid, in zijne ruwheid bijna, verre van aangenaam moest klinken in de ooren van lieden, aan de uitgezochte wellevendheid en bloemrijke gemaaktheid der toenmalige hoftaal gewend.

De engelsche staatslieden vooral - gewoon hunne Koningin met bijna oostersche onderdanigheid te naderen en op hunne beurt door hunne onderhoorigen met den diepsten eerbied bejegend te worden⁽¹⁾ - zij vooral konden slecht den vrijen, ongedwongen toon dulden, dien deze nieuwbakken republikeinen zich nu en dan, in diplomatiek en officieel verkeer, aanmatigden. Eene Koningin, die aan niet zeer strenge zeden een heerschzuchtigen aard, een heftig karakter en tevens eene zoo groote mate van persoonlijke ijdelheid paarde als ooit aan eenige vrouw ten deel viel, en die, tot zelfs in haren ouderdom, door hare hovelingen werd toegesproken in dien overdreven hartstochtelijken stijl, waarin de verliefde herders der sonnetten en romances dier dagen hunne preutsche herderinnen aanspraken⁽²⁾ - zulk eene Konin-

- (1) De venetiaansche gezant Contarinia verhaalt, dat, tijdens de regeering van Jacobus I, de aanzienlijke engelsche edelen aan tafel door hunne lakeien knielende werden bediend.
- (2) Als een voorbeeld, dat met zeer vele anderen zou kunnen worden vermeerderd, neme men de uitdrukkingen van sir Walter Raleigh, juist uit den tijd waarvan wij nu spreken: - 'Ik die gewoon was haar te zien rijden als Alexander of wandelen als Venus, terwijl de zachte koelte hare schoone lokken langs hare zuivere wangen deed wuiven, gelijk die van eene nimf; haar soms zag zitten in de schaduw als eene godin, haar soms hoorde zingen als een engel, soms spelen als Orpheus! Alle wonden laten lidteekens na, behalve die der fantasie; alle aandoeningen verkwijnen, behalve die voor de vrouwen. Al die vervlogen tijden, al die liefde, die zuchten, smarten, wenschen - kunnen zij niet tegen een kleinen misstap opwegen? Kan geen enkele droppel gal verborgen worden in zoo oneindig veel zoets?' - 'Doe daarom met mij wat ge wilt - ik ben het leven moede.' Sir W. Raleigh aan sir R. Cecil, Juli 1592. (Murdin State Papers II. 657). Vergeet daarbij niet, dat deze Venus, nimf, godin, engel, wier mededooogen zoo vurig wordt afgesmeekt, haar zestigste jaar reeds achter den rug hae. Chevalier Du Maurier verhaalt in zijne Mémoires het volgende feit, waarvan hij ooggetuige was toen hij, nog als knaap, met zijn vader, destijds gezant van Frankrijk bij de Staten-Generaal, in den omtrek van Den Haag woonde; een feit, waaruit wel blijkt, dat de boersche en onhoffelijke onafhankelijkheid der republikeinen, zelfs na verloop van eenige jaren en met de toeneming van den nationalen rijkdom en de nationale kracht in geheel het land, er niet op verbeterd was. De ongelukkige keurvorst van de Paltz, gewezen Koning van Bohemen, die na den slag bij Praag naar Holland was geweken, was, in de nabijheid van Du Maurier's huis, op de hazenjacht. In de hitte der vervolging joeg Frederik, met honden en

gin vond natuurlijk weinig naar haren smaak in eene maatschappij, waar Hans Brouwer en Hans Bakker aan het hoofd stonden. Hare Majesteit en hare hovelingen, gewoon aan de laffe vleierij en galanterie, die toen op zoo wonderlijke wijze bij de ernstigste staatszaken werden te pas gebracht, namen het dus zeer kwalijk wanneer hun, bij voorbeeld, zoo maar zonder omwegen werd bericht, dat de nederlandsche Raad van State bij de behandeling van nederlandsche zaken geen recht van veto aan de vertegenwoordigers der Koningin kon toekennen, of dat dit uit Nederlanders samengesteld college er op gesteld was, zich bij de bespreking zijner eigene belangen van de nederlandsche, en niet van de latijnsche taal te bedienen.

Het viel niet te ontkennen, dat de jonge stadhouder een edelman van goeden huize was; maar de onbeschaamdheid van een gewoon burgerman, als Johan Van Oldenbarnevelt, was toch moeilijk te verdragen. Achter dat breede gerimpelde voorhoofd zetelde, zonder eenigen twijfel, een machtig verstand, ervaren in alle wetenschap van het recht en der geschiedenis, en dat

paarden, voort over het knollenland van een boer, toen hij eensklaps werd staande gehouden door de luide kreten van den eigenaar en zijn reusachtigen knecht. Beiden waren met vorken gewapend; de boer zag er deftig en geducht genoeg uit, in zijn zondagspak van zwart spaansch laken met een wambuis van florentijnsche stof, versierd met massieve zilveren knopen. Zijn vork zwaaiende, riep hij, zonder eenige plichtpleging, uit: 'Koning van Bohemen! Koning van Bohemen, waarom vertrapt gij mijne knollen? Weet gij niet, hoeveel moeite het mij kost, om ze te planten en te wieden?' Den ongelukkigen schoonzoon van den britschen monarch schoot niet anders over, dan verschooning te vragen voor zijne schending van het eigendomsrecht, en voor den hollandschen boer even snel te wijken, als hij kort te voren voor den hertog van Lotharingen en Keizer Ferdinand moest doen. - Mémoires de Messire Aubérv du Maurier. bl. 252, 253.

uit zijn rijkdom steeds nieuwe stof leverde aan dien welsprekenden mond en die nooit falende pen. Maar dit alles, hoe onwedersprekelijk ook, maakte de herhaalde vertoogen der Staten-Generaal aan de engelsche regeering, tot handhaving der nederlandsche rechten en herstel der engelsche misslagen, juist niet aannemelijker.

Bodley, Gilpin en al de anderen lagen dan ook voortdurend met de Hollanders overhoop: niet alleen door de onophoudelijke klachten dezer laatsten, maar vooral omdat die klachten in den regel billijk waren.

De Staten-Generaal morden, ja alle Nederlanders morden - en waarlijk niet zonder grond - Omdat de Engelschen, met wie de Republiek niet alleen in vriendschappelijke betrekking stond maar die zelfs bondgenooten waren, hunne schepen in de open zee verbrandden, hunne kooplieden plunderden en hunne gezagvoerders op de pijnbank legden, om aanwijzing te bekomen omtrent de waarde der lading.⁽¹⁾ Scherpe vertoogen, tegen

- (1) 'Nommément que parrssus ung nombre infini de pilleries, forces et outrages, certain navire de Pierie Piateoz, au commencement de ce mois venant d'Espagne vers ces Provinces Unies, chargé d'une grande somme d'argent et marchandises précieuses, a été forcé, prins et mené à Plymouth, par le subject de V.M. le Capitaine Martin Frobisher, avec ung aultre navire, chargé de sel. Lesquels navires sont tenus comme pour bonne princes, sous prétexte premièrement, comme nous entendons, que le dict Pierre se seroit mis en defense contre le navire de V.M., lequel il na cognu ny peu cognoistre, pour le grand nombre de la diversité des navires, mesmes des ijirates. qui journellement s'aydant en mer du nom des oavires et gens de V.M., forcent et pillent les navires et marchandises des inhabitants de ce pays sous toute couleur et prétexte, traictant les mariniers do toutes sortes de tourments. Et secondement qu'ils disent qu'en iceux deux navires auroient esté quelques biens et marchondises appartenans aux Espagnols ou autres subjects et tenants le parti des ennemis: le tout contre la vérité et dont il n'apparoistra jamais, ainsi que le le propriétaires et mariniers disent. Ces practiques et traverses dont ils usent journellement, même par menaces, concussions et violences, pour faire coufesser aux bons gens ce quon veville ou de les contraindre à abandonner leurs biens et marchandises ainsi prinsees sont si notoires et en si grand nombre, que nous tenons tout certain qu'elles sont assez cognues et découvertes et Indubitabement apparroistront encores avec le temps plus clairement à V.M., enz. - De Staten-Generaal aan de Koningin, 1 Nov. 1590. (Rijksarchief MS.)

'Il n'y a chose que nous taisons avecq plus de regret que de molester si soueentes fois V.M. par nos plaintes à l'endroit des doléances des marchants de ces pays, des pilleries, dommages et excès que leur font continuellement en mer les subjecte d'Icelle, par pure farce et violence, sans cause ny aulcune raison au lieu de l'ordre et remède qui leur avoit esté promis et asseuré. D'auliant que scavons combien cela doict desplaire à une Princkesse Chrétienne et droicturière dont V.M. est si renommée par tout le monde. Mais comme voyons les dictes excès s'accroistre journellement en telles exorbitances, et plus ni moins si les Anglais s'estoient déclarés ennemis de ces pays et faisoient leur équipage tout expros pour quant nos marchants ruiner, aussi du tout nostre estat, ou du moins par ce moyen le mettre en rage et desespoir du peuple; si comme nous est apparu par vérificacions légitimes et authentiques, que le 24e du mois de Mai dernier, une pinasse nommé le Jeune Lion, où estoit capitaine uug appelé Manser et deux aultres navires Anglois, dont l'ung-avoit nom Susan et estoit commandé par le capitaine Henry, ont sans mot sonner furieusement attaqué par coups d'artillerie et investi ung navire de la Veere, appelé le Griphon, qui avoit pour marinier Gole Adrianszoon, partt auparavant de St. Lucas, et estoit chargé de grande quantité d'argent, perles et conchenille, lequel ils ont entierement tpolié et pillé, après qu'ils avoient faict prisonniers et gehenné inhumainement plusieurs de ceulx qui y estoient dedans, les contraignants de signer qu'ils n'avotent prins que dix-sept sacs d'argent et huit eonneaux de la dicte conchenille. en lieu de cent et quinze sacs, toutes les perles et coachenille; nonobstant que le dict maistre marinier leur faict voir qu'ils estoient de la Vere, et que le tout appartenoit à des marchants de Zelande' enz. de Staten-Generaal aau de Koningin, 26 Juni 1592. Rijksarchief MS.)

dergelijke onverantwoordelijke handelingen ingebracht, werden evenwel slechts aangemerkt als bewijzen van democratische gemeenheid en onbeschaafdheid. Toch viel het moeilijk te loochenen, dat Martin Frobisher, Mansfield, Grenfell en hoe die zee-koningen verder heeten mochten, trots al hun moed en onversaagdheid en vaderlandsliefde, echte zeeroovers waren, zoo goed als eenig kaperkapitein die ooit de blauwe wateren schuimde; of dat zij

‘Oltre le mescontentement que les peuples ont par les continuelles larcins et pilleries de la mer, par où ils sont entièrement aliénez de l'affection qu'ils souloient porter à la nation Anglaise’ enz. Noel de Caron aan den lord schatmeester, Juli 1502 (Rijksarchief MS.)
 ‘De kooplieden van Middelburg hebben, zoo als zij zeggen, onlangs door onze landgeneoten zulke verliezen geleden, dat Harer Majesteits brief, waarbij zij de wederuitlevering van vier schepen mededeelt, op verre na geen voldoende middel zal zijn, om hunne klachten te doen bedaren. Zij beklagen zich over het nemen van twee schepen, op de portugeesche kust, ter waarde van 30.000 pond sterling; en op denzelfden dag, waarop ik den brief der Koningin overgaf, hadden zij reeds tijding ontvangen dat er wederom vier andere schepeu, uit deze wateren komende genomen waren, die, zoo als zij zeggen, evenveel waard zijn als de twee anderen. Deze handelingen maken hen bijna wanhopend zoo als ik Uwe Lordschap meer uitvoerig melden zal na den terugkeer der afgezanten, welke die van Zeeland naar Holland gezonden hebben, om daar van deze rooverijen kennis te geven en te overleggen wat daartegen is te doen..... Ik ben overtuigd, dat, vóór dit gebeurde het geheele land, met uitzondering van Amsterdam, besloten had de Koningin genoeg te geven ten aanzien der artikelen van den handel. Wat zij nu zullen doen, weet ik niet; waot deze dingen hebben de gemoederen hier zeer verbitterd en wanneer het zoo voortgaat, is het zeer waarschijnlijk dat daaruit onaangenaamheden zullen ontstaan, die het, naar mijne meening, voor Hare Majesteit goed zou zijn te voorkomen, daar, voor zoo ver ik zien kan, zij zelve daar luttel voordeel van trekt, terwijl de harten der kooplieden en vroedschappen van deze steden, die juist het meest van allen aan H.M. en aan haar dienst zijn gehecht, van haar vervreemd zullen worden wanneer zij zien hoe hunne goederen, dat is huu leven, hun ontroofd worden door de onderdanen van Hare Majesteit, van wie zij juist bescherming verwachten.’ Sir R. Sidney aan Burghley, 29 October 1590. (*State Paper Office MS.*)

er volstrekt geen bezwaar in vonden om zoowel vriend als vijand aan te vallen en te plunderen.

Aan den anderen kant gingen de Nederlanders, wier begrip van handelsvrijheid eene scherpe tegenstelling vormt met de practijk van later tijden, geregeld voort met rechtstreeks handel te drijven met den aartsvijand van Holland zoowel als van Engeland, en dat ondanks den nooit rustenden oorlog; en de engelsche regeering beklaagde er zich over, dat zelfs de kriegsbehoefden en de benoodigdheden voor de uitrusting der schepen, waardoor Spanje in staat was gesteld zich een vasten voet in Bretagne te verwerven en van daar uit de engelsche kust te bedreigen, door de hollandsche kooplieden waren geleverd.⁽¹⁾

De Hollanders antwoordden dat zij, volgens hunne overeenkomst met Engeland, veertig of vijftig schepen te gelijk naar Spanje en Portugal mochten zenden; dat zij nooit dit onderling bepaalde getal hadden overschreden; dat Engeland zelf evenzeer met den gemeenschappelijken vijand handel dreef; dat het

- (1) 'Touchant ce que vous debvriez prohiber le commerce et transportement de vivres et munitions d'icy en Espagne. Qui est une chose practiquée aussi ouvertement et hardiment par certains marchands de Hollande et Zélande, que s'il ny avoit point d'inimitié entre les Espaignols et eux. Tellement que si les navires du Roy en Biscaye et Gallice, Cales et aultres parties méridionales d'Espagne, n'eussent point esté fournis l'au passé et ce printemps de poudre et de cordage par les marchands de ces pays-cy. n'auroit peu envoyer aucunes forces en Bretagne. Or sur ces vostres procedures et aultres semblables. le Roy dè France et ces conseillers, le Priuco Dombles, son lieutenant en Bretagne, et son ambassadeur en Angleterre. et de faict tous hommes en général, tant princes qu'aultres, qui ont la commune cause en rocommendation, se plaignent grandement tous les jours, et adressent leurs plaintes a S.M., présumads qu'elle ayant pris la protection de ces pays-cy, pourroit et deburoit par ses moyens et autorité redresser ung si notoire desordre, pour la préservation d'elle mesme et de tous cevx qui sont touchez en mesme cas. Mesmes dans ce pev de jours le dict Ambassadeur a informé S.M. d'une grande quantité de munitions portée à S. Malo et Nantes en Bretagne et de plus de 20 navires chargés de blé et de quelque provision de poudre..... Ces actions illicites rendent S.M. tellement offensée qu'elle pense avoir cause de se repentir d'avoir oncques pris la défence de ces pays-cy contre le Roy d'Espagne, considérant que les armes et les forces d'Icelluy, par beaucoop d'années, ont été entretenues et maintenues en ces Pays-Bas par le cemmun transportement de vivres et fourniture de guerre à icelles, qui s'est faict par permission et lieence d'icy' enz. Bodley aan de Staten-Generaal, 1 Juni 1591. (Rijksarchief MS.)
- 'Quand vous aultres pour vos avantages particuliers laissez fournier de toutes sortes de commodités le dict ennemy commun et puissant, et à ceste beure mesme que pour l'amour de vous nous sommes foreclose de tout commerce á la ruine totale de plusieurs de nos subjects, lesquels comme ils nous ont esté plus chers que la vic ainsi ne pouvons que nous ressentir de leurs plaintes touchant les raffiques qui se font journellement sous des nows empruntéz et simuléz, ce qui s'est directement decouvert' enz. De Koningin aan de Staten-Generaal, 13 Februari 1593. (Rijksarchief MS.)

onbillijk was om touwwerk of gedroogde visch, planken en duigen, boter, eieren en koren als oorlogscontrabande te beschouwen; dat, indien zij onrechtmatig handelden, de engelsche kooplieden zelven even schuldig waren; en dat er voor de provinciën geen mogelijkheid bestond om den oorlog vol te houden, zoo zij niet, door een geheel vrijen en onbelemmerden buitenlandschen handel, zelfs met de landen des vijands, aan hare ingezetenen de noodige middelen verschaffen om de reuzenworsteling voort te zetten.⁽¹⁾

- (1) Nous n'avons encore peu persuader à V.M. combien le transport de quelques vivres ensemble la navigation et traffcq avecq et vers le pays de West important au bien et conervation de nostre estat. Car ny avant mine d'or ni d'autre metal es dicts pays, dont l'on pourroit tirer ies frais d'icelle guerre, d'aulture part l'affluence annuelle que Dieu y donne de beurre. fromage et quelques autres vivres, y estant par Sa Divine grace si abondante que la dexième part ny peult estre consumée, et la multitude dn peuple addonné au trafficque et manufacture y estant grande et si indépendante que faisant tant seulement le moindre semblant de les y vouloir empescher, la plus grande partie d'iceux s'en departiroit vers les pays voisins, tirant quant a eulx noe infinité de navires et mariniers, comme l'expérience à assez montré mesme du tems du dit feu Monsr. le Comte de Leycester, - que nous peult on imputer que les benificions et en tirons les moyens de nostre conseryation? L'on nous objecte que les nostres vont querir les grains en Oostlande et les meinent vers les pays de West subjects a l'ennemy, qu'icelluy s'en nourrit et fortifie. Nous le croious, mais l'on ne nous sauroit persuader (encores que le trafficq des nostres cessat) que ceulx d'Oostlande voudroient ou pourroient laisser perir l'abondance des grains y croissant annuellement (qui sont presque moyen de leur trafficq et soutien de leur vie) et que sachant qu'ailleurs y en auroit disette et traite. eux èt autres marchants et mariniers de divers royaumes et pays ne les y transportent, et ny a apparence de la leur pouvoir empescher (quant ce ne seroit que pour le gaing exorbitant et commoditez qu'ils en tirent), non plus que d'empescher le Roy d'Espagne de s'en faire pourvoir à quelque prix que ce fust d'illecq ou d'ailleurs. Et defendant le transport de grains estrpngers d'icy que deviendra si grande quantité qui y est? puisque par la grace de Dieu ces pays en produisent aultant et plus qu'il en fault pour la nourriture des mamans diceulv. Et qui croira qu'on y amenera d'aultres pour y demourer establiz comme en ung sacq en péril de sy gaster Cependant cesseroient le convois et l'centes d'entrée et issue (principal revenu de ces pays) et les marchants et mariniers qui n'ont aultre moyeu de vivre et nourrir leurs femmes et enfans se transporteroient avec leur navires en Danemark, Norweghen, Hambourg, Dansig, voire memes en Pologne et ailleurs..... Dont ensuivroit non seulemedt tres grande diminution des imports et autres moyens destinés pour l'entretien de la guerre, mais aussl transport et alienation des navires et mariniers (principale force de ces pays).... Il falt que ce n'est pas par gaieté de coeur que de toutes nos terres, maisons, rentes et aultres bien immeubles memes aussi du bestail, nous paions liberalement une grande partie du fruit et revenu d'iceulx et que de nostre, manger, boire, vestemens, chauffage et autres consumptions pardeasus le *prix nous payons pour impots presque la valeur d'icelles*. Et toutes fois tout cela n'est pas tant pour en fournir la moitié des frais de notre guerre, sans y comprendre une infinité de dettes es quelles le pays demeure obligé pardessus toutes autres charges que les provinces supportent a l'entretien de leurs dicques, escluses et dependances centre *lés inondations des rivières et de la mer contre lesquels ils soutieyoent aussi commo ane continuelle guerre* Il est evident qn'il importe singulièrement pour la conservatlon de ces dits pays et service de la cause commune, que la navigation et traffique des dits vivres demeurent iibres. Et supplions tres humblemont qn'il plaise a V.M. donner l'ordre que convient à ce au dehors et contre icelluy placart ladite navigation, trafficq et transport ne soient par ses snbjects aucunement mpeschez au soubz quelque pretexte que ce soit retardés, memes aussy de vouloir relaxer et indemniser ceux qui sont encore empeschés et endommagés,' etc. etc. etc. De Staten-Generaal aan de Koningin, 4 Mei 1592. (Rijksarchief MS.)

'Dat de staten eens met haer geaccordeert waren dat zy maer veertig ofte vyftig schepen teffens en zouden zenden..... Nochtans dat ick haere Maj. mochte verzekeren datter geen vyftig schepen in alle de vlote naer Spagnien en wilden enz. enz.... Want ick haer verzekerde dat ons iand (Got lof) treffelycke coepluydon hadde, die t' in allen eecken van der werelt

Dit was een milde en onuitputtelijke bron van hatelijkheden en verbitterend twistgeschrijf. Het moet evenwel erkend worden, dat de despotieke en afdoende manier, waarop de Koningin zelve gewoon was dergelijke zaken te behandelen, eene wezenlijk zeer goede zijde had. Het is inderdaad een genot om te zien, hoe uitnemend deze groote Vorstin zelfs de moeilijkste quaesties van algemeen staatsbelang wist aan te vatten, en hoe juist haar hooghartig karakter haar alle holle sophismen en technische haarkloverijen deed minachten. - Ook dit vraagstuk der vrijbuitery loste zij althans gedeeltelijk op, maar niet in den geest van hare raadslieden, die toen, als steeds, maar al te zeer geneigd waren om de eischen van internationaal recht achter te stellen bij de naleving van plaatselijke formaliteiten.

Het was evenwel niet zonder groote moeite, dat de gezant der Republiek er in slaagde een gehoor bij Hare Majesteit te verkrijgen, ten einde hare aandacht te vestigen op de lange lijst der grieven, tegen de roofzuchtige handelingen der Engelschen. Hij vermoedde dat er bijzondere redenen waren, waarom de groeten, die haar troon omringden, al het mogelijke deden om hem den toegang tot de Koningin te beletten, wetende waarom hij op eene samenkomst aandrong. Want zij schilderden in de sterkste bewoordingen het ongenoegen van Hare Majesteit over het verzet der Staten-Generaal tegen het vertrek der engelsche troepen uit Nederland, om den franschen Koning in Normandië te helpen: in de hoop daardoor den gezant af te schrikken van alle verdere pogingen, om haar in zulk een oogenblik met een lijst van klachten en bezwaren van zijne regeering te naderen. 'Ik deed mijn best om het gevaar te bewijzen, aan zulk eene

besochten. Dat zelfs hare natie met donse in Spaegnen trafficqueerde en de dat donse onder de namen van de Oosterlinghen, Deynen ende andersints moesten trafliqueren, anders dat zy in groot peryckel waren als zy ontdekt wierden' enz. enz. Caron aan de Staten-Generaal 18 Nov. 1592 (Rijksarchief MS.)

verplaatsing van troepen in zulk een gewichtig oogenblik verbonden,’ zeide Noel de Caron; ‘aanwijzende, dat dit rechtstreeks in strijd was met het verdrag, met Hare Majesteit gesloten. Maar ik kreeg geen ander antwoord, dan een zeer scherp bescheid van den lord schatmeester, die mij toevoegde dat de Staten-Generaal nooit een enkel voorstel van Hare Majesteit wilden inwilligen en dat deze zaak evenzeer noodig was in het belang der Staten, als in dat van den franschen Koning. In hoofdzaak zeide hij ronduit, dat Hare Majesteit het wilde en niet op haar besluit zou terugkomen.’⁽¹⁾

De gezant vroeg toen gehoor bij de Koningin, eer zij naar buiten zou vertrekken.

Den volgenden dag (29 Juli 1592), tegen den middag, liet lord Burghley hem weten dat zij dien avond tusschen vijf en zes uur afreizen zou en dat de gezant in dien tusschentijd kon komen, wanneer hij goedvond.

‘Maar hoewel ik,’ zeide Caron, ‘mij om twee uur in den namiddag aanmeldde, kon ik toch Hare Majesteit niet eer spreken, dan eenige oogenblikken voor zij te paard zou stijgen. Haar taal was toen zeer kortaf. Zij hield vol met om hare troepen te vragen en gaf hare hooge ontevredenheid te kennen over onze weigering om die te laten gaan, nu er, zoo als zij zeide, eene zoo goede gelegenheid bestond om ze te gebruiken. Ik was verplicht mijne antwoorden zeer te bekorten, daar het reeds tusschen zes en zeven uur was en zij nog negen engelsche mijlen had te rijden naar de plaats, waar zij den nacht zou doorbrengen. Ik gevoelde intusschen zeer goed, dat het er op aangelegd was om de audiëntie zoo te bekorten, opdat ik niet lang genoeg zou kunnen blijven om het haar moeilijk te maken en misschien eene gelegenheid te vinden om onze klachten nopens de plunderingen en rooverijen ter zee te vernieuwen. Dit is het, wat sommige grooten hier zonder twijfel vreezen: want zij werden wonderlijk wel overhaald in mijne laatste audiëntie. Ik zal trachten haar nog eens te spreken, voor zij verder het land ingaat.’

Het was evenwel niet voor het einde van het jaar, nadat Caron nog eerst eene reis naar Holland had gemaakt en weder was teruggekeerd, dat hij gelegenheid vond, om de zaak breedvoerig met Hare Majesteit te bespreken. Op den 14den November had hij eene voorloopige samenkomst met den lord opper-admiraal en den lord schatmeester te Hampton-Court, waar de Koningin toen verblijf hield. De kwestie der zeerooverij gaf stof

(1) ‘In effecte zeide absolutelycken, dat Hare Majesteit die begeerde ende van der resolutie niet soude afstaen.’ - Caron aan de Staten-Generaal 30 Juli 1592. (Rijksarchief MS.)

tot eene vrij warme woordenwisseling tusschen hem en den admiraal; en daar werden allerlei spitsvondigheden en uitvluchten aangevoerd, om de praktijken te verdedigen, die in Holland zooveel ontevredenheid hadden verwekt en zulke groote verliezen veroorzaakt. Er werd lang en breed geredeneerd over gebrek aan bewijs en tegenstrijdigheid der aangevoerde bewijsgronden; hetgeen iemand, die zoo zeker was van zijne zaak en van zijn goed recht als de nederlandsche gezant - tenzij dat het overeenkomstig het publiek recht moest worden geacht, dat een vriend en bondgenoot de schepen van zijn vriend en bondgenoot plunderde en verbrandde - juist geen groote verwachting kon doen opvatten aangaande den waarschijnlijksten uitslag van zijn gesprek met Hare Majesteit. Het zou de aandacht der lezers weinig boeien, wanneer wij van deze samenkomst een even uitvoerig verslag wilden geven, als Caron daarvan aan de Staten-Generaal deed toekomen; maar ten slotte zeide de admiraal dat, naar hij vertrouwde, de beleedigde partijen wel in staat zouden zijn om hunne aanklacht te bewijzen. In elk geval verzekerde hij den gezant, dat hij kapitein Mansfield, die op dit oogenblik met twee andere gezagvoerders in de gevangenis zat, in verzekerde bewaring zou houden, zoodat tegen hen eene rechtsvervolging kon worden ingesteld, indien dit der moeite waardig werd geacht.

Caron antwoordde met hollandsche rondheid: 'Ik heb hem zeer ernstig aanbevolen dit te doen,' schreef hij, 'en hem ronduit gezegd, dat dit alleszins noodig was, ter wille van zijn eigen eer. Anders zou men niemand kunnen doen gelooven, dat Zijne Excellentie niet zijn eigen voordeel door deze zaak zocht. Maar hij zwoer en protesteerde hoogelijk, dat hij dit niet deed, en ook nooit zou willen doen.

De gezant ging daarop naar de kamer van den lord schatmeester, waar nu een langdurig en stormachtig onderhoud plaats had, ditmaal ter zake van het terugroepen der engelsche soldaten. Caron trachtte met klem van redenen te betoogen, dat deze maatregel hoogst gevaarlijk voor de Staten was geweest; dat de troepen op een zeer bedenkelijk oogenblik uit het leger van prins Maurits verwijderd waren; dat, zoo de voortvarendheid en het talent van den stadhouder het niet hadden verhoed, de algemeene zaak daardoor zeer groote schade zou hebben geleden; en dat toch in 't eind de engelsche hulpstroepen elders niets hadden uitgevoerd, daar zij zes maanden lang werkeloos en ziek waren geweest, zonder zelfs den voet in Bretagne te zetten.

'De lord schatmeester, die, tegen zijne gewoonte,' zeide de gezant, 'tot zoo lang geluisterd had naar wat ik had te zeggen, merkte nu op, dat de Staten Hare Majesteit zeer slecht had-

den behandeld; dat zij haar ongeveer een half jaar lang hare eigene troepen hadden laten naloopen en geenerlei verontschuldiging voor hun gedrag hadden aangevoerd⁽¹⁾.

Het is noodeloos, nogmaals de argumenten te herhalen, waarmede Caron trachtte te bewijzen dat de engelsche troepen, die volgens een bijzonder tractaat voor een bepaalden dienst, om bijzondere redenen en tegen vastgestelde vergoeding, naar de Nederlanden waren gezonden, in billijkheid niet, tegen den zin der Staten-Generaal, tot een geheel anderen dienst in een ander land konden worden gebruikt. Men antwoordde hem, dat de Koningin het zoo wilde, en dat de Hollanders Hare Majesteit onbehoorlijk bejegenden, indien zij zich tegen haar wil verzetten. Tegen dit argument viel niets in te brengen.

Kort daarop werd Caron bij Elizabeth toegelaten. Hij begon met haar een brief van de Staten-Generaal, betreffende het terugroepen van hare hulpbenden, ter hand te stellen. Onmiddellijk verbrak de Koningin het zegel en las den brief ten einde. Toen zij aan het slot gekomen was, waarin de Staten betuigden dat zij groote en billijke oorzaak hadden om zich hoogelijk over deze zaak te beklagen, hield zij op, las deze zinsneden twee of driemaal over en sprak toen:

‘Voorwaar, zij zijn aardige (zooals Caron schreef “schacke”) lieden. Ik heb er zoo dikwijls over geklaagd, dat zij weigerden mijne troepen terug te zenden; en nu klagen de Staten er over, dat zij verplicht zijn ze te laten gaan. Toch is het alleen mijne bedoeling ze voor een kleinen tijd te leenen, omdat ik mijn broeder van Frankrijk niet beter kan helpen dan door hem deze soldaten te zenden; en ik acht dit beter, dan wanneer ik hem vierduizend man zou zenden. Ik zeg nog eens, ik wil ze slechts leenen; en de Staten behoorden niet zulke klachten in te brengen, daar er zich eene zoo gunstige gelegenheid aanbodt terwijl zij reeds voldoende hulp van deze troepen hadden ontvangen en er hun gansche land mee hadden bevrijd. Ik begrijp deze grieven niet. Zij beklagen zich, dat ik mijn volk terugroep, en intusschen behouden zij ze nog steeds, en hebben ze wederom aan land gevoerd. Zij zenden mij ijdele verontschuldigingen, dat de schippers den weg naar mijne eilanden niet kennen, die toch even gemakkelijk te vinden is als de weg naar Caen, want het is een en dezelfde weg. Ik heb ook mijne eigene loodsen gezonden; en ik klaag er bitter over, dat zij, door de moeilijkheid op te werpen, het verlies van geheel Bretagne zullen veroorzaken. Zij loopen met hun volk ver van mij weg, en inmiddels laten zij den vijand zich meester maken van al de kusten tegen-

(1) Caron aan de Staten-Generaal, 18 Nov. 1592 (Rijksarchief MS.)

over mij. Maar als het mij slecht gaat, zullen zij zelven er bitter berouw van hebben.’

Deze opmerkingen mochten al niet volkomen billijk zijn, ze waren ver van onverstandig. Hare Majesteit ging op dien toon nog een poosje voort; en het is inderdaad onze volle belangstelling waard te zien, op welke fiksche afdoende manier deze groote Vorstin in persoon de gewichtigste staatzaken behandelde. Aan het verplaatsen van een dozijn vendelen engelsche voetknechten hing, naar het scheen, het lot van Frankrijk, Engeland en de Nederlandsche Republiek; en deze verplaatsing gaf stof tot langdurig en bitter twistgeschrijf: niet als eene quaestie van beginsel, waarbij getallen natuurlijk niet in aanmerking komen, maar als een zaak van practisch en overwegend belang.

‘Hare Majesteit maakte nog vele opmerkingen van dien aard,’ zeide Caron, ‘doch zonder zich eenigszins driftig te maken, dan, naar mijn bedunken, discours-gewijs, en met meer matiging dan zij op andere tijden wel gewoon was.’

De gezant gaf daarop den tweeden brief van de Staten-Generaal over, die betrekking had op de rooverijen, jegens hollandsche koopvaardijschepen gepleegd. De Koningin las ook dezen brief en toonde zich zeer ontevreden over haar volk. Zij zeide, dat zij soortgelijke berichten ontvangen had van den raadsheer Bodley, die haar ronduit had te kennen gegeven dat het een openbaar schandaal was, de enorme stukken, die haar volk ter zee op de Nederlanders pleegde. - Dit, zeide zij, had haar zoo toornig gemaakt, dat ze niet wist waar zich te keeren. Zij zou de zaak ter hand nemen en zich liever bij eede verbinden, nooit meer te vergunnen dat eenig schip van oorlog hare havens uitvoer, dan in zulke dieverijen en schelmerijen te berusten. Zij zeide tot Caron, dat hij wel zou doen zijne aanklacht aangaande dit punt door bewijzen te staven, en haar dan die bewijzen in handen te geven; want anders zou men tegenover haar alles ontkennen en zou zij buiten staat zijn tusschen beiden te komen.

‘Ik heb al de bewijzen en documenten van de kooplieden bij mij,’ antwoordde de gezant; ‘ook zijn eenige schippers, die men beroofd en mishandeld heeft, met mij medegekomen; evenals sommige kooplieden, die men de duimen gebrand en andere pijnigingen aangedaan heeft.’

Dit ontstelde de Koningin zeer; en zij vermaande Caron, dat hij zich niet door den Raad met uitvluchten en uitstel moest laten afschepen, maar moest blijven aandringen op behoorlijke straf voor de misdadigers, waartoe zij uitdrukkelijk beloofde last te zullen geven; want, zeide zij, zij kon niet gerust leven, als men zulke schelmen in haar rijk langer zou verdragen.

De gezant had eene lijst medegebracht, waarop al de gepleegde rooverijen in het kort waren omschreven, met opgaaf van de

namen van al de belanghebbende kooplieden en van de merken op al de gestolen zakken met geld. De Koningin las dit stuk aandachtig na en betuigde, dat het hare uitdrukkelijke begeerte was, dat de behandeling van deze zaak op geenerlei wijze door noodelooze formaliteiten zou worden vertraagd, maar dat alles spoedig moest worden onderzocht en dat de goederen onmiddellijk moesten worden teruggeven.

Daarop liet zij Sir Robert Cecil roepen, dien zij gelastte aan zijn vader, den lord schatmeester, te gaan zeggen, dat hij Caron in deze zaak zou bijstaan, alsof het hare eigene zaak gold. Het was haar intentie niet, zeide zij, dat haar volk de Hollanders eenigszins in hun koophandel zou belemmeren, als zij daarin oprecht handelden. Het was, voegde zij er bij, voor haar niet genoeg dat haar lieden zeiden, dat zij aan Spanjaards al dit geld en goed hadden ontnomen, maar zij wilde dat zij dit ook zouden bewijzen, of zij zouden het met hun hals betalen.

Caron verzekerde Hare Majesteit, dat hij van zijne meesters slechts in last had, recht te vragen, en dat hem niet was opgedragen om spaansch eigendom of vijandelijk goed terug te vorderen. Hij had, zeide hij, voldoende bewijzen bij zich, om Hare Majesteit volkomen tevreden te stellen.

Het is niet noodig ons verder in deze zaak te verdiepen. De aanzienlijke edelen trachtten nog de behandeling daarvan op de lange baan te schuiven en haar voor de gewone rechtbanken te brengen. Caron, sterk door den steun der Koningin, drong er op aan dat de zaak, zoo als Hare Majesteit had bevolen, door den Geheimen Raad zou worden uitgemaakt; eindelijk werd er bepaald, dat de rechter der admiraliteit de van weerszijden aangevoerde bewijzen zou onderzoeken en vervolgens de stukken rechtstreeks in handen van den lord schatmeester stellen. Middelerwijl zou het geld bij zekere aldermen (leden van den stedelijken raad) van Londen in bewaring worden gegeven en zouden de aangeklaagden gevangen worden gehouden. De eindbeslissing zou dan door den Raad worden genomen, 'niet bij vorm van proces, maar bij daartoe gegeven commissie.'⁽¹⁾ Bij eene der veelvuldige samenkomsten van den nederlandschen gezant met de leden van den Geheimen Raad, verklaarde de lord admiraal, dat een in Nederland gevestigde engelsche koopman hem een geschenk van tweeduizend pond sterling had doen aanbieden, in geval de zaak ten nadeele der Hollanders werd uitgewezen. Onder het zegel van geheimhouding deelde hij ook den naam van dien koopman aan Caron mede; en hij zeide tot den lord schatmeester dat die evenzeer den brief van den Engelschman had

(1) Caron aan de Staten-Generaal, 18 November en 12 December 1592. (Rijksarchief MS.)

gezien. Lord Burghley antwoordde, dat hij zich wel herinnerde brieven ingezien te hebben, maar niet wist van wie die kwamen en de schrijvers niet kende.

De zaak der geplunderde kooplieden zou intusschen bij den Raad haast even lang slepende worden gehouden, als dit bij de gewone rechtbanken het geval kon zijn geweest. Caron werd voortdurend, zoo al hij zeide, ‘loopende gehouden, van het hof naar Londen en van Londen naar het hof;’ en het duurde lang eer den klagers recht werd gedaan.⁽¹⁾ Maar de krachtige wijs, waarop de Koningin zelve de zaak aanvatte, en hare heftige, luid uitgesproken verontwaardiging over de rooverijen en beledigingen, door hare onderdanen jegens hare vrienden en bondgenooten gepleegd, werkten althans zooveel uit, dat voor het vervolg dergelijke vrijbuitery op groote schaal niet meer plaats greep.

Inderdaad, wanneer wij zien op hoe zonderlinge wijze toen ter tijd, in de verschillende landen der Christelijke wereld, de belangen van de groote meerderheid werden behartigd, dan is er luttel reden om te roemen op de gehechtheid der regeeringen aan de beginselen van rechtvaardigheid, billijkheid of wijsheid.

(1) Brieven en verslagen van Caron aan de Staten-Generaal, 10 December 1592. (Rijksarchief MS.)

Achtentwintigste hoofdstuk

Invloed der regeering van Filips II. - De helden der zestiende eeuw. - Strijd om den franschen troon. - Karakter van den hertog van Mayenne. - Ontvluchting van den hertog van Guise uit het kasteel van Tours. - Huwelijksplannen met de infante. - Aanspraken van Filips op de fransche kroon. - Kommandeur Moreo belastert den hertog van Parma. - Zijne zelfverdediging bij den Koning. - Filips en de hertog van Mayenne. - Gezindheid der fransche staats- en krijgslieden jegens Filips. - Verwarde staat der zaken in Frankrijk. - Verraad van Filips jegens den hertog van Parma. - Parma's lijden en dood.

Het volk - dat, naar het algemeene gevoelen, lager staat dan zijne regenten en geboren en bestemd is, om, hetzij vaderlijk, hetzij op andere wijze, beschermd, geleid en geregeerd te worden door eenige toevallig uitverkorenen uit zijn midden, die, hoe weet men niet, van hooger oorsprong zijn dan de menigte - het volk wordt dikwijls als ruw, verdorven, zelfzuchtig onwetend, hartstochtelijk, ongebonden en roofgierig afgeschilderd.

Het is daarom niet meer dan betamelijk, dat zijne leiders en beschermers, vooral in beslissende tijdperken der wereldgeschiedenis, zich althans hierdoor onderscheiden, dat bij hen deze verkeerde hoedanigheden niet worden gevonden.

Indien evenwel de wereld, gedurende den somberen tijd - die op de verdrijving van Hendrik III van Frankrijk uit zijne hoofdstad en vooral op den dood van dezen jammerlijken vertegenwoordiger van het koningschap volgde - hare beweging had gestaakt, in afwachting der verschijning van een waren held: dan, wij moeten het erkennen, dan had zij jaren lang kunnen stilstaan. De Bearnees was nog wel in leven, en hij was in elk geval een man. Hij speelde zijne rol met onovertrefbaar talent en ongeëvenaarde stoutmoedigheid; maar toch, het moet er treurig uitzien met een land en eene eeuw, wanneer zulk een man als

hij - ondanks al zijne innemende en zelfs bewondering afdwingende eigenschappen - voor het levend toonbeeld van menschenlijke grootheid doorgaat!

Maar de man, die het geheele raderwerk in beweging bracht en bestuurd - voor zoover het een mensch gegeven is dat te doen - was nog altijd de onvermoeide schrijver, daar ginds in het Escuriaal. Hij was het, die het als zijne hooge roeping beschouwde, om het vuur van den burgeroorlog aan te blazen en dood en verderf te verspreiden over de eens rustige en lachende woningen der menschen, in al de groote landen der Christenheid. De troon van Frankrijk stond, in naam en met der daad, sedert het jaar 1589 ledig. Voor dien tijd had deze man tweeëntwintig jaren lang de gewesten, die eens de rijkste en beschaafde helft zijner erflanden uitmaakten, ten bloede toe gegeeseld: alleen omdat, volgens zijne leer, zonder de spaansche inquisitie hier op aarde geen voorspoed en aan gene zijde van het graf geene hemelsche gelukzaligheid denkbaar was. Wanneer alle Nederlanders, hoofd voor hoofd, er in hadden toegestemd, om hunne Bijbels te verbranden, en om ook zelven verbrand te worden, wanneer zij betrappt werden op het lezen van of het luisteren naar de heilige woorden, in winkelhuis of hut, in boerenhoeve of adellijk kasteel; wanneer zij er bovendien in hadden toegestemd, om al de vrije instellingen prijs te geven, die hunne voorvaders, gedurende eene eeuwenlange worsteling, ten koste van hun zweet en hun bloed hadden veroverd - dan, ja dan zou hun welwillende meester, die aan een uithoek der aarde woonde, bijkans te ieder uur bereid zijn bevonden, vrede te maken. Zijne armen waren altijd uitgebreid. En niemand meene, dat wij spotten: ontdaan van de plechtige phrases en sophismen, waarmede de menschen zoo gaarne hunne wezenlijke gedachten voor elkaar verbergen, was dit werkelijk het eenige, eenvoudige beginsel, waarvan Filips altijd uitging. Veinzerij had echter sedert lang uitgediend en was althans in de Nederlanden machteloos en overbodig geworden. De Koning en de Hollanders begrepen elkander volkomen; en de ongekunstelde waarheden, waarmede deze republikeinen op de telkens herhaalde aanbiedingen van keizerlijke bemiddeling antwoordden, waren iets nieuws en misschien wel iets goeds in de diplomatieke wereld.

Met tegenzin verlaten wij de betrekkelijk gezonde lucht, die ons tegenwaait over het slagveld, over het bloedig moeras of uit de moorddadige loopgraaf - waar de menschen, al wisselen zij alleen musketkogels en lansstooten, toch eerlijk met elkaar omgaan - om ons te begeven naar die onderaardsche streken, waar de verstikkende dampen van valsheid en bedrog voor gewone menschenlijke gestellen schier ondragelijk worden.

Er waren weinig helden in die dagen, in welk land ook. Willem de Zwijger was dood. De la Noue was dood. Duplessis-Mornay leefde nog; maar de invloed, dien hij eenmaal over zijn koninklijken meester uitoefende, verminderde met den dag. Cecil, Hatton, Essex, Howard, Raleigh, James Croft, Valentyn Dale, John Norris, Roger Williams, de ‘maagdelijke Koningin’ zelve - al deze voornamen leiders en bestuurders der openbare zaak - in welke mate werken zij, hoofd voor hoofd, of allen gezamenlijk, mede tot de vorming van dat groote heldenbeeld, dat bij de herinnering aan het Engeland der zestiende eeuw voor aller verbeelding oprijst? Maurits van Nassau mocht zich reeds als een voortreffelijk soldaat en ingenieur hebben doen kennen - er stak toch in hem weinig van het heroïsche element, hoewel hij tot nog toe zonder af te wijken, als een man, op den weg van zijn plicht voortschreed, aan de zijde van den degelijken en krachtigen Willem Lodewijk. Oldenbarnevelt - een stugge burger staatsman, een onverzettelijke, stijfhoofdige figuur, uit graniet gehouwen - werkte meer en beter dan eenig ander politiek man van zijn tijd: maar men kon hem wel het allerminst rekenen tot de mythologische broederschap, die de vredige, kalme ruimten aan gene zijde der maan bewoont. Hij was geen goden- of godinnenzoon, bestemd om, na zijne verdwijning uit de aardsche sfeer, als eene ster te schitteren te midden van andere sterren en uit den hoogen hemel neer te zien op het veld der aardsche werkzaamheid. Zij, die wenschen op te klimmen - of neder te dalen, als men wil - tot een volk dat zich zelve regeert, moeten zich, voor dien tijd althans, tevreden stellen met het fantastisch ideaal van een volk van helden en koningen.

Zulk eene eenvoudige kleine republiek, die, zoo maar ongenood, eene plaats kwam innemen in den grooten staatkundigen familieraad van gezalfde vorsten en eeuwenoude adellijke geslachten, maakte een zeer onbehagelijke figuur. En die republiek werd hatelijk en gevaarlijk bovendien, toen zij, zoowel door de ruwe slagen die zij op het slagveld uitdeelde als door de onverbiddelijke logica waarmede zij in den raad voor den dag kwam, op eene verwijderde toekomst scheen te wijzen, waarin goddelijk recht en koninklijke tooi niet langer de betoovering zouden uitoefenen, die ze tot dusver hadden bezeten.

Toch, waarheen wij den blik ook wenden, zal het ons moeilijk vallen eene duidelijk herkenbare heroïsche figuur te ontdekken. Er bestond reeds grond, om te twijfelen aan de waarheid der zeer aangename fictie, dat de toevallig heerschende geslachten en standen van nature wijzer, beter en dapperder waren, dan die verachte massa - het volk. Wat zou het zijn, indien zich eens de ontzettende ketterij ver-

spredde, dat het volk minstens even wijs, braaf en dapper was als zijne meesters? Wat, indien het eens openbaar werd dat de groote heeren, geslachten en standen, wier rijkdom en positie in de maatschappij hun tijd en middelen in overvloed verschaften om zich te oefenen in de kunst van regeeren, hunne ledige uren liever besteedden met het stelselmatige vullen hunner eigene zakken, dan met het opzamelen van kennis ten bate hunner medeschepselen? Wat, indien de gansche theorie van erfelijke meerderheid eens een hersenschim zou blijken? Wat zou het zijn, indien de menschen tot de ontdekking kwamen, dat zij allen te zamen slechts wormen waren, en dat zij, die het hoogst waren opgekropen, daarom nog niet altijd het minst met het slijk der aarde waren bezoedeld?

Intusschen zal het dienstig zijn, indien wij het verleden goed willen begrijpen, om eenigszins van nabij zaken te bezien, die nooit bestemd waren om openbaar te worden. Om de drijfveeren te kennen, die eenmaal de wereld in beweging brachten, is het noodig de geheime gedachten, de bedoelingen en wenschen, de begeerten en mislukte pogingen te doorzien van de weinige personen, die eens deze wereld als hun bijzonder eigendom beschouwden. Zulke onderzoekingen zijn niet altijd aangenaam; want de bronnen der historie zijn maar zelden kristallen fonteinen, klaterend in bloemrijke velden. Uitgestrekt en besmettend genoeg zijn de talrijke riolen, die altijd beneden de oppervlakte der deftige Christenwereld werden aangetroffen.

Sommige der voornaamste, aan de gansche wereld bekende oorlogsfeiten in Frankrijk en Vlaanderen, die samenhangen met den strijd om den franschen troon, als het middelpunt in de vorming van Filips' gedroomd wereldrijk - werden te voren reeds verhaald.

Het was - wat de hoofdspelers betrof - een soort van wedstrijd tusschen drie personen, om het bezit van dien ledigen troon. Filips, Mayenne en Hendrik van Navarre putten beurtelings al hun vernuft en al hunne behendigheid uit, om den schitterenden prijs voor zich te winnen.

Over Filips behoeven wij niet te spreken. De vorige deelen van dit werk zijn vergeefs geschreven, indien de lezer niet, uit onwraakbare getuigenissen, meest die van den Koning zelven, eene voldoende kennis van dezen menschelijken fetisch heeft geput, voor wien de halve wereld toen in het stof nederknielde.

Het beeld van Hendrik van Navarre is een der bekendste figuren in de galerij der geschiedenis.

De hertog van Mayenne was, sedert den dood van zijn broeder den Balafré, althans voor het oog der wereld de erkende leider der Ligue en speelde, niet zonder tact, een driedubbel spel. Vooreerst hoopte hij op den troon voor zich zelven; ten anderen

hielp hij den Koning van Spanje om dien troon meester te worden; en ten derde werkte hij in stilte, onopgemerkt maar niet vruchteloos, ten voordeele van Navarre.

Zulk een veelomvattend en in zich zelven tegenstrijdig plan schijnt wel voor eene rekbaarheid van beginselen, maar ook voor eene vaardigheid van vernuft en een rijkdom van hulpmiddelen te getuigen, als niet dikwijls aan een mensch ten deel valt.

De tragsgewijze ontwikkeling dezer kuiperijen en kabalen is bijzonder leerrijk; en, uit dit oogpunt, is het tamelijk onverschillig, of zij in de uitkomst ijdel, dan wel goed overlegd bleken te zijn. Het is nu voor ons voldoende te weten, dat toen deze lang vervlogen dagen nog niet verleden waren - een levend Heden voor de Christenheid - de gang der wereldgeschiedenis werd geregeld door deze samenzweerdere en intriganten en hunne ondergeschikten; en daarom ook is het voor ons van belang te weten, wat slag van lieden zij waren en hoe zij hunne rol speelden.

Ook moet men niet vergeten, dat de godsdienst de groote drijfveer van alle handelingen was, of althans ondersteld werd het te zijn. Om de oppermacht der roomsche kerk te handhaven of om, tot op zekere hoogte althans, gewetensvrijheid te verwerven door de vestiging van eene kettersche kerkinrichting, hadden deze duizende menschen, van allerlei tong en natie, door de geheele Christenheid, elkander gedurende een vierde van een eeuw rusteloos vervolgd en vermoord.

Mayenne was niet misdeeld van persoonlijken moed, wanneer hij zich eenmaal in het veld bevond; maar men zeide van hem, dat hij meer tijd aan tafel doorbracht, dan de Bearnees in zijn bed; en dat hij, door zijne zwaarlijvigheid, twaalf man noodig had om hem weder in den zadel te helpen, wanneer hij van zijn paard was gevallen. Maar zoo hij traag was in het vechten, hij was des te handiger in het intrigeeren. Zijn bijzonder leven was met allerlei ondeugden besmet; en hij bezat noch genie, noch uitnemende talenten genoeg, om zijne onmatigheid, zijne losbandigheid en zijn schaamteloos levenswandel te doen vergeten. Bij meer dan eene gewichtige gelegenheid werd zijne werkzaamheid als legerhoofd verlamd en werd zelfs zijn leven in gevaar gebracht, door vuile ziekten. Men vond zelfs in die gansch niet kiesche eeuw, dat zijne hebzucht en roofgierigheid de grenzen der betamelijkheid overschreden. Hij ontving belooningen en aalmoezen met beide handen, van hen, die hem verachtten en wantrouwden, maar die hem niet uit zijne voordeelige stelling konden verjagen.

Hij begeerde den troon van Frankrijk voor zich zelven. Als zoon van François de Guise, als broeder van den grooten Balafré, meende hij recht te hebben op de hulde en onderwerping der

vischvrouwen en slaggers uit de halles. Daar er in dien tijd in Frankrijk, in staatkundigen zin althans, eigenlijk geen volk bestond, kon er gemakkelijk eene innige verbintenis worden aangeknoopt tusschen een hooggeboren intrigant en het uitschot der bevolking: iets, wat alleen mogelijk is in eene maatschappij met scherpe afscheidingen, diepe kloven en sterk sprekende contrasten, 's Hertogs krachtig optreden tegen de zestien tyrannen van Parijs, ter zake van den moord op den president Brisson, had even wel zijn invloed bij de zoogenaamde democratie aanmerkelijk doen dalen; maar dit was geschied, toen hij reeds zijne blikken begon te wenden naar de zijde van den protestantschen adel, op het oogenblik dat de 'derde partij' der Politiques in zijn hart reeds de plaats begon in te nemen van Madame Ligue. Intusschen, zoo lang er nog eenige kans bestond, was het zijn vast besluit voor zijn eigen voordeel te werken. Zijne positie van luitenant-generaal verschaftte hem eene ongeëvenaard gunstige gelegenheid om met beide partijen te heulen en om - indien zijne eigene uitzichten op de kroon werden verijdeld - toch voor zich zelven den hoogsten prijs te bedingen bij die zonderlinge veiling, waarbij zoowel Filips als de Bearnees al hunne krachten zonden inspannen om het hoogste bod te doen.

Op ééne zaak vooral had hij zijn hart gezet: de zoon van zijn broeder zou althans den schitterenden prijs niet winnen; al wat in zijn vermogen was zou hij doen, om dat te beletten. De jonge hertog de Guise, die, sedert den beruchten moord op zijn vader en zijn oom, in het kasteel van Tours was gevangen gehouden, had, door eene niet onaardig uitgedachte list, weten te ontsnappen. Men had hem vergund, op de gangen en galerijen in den omtrek van zijne vertrekken rond te wandelen en zich te vermaken; en van die vergunning had hij gebruik gemaakt, onder anderen door, bij wijze van uitspanning en lichaamsbeweging, met de soldaten der wacht op de trappen naloopertje te spelen. Op zekeren dag stoof hij weder de trappen op, met eene vlugheid, die de bewondering zijner speelmakkers opwekte, sloop zijne kamer binnen en sloot en grendelde de deuren; en toen de soldaten, na een geruimen tijd vergeefs op zijne terugkomst en de hervatting van het spel gewacht te hebben, eindelijk zijne kamer openbraken, zagen zij dat de vogel uit het venster ontvlogen was. Touwladders, gediensstige helpers en snelvoetige postpaarden deden het overige; en het duurde niet lang of de jonge hertog had het kamp van zijn welbeminden oom bereikt, tot grooten spijt van dien voortreffelijken bloedverwant⁽¹⁾. Filips gaf aan Farnese telkens tegenstrijdige instructiën: nu

(1) DE THOU, XI.

eens werd hem gelast, den naijver tusschen oom en neef aan te wakkeren; dan weder moest hij trachten hen beiden eensgezind te doen samenwerken voor het algemeen welzijn - welk algemeen welzijn natuurlijk hierin bestond, dat de Koning van Spanje de heerschappij over Frankrijk verwierf.

Maar, zoo als wij reeds zeiden, het was voor Mayenne niet best mogelijk, om eendrachtig met zijn neef samen te werken. De hertog van Guise kon de infante huwen en langs dien weg Koning van Frankrijk worden, bij de gratie Gods en van Filips. Voor zijn oom was dit onmogelijk: de hertogin van Mayenne stond, als een onoverkomelijke hinderpaal, zulk eene oplossing der quaestie in den weg. Maar het was zeker, dat de hertog, als het zoo ver komen moest, het uiterste zou beproeven en iederen maatregel aangrijpen, om de verwezenlijking van dit huwelijksplan te beletten. Intusschen ging hij stil zijn eigen weg, arbeidde zeer vriendschappelijk en eensgezind met Filips, Parma en den jongen hertog en stak het geld op, dat hij in overvloed van den spaanschen Koning ontving, wiens oude soldaten in Nederland door gebrek tot mouterij werden gedreven.

Filips veranderde voortdurend van meening en zweefde tusschen verschillende plannen. Hij beschouwde Frankrijk als het rechtmatig eigendom van zijn geslacht: daaromtrent kon geen twijfel bestaan. Hij wenschte de kroon op zijn eigen hoofd te plaatsen, tenzij dat zich hiertegen onoverkomelijke bezwaren mochten opdoen. In dat geval maakte hij aanspraak op Frankrijk en al zijne inwoners, als het eigendom van zijne dochter. De salische wet was niets meer dan eene aardigheid, een proefje van dwaze schoolgeleerdheid, eene ongerijmdheid. Wanneer Clara Isabella, als dochter van Elisabeth van Frankrijk, als kleindochter van Hendrik II, geen onbetwistbaar eigendomsrecht op Frankrijk kon doen gelden - geene Koningin-eigenaresse was, zoo als de spaansche rechtsdoctoren zeiden - dan bestond er ook, naar hij meende, geenerlei erfrecht op kasteel, hoeve of hut; dan was er geen eigendom hoegenaamd in de wereld. Wanneer de erfgename der Valois dat koninkrijk niet als haar bijzonder eigendom in bezit mocht nemen, welke zekerheid bestond er dan voor het rustig bezit van eenig publiek of particulier goed?

Voor Koningen en hunne raadslieden was deze redeneering logisch genoeg. Echter viel daar volgens bijzondere wetten veel tegen in te brengen. Dat een groot land, met al zijne levende have - menschen en vee - het eigendom van een bepaald persoon kon zijn, daaraan twijfelde niemand; maar het was niet altijd even duidelijk, wie die persoon was. Deze onzekerheid verschaftte aan rechtsgeleerden handen vol werk en niet onaardige inkomsten. Met een schat van deftige geleerdheid, betreffende bewijzen van afkomst, verlies van erfrechten,

ontzetting van aanspraken, genealogische verwickelingen van allerlei aard, konden diplomaten, staatslieden en andere wijzen zich bezig houden. Maar zoo iemand nu met de bewering voor den dag ware gekomen, dat ook de levende have bij de zaak betrokken was, dat schapen, runderen of menschen mede een stem behoorden te hebben bij de keuze hunner herders of slachters - hij zou slechts algemeene bespotting hebben ingeoogst.

Filips - ootmoedig tevreden, zoo als hij altijd zeide, wanneer slechts de zuiverheid der roomsche leer en de oppermacht der roomsche kerk over de geheele wereld gehandhaafd bleef - hield zich alsof het hem tamelijk onverschillig was, of hij zelf de kroon van Saint-Louis en van Hugo Capet op zijne eigene grijze haren zou zetten, dan wel of hij door tusschenkomst van zijne dochter en haar gemaal over Frankrijk zou regeeren. Gelukkig de man, die de hand van Filips' dochter verwerven mocht.

De Koning was nog onzeker aan wien hij die hand, waarin zulke groote schatten besloten waren, wegschenken zou. In de eerste plaats onderstelde men - en de onderstelling scheen niet te buitensporig om zelfs bij sommige aanzienlijke en hooggeplaatste mannen geloof te vinden - dat hij van plan was zelf zijne dochter te huwen. De Paus zou, naar men vertrouwde, voor dit geval eene bijzondere dispensatie verleenen: anders zou zulk een huwelijk tusschen partijen, te na verwant om in gewone omstandigheden met elkander te trouwen, aan de rechtzinnigen aanstoot kunnen geven. Zijne nicht en derde vrouw was dood, zoodat er van dien kant geen bezwaar bestond om, wanneer de belangen van zijne dynastie, zijn geslacht en bovenal van de kerk hem, na rijp beraad, daartoe deden besluiten, bij zijn vierde huwelijk nog een stap verder te gaan binnen de verboden graden van bloedverwantschap. Onderstaand schrijven van den engelschen gezant in Frankrijk, welke waarde ook overigens aan dit stuk te hechten valt, bewijst althans tot welke schanddadende vijanden van Filips dien monarch in gemoede in staat achtten. - 'Maar God is een rechtvaardig God', schreef sir Edward Stafford; 'en zoo, boven al hetgeen reeds gebeurd is, ook dit waar is, wat *de Koning (videlicet Hendrik IV) mij gisteren verzekerde waar te zijn*, en wat hem zoowel door zijn gezant te Venetië als door den Heer de Luxembourg uit Rome geschreven werd, namelijk, dat graaf Olivarez er bij den Paus (Sixtus V), kort voor diens dood, sterk op aangedrongen had, dat deze zijn meester vergunning zou verleenen om zijne eigene dochter te huwen - dan zal God dit voorzeker niet lang ongestraft laten'⁽¹⁾.

(1) Stafford aan Burghley, 14 October 1590. (*State Paper Office MS.*)

Dit afschuwelijk verhaal vond ingang en geloof, niet alleen bij de menigte, maar ook bij Hendrik den Groote van Frankrijk en bij hoog aanzienlijke edelen en gezanten; terwijl ook de engelsche ambassadeur het althans voor mogelijk hield. Het was duidelijk, dat door zulk eene huishoudelijke schikking de tegenstrijdige aanspraken van vader en dochter op het bezit van Frankrijk op de gemakkelijkste en vernuftigste wijze zouden worden vereffend; en dat de kinderen, uit een zoo voegzaam en wel passend huwelijk gesproten, krachtens onbetwistbaar erfrecht zouden regeeren over Frankrijk en Spanje en al de overige landen der wereldmonarchie. Mocht de Koning evenwel in 't eind van dit huwelijksplan afzien, of mocht Innocentius of Clemens zich op dit punt even onhandelbaar betoonen als Sixtus - dan zou er eene keus gedaan moeten worden tusschen de verschillende candidaten voor de hand der infante.

Volgens Mayenne was de hertog van Guise de aangewezen man; maar het is meer dan waarschijnlijk dat Filips, voor het geval dat zijn geliefkoosd ontwerp niet kon doorgaan, reeds bij zich zelven besloten had - voor zoover hij ooit omtrent eenige zaak een bepaald besluit nam - om zijn neef, aartshertog Ernst, broeder van Keizer Rudolf, tot zijn schoonzoon te kiezen. Doch het was niet noodig, reeds dadelijk eene keuze doen. Er waren aartshertogen in overvloed, allen zeer geschikte en aanbevelenswaardige candidaten; en het was niet waarschijnlijk, dat een hunner de hand der infante zou weigeren, met Frankrijk tot bruidschat. Inmiddels was daar een leeuw op den weg, in de gedaante van Hendrik van Navarre.

Zij, die den invloed van den enkelen mensch op de lotgevallen der menschheid ontkennen, mochten wel eens overwegen, wat er mogelijk gebeurd zou zijn indien de dolk van Jacques Clément, in den zomer van 1589, Hendrik IV in plaats van Hendrik III had getroffen; en ook bedenken, welken anderen loop de geschiedenis zou hebben genomen, wanneer de Bearnees, tegen alle verwachting in, getoond had eene vaste godsdienstige overtuiging te bezitten. Het geweten, zoo als het zich van tijd tot tijd op onze planeet heeft geopenbaard, is eene onberekenbare macht, die zeer dikwijls alle menschelijke overleggingen en staatkundige ontwerpen te sterk is gebleken; maar voor zoo veel de ondermaansche zaken betreft zijn, ongelukkig genoeg, de voorbeelden niet zeldzaam, dat het gemis juist van dien machtigen factor sommige menschen bij uitnemendheid voorspoedig heeft doen zijn in hun leven en bedrijf. Onverwelkelijke eere en eeuwige dank aan de edelen en voortreffelijken, de waarachtige leiders en hoofden der menschheid, die aardse macht en voorspoed, jazels hun leven, hebben ten offer gebracht voor hunne godsdienstige of zedelijke overtuiging - ook al mocht de grond, waarop

die overtuiging rustte, in de schatting van sommigen onvast of onwaar zijn. Schande over de onedele tong, die laster of spot zou uitspreken tegen den martelaar of tegen den oprecht geloovigen bekeerling, tot welke afdeeling ook der Christelijke kerk. Maar ook, wat is er zielsverheffends of opwekkends in eene bekeering - hetzij dan van vorsten of van boeren - waarbij niet alleen noch het leven noch het goed gevaar loopt, maar waarbij de veiligheid van het eerste en de vermeerdering van het laatste blijkbaar hoofdzaak is?

Voorzeker, de Bearnees was de meest argelooze van alle menschenkinderen. Het was juist deze argeloosheid en eenvoudigheid van hart, deze afwezigheid van alle dweeperij, dit gebrek aan overtuiging en die vatbaarheid voor overtuiging, die hem zoo gevaarlijk maakte en Filips zoo veel ongerustheid baarde. De Roomsche kerk mocht door de weder-bekeering van den wettigen erfgenaam van Frankrijk al of niet in kracht winnen - zeker was het, dat de aanspraken van Filips en van de infante op het bezit van dat land daardoor aanmerkelijk in kracht zouden verliezen. Terwijl de Spaansche Koning zich bewust was, in al zijne handelingen door een enkele beweegreden, de handhaving van de opperhoogheid der Roomsche kerk, te worden geleid, wist hij zeer goed, dat de prins van Béarn niet zoo ondubbelhartig en niet zoo nauwgezet van geweten was als hij zelf. De prins van Béarn - een ketter, uit kettters geboren, het uitnemend hoofd van kettters - werd volkomen in staat geacht, om zich der orthodoxie in de armen te werpen, zoodra de Paus met zijne bekeering genoegen zou willen nemen. Tegen deze mogelijkheid verzette zich Filips met alle macht.

Sedert Sixtus V, die een zwak voor Hendrik had, waren onderscheidene Pausen elkander opgevolgd, Urbanus VII, zijn rechtstreeksche opvolger, had maar dertien dagen geregeerd. Gregorius XIV (Sfondrato) was op den 15den October 1591 gestorven, tien maanden na zijne verkiezing. Fachinetti had, onder den naam van Innocentius IX, slechts twee maanden geregeerd: van 29 October tot 29 December 1591. Hij stierf aan 'spaansch vergif', zeide de gezant Umton, even kalm alsof er sprake was van jicht, typhus of eenige andere gewone ziekte. Clemens VIII (Aldobrandini) werd op den 31sten Januari 1592 tot Paus verkozen. Hij was geen vriend van Hendrik en doodelijk bang voor Filips: het moet trouwens erkend worden, dat de spaansche gezant te Rome maar al te zeer gewoon was, Zijne Heiligheid uit de hoogte te behandelen. Indien hij het zou durven wagen de absolutie te verleenen, waarnaar de Bearnees in het geheim streefde, dan, zoo gaf de gezant te verstaan, zou Filips zich op alle mogelijke wijzen op den heiligen Vader wreken. Hij zou den invoer uit Napels en Sicilië verbieden en hem en al zijne onderdanen van gebrek

doen omkomen; hij zou al zijne familieplannen in duigen doen vallen; hij zou hem verloochenen; hij zou hem afzetten; hij zou, in één woord, alles doen wat een despoot doen kon - indien de opperherder dit afgedwaalde schaap, dit zeer onreine schaap, weder zou durven opnemen in de kudde der geloovigen.

Wat Hendrik zelf betreft: zijn spel - want in zijne oogen was het niets meer dan een spel - werd hem van dag tot dag duidelijker. Voor de ketters was hij onmisbaar. Noch Engeland, noch Holland, noch het protestantsche Duitschland kon hem verloochenen, zelfs al verloochende hij de 'religie.' Evenmin konden de fransche Hugenooten bestaan, zonder de bescherming die hij, hoewel Katholiek, hun toch kon blijven schenken, wanneer hij eenmaal door de Katholieken als Koning was erkend.

Erfelijk vorst, krachtens de wet en de geschiedenis van Frankrijk, ontbonden van zijne ketterij door de macht, die alleen binden en ontbinden kon, gereinigd als met hysop en witter dan sneeuw gewasschen, zou het hem al erg moeten tegenloopen, indien Filips en Farnèse en Mayenne, met al de piekeniers en ruiters die zij in het veld mochten brengen, hem nog voor langen tijd den weg naar den troon zijner voorvaderen konden versperren. Niets evenaarde de naïeveteit, waarmede hij telkens om onderrichting vroeg, zoodra de geschikte tijd daarvoor zou gekomen zijn; even alsof hij, in plaats van een voormalig belijder zoowel der katholieke als der calvinistische leer en beurtelings van beiden afvallig geworden, een onschuldige Peruaan of Hindoe ware geweest, tot wien voor het eerst van zijn leven de uitnoodiging kwam, naar preeken te luisteren en eene onbekende leer te onderzoeken.

Toch had Filips goede redenen, om een gunstigen uitslag van zijne staatkundige en militaire maatregelen te hopen. Hij twijfelde er niet aan, dat Frankrijk aan hem of aan zijne dochter behoorde; en evenmin, dat de machtigste partij in het rijk zijne aanspraken zou ondersteunen, mits hij met onbekrompen hand voor die ondersteuning wilde betalen; voorts rekende hij er op, dat, indien het al tot het ergste mocht komen, het nog altijd in zijne macht zou staan om het rijk te verdeelen en het aandeel van den leeuw voor zich zelven te behouden, terwijl hij sommige gewesten aan de uitstekendsten onder zijne bondgenooten zou overlaten.

De zestien tyrannen van Parijs hadden, zoo als wij gezien hebben, hem de kroon reeds opgedrongen, onder voorwaarde dat hij in Frankrijk de inquisitie, de decreten van het Concilie van Trente en andere nuttige instellingen zou invoeren en bovendien zijne aanhangers van verschillenden stand begiftigen met een behoorlijk aantal goede winstgevende betrekkingen.

Zoowel in zijn eigen naam als in dien van alle katholieken in Frankrijk, eischte de hertog van Mayenne van hem het onder-

houd van twee legers, te zamen veertigduizend man sterk, waarvan het eene door den hertog zelven en het andere door Alexander Farnèse zou worden aangevoerd, en die beiden door Filips zouden worden betaald. Aan deze eischen werd, zoo als wij gezien hebben, zoo veel mogelijk voldaan; maar niet dan ten koste van buitensporige offers uit 's Konings schatkist; en het was niet meer dan natuurlijk, dat hij bij Mayenne op even goede trouw aan zijn woord rekende.

In denzelfden brief, waarin deze vraag werd gedaan, werd Filips tevens uitgenoodigd zich zelven tot Koning van Frankrijk te verklaren. Men verzekerde hem, dat dit geschieden kon 'door met onbekrompen hand markgraafschappen, baronieën en pairswaardigheden weg te schenken, ten einde de begeerlijkheid en eerezucht van vele lieden te bevredigen, zonder tegelijkertijd het groote lichaam te vernietigen, waarvan al deze leden afhingen. Pepijn en Karel de Groote,' zeiden de briefschrijvers, 'die vreemdelingen en Saksers van geboorte waren, deden hetzelfde, om zich in het bezit te stellen van een koninkrijk, waarop zij geen ander recht hadden, dan hetgeen zij aldus door hun beleid en kracht verkregen; en na hen heeft Hugo Capet, die in kracht en gezag ver beneden hen stond, door het volgen van hun voorbeeld hetzelfde geluk voor zich zelven en zijne afstammelingen verworven, welk geluk nog immer stand houdt.

'Wanneer het gezag van den heiligen Stoel te gelijker tijd dit plan zou willen ondersteunen,' vervolgden Mayenne en zijne vrienden, 'dan zou dit eene zeer belangrijke hulp zijn. Maar dewijl het gevaarlijk is, die hulp in te roepen alvorens de slag geslagen is, zal het beter zijn te trachten haar na de uitvoering te verkrijgen⁽¹⁾.'

Dat deze heilzame raadgevingen niet zoo geheel uit het brein van Mayenne waren voortgesproken, of eensklaps, zonder voorbereiding, te berde werden gebracht, blijkt uit de geheime instructiën van Filips aan zijne gezanten, don Bernardino de Mendoza, Johan Baptiste de Tassis en den kommandeur Moreo, welken laatste hij spoedig na den dood van Hendrik III naar Parijs had gezonden, om met den kardinaal Gaetano in overleg te treden.

Het spreekt van zelf dat zij in last hadden, om alles te doen wat in hun vermogen was, ten einde de verkiezing te beletten van den prins van Béarn, 'een verstokten en hardnekkigen ketter, die de ketterij met de moedermelk had ingezogen.' De legaat werd vooraf gewaarschuwd, dat, 'indien de Bearnees

(1) Archieven van Simancas (Parijs) A. 57 133, MS.

den schijn zou aannemen van zich te willen bekeeren, dit slechts eene krachteloze en gemaakte vertooning zou zijn⁽¹⁾.’

Wanneer men hun vroeg, wien Filips wel tot Koning begeerde - een in de gegeven omstandigheden zeer natuurlijke vraag - dan moesten zij antwoorden, dat zijn hoogste wensch was, den katholieken godsdienst in het koninkrijk te bevestigen, en dat alles, wat daartoe het dienstigst was, ook hem het aangenaamste zou zijn. ‘Daar het echter wenschelijk is voor de behandeling der zaken, dat gij van alles onderricht zijt,’ zeide Zijne Majesteit, ‘zoo is het goed dat gij weet, dat ik op twee verschillende gronden recht heb op alles wat daar ginds is. In de eerste plaats, omdat de kroon van Frankrijk mij ontfongen is, daar mijne voorouders onrechtvaardig zijn buitengesloten door vreemde overweldiging; en ten andere, omdat ik aanspraak maak op diezelfde kroon, als eerste mannelijk oir van het huis van Valois.’

Deze aanspraken waren voorwaar omvangrijk genoeg; en het is wel duidelijk, dat de Koning een zeer levendig belang moest stellen in de vestiging van den katholieken godsdienst, daar toch alleen deze belangstelling er hem toe brengen kon om zulke wonderlijke verdichtsels te verzinnen of althans voor waar aan te nemen.

Maar zijne eigene rechten waren nog niet alles. Zijne dochter had ook rechten van zich zelve, waartegen, naar zijne meening, moeilijk iets te zeggen viel. ‘Boven en behalve dit alles,’ zeide Filips, ‘heeft mijne oudste dochter, de infante, twee andere rechten: vooreerst op al de landen, die als weduwengoed, bij aanhuwelijking en door vrouwen, aan de kroon zijn gekomen, en die nu in rechte lijn op haar zijn vervallen; en ten andere op die kroon zelve, die rechtstreeks aan de genoemde infante toekomt, daar de salische wet niets meer is dan een verzinsel.’

Hieruit zou dus volgen, dat Filips de wettige vertegenwoordiger was, niet slechts van de oude fransche Koningshuizen - of hier aan de Merowingen, de Karlovingen, of welk ander geslacht ook, moet gedacht worden, blijkt niet - maar ook van de overweldigers, door wier verheffing deze vroegere dynastiën waren ondergegaan: daar hij de oudste mannelijke erfgenaam was van het uitgestorven huis van Valois; terwijl zijne dochter, zoo mogelijk met nog volkomener recht dan hij zelf, op de heerschappij over en het bezit van Frankrijk aanspraak kon maken.

Intusschen, in zijne grootmoedige begeerte om den vrede der wereld en de belangen der kerk te bevorderen, was hij, als het

(1) Instruccion que se dió à D.B. de Mendoza, J.B. de Tassis, vel Com. Moreo, aano 1589. (Archieven van Simancas MS.)

daartoe komen moest, bereid om van zijne eigene persoonlijke rechten - wanneer het blijken zou, dat die bij geene mogelijkheid konden worden volgehouden - afstand te doen, ten behoeve van zijne dochter en van den echtgenoot, dien hij voor haar kiezen zou. ‘Daaruit zal men zien,’ zeide de zich zelven opofferende man, ‘dat ik, in het belang der algemeene rust, mij van mijn persoonlijk eigendom weet te ontdoen.’

Later, toen de hertog van Feria naar Parijs zou vertrekken om de quaestie der troonsopvolging te regelen, zette de Koning, in de geheime instructiën voor den hertog, nog eens de geheele zaak uiteen en hij sprak dezelfde gedachten en voornemens uit. Dat de prins van Béarn ooit den troon zijner voorvaderen zou kunnen beklimmen, was een denkbeeld, dat alle weldenkende en goedgezinde lieden met verachting van zich moesten werpen. ‘De leden van het huis van Bourbon,’ zeide hij, ‘beweren dat hun, als prinsen van den bloede, de kroon toekomt en op dien grond rust de aanspraak van den prins van Béarn; maar ook wanneer andere zeer voldoende redenen ontbraken om deze aanspraken te niet te doen - die evenwel niet ontbreken - zou het genoeg zijn dat hij een weder-afgefallen ketter is, als zoodanig door den apostolischen Stoel geoordeeld en van alle rechten vervallen verklaard, zoowel als de andere leden van zijn huis, die allen, om niet meer te zeggen, aanmoedigers zijn der ketterij; zoodat niet een van hen ooit Koning van Frankrijk kan worden, waar in vroeger tijd zulke godsdienstige vorsten zijn geweest, die met recht den naam van Allerchristelijkste Koningen hebben verworven; en zoo is er ook geene mogelijkheid om hem of iemand van zijn huis te vergunnen naar den troon te dingen, of zelfs over deze zaak in de Staten te handelen. Integendeel moest dit punt geheel ter zijde gezet worden, als schadelijk voor het koninkrijk en onwaardig om ook maar besproken te worden onder lieden, zoo katholiek als zij, die in deze vergadering zullen bijeen komen’⁽¹⁾.

Nadat de aanspraken van den man, dien zijne aanhangers reeds als Hendrik de Vierde van Frankrijk begroetten, aldus waren ter zijde gezet, trad Filips nog eens, met zijne gewone nauwkeurigheid, in een overzicht der verschillende plannen, die hij ontworpen had voor de rust en goede regeering van dat koninkrijk en van de andere provinciën zijner wereldmonarchie. Daarbij moet men nooit vergeten, dat wat hij zeide door zijne tijdgenooten schier als orakeltaal werd beschouwd. Wat hij deed of last gaf te doen, gold al eene daad of lastgeving van een meer dan menschelijk wezen. Naarmate de tijdstroom voortspoedt, laat

(1) Instruccion general para el Dugue de Feria, Madrid 2 Enero 1592 A. 57⁵¹. MS.

hij de herinnering aan menige verongelukte vermaardheid achter, om in het zonlicht van later eeuwen te verbleeken. Het is soms even nuttig te vernemen, wat, in spijt van al hunne pogingen, door de grooten der aarde *niet* werd gedaan, als hunne algemeen bekende daden te overwegen. Het verleden was eens het heden en ook eens de toekomst, stralende in vroolijk morgenrood of zwanger van stormen; de geschiedenis toch is een samenhangend geheel, waarvan wij slechts de brokstukken kunnen overzien.

Hij, die in de dagen welke ons nu bezig houden als de grootste en wijste onder de menschenkinderen werd geacht - hij, bij wiens dreigen de menschen sidderden, tot wiens veel omvattende en duistere ontwerpen de volken met bleeke ontzetting opzagen - hij heeft eene getuigenis omtrent zijn innerlijk leven en zijn achtergelaten. Laat ons zien, of hij inderdaad zoo machtig was, als zijne medestervelingen geloofden, dan wel of zijne grootheid niets meer was dan hunne eigene kleinheid; en of die grootheid opgetrokken was op den wel nooit falenden, maar toch onwezenlijken grondslag van menschelijke verlaging en ontaarding. Laat ons zien, of de uitvoering beantwoordde aan de zoo grootsch op touw gezette samenzwering en reusachtige intrige; of de prijs van geld en bloed - en zeker hebben weinig menschen beiden in zoo ruime mate verkwest, als Filips de Voorzichtige gedurende zijne lange regeering - te hoog of te laag was voor den geleverden arbeid.

Zouden de latere geslachten niet dan na langdurig en onvermoeid onderzoek in half vergeten kronieken iets vernemen van een zekeren pretendent, die zich eens, tot vermaak zijner tijdgenooten, den titel aanmatigde van Hendrik de Vierde van Frankrijk; of wel, zou het wereldrijk, waarvoor zoo vele legers in het veld werden gebracht, zoo vele dukaten verspild, zoo vele onwaarheden verteld, in het eind blijken een ijdele hersenschim te zijn? De tijd zou het leeren. Inmiddels schudden de wijzen van den dag, die, als de wijzen in iedere eeuw, in de toekomst als in een open boekrol wilden lezen, hunne hoofden en beklagden zij de dwaasheid en veroordeelden zij de goddeloosheid van Hendrik van Béarn, die maar altijd volhield met zijne wreede, bloedige, hopelooze pogingen, om een reddeloos verbeurd en onmogelijk gezag over een door burgerkrijg verscheurd land te verwerven.

Iets kalmers en verstandigers, dan de taal van den grooten strijder voor de inquisitie, was er bijna niet uit te denken. 'En daar president Jeannin mij bericht,' zeide hij, 'dat de Katholieken het voornemen hebben mij tot Koning te verkiezen, hetwelk hun de zachtste en veiligste weg schijnt om den naijver te voorkomen, die tusschen de verschillende vorsten, welke naar de kroon dingen, zou kunnen ontstaan, zoo geef ik hun het

antwoord, waarvan een afschrift hiernevens gaat. Gij zult daaruit zien dat ik - hoewel mij niet onttrekkende aan hetgeen de wil van onzen Heer kan zijn, wanneer er geen ander middel mocht wezen om Hem te dienen - toch boven alles voor mijne dochter begeer wat haar toekomt, daar aan haar het koninkrijk behoort. Ik verlang niets anders, noch iets voor mij zelven, noch voor iemand anders, dan alleen dit voor haar, als een middel om te verkrijgen waarop zij recht heeft⁽¹⁾.’

Hij had voornamelijk zorg gedragen om het recht van zijne dochter op Bretagne geldig te maken, terwijl de hertogin van Mercoeur, op geheimen last van haar echtgenoot, een zekeren geestelijke naar Spanje had gezonden, om de souvereiniteit over dit gewest aan de infante op te dragen. Filips beval, dat deze onderhandeling met den hertog en de hertogin ten stiptste geheim zou worden gehouden, en beloofde aan den hertog, tot loon voor de aangeboden hulp in het verdeelen en verscheuren van zijn vaderland, het stadhouderschap over de provincie voor hem zelven en voor zijne erfgenamen⁽²⁾.

Want des Konings besluit stond vast, om - wanneer zijne pogingen ter verkrijging van de kroon voor zich zelven of voor zijne dochter schipbreuk mochten lijden - Frankrijk te verdeelen, met medewerking van die voortreffelijke Franschen, die hem nu zoo ijverig hielpen om zijne plannen te verwezenlijken.

‘En in de derde plaats,’ zeide hij, in zijne geheime instructiën voor Feria, ‘wanneer, van wege aller zonden, in het geheel geene verkiezing tot stand mocht komen, en wanneer dus het koninkrijk (Frankrijk) zou moeten worden ontbonden en in verschillende handen zou overgaan: in dit geval moeten wij den hertog van Mayenne voorstellen, hem behulpzaam te zijn in het verkrijgen van Normandië voor zich zelven; en wat het overige van het koninkrijk aangaat, zoo zal ik daarvan nemen wat mij goeddunkt - waarbij wij elkander goed helpen kunnen⁽³⁾’.

Maar ongelukkig was het voor deze bondgenooten moeilijk om elkander inderdaad en op afdoende wijze te helpen, daar zij elkander uit den grond van hun hart haatten en - trouwens met volle recht - in niets hoegenaamd vertrouwden.

Moreo, Ibarra, Feria, Parma, zij allen verzekerden hun meester, dat Mayenne gretig met beide handen spaansch geld aannam, zooveel hij krijgen kon; maar met geen ander doel

(1) Instruccion general para el Duque de Feria.

(2) Instruccion secreta para Don Mendo de la Desma, 2 Maart 1591. (Archieven van Simancas A. 57¹⁴³ MS.)

(3) Instruccion secreta lo que vos Don Lorenzo Suarez de Figueroa. Duque de Feria, mi primo aveys de llevar entendido de mas que contiene la instruccion general que llevays. 2 Enero 1592. (Archieven van Simancas MS.)

dan om zich zelven Koning te maken. Feria schreef bovendien aan Filips, dat Mayenne 'liever de kroon aan den grooten Turk zou geven', dan te dulden, dat een prins uit het huis van Lotharingen de hand der infante, en daarmede den troon van Frankrijk, zou verwerven⁽¹⁾. Evenwel achtte Filips het noodig om den hertog voorloopig te blijven gebruiken. Beiden putten zich daarom uit in de hartelijkste betuigingen van wederzijdsch vertrouwen.

Wij hebben ook gezien hoe onbepaald de Koning op het genie en de toewijding van Alexander Farnèse bouwde, voor de uitvoering zijner groote plannen; en zeker had geen monarch ooit een getrouwer, gewetenloozere en bekwamer dienaar. Telkens bedenkingen opperende, tegenstrevende en raad gevende, maar toch altijd gehoorzamende - nooit door gewetensbezwaren weerhouden, maar zich in zijn geweten tot niets anders verplicht achtende dan om zijns meesters bevelen uit te voeren, hoe kleingeestig of snood die ook mochten zijn - was hij met dat al voor Filips een voorwerp van onophoudelijk wantrouwen en gevoelde hij zelf dat hij rusteloos, ofschoon dan ook in het geheim, werd bespied.

Kommandeur Moreo liet niet af, des hertogs karakter zwart te maken en aan al wat hij zeide of deed een verkeerde uitlegging te geven; en gretig genoeg leende de Koning het oor aan de onophoudelijke lasteringen van den spionneerenden ridder.

'Hij is oorzaak van al het kwaad waaronder wij lijden,' schreef Moreo. 'Toen hij Egmont naar Frankrijk zond, gaf hij hem geen voetvolk mede, hoewel Egmont daar dringend om bad, even als de legaat, don Bernardino en Tassis. Had hij dit gedaan, dan is er geen twijfel aan of de zaak van het catholicisme in Frankrijk zou gered zijn geworden en Uwe Majesteit zou nu over dat koninkrijk de heerschappij uitoefenen, die gij verlangt. Dit is het eenstemmig gevoelen van vrienden en vijanden. Ik ging tot den hertog van Parma en was zoo vrij hem te zeggen dat de schade, aan de Christenheid berokkend, door de geheele wereld aan hem zou worden geweten: daar Uwe Majesteit zich naar vermogen gekwetend had, door hem te gelasten zoo spoedig mogelijk de fransche katholieken te hulp te komen. Hierover werd hij zoo vertoornd, dat hij mij sedert nooit meer vriendelijk heeft aangezien. Ik twijfel er aan, of hij wel in het geheel naar Frankrijk gaan, of iemand derwaarts zenden zal; en hoewel de hertog van Mayenne iederen dag koeriers afzendt, met smeekingen en betuigingen, die zelfs rotsen zouden

(1) Feria aan Filips. - Archieven van Simancas (Parijs) B. 75, 26 tot 30, aangehaald bij CAPEFIGUE, VI. 259.

bewegen, zie ik nog geenerlei aanstalten maken voor den tocht.’

Op hetzelfde oogenblik dus, dat de hertog, zonder geld of hulpmiddelen, zich toerustte tot den inval in Frankrijk en hij zijne eigendommen verpandde, om brood te krijgen voor zijne van gebrek stervende oude soldaten, en die oude soldaten zelven ophing, omdat zij door honger tot muiterij werden gedreven - op datzelfde oogenblik werd hij bij den achterdochtigsten en onverzoenlijksten mensch, die ooit eene kroon droeg, als een verrader en een oproermaker afgeschilderd - en dat, terwijl hij zijne eigene verstandige en wel beraamde staatkunde verzaakte, om de dolle plannen van zijn meester te gaan uitvoeren.

‘Ik moet mij verstouten Uwe Majesteit te herinneren’, fluisterde de spion al verder, ‘dat er nog nimmer een italiaansch vorst was, die met zijne eigene bijzondere oogmerken nastreefde, en dat er maar weinig menschen in de wereld zijn die niet wenschen grooter te worden dan zij zijn. Deze man hier kon een meer afdoenden slag slaan, dan al de anderen te samen. Bedenk, dat er nergens een booswicht leeft, of hij verlangt naar den dood van Uwe Majesteit. Geloof mij; en laat mij het hoofd afslaan, indien bevonden wordt dat ik uit hartstocht zoo spreek, of uit eenige andere beweegreden dan uit zuiveren ijver voor Uwer Majesteits dienst’⁽¹⁾.

De lezer zal zich herinneren, hoe Alexander, bij eene vroegere gelegenheid, in den heftigsten toorn ontstak, toen hem in het geheim en zijdelings de voorslag werd gedaan om de souvereiniteit der Nederlanden voor zich zelven te bemachtigen; en hoe hij op het punt stond, met eigen hand den man te dooden, die deze verraderlijke voorstellen had durven overbrengen⁽²⁾.

Zulke plannen en denkbeelden zweefden als het ware voortdurend in de lucht; en zelfs de oprechtste en rechtvaardigste mensch kon niet buiten verdenking blijven bij een Koning, voor wien verdenking en achterdocht dagelijksche spijs was. En toch was er geen lager en valscher lastering te bedenken, dan Alexander te betichten van ontrouw jegens Filips. Wanneer hij zijn God even ijverig en oprecht had gediend, als hij zijn meester diende, misschien zou dan zijne verantwoording voor de hoogste rechtbank lichter zijn geweest.

En in denzelfden geest als aan den Koning in persoon, schreef de sluwe Moreo ook aan den voornaamsten staatssecretaris, Idiaquez, die dagelijks met Filips omging, en die daarom, even goed als de monarch zelf, tegen Parma moest worden ingenomen.

‘Laten wij zorg dragen in Vlaanderen meester te blijven’, zeide hij, ‘anders zullen wij allen leelijk bedrogen worden. Ik

(1) Moreo aan Filips, 22 Juni 1590. (Archieven van Simancas MS.)

(2) Zie Dl. III van dit werk, blz. 315 en 316.

zal u iets mededeelen van wat ik reeds aan Zijne Majesteit bekend maakte, maar niet alles, daar ik u verwijs naar Tassis, die, als oog- en oorgetuige van vele zaken, het in zijne macht heeft Zijne Majesteit de oogen te openen. Ik heb zeer wel gezien, dat de hertog op Zijne Majesteit verstoord is; en eenmaal zelfs verzekerde hij mij, dat het hem niet deerde, al ging de geheele wereld te gronde, mits Vlaanderen behouden bleef⁽¹⁾

‘Een andermaal zeide hij mij, dat het gerucht liep dat Zijne Majesteit hem door den hertog van Pastrana zou laten gevangen nemen; en, mij aanziende, voegde hij er bij: ‘Wij zullen zien, heer kommandeur: geen dreigementen, alsof het in de macht stond van eenig sterveling mij gevangen te nemen - hoeveel te minder dan in die van zulke lieden’⁽²⁾.

‘Doch dit is slechts een klein gedeelte van wat ik zou kunnen zeggen,’ vervolgde de nobele verklikker, ‘want ik vertrouw deze opgaven maar half. Wees evenwel verzekerd, dat niemand in Vlaanderen jegens dezen staat of jegens de katholieke zaak goed gezind is; en de aanhangers van den hertog van Parma vertellen overal ronduit, dat het niet met de belangen der italiaansche vorsten strookt, dat Zijne Majesteit een zoo groot monarch zou worden als hij tracht te zijn’⁽³⁾.

Dit is niet meer dan een staaltje van den gevaarlijken kost, die den Koning dag aan dag werd voortgezet, juist door hen aan wie Parma in het bijzonder zijn vertrouwen moest schenken. In het vervolg zal het blijken, welke uitwerking dit had, zoowel voor den Koning als voor den hertog. Moreo, Mendoza en Tassis werden den gouverneur-generaal toegevoegd, in naam als zijne raadslieden, maar inderdaad als politie-agenten.

‘Gij moet geregeld in overleg treden met Mendoza, Tassis en Moreo,’ beval Filips aan Parma⁽⁴⁾.

‘Gij moet den hertog van Parma helpen, met hem in briefwisseling treden en in ieder opzicht met hem samenwerken,’ schreef Filips aan Mendoza, Tassis en Moreo⁽⁵⁾. En zoo hielp het drietal den hertog, met de grootst mogelijke vriendschap en harmonie, en wisselde met hem de hartelijkste brieven.

Maar Moreo had wel reden om de opgaven maar half te vertrouwen; ja, hij had ze reeds te veel vertrouwd: want Farnèse was geheel op de hoogte van zijne intriges en beklaagde zich daar

(1) Moreo aan Don I. de Idiaquez, 30 Januari 1590. (Archieven van Simancas MS.)

(2) Moreo aan Don I. de Idiaquez, 30 Januari 1590. (Archieven van Simancas MS.)

(3) Ibid.

(4) Filips aan Parma, 30 Januari 1590. (Archieven van Simancas MS.)

(5) Instruccion que S.M. dio a J.B. Tassis, para Don B. de Mendoza y Comdador Moreo, 3 Mei 1590. (Archieven van Simancas MS.)

bitter over bij den Koning en bij Idiaquez. Met al de welsprekendheid der verontwaardiging, klaagde hij over de steeds herhaalde lasteringen, waaraan hij bloot stond. ‘Het is die goede Moreo, die de laatste leugens verzonnen heeft,’ zeide hij tot den staatssecretaris; ‘en het is wel een armzalige belooning voor mij, die, gedurende zoo vele jaren, in den dienst des Konings mijne familie, mijne ouders en kinderen heb veronachtzaamd en altijd mijn leven in de waagschaal gesteld - dat aan zulke lieden vrijheid wordt gelaten mij te belasteren en door het slijk te sleuren, in plaats van mij te helpen.’⁽¹⁾

Hij was op dat oogenblik, na bijna bovenmenselijke inspanning, juist geslaagd in zijne pogingen tot ontzet van Parijs. Hij was daarheen gegaan, zeide hij, tegen zijn zin, terwijl hij herhaaldelijk Zijne Majesteit had gewezen op het ontoereikende van zijne manschappen en geldmiddelen, voor zulk eene onderneming Zijn leger was half oproerig, verstoken van voedsel, zonder geschut of krijgsbehoeften; en nu werd hij nog belasterd, bespottelijk gemaakt, belogen in wat hem dierbaarder was dan het leven. Het zou een slecht loon voor zijne diensten zijn, riep hij uit, indien Zijne Majesteit naar deze lasteraars zou luisteren en hem geene gelegenheid zou geven, in persoon tegen zijne beschuldigers op te treden en zijn eerlijken naam te zuiveren. Moreo haatte hem, dit wist hij; en prins Doria verklaarde, dat de kommandeur eens te Genua op zulk een schandelijken toon over Farnèse gesproken had, dat hij op het punt stond hem een slag te geven; terwijl Moreo het naderhand zoo voorstelde, alsof hij mishandeld was geworden, omdat hij Farnèse had verdedigd tegen de lasteringen van Doria⁽²⁾.

En in nog sterker bewoordingen liet hij zich, in zijne brieven aan Filips, over Moreo uit. Het was aanvankelijk zijn voornemen geweest, diens lastertaal, waarvan hij volkomen kennis droeg, stilzwijgend voorbij te gaan, omdat het zijne gewoonte niet was de dooden te verontrusten - want Moreo was inmiddels plotseling gestorven en natuurlijk schreef het gerucht zijn dood toe aan vergif, dat hem door Farnèse toegediend zou zijn⁽³⁾ - maar hij had onlangs nit verschillende stukken ontdekt, hoe de kommandeur hem voortdurend en onophoudelijk bij den Koning zelven had belasterd. Hij verklaarde dit alles voor leugens en vroeg bewijzen. Moreo had ook getracht om den hertog van Mayenne tegen den Koning van Spanje en tegen hem zelven op te zetten, door te vertellen dat hij, Farnèse, in last had om Mayenne gevangen te nemen, met vele andere dergelijke leugens.

(1) Parma aan Idiaquez, 20 October 1590. (Archieven van Simancas MS.)

(2) Parma aan Filips 20 October 1590. (Archieven van Simancas MS.)

(3) COLOMA (III. 47).

‘Maar wat mij het meeste treft,’ zeide Alexander in billijken toorn, ‘is, te zien dat Uwe Majesteit aan deze leugens het oor leent, zonder het bewijs te vorderen, waarop mijne diensten mij aanspraak geven, en mij daarvan niet heeft onderricht, ziende dat mijn eer en goede naam daarbij betrokken waren. De menschen hebben meer waarde gehecht aan deze lasteringen, dan aan wat ik ten aanschouwe der geheele wereld heb verricht. Ik mag er mij over beklagen, dat ik, na al mijn arbeid en gevaar in Uwer Majesteits dienst, juist toen ik als met mijn leven in mijne hand en den dood voor oogen stond, aldus werd behandeld, in plaats van belooningen en eerbewijzen te ontvangen en in staat te worden gesteld om aan mijne kinderen na te laten, wat beter is dan alle schatten, die de koninklijke hand kan wegschenken: een onbesmetten en eerlijken naam.’

Hij verklaarde, dat zijn goede naam zoo zeer was bezwalkt geworden, dat hij voortaan liever in een vergeten hoek wilde leven, als een nederig dienaar des Konings, en een post verlaten, die hem bij allen zoo gehaat had gemaakt. Bovenal verzocht hij Zijne Majesteit, om deze geheele zaak te beschouwen ‘niet alleen als Koning, maar ook als edelman⁽¹⁾.’

Filips antwoordde op deze klachten en verwijten met de meeste welwillendheid; hij betuigde, een onbepaald vertrouwen in den hertog te stellen; hij verzekerde hem, dat de lasteringen van zijne gewaande vijanden niets op hem vermochten, en verklaarde eenvoudig dat hij zich volstrekt niet herinneren kon, ooit zulk een brief ontvangen te hebben, als waarover zijn neef zich beklaagde. ‘In ieder geval weet ik dien nu niet meer te vinden,’ zeide hij, ‘zoodat gij ziet hoeveel gewicht ik er aan hechte⁽²⁾.’

Daar de Koning gewoonlijk iedere week zulke brieven ontving, niet alleen van den nu overleden kommandeur, maar ook van Ibarra en anderen, schijnt zijn geheugen, om niet meer te zeggen, toen bijzonder zwak te zijn geweest. Maar het zou weldra blijken, dat hij de brieven wel degelijk bij zich gehouden had en ze niet vergeefs had gelezen en bestudeerd. Doch van hem openhartigheid en oprechtheid te verwachten, zelfs in zijne vertrouwelijkste mededeelingen aan zijne vertrouwdste dienaars, was met looden vinnen te willen zwemmen.

Nu wij de persoonlijke verhouding kennen, waarin de samenzweerders werkelijk tot elkander stonden, is het dubbel leerzaam, te zien hoe zij elkaar behandelden bij den grooten wedstrijd om het bezit van den eersten troon der Christenheid. De krijgstochten en militaire ondernemingen zijn in de voorgaande hoofd-

(1) Parma aan Filips, 20 October 1590. (Archieven van Simancas MS.)

(2) Filips aan Parma, 5 December 1590. (Ibid).

stukken uitvoerig genoeg verhaald; maar om de geheime drijfveeren en de eigenlijke beteekenis der gebeurtenissen goed te begrijpen, moeten wij nu en dan achter de schermen zien. Zij, die hun vertrouwen in constitutioneele regeeringen en de openbare behandeling der publieke zaak wenschen te bevestigen, moeten van nabij de uitwerking bestudeeren van het stelsel eener in het geheim werkende, onverantwoordelijke, willekeurige regeering: want iedere regeering moet, even als ieder mensch, toch in het eind beoordeeld worden naar die zedelijke wetten, waaraan geen sterveling zich onttrekken kan.

Gedurende zijn eersten franschen veldtocht, waarin Farnèse Parijs uit de handen van Hendrik had gered en had gedaan wat hij kon om die stad tot de aanstaande metropolis van het rijk van zijn meester te verheffen, had hij, volgens zijn plicht, zoo nauwkeurig mogelijk verslag gegeven van den waren staat van zaken in Frankrijk. In zijne handelingen schikte hij zich naar den wil zijns Konings; maar nooit onthield hij dien Koning de voorlichting van zijn helder verstand en scherpzinnige waarneming, al werd dan ook van zijn raad weinig gebruik gemaakt.

Aanvankelijk verklaarde hij zich zeer wel tevreden over den man, met wien hij in de eerste plaats te doen had. ‘De hertog van Mayenne,’ zoo schreef hij aan Filips, ‘blijft steeds verlangen, dat Uwe Majesteit Koning van Frankrijk worden zal, en wil van geen anderen candidaat hooren, hetgeen mij onuitsprekelijk veel genoegen doet⁽¹⁾.’ Hoewel er gewichtige bezwaren te overwinnen waren, zoo meende Farnèse toch, dat die twee, de Koning en Mayenne, ze te zamen, met Gods hulp, wel zouden te boven komen. ‘Het is niet onmogelijk, dat Uwe Majesteit slagen zal,’ zeide hij, ‘hoewel het zeer twijfelachtig is; en wanneer Uwe Majesteit slaagt, zooals wij allen het wenschen en waarnaar wij streven, dan vraagt Mayenne niet alleen de tweede plaats in het koninkrijk voor zich zelve, maar ook de beleening met eene of andere groote provincie voor zijn geslacht.’

Wanneer het voor Filips niet mogelijk was zelf de kroon te verwerven, dan gaf Farnèse de voorkeur aan de verkiezing van Mayenne tot Koning, in welk geval deze aan Filips Bretagne en Bourgondië zou afstaan, met de steden tegenover de engelsche kust. Indien, zoo als te vreezen stond, de hertog tot Koning moest worden verheven, dan zou toch in ieder geval de prins van Béarn zijn buiten gesloten en zou ook, wat het voornaamste was, de triomf van den katholieken godsdienst verzekerd zijn. ‘Dit,’ zeide Alexander, ‘is ongeveer alles wat ik te weten

(1) Parma aan Filips, 21 Oct. 1590. (Archieven van Simancas MS.)

kan komen omtrent Mayenne's plannen; en misschien zal hij zijne inzichten nader ontwikkelen in een brief aan Uwe Majesteit⁽¹⁾.’

En wat de hertog eigenlijk wenschte, was dan toch ook geen raadsel. Hij wenschte alles te nemen wat hij krijgen kon - zoo mogelijk, het geheele koninkrijk; maar, indien dit niet gelukte, dan een zoo groot stuk daarvan, als Filips hem tot loon voor zijne diensten zou willen geven. En in den grond der zaak verschilden Filips' wenschen en inzichten niet veel van die van zijn bondgenoot en medestander. Omtrent een punt waren beiden het geheel eens: de rechtmatige erfgenaam moest buiten gesloten en de katholieke godsdienst in al hare zuiverheid gehandhaafd worden. Ten aanzien van de wezenlijke gezindheid van de meerderheid der ingezetenen, konden zij moeilijk in twijfel verkeerden. Zij wisten, dat de natie, als bij instinct den Bearnees tot Koning wenschte; want zijne troonsbeklimming zou de eenige oplossing zijn voor de schrikkelijke verwarring, die reeds zoo lang had geheerscht.

Farnèse maakte er dan ook voor zijn meester geen geheim van, dat de andere staatslieden en krijgshoofden der Ligue, met wie hij in Frankrijk in aanraking kwam, Filips vrij ongunstig gezind waren.

‘Om u de gezindheid van dit koninkrijk te doen kennen,’ schreef hij, ‘en de moeilijkheden waarin ik gewikkeld ben, moet ik u zeggen, dat ik, door veel ondervinding, de overtuiging heb gekregen van hetgeen ik altijd vermoedde. Men heeft hier noch achting, noch liefde voor den koninklijken naam van Uwe Majesteit; en hoeveel voordeel en hulp zij ook van u mogen ontvangen, bedenken zij niet, dat er ook iets meer in uw voordeel en voor uwen koninklijken dienst moet geschieden, dan alleen de handhaving van den “katholieken” godsdienst en de uitsluiting van den Bearnees. Deze beide zaken echter achten zij voor Uwe Majesteit zelven van zoo overwegend belang, dat alles wat gij daarvoor doet in hunne oogen niet meer is dan eenvoudig de vervulling van een plicht. Zij zijn vervuld van vrees, naijver en wantrouwen jegens Uwe Majesteit en duchten de uitbreiding uwer macht alhier. In schijn mogen zij onderhandelingen aanknoopen, om het koninkrijk of sommige hunner steden onder uwe bescherming te stellen: het is nooit hun ernstig voornemen geweest dit te doen; maar hun eenig oogmerk is, onze ijdele hoop levendig te houden en intusschen hunne eigene bedoelingen te bereiken. Wanneer zij van daag hunne toestemming hebben verleend voor een of anderen maatregel, zoo kan men

(1) Parma aan Filips, 21 Oct. 1590. (Archieven van Simancas. MS.)

er zeker van zijn, dat zij zich morgen zullen terugtrekken. Dit is altijd het geval geweest; en al de ministers van Uwe Majesteit, die hier zaken hebben te behandelen gehad, zouden hetzelfde getuigen, indien zij de waarheid wilden spreken. Het volk is verbitterd over den intocht van het leger; en wanneer het niet hoopte, door mijne medewerking een voordeelijker vrede in het rijk te verkrijgen, dan anders mogelijk zou zijn, dan weet ik niet wat het doen zoude; want wat ik gehoord en gezien heb, dat heb ik gehoord en gezien. Men is bang voor ons leger, maar heeft behoefte aan onze hulp en aan ons geld'⁽¹⁾.

Inderdaad, wanneer Filips wenschte ingelicht te worden omtrent den waren toestand van het land, dat hij in bezit wilde nemen, en omtrent de ware gezindheid der invloedrijkste burgers, dan had hij in Parma iemand, boven allen bevoegd om hem raad en voorlichting te geven, die hem dag aan dag, met de meeste getrouwheid, den wezenlijken stand van zaken bloot legde. En bij iedere schrede werd het duidelijker, hoezeer de middelen, die de Koning ter uitvoering zijner reusachtige plannen aanwendde, buiten alle verhouding tot die plannen stonden. Wanneer de misdadige poging, om het groote Frankrijk te onderwerpen of althans te verdeelen, met eenigen kans van welslagen zou ondernomen worden, dan mocht men ten minste verwachten, dat hij, aan wien de uitvoering dier taak zou worden opgedragen, over meer manschappen en meer geld zou kunnen beschikken, dan noodig zouden zijn voor de verovering van een of ander klein vorstendom in Duitschland. Maar Filips verwachtte, dat enkel door het openbaren van zijn wil wonderen zouden worden gewrocht; het viel zoo licht, aan de schrijftafel gezeten koninkrijken te veroveren!

‘Ik wil niet zeggen,’ zoo ging Farnèse voort, ‘dat, wanneer ik in Frankrijk was gekomen met een voldoende leger, goed betaald en aan tucht gewend, met overvloed van kanonnen en krijgsbehoeften, en voorts genoegzaam van geld voorzien om Mayenne in staat te stellen, de edelen van zijn partij om te koopen en de leiders in het algemeen met geschenken en beloften te paaieren - dat zij dan misschien zich niet handelbaar zouden hebben getoond. Wellicht zouden eigenbelang en vrees dan den naam aangenaam hebben gemaakt, die hun nu zoo weinig behaagt, nu juist het tegenovergestelde van dit alles heeft plaats gehad. Mijn gebrek aan geld en voorraad wikkelt mij in allerlei onaangenaamheden met de ingezetenen des lands: dit gebrek zal de voornaamste oorzaak zijn der tegenspoeden, die ons misschien te wachten staan.’

(1) Parma aan Filips, 3 October 1590. (Archieven van Simancas MS.)

Dit was duidelijk genoeg. Eene krijgshaftige natie te willen onderwerpen zonder leger en een geldgierigen adel te willen omkopen zonder geld, ziedaar een taak, waaronder zelfs het kloekste kart bezwijken zou. Alexander althans bezweek bij die poging.

Toch zou Filips geld in overvloed hebben gehad, indien hij slechts zelf financiële bekwaamheid had bezeten, of althans den tact om goede financiers te kiezen. De rijkste landen van de oude en van de nieuwe wereld gehoorzaamden aan zijn schepter; de mijnen van Peru en Mexico en de schatten van het verre Indië stonden te zijner beschikking; en bovendien dreef hij een zeer winstgevenden handel in pauselijke bullen en misboeken, die hij tot een lagen prijs inkocht, en die de Indianen van Amerika en de wilde bewoners der Zuidzee-eilanden vervolgens tegen buitensporige prijzen van hem moesten koopen. Nog in ditzelfde jaar had een engelsch schip op de barbarysche kust eene spaansche karak buit gemaakt, waarvan de zonderlinge lading eenig denkbeeld kan geven van de koninklijke handelsondernemingen in die dagen. Behalve eene zeer groote hoeveelheid wijn, bevatte dit vaartuig veertienhonderd kisten met kwikzilver: een onmisbaar artikel voor de ontginning der zilverbijlen, en waarvan de uitvoer naar Amerika aan ieder, buiten den Koning, op doodstraf verboden was. Volgens contract, ontving hij voor ieder pond kwikzilver een pond zuiver zilver terug, gewicht voor gewicht. Aan boord der karak waren voorts tien kisten met vergulde misboeken en pauselijke bullen: deze laatsten, ten getale van tweemiljoen tweeënzeventigduizend, voor de levenden en de dooden, waren bestemd voor de provinciën Nieuw-Spanje, Yucatan, Guatemala, Honduras en de Filippijnen. Het kwikzilver en de bullen kostten aan den Koning driehonderdduizend gulden en hij verkocht ze voor vijf miljoen. Volgens de in het schip gevonden papieren, wisselde de prijs der bullen van twee tot vier realen het stuk; en de bewoners der veroverde landen waren verplicht ze tot dien prijs te koopen. ‘Waaruit wel te zien is,’ zegt een geschiedschrijver van dien tijd, ‘welk een grof winnende koopman de Koning was⁽¹⁾.’

In Frankrijk was de verwarring nu zoo hoog gestegen, dat, naar het oordeel van Farnèse, de zaken onmogelijk langer zoo konden blijven, zonder weldra in eene volslagen ontbinding te eindigen. Ieder deed wat hij wilde: hetzij als gouverneur eener provincie, hetzij als bevelhebber eener stad, hetzij als eenvoudig edelman in zijn burcht. Vele aanzienlijke edelen en hooggeplaatste prelaten sloten zich bij de partij van den Bearnees aan; en

(1) VAN METEREN, XVI. 320.

Mayenne verdiende inderdaad lof, dat hij zich zoo goed gedroeg, als hij deed. Er was evenwel geen twijfel aan, of dit goede gedrag was louter een gevolg van zijne hoop op eene behoorlijke belooning. ‘Zoo Uwe Majesteit mocht besluiten Mayenne in dienst te houden,’ schreef Alexander, ‘dan kan dit alleen geschieden door hem veel geld te geven. Hij is een goed Katholiek en standvastig genoeg in zijne bedoelingen en voornemens; maar hij wordt door zijne eigene partij zoo zeer tegengewerkt, dat, wanneer ik hem niet zoo had aangevuurd door de voorspiegeling zijner eigene grootheid, hij wanhopig zou zijn geworden - zoo weinig middelen heeft hij om zijne partij in stand te houden - en, zoo als te vreezen was, in schikking zou zijn getreden met Béarn, die hem *carte blanche* aanbiedt⁽¹⁾.’

De onbaatzuchtige man was, zijns ondanks, toegetreden tot de denkbeelden van Filips, aangaande de bijeenroeping der Staten-Generaal en de verkiezing van een Koning; maar hij had eene som van zeshonderdduizend kronen bedongen, als volstrekt noodig voor zijn eigen onderhoud en dat zijner volgelingen, in afwachting dat deze zaak haar beslag zou krijgen. Farnèse, die deze som niet tot zijne beschikking had, helde over tot uitstel, maar werd meer en meer in zijne meening bevestigd, dat de hertog ‘een oprecht man was, trouw en aan zijn woord gehecht.’ Hij had er uitdrukkelijk in toegestemd, dat niemand tot Koning zou verkozen worden, die niet aan Filips voldeed, en had ‘daartegenover bedongen, dat hij, in dat geval, niet alleen de tweede plaats in het rijk zou bekleeden, maar ook eene zeer groote en bijzondere belooning ontvangen zou.’

De oprechte man, trouw en aan zijn woord gehecht, was dus niet van plan, zich zelven tot lagen prijs te verkoopen: hij toonde zich integendeel ook bij uitnemendheid man van zaken, zoo goed als de beroemste bankiers zijner eeuw, de Fuggers, die het zeker niet anders zouden hebben aangelegd, indien hunne tusschenkomt bij deze handelsooperatiën was ingeroepen geworden.

Voor alles smeekte Alexander den Koning, om snel en doortastend te handelen en vrijgevig te zijn; want het kon gebeuren dat de Bearnees in 't eind toch een geduchter mededinger zou blijken, dan men wel meende. ‘Deze zaak moet afgehandeld worden terwijl het ijzer nog heet is,’ zeide hij; ‘opdat de naam en gedachtenis van den Bearnees en zijn geheele geslacht aanstonds en voor altijd worden buitengesloten; want Uwe Majesteit moet wel bedenken, dat het geheele koninkrijk naar hem overhelt, zoowel omdat hij de natuurlijke erfgenaam der kroon is, als omdat

(1) Parma aan Filips, 3 Octoter 1590. (Archieven van Simancas MS.)

op die wijze een einde aan den burgeroorlog zou komen. Het eenige bezwaar ligt in zijne kettersche belijdenis; zoodat, wanneer hieraan ook maar in schijn werd tegemoet gekomen, men noch moeite noch kosten voor zijne zaak sparen zou’.

Voorzeker was er op dat oogenblik geen sterveling, wiens blik ver genoeg in de naaste toekomst kon doordringen, om te zien of de naam en gedachtenis van den man, dien zijne aanhangers Hendrik den Vierde van Frankrijk noemden - maar die door de Spanjaarden, de legitimisten en geestdrijvende papisten nooit anders dan de prins van Béarn werd geheeten - voor altijd uit de geschiedenis van Frankrijk verdwijnen zou; of Hendrik, na zijn leven lang de rol van pretendent te hebben gespeeld, diezelfde treurige rol aan zijne nakomelingen zou nalaten, wanneer deze lust mochten gevoelen in zijne voetstappen te treden. Intusschen glimlachten de wijzen en verstandigen medelijdend over zijne verblinding; terwijl Alexander Farnèse daarentegen, die beter de kansen doorzag van het hooge spel, dat zij allen speelden, zich verstoutte ronduit aan zijn meester te zeggen, dat aller harten in Frankrijk overhielden naar hun natuurlijken heer. ‘Hierin van Uwe Majesteit verschillende,’ zeide hij, ‘ben ik van gevoelen, dat er geen beter middel is om hem buiten te sluiten, dan door dien hertog van Mayenne te kiezen, als iemand die bij het volk gezien is en die toch alleen met uw goedvinden en ondersteuning regeeren kan.’

Na lange aarzeling en met groote omzichtigheid, ging de neef er toe over, om zoo mogelijk zijn oom te bewegen van zijne aanspraak op de kroon af te zien, terwijl hij zelf zijne stem uitbracht voor den man van zijn woord, den trouwen en waarheidlievenden Mayenne.

Gedurende de twee gedenkwaardige veldtochten van Alexander in Frankrijk, liet hij dus nooit na, zijn meester met de meeste getrouwheid verslag te doen van den toestand des lands en de verhouding der partijen; en hij drong bovenal aan op de noodzakelijkheid, om veel ruimer middelen beschikbaar te stellen voor de uitvoering van het grootsche plan, waarmede hij zich bezig hield. ‘Geld en nog eens geld moeten wij hebben,’ zeide hij. ‘De hoofdzaak moet door geld worden uitgemaakt en de bijzondere personen moeten met geld worden omgekocht. De goede gezindheid van iedere fransche stad moet met geld worden gekocht. Mayenne moet tevreden gesteld worden: hij is nu ontevreden en zeer waarschijnlijk heult hij met Béarn. Ieder heeft slechts zijn eigenbelang voor oogen. Mayenne heeft nooit zijn wensch opgegeven, om zelf Koning te worden, hoewel hij ziet welke moeilijkheden hem daarbij in den weg staan; en schoon hij de macht niet heeft om ons zooveel goed te doen als men

meent, heeft hij het stellig in zijn hand, om ons zeer veel kwaad te berokkenen'⁽¹⁾.

Toen zijn leger door ziekte, desertie, muiterij en sterfte geteisterd werd en versmolt, wees hij telkens op nieuw, in de krachtigste bewoordingen, op de schromelijke onevenredigheid tusschen des Konings middelen en zijne verstrekkende plannen. Hij betuigde zijne onschuld aan de waarschijnlijke mislukking der geheele onderneming: hij had gesmeekt, vermaand, geredeneerd - alles te vergeefs. Hij berichtte den Koning, dat er in den toestand van machteloosheid en uitputting, waarin zij zich bevonden, op geene zeer gelukkige onderhandeling te rekenen viel; toch zou hij zijn best doen. 'De Fransen,' zeide hij, 'worden onze ongeregeldeheden moede en ergeren zich over onze zwakheid, ellende en armoede. Zij gelooven niet langer aan de mogelijkheid, om door ons verlost te worden.'

Met evenveel ijver en getrouwheid schilderde hij aan den Koning den gevaarlijken toestand der gehoorzame Nederlanden: het gebrek aan geldmiddelen, de muiterij en ontaarding van het eens zoo prachtige spaansche leger; de ellende des lands; de armoede van het volk en de ontevredenheid der edelen; en daartegenover de snelle vorderingen der Republiek; de belangrijke verbetering van haar krijgswezen; den stijgenden roem van haar jongen stadhouder; den bloei van haar schatkist; de snelle ontwikkeling van haar handel en het gevaar, waarmede zij alles bedreigde, wat Spanje in deze streken nog aan macht overbleef.

Te midden van al deze zorgen en beslommeringen van den krijg en van de diplomatie, had Parma nog tijd gevonden om zijns meesters reliquien-verzameling te verrijken. Hij zond namelijk aan den Koning het door hem ontdekte linkerbeen van den gelukzaligen apostel Sint-Filippus en het hoofd van den gelukzaligen martelaar Sint-Laurentius; en deze geschenken waren wellicht den Koning niet minder welkom, dan de tijding eener beslissende zegepraal hem zou geweest zijn⁽¹⁾.

Gedurende de afwezigheid van Farnèse op zijne krijgstochten tegen den Bearnees, was het bestuur over zijne provinciën tijdelijk opgedragen aan Pieter Ernst van Mansfelt. Deze vergrijsde soldaat - gemelijk, opvliegend, suf van ouderdom - was voor die betrekking volstrekt ongeschikt en niets meer dan een werktuig in de handen van zijn zoon. Graaf Karel van Mansfelt haatte Parma met een doodelijken haat; en de oude graaf Pieter werd nu in den waan gebracht, dat hij gevaar liep om op last van den

(1) Parma aan Filips, 11 Maart en 2 Juni 1592. (Archieven van Simancas MS).

(1) Parma aan Filips, 4 Juli en 24 Aug. 1592. (Archieven van Simancas MS.) Filips aan Parma, 1 Aug. en 11 Sept. 1592. (Ibid).

hertog vergiftigd of vermoord te worden. Ook lag hij telkens met Parma overhoop, kwelde en beleedigde hem en schreef voortdurend allerlei kwaadaardige en lasterlijke brieven over hem aan den Koning⁽¹⁾. De hooge edelen, zoo als Aerschot, Chimay, Barlaymont, Champagny, Aremborg en anderen, twistten en haspelden onder elkander, en waren het onderling in niets eens, dan alleen in hun haat tegen Farnèse.

Eene vaste, krachtige hand, eene volle schatkist, een goed ingericht en goed betaald leger en daarbij nog zijn eigen onvermoeid geduld, waren, zoo als Alexander maar al te wel wist, volstrekt noodig om zich staande te houden tegenover de Republiek en te redden wat nog van de Nederlanden was overgebleven. Maar met een veel te geringe maandelijksche toelaag en eene krijgsmacht, zelfs niet toereikende voor zijne taak in Nederland, moest hij de Nederlanden verlaten om Frankrijk, en daarmede de wereldheerschappij, te gaan veroveren.

Zeer spoedig zag hij zich verplicht om, duidelijker dan ooit, de ware gezindheid van Mayenne aan zijn meester te openbaren. Niemand overtrof Alexander in zijne meesterlijke ontleding van politieke karakters; en het duurde niet lang, of hij zond het bericht, dat de hertog inderdaad op het punt stond den koop met den Bearnees te sluiten, terwijl hij Filips om den tuin leidde en met beide handen zijn geld aannam.

Daar hij zoo, met zwaard en pen en met een door niemand geëvenaard talent, getrouw zijns meesters werk deed, lag het in den aard der zaak dat Filips hem wantrouwen, hem haten en tot zijn val besluiten moest. Op hetzelfde oogenblik dat hij, zoo als wij gezien hebben, zijn neef de verzekering gaf dat de uitvoerige, lasterlijke vertoogen en berichten omtrent hem, die met zoo stipte regelmatigheid door den ridderlijken Moreo en de andere spionnen werden ingezonden, nooit zijne aandacht getrokken hadden, aangenomen zelfs dat hij ze ooit onder de oogen had gehad - op datzelfde oogenblik - en terwijl de onvermoeide Alexander op het slagveld zijn leven waagde en in het kabinet het heil zijner ziel in de waagschaal stelde - bereidde zich de Koning in stilte voor, om hem van zijne betrekking te ontzetten en hem,

(1) Parma aan Filips, 31 Juli 1592. - Parma aan Pieter Ernst van Mansfelt, 6 Aug. 1592. - Mansfelt aan Filips, 8 Aug. 1592. - Parma aan Mansfelt, 16 Aug. 1592. - Parma aan Filips, 24 Aug. 1592. - 'Porque con su larga vejez,' zeide Fuentes van Mansfelt, 'se halle muy decrepito y desaccordado que esto y ver quan sugeto esta al hyo, que le gobierna coam a una criatura.' Fuentes aan Filips, 13 Dec. 1592 - Estevar de Yvarra aan -, 9 April 1593. - Fuentes aan Filips, 28 April 1593. - Yvarra aan -, 2 Mei 1593. - Dezelfde aan Filips, 26 Juli 1593. - Fuentes aan de Staatssecretarissen, 2 Sept. 1593. (Archieven van Simancas MS)

zoo mogelijk door list of anders door openbaar geweld, uit de Nederlanden naar Spanje te voeren.

Toen dit besluit eenmaal bij hem vast stond, ging de Koning tot de uitvoering over, met al die zorgvuldige oplettendheid voor de kleinste bijzonderheden, met al die gluisperige behoedzaamheid en verholten langzaamheid eener kat, die hem, misschien meer dan eenig ander vorst of politieprefect van vroeger en later tijd, eigen was. Al had het komplot met een moord moeten eindigen - wat trouwens wel het geval kon worden - dan had Filips er niet meer schik in kunnen hebben. Waar het op kwaad doen aankwam, waren de vindingrijkheid en de ijver van dezen koninklijken invalide boven allen lof verheven.

De eerste stap was natuurlijk het schrijven van een zeer hartelijken brief aan zijn neef. - 'Neef,' zeide hij, 'gij weet hoe ik altijd mijn vertrouwen in u gesteld heb en hoe ik alles in uwe handen heb gegeven; en ik weet, wat gij voor mij zijt, en hoe ernstig gij in mijn dienst werkt; en wanneer ik u terzelfder tijd op verschillende plaatsen kon gebruiken, zou dit voor mij eene groote hulp zijn. Daar dit echter niet mogelijk is, wensch ik van uwe hulp gebruik te maken, naar gelang van tijden en omstandigheden, zoodat ik eenige zekerheid kan verkrijgen wat de wijze betreft, waarop deze geheele aangelegenheid moet worden behandeld, en te weten kom, waarom eene schikking der zaken in Frankrijk zoo wordt vertraagd, en hoe de algemeene stand der zaken in de Christenheid is. Ook wensch ik met u te raadplegen over een leger, dat ik hier wil aanwerven, en omtrent zekere plannen, strekkende tot herstel van dit alles. Om al deze redenen wensch ik uwe tegenwoordigheid hier voor eenigen tijd, al is het maar kort, ten einde, geholpen door uw raad en voorlichting, onderscheidene zaken, die het algemeene welzijn betreffen, te bespreken en te regelen; en om, door uwe aanmoediging en tegenwoordigheid, de uitvoering gemakkelijk te maken en ook om de rust te vinden waarnaar ik verlang. En daarom gelast en beveel ik u, indien gij wenscht mij genoeg te doen, dat gij u beijvert om zoo spoedig mogelijk hier te komen en zonder uitstel naar Genua vertrekt⁽¹⁾.'

Hem werd verder gelast om, gedurende deze afwezigheid, het bestuur in handen van graaf Mansfelt te laten - zooals reeds vroeger meermalen was geschied. Mocht de taak voor iemand van Mansfelt's hoogen leeftijd te zwaar blijken, dan kon hij die gedeeltelijk overdragen aan den markies van Cerralbo, die zich reeds in Nederland bevond.

'Ik schrijf aan den markies,' ging de Koning voort, 'dat

(1) Filips aan Parma, 20 Febr. 1592. (Archieven van Simancas MS.)

hij al uwe bevelen moet gehoorzamen. Wat de reden van uw vertrek betreft, kunt gij zeggen, dat het uw eigen besluit is, om goede redenen genomen, of wel een opontbod van mij, maar vol vertrouwen en goede gezindheid jegens u, zooals gij ziet dat werkelijk het geval is.'

Deze brief was gedagteekend: 20 Februari 1592.

De geheime instructiën voor den man, die al de bevelen des hertogs moest gehoorzamen, waren inderdaad op dat punt duidelijk genoeg, hoewel vervat in dien eigenaardig gedrongen stijl, waarvan Filips zich bij voorkeur bediende, juist als hij recht op zijn doel afging. Cerralbo ontving algemeene aanwijzingen en onderrichtingen omtrent de fransche zaken en omtrent vredesonderhandelingen met 'de Eilanden;' maar het hoofddoel zijner zending was de verwijdering van Alexander Farnèse. Zoo mogelijk, moest dit met zachtheid geschieden; kon dit niet, dan moest hij met geweld worden afgezet en naar Spanje gevoerd. Dit zou dan het loon zijn voor al den arbeid en al het gevaar, waardoor hij, in 's Konings dienst, grijs was geworden en waaraan hij zijne kracht en gezondheid had opgeofferd.

'Wanneer gij in de Nederlanden aankomt,' schreef de Koning, (want de instructie was van vroeger dagteekening dan de zoo even aangehaalde brief aan Alexander) 'moet gij beginnen met de beide andere zaken ter hand te nemen, totdat de geschikte tijd komt voor de derde, en zorg dragen geene stoornis te brengen in den goeden gang der zaken in Frankrijk, wanneer alles daar bij toeval naar wensch mocht gaan.'

'Als de tijd gekomen is, om aan de derde commissie gevolg te geven,' ging Zijne Majesteit voort, 'dan zult gij van de komst van den koerier van 20 Februari gebruik maken en zeer in het geheim den brief van die dagteekening aan den hertog overhandigen; te gelijker tijd zult gij den eersten der twee brieven toonen, die gij dan ontvangen zult hebben.'

Wanneer de hertog den brief, hem door zijn oom geschreven - en waarvan de lezer den inhoud reeds kent - liet zien, dan moest de markies met hem de bijzonderheden der reis bespreken en vooral uitweiden over de voordeelen en den vermeerderden roem, die het gevolg zouden zijn van zijn terugkeer naar Spanje.

'Maar zoo de hertog u den brief niet laat zien,' vervolgde Filips, 'en gij onderstelt dat hij van plan is de bijzonderheden daarvan te verbergen of te bemantelen, dan kunt gij hem uw tweeden brief toonen, waaruit blijkt, dat gij eene kopie ontvangen hebt van den brief aan den hertog. Dit zal de zaak gemakkelijker maken.'

Ingeval de hertog zich bereid verklaarde om naar Spanje te gaan, om de aangevoerde reden - namelijk, dat de Koning zijne diensten noodig had - dan moest de markies zijn vertrek

zooveel mogelijk verhaasten. Hij moest alles doen om ieder bezwaar uit den weg te ruimen, dat de hertog, met het oog op zijne slechte gezondheid, mocht opwerpen; terwijl hij met nadruk moest wijzen op het eervolle van zoodanig opontbod, om den Koning, in zulke netelige zaken, met raad en voorlichting te dienen. Mocht graaf Mansfelt in dien tusschentijd van ouderdom sterven en mocht Farnèse, om die reden, er des te sterker op aandringen dat zijn zoon, prins Ranuccio, in zijne plaats als gouverneur zou optreden: dan mocht de markies dat voorstel voor het oogenblik aannemen - hoewel hem in het geheim gezegd werd, dat van zulk eene benoeming nooit sprake kon zijn - wanneer hij daardoor den vader slechts kon bewegen onmiddellijk heen te gaan.

Maar indien dit alles niet baatte en indien het met zekerheid bleek dat de hertog in 't eind zou weigeren te vertrekken, dan zou het noodig worden hem rondweg, maar in het geheim, te zeggen, dat geen verontschuldiging, welke ook, zou worden aangenomen, en dat hij moest gaan; en ook dat, wanneer hij niet vrijwillig binnen een bepaalden tijd vertrok, hij openlijk van zijn ambt zou worden ontzet en met geweld naar Spanje gevoerd⁽¹⁾.

Maar dit alles moest geschieden met al die geheimzinnigheid en stilte, waarop Filips zoo zeer gesteld was. De markies had in last eerst naar het kasteel van Antwerpen te gaan, alsof hem eene zending van financiëelen aard was opgedragen, en daar zijne operatiën te beginnen. Mochten al zijne stille onderhandelingen en uitlokkende voorstellingen tot niets leiden, dan moest hij gebruik maken van de hem toevertrouwde geheime brieven des Konings aan de krijgsbevelhebbers, aan de voornaamste edelen des lands en aan de naburige vorsten, die allen omtrent den hertog naar waarheid moesten ingelicht en met den wil van Zijne Majesteit bekend gemaakt worden.

Tot opvolger van Farnèse was aartshertog Albert, kardinaal van Oostenrijk, zoon van den aartshertog Ferdinand, bestemd; en zoodra het zeker was, dat er geweld zou moeten worden gebruikt om Alexander tot zijn vertrek te dwingen, moesten de brieven aangaande dit punt onmiddellijk door een 'fatsoenlijk en vertrouwd persoon' worden overgebracht. Want indien het tot eene openlijke breuk moest komen, zou het noodig zijn, dat de kardinaal bij de hand was, om de openvallende plaats in te nemen. Werd de zaak in der minne geschikt, dan

(1) Sumario de lo que S. M^{ad}. es servido que haga V., en su comision prinipal, como mas particularmente se le ha dicho de palabra, 31 Dec. 1591. (Archieven van Simancas MS.)

behoefde de nieuwe gouverneur niet zooveel haast te maken. Den markies werd bepaald op het hart gedrukt - voor het geval dat de hertog zich in Frankrijk mocht bevinden, en zelfs wanneer hij het noodig mocht oordeelen hem derwaarts te volgen, in verband met zijne beide eerste commissiën - om dan geen woord te reppen van zijne terugroeping, ten einde niet den gang van zaken in dat koninkrijk te benadeelen. Hij moest dan zijn best doen, om den hertog tot den terugkeer naar Vlaanderen te bewegen; en wanneer zij beiden daar waren aangekomen, kon hij zijn werk beginnen.

Met fijn uitgesponnen en kunstig beraamd verraad, bereidde Filips alzoo den val voor van een man, die hem na in den bloede bestond, en die hem van zijne eerste jeugd met ongekenkte trouw had gediend. Het was intusschen niet mogelijk om het plan dadelijk ten uitvoer te brengen; want, zoo als reeds verhaald is, was Farnèse, na ondanks allerlei moeilijkheden en bezwaren, voornamelijk aan het onverstand des Konings te wijten, een buitengewoon groote overwinning te hebben behaald, gevaarlijk gewond geworden en voor een korten tijd buiten staat gesteld om zich met regeeringszaken te bemoeien.

Na afloop van den veldtocht tot ontzet van Rouaan, was hij naar de Nederlanden teruggekeerd en had hij zich bijna onmiddellijk naar Spa begeven. De markies van Cerralbo, die inmiddels was overleden, was in zijne belangrijke geheime zending opgevolgd door graaf Fuentes, aan wien dezelfde instructiën werden ter hand gesteld, die voor den markies waren ontworpen.

Maar het liet zich weldra aanzien, dat het niet noodig zou zijn de zaak tot het uiterste te drijven. Farnèse, hoewel in naam landvoogd, gevoelde zich niet in staat, om zelf het hoofd te gaan bieden aan den krachtvollen jeugdigen veldheer, die in het noorden de eene zegepraal na de andere behaalde. Op de beide Mansfelts rustte de verplichting van Steenwijk en Coevorden te redden; en tot de Mansfelts richtte zich dan ook Verdugo met de dringende, maar vergeefsche bede, om afdoende hulp. Want zoowel de Mansfelts als andere voorname mannen in de gehoorzame Nederlanden hielden zich toen in de eerste plaats onledig met Farnèse te plagen, al zijne daden in een slecht daglicht te stellen, hem op allerlei wijzen in zijn burgerlijk en militair bestuur te belemmeren en tegen te werken en hem bij het volk in minachting te brengen. Toen de afgematte krijgsman - na voor zijn meester lauweren te hebben gewonnen, zoo als geen ander, met de tot zijne beschikking gestelde middelen, had kunnen doen - geknakt in zijne gezondheid, gewond en uitgeput, was teruggekeerd, om door het gebruik der wateren van Spa nieuwe krachten te vinden voor de hervatting zijner onmogelijke taak, werd hij het mikpunt van allerlei klein-

geestige beleedigingen en plagerijen van de zijde der beide Mansfelts. Ondanks zijne ziekte, kwam geen hunner hem bezoeken dan eerst vier dagen na zijne terugkomst. Toen de hertog vervolgens eene raadsvergadering belegde, weigerde graaf Pieter daarbij tegenwoordig te zijn, op grond dat hij den vorigen nacht slecht geslapen had. Champagny, een der voornaamste twist- en onruststokers, was door Parma naar zijne goederen in Bourgondië verbannen geworden. Hij maakte zich nu zeer ongerust en vreesde dat zijn leven niet langer veilig was. Nadat hij vergeefs had getracht zich met den hertog te verzoenen, besloot hij monnik te worden, ging naar een Kapucijnenklooster en verzocht dringend daar te worden toegelaten. Men weigerde hem te ontvangen, wegens zijne jaren en zijn ziekelijk gestel. Hij nam nog eens de proef bij een Franciscanerklooster, maar met niet veel beter uitslag; daarop schikte hij zich naar het gegeven bevel en begaf zich naar zijn kasteel in Bourgondië, nadat Farnèse hem eerst de verzekering had gegeven, dat zijn hoofd niet in het minst gevaar liep. Alexander was daarmee tevreden: ook omdat het, zooals hij zeide, zeker was, dat Champagny, zoodra hijzelf vertrokken zou zijn, weer uit zijn klooster te voorschijn zou komen, nog eer de proeftijd om was, en op nieuw kwaad zou gaan brouwen. Het is treurig, te zien hoe een man als Champagny, een dapper krijgsman, wiens gedrag bij de beruchte Antwerpsche Furie hem zoo rechtmatigen roem had verworven, en die zoowel in het veld als in de raadzaal zoo uitstekende diensten had bewezen - hoe zulk een man zoo laag kon vallen, dat hij zich door de Mansfelts als een werktuig ter bestrijding van iemand als Farnèse liet gebruiken en door vlaamsche monniken, als niet passend in hun kring, werd afgewezen.

Aan de muren van het huis en den tuin der Mansfelts werden ook, op last van graaf Karel, spotprenten aangeplakt, waarop de onwaardige behandeling was voorgesteld, zijn vader en hem zelven aangedaan. Eene plaat, onder anderen, stelde graaf Pieter voor, met gebonden handen en voeten op den grond liggende, terwijl de voorbijgangers hem met slijk wierpen; graaf Karel was daarop mede afgebeeld, zoo als hij door La Motte van eene batterij, waarover hij het bevel voerde, werd weggejaagd. Het schijnt vreemd, dat de Mansfelts opzettelijk zich zelven bespottelijk maakten, alleen om Farnèse te kwellen; maar toch was het zoo. Deze prenten trokken zoo zeer de aandacht, dat Alexander er eenige exemplaren van naar den Koning zond, waarop Karel van Mansfelt, nu toch eenigszins ongerust geworden, trachtte te bewijzen dat de bedoeling dier teekeningen geheel verkeerd was begrepen. De eerwaardige man, die daar gebonden op den grond lag, zeide hij, was niet zijn vader, maar

Socrates. Het had evenwel meer bezwaar in, ook zulk eene verklaring te vinden voor de afbeelding van La Motte, met zijn éénen arm en met geschut aan zijne zijde; want, zoo als Farnèse te recht opmerkte, waren er ten tijde van Socrates nog geene kanonnen bekend en ook stond er nergens geschreven, dat de wijsgeer een arm verloren had⁽¹⁾.

Zoo ging de herfst van 1592 voorbij; en Alexander, die hoopte dat hij zijne uitgeputte krachten althans eenigermate had terug gekregen, maakte zich andermaal, overeenkomstig 's Konings last, gereed tot een nieuwen krijgstoct naar Frankrijk. Want met bijna meer dan menschelijke boosaardigheid, bleef Filips den man, dien hij tot ongenade, misschien tot den dood, verwezen had, en dien hij voortdurend in het geheim liet bespieden, nog steeds met de zwaarwichtige taak belasten om veroveringen te maken zonder leger en een koninkrijk te koopen zonder geld: eene taak, waarbij Parma zijne laatste levenskrachten zou ten offer brengen.

Lijdende aan een slecht genezen wond, aan water op de borst, aan eene hartkwaal en jicht in de ledematen - zwak, vervallen, een grijsaard voor zijn tijd - trad Alexander ziekte en dood met even kalmen heldenmoed tegen, als vroeger zoo dikwerf de strijdvaardige Hollanders en Engelschen in het veld, of de nog geduchter slagorde van pedante geleerden en diplomaten in het kabinet. Deze man, hoewel slechts een schaduw van wat hij vroeger was, was toch nog beter geschikt om legers aan te voeren of raadsvergaderingen te leiden, dan eenig ander staatsof krijgsman, in Filips' dienst; en toch stond des Konings trouwelooze hand gereed, dien stervende in het duister te treffen.

Niets evenaarde de kloekheid, waarmede de krijgsman zich opmaakte tot den strijd met zijn besten vriend, die in de gestalte eens vijands verscheen. Tot op het laatste oogenblik, in den zadel geholpen en getild, hield hij nog zelf het opzicht bij al de toebereidselen voor den nieuwen veldtocht; en hij stierf, eer hij zich sterfelijk bekennen wilde⁽²⁾. Op den 3den December 1592 overviel hem in de stad Atrecht eene flauwte, nadat hij zich op den gewonen tijd te bed had begeven; en weinige oogenblikken daarna blies hij den laatsten adem uit.

Overeenkomstig zijn verlangen werd hij barrevoets, in de pij van een Kapucijnermonnik gewikkeld, in de kist gelegd. Zoo werd zijn lijk naar Parma gevoerd en in den grafkelder

(1) Parma aan Filips, 28 October 1592. (Archieven van Simancas MS).

(2) BENTIVOGLIO, dl. II. boek VI. bl. 370. Vergelijk COLOMA V, 106; VAN METEREN XVI, 306; BOR III, XXIX, 661; REYDIX, 195, DONDINI III, 639.

in de kleine Franciscaner-kerk bijgezet⁽¹⁾. Te Brussel werd te zijner eere eene prachtige uitvaart gevierd, waarbij het tusschen de Spanjaarden en de Italianen, die elkander den voorrang betwistten, tot een openbaar gevecht kwam; en in het Kapitoel te Rome verrees een standbeeld ter eere van den held.

De eerste krijgsman en minst nauwgezette diplomaat van zijn tijd stierf, nog nauwelijks den bloeitijd des levens voorbij, als een afgeleefde, uitgeputte grijsaard. Zijne zegepralen, zoowel op het oorlogsveld als in het kabinet en in het staatsbestuur behaald, zijn in dit werk beschreven; en zijn beeld is daarbij uitvoerig geteekend. Ware het mogelijk, zich een Spanjaard of Italiaan van hooge geboorte, een zoon der zestiende eeuw, opgevoed in de school van Machiavelli en aan de voeten van Filips, anders voor te stellen dan als de gewillige slaaf van zijn heer en het blinde werktuig der Kerk - dan zouden wij het voor een oogenblik kunnen bejammeren, dat zulke uitnemende gaven van moed en genie dus werden weggeworpen, of althans voor de menschheid nutteloos verloren gingen. Kon het licht der waarheid ooit doordringen in de sfeer, waarin zulke menschen leven en zich bewegen, kon de droeve klachte der menschheid ooit hun oor bereiken, kon het visioen eener wereld - hetzij

- (1) BENTIVOGLIO. Het inschrift op zijn graf luidde:

Alexander Farnesius,
Belgis Devictis
Et Francis obsidione levatis,
Ut humili hoc loco
Ejus cadaver reponeretur.
Mandavit IIII Non. Decemb.
An. MDXCII.

DONDINI III, 642.

Uit een brief van den markies d'Havré aan Filips blijkt, dat Farnèse op den 3den December stierf. (Archieven van Simancas MS.)

Zoodra zijn overlijden te Madrid bekend werd, was het Filips' eerste gedachte om zijn voornemen tot terugroeping van den hertog uit de Nederlanden voor den Paus verborgen te houden. De spaansche gezant te Rome ontving den last, om de hem gezonden brieven te verbranden en de mededeelingen, die hij op het punt stond aan den Paus te doen, achterwege te laten.

'Don Christoval en don Juan zijn van meening,' zeiden deze in hunne nota, die den Koning werd voorgelegd, dat, aangezien de naar Rome gezonden kennisgeving strekken moest om den slechten indruk weg te nemen, dien de tijding der terugroeping aan dat hof wellicht zou maken, nu dit alles is komen te vervallen door den dood van den teruggeroepene.... het beter is dit voornemen voor den Paus en voor ieder ander verborgen te houden, en dat het genoeg is den hertog van Sessa van de ware toedracht der zaak te onderrichten.'

Filips schreef hier met eigene hand eene aantekening bij, waarin hij zijne goedkeuring aan dit voorstel hechtte, en beval dat dienovereenkomstig zou worden gehandeld, er bijvoegende: 'Zeg den hertog van Sessa, dat hij den brief en het daarbij gevoegde afschrift moet verbranden.' (Archieven van Simancas MS.)

dan op aarde, hetzij elders - die niet het uitsluitend eigendom was van Koningen en Opperpriesters, zich ooit aan hen voordoen - dan zou men zich mogen beklagen dat een man, die zulk eene uitstekende plaats innam onder de van vrouwen geboren, toch geen groot man is geweest. Maar het is dwaasheid, om tusschen de waarheid en de italiaansche of spaansche staatsmanskunst van die dagen eenige gemeenschap te willen zoeken⁽¹⁾. De waarheid was niet in hem en evenmin in zijne politiek; en de glans van al zijne heldendaden, zijne standvastigheid, zijne scherpzinnigheid en zijne ridderlijke zelfopoffering wordt verduisterd, door den onzuiveren gloed zijner voortdurende onwaarheid en trouweloosheid.

- (1) Als der geschiedenis onwaardig, verzwijg ik vele ongunstige en waarschijnlijk lasterlijke berichten aangaande Farnèse's bijzonder leven en karakter, waarvan de geheime archieven van dien tijd vol zijn. Champagne vooral, die den hertog het meest haatte en vreesde, legde er zich op toe, deze chronique scandalense bijeen te brengen, waarin de vijanden van Farnèse, in Spanje zoowel als in Nederland, zoo groot behagen vonden. Volgens deze geheime geschiedenis, ter voorlichting van den Koning en zijne minsters opgesteld, was het geheele bestuur der Nederlanden - en vooral der financiën, met de benoeming tot ambten en betrekkingen - in handen van twee gunstelingen: een baardeloozen secretaris, Cosmo de Massi genaamd, en eene dame van twijfelachtige reputatie, Franceline geheeten, die, naar het schijnt, er een geheel heirleger van vrienden en verwanten op na hield, die allen uit de openbare schatkist moesten verzorgd worden. In den laatsten tijd van 's hertogs leven was zelfs, naar men zeide, het zegel van het financieel beheer in handen van zijn kamerdienaar, die, bij de herhaalde afwezigheid van zijn heer, telkens ordonnanciën afgaf ten laste van den ontvanger-generaal. Daar nu die kamerdienaar als een domoor wordt afgeschilderd, die zelfs niet lezen kon, is het licht te begrijpen dat de financiën in de war liepen. Inderdaad, indien deze berichten overeenkomstig de waarheid zijn, is het vrij natuurlijk, dat van ieder millioen kronen, door den Koning voor de provinciën uitgegeven, niet meer dan honderdduizend voor den publieken dienst werden besteed, zoo als Champagne, die, als uitstekend financier en voormalig tresorier in de provinciën, wel geacht mag worden op de hoogte der zaak te zijn, uitdrukkelijk verklaart dat het geval was. Maar zoodra het Alexander Farnèse betreft, geraakt Champagne door woede, haat en vrees zoozeer buiten zich zelve, dat hij voor hen, die de waarheid wenschen te kennen, een even onveilige gids is als de kommandeur Moreo of Ibarra.

Discours du Seigneur de Champagne sur les affaires des Pays-Bas. 21 Dec. 1589. -

Bibliothèque de Bourgoigne MS. n°. 12. 962.

Negenentwintigste hoofdstuk

Gevolgen van Farnèse's dood. - Inwendige toestand van Frankrijk. - Vergadering der Algemeene Staten van Frankrijk. - Bijeenkomst te Suresnes tusschen de hoofden der Ligue en de 'politieke' leiders. - Hendrik belegt eene vergadering van bisschoppen, godgeleerden en anderen. - Filips eischt de verkiezing van de infante en van den hertog van Guise tot Koning en Koningin van Frankrijk. - Manifest van den hertog van Mayenne. - Terugkeer van Hendrik tot de roomsche kerk. - De paus weigert zijne toestemming. - Hendrik's zalving en kroning. - Intocht van den Koning te Parijs. - Vertrek van het spaansche garnizoen uit de hoofdstad. - De hertog van Mayenne sluit vrede met Hendrik. - Ergernis van Koningin Elizabeth bij het ontvangen der tijdingen uit Frankrijk.

Gedurende de laatste vijftientwintig jaren was Frankrijk getuige geweest van menige tragische gebeurtenis; maar de eenige man, die Filips' plannen, zoo niet had kunnen uitvoeren, dan toch tot eene indrukwekkende tragische ontknooping brengen, was nu van de aarde weggenomen. De vriendelijke dood was Filips vóór geweest en had Alexander van het tooneel geroepen, eer zijn meester een geschikte gelegenheid gevonden had om het over hem gevelde vonnis der ongenade te voltrekken. Inmiddels beproefde Karel van Mansfelt eene zwakke poging, om een leger uit de Nederlanden naar Frankrijk te voeren, ten einde de zinkende Ligue te helpen; maar deze generaal der artillerie was wel de minst geschikte man om, met eenige hoop op goeden uitslag, de schitterende rol van den uitstekenden Farnèse op te nemen. Eene sterke afdeeling spaansche voetknechten was middelerwijl naar Parijs gezonden en daar met groote geestdrift ontvangen geworden; terwijl de nieuwe legaat, een man van een hevig en doortastend karakter, Sega, kardinaalaartsbisschop van Piacenza, van den heiligen vader in last had om zich te verzetten tegen alle pogingen van den grooten

weifelenden ketter, om weder tot de gemeenschap der geloovigen te worden toegelaten⁽¹⁾.

De Koning van Spanje achtte het zijn plicht, zoowel als zijn ontwijfelbaar recht, om in Frankrijk tusschen beiden te komen en de zaak van den godsdienst, van de beschaving en van de menschelijkheid te redden; en dat wel op de gewone geliefkoosde manier dezer redders, namelijk door het verscheurde land - onbekwaam om zich zelven te regeeren - onder zijn eigen gezag te brengen. Om dit edele doel te bereiken, was geene omkooping te groot, geen geweldenarij te grof, geene kuiperij te laag. Het was zijne bijzondere, providentiële roeping om Frankrijk voor Frankrijk te redden. Slaagde hij niet, dan kon hij ten minste het land in stukken scheuren en die onder zich zelven en zijne vrienden verdeelen. Franschen mochten hem hierbij behulpzaam zijn: maar buiten eenigen twijfel rustte de taak in de eerste plaats op zijne schouders en droeg hij er ook de verantwoordelijkheid van. Doch onder zijne raadslieden waren er sommigen, die het betwijfelden, of het tot dusver gevolgde stelsel van omkooping der fransche grooten wel inderdaad het verstandigste was. Een zeker onbestemd gevoel zeide hun, en ook aan anderen, dat deze grooten den spaanschen Koning voor den gek hielden en dat zij het er op aanlegden om tot in het oneindige zijn geld te blijven trekken, zonder hun deel van den gemeenschappelijken arbeid te volbrengen. Een scherpzinnige Jezuïet, die lang in Frankrijk geweest was, waarschuwde Filips bij herhaling, dat hij een verkeerden weg insloeg. ‘Zij, die het best weten welk geneesmiddel voor dat ongelukkige koninkrijk voegt, en die de denkwijze en den aard van het volk kennen,’ zeide hij, ‘twijfelen er aan, of het uitdeelen dier groote giften en geschenken, om de edelen van Frankrijk te bewegen uwe zaak te omhelzen en uwe plannen te bevorderen, wel doel zal treffen. Dit is veeleer een groote begoocheling, omdat zij voor niets hart hebben dan voor hun eigen belang en om die reden in het geheel geen Koning verlangen, maar liever zien dat het koninkrijk in de uiterste verwarring blijft, opdat zij de spaansche dukaten mogen ontvangen, zoo als zij zelven bijna in het openbaar zeggen, dansende en feestvierende; en hun de gelegenheid gelaten worde, om van daag een kasteel, morgen eene stad, overmorgen eene provincie weg te nemen, en daarmede zoo lang mogelijk voort te gaan. Wat raakt het hun, of het bloed bij stroomen vloeit en het ongelukkige volk te gronde gaat, dat immers nergens anders goed voor is^{(1)?}’

(1) DE THOU, XI. 675.

(1) Relacion del Padre Ant^{io} Crespo, acerca de las cosas de Flandes y Francia (met aanhaling der berichten en opgaven van Johannes de Zeelander en pater Odo.) 1593. (Archieven van Simancas MS.)

‘De voornaamste oorzaak van den ondergang van Frankrijk,’ vervolgde de Jezuïet, ‘spruit uit twee wortels voort, die moeten uitgeroeid worden: de eerste is de verregaande onwetendheid en het ergerlijk leven der geestelijkheid; de andere, de tyrannie en het schandelijk leven van den adel, die met heiligschennende hand en onverzadelijke roofzucht de goederen der kerk heeft aangetast. Deze adel is in drie partijen verdeeld. De eerste bestaat uit ketters; de tweede en gevaarlijkste zijn de politieken of atheïsten; de derde en minste is katholiek. Die allen, schoon zij in meening verschillen, staan gelijk in verdorvenheid van leven en zedeloosheid, zoodat tusschen hen niet te kiezen valt.’ - Hij betoogde daarop, hoe de redding van Frankrijk geheel van den Koning van Spanje afhing. ‘Het is,’ zeide hij, ‘zedelijk onmogelijk voor een Franschman, wie hij ook zij, om genezing aan te brengen. Daarvoor toch zijn twee dingen noodig: een brandende ijver voor de eere Gods en een groote macht; en nu vraag ik, welke Franschman die beiden, of ook maar een daarvan, bezit? Zeker geen enkele, voor zoo ver wij weten. De Koning van Spanje is de eenige in de geheele wereld, die zoowel den ijver als de macht bezit. Niemand, die de onbeschaamdheid en aanmatiging van het fransche karakter kent, zal ooit gelooven, dat, zoo een Koning uit Frankrijk zelf gekozen werd, hij door de anderen zou worden gehoorzaamd. De eerste, die zich tegen hem verzetten zou, zou Mayenne zijn, zelfs al werd een Koning uit zijn eigen geslacht gekozen; tenzij dat men hem alles toestond wat hij vroeg, hetgeen onmogelijk is.’

Zoo hielp de sluwe priester bij Filips den noodlottigen en reeds zoo diep gewortelden waan versterken, dat hij de plaatsbekleeder der goddelijke Voorzienigheid op aarde was. Wanneer ontbrak het ooit aan priesterlijke vleiers, die gereed waren dit gif in het gemoed der dwingelanden uit te storten? Wij kunnen en mogen niet vragen, waarom zoo groote macht tot het kwade ooit in handen van een zwakken sterveling gegeven wordt; maar het is leerzaam om de loopbaan dier gekroonde samenzweerders van nabij te beschouwen; en het is soms ook troostend, als wij zien hoezeer de uitkomst afwijkt van het beoogde doel. De Jezuïet gaf den Koning den raad om zijn geld niet weg te schenken aan bijzondere personen, maar om liever met het goud, dat deze zoo zonder eenig nut verkwistten, een fiksch leger (*gallardo egercito*) aan te werven van vijftienduizend voetknechten en vijfduizend ruiters, allen Spanjaarden, onder een spaanschen bevelhebber - zonder dat er een enkele Franschman in opgenomen werd; en om dan voorwaarts te rukken, al de voornaamste steden te bezetten en daar spaansche garnizoenen in te leggen maar het volk te sparen, dat nu den oorlog als eeuwigdurend beschouwde en door de legers van beide partijen werd mishandeld.

In korten tijd zou dan de Koning alles kunnen verkrijgen wat hij wenschte, want de Bearnees kon op den duur geen ernstigen weerstand bieden.

Dit was, volgens pater Odo, de aangewezen weg om Filips op den troon van Frankrijk te verheffen en ter zelfder tijd de in het stof vertreden kerk op te beuren, wier priesters, naar zijne eigene getuigenis, zoo verdorven waren, en wier leerstellingen alleen door eene kleine minderheid der heerschende klasse werden omhelsd. Het plan was duidelijk en bepaald genoeg; maar het zou nog te bezien staan, of de Bearnees inderdaad een zoo onbeduidende tegenstander was, als de vurige priester onderstelde.

Want de derde partij, die der gematigde katholieken, had in Frankrijk ontzaglijke vorderingen gemaakt, hoewel de spaansche diplomatie tot dusver alle pogingen dier partij te Rome had weten te verijdelen. Vergeefs had de markies Pisani, de afgevaardigde der politieken, getracht om het hart van Clemens voor Hendrik te vermurwen. De Paus was doodelijk bang voor Spanje; en de hertog van Sessa, Filips' gezant bij den heiligen Stoel, die met kracht tegen al zulke pogingen van de zijde van den ketter en zijne vrienden opkwam en telkens betoogde hoeveel beter het voor Rome zou zijn, indien het gevaarlijke Frankrijk verdeeld en versnipperd werd - de hertog van Sessa verzekerde Zijne Heiligheid, dat Rome uitgehongerd, bezet en verwoest zou worden, wanneer ook maar voor een oogenblik aan dergelijke voorstellen een gunstig oor werd geleend.

Clemens werd ziek van al dit gehaspel en dit drijven der partijen; maar toch schoot er voor hem niets anders over, dan Pisani en andere pleiters voor dezelfde zaak met eene besliste weigering af te schepen en aan zijn legaat te Parijs, die waarlijk geene aansporing behoefde, de krachtigste vermaningen en nadrukkelijkste lastgevingen te zenden.

Herhaalde malen reeds had de Paus bullen uitgevaardigd; en herhaalde malen waren die bullen, op last van het parlement van Chalons en andere koningsgezinde rechtbanken, door den scherprechter verbrand, terwijl wederom de besluiten van het parlement van Chalons te Parijs door beulshanden in de vlammen waren geworpen; reeds meermalen ook waren er te Nantes en andere plaatsen edicten uitgevaardigd ten voordeele der Protestanten - al te maal maatregelen, wier beurtelingsche invoering, afschaffing en wederinvoering de wisseling aanwees van eb en vloed in den grooten stroom der openbare meening omtrent het gewichtigste van alle onderwerpen; maatregelen ook, waarvan de sporen nog lang zichtbaar zouden zijn aan den oever van den vloed der eeuwen.

In het begin van 1593 gaf Mayenne, wijkende voor den aan-

drang der spaansche partij, zeer tegen zijn zin, zijne toestemming tot het bijeenroepen der Algemeene Staten van Frankrijk, ten einde tot eene koningskeuze over te gaan⁽¹⁾. De hertog, dien Alexander Farnèse voor zijn dood volkomen had leeren doorgronden, vertrouwde op zijn talent om al de andere strijders voor de Ligue en de zendelingen van Filips om den tuin te leiden, nu deze groote scherpzinnige geest van het tooneel was verdwenen. Zoo sterk als ooit gestemd tegen de verkiezing van iederen anderen candidaat dan hij zelf, of misschien van zijn zoon, blijkens een voorstel, onlangs door hem in het geheim aan den Paus gedaan⁽²⁾ - zag hij zich verplicht het hoofd te bieden aan de geheele slagorde van spaansche diplomaten, roomsche prelaten en geleerde doctoren, die allen den prins van Béarn, ten behoeve van Filips, van zijne beweerde rechten wilden ontzetten. Maar inderdaad kon hij hen toch niet zoo volkomen misleiden, als hij wel meende. De Spanjaarden waren slim genoeg, om de tactiek der Franschen te mistrouwen; en de geheele zaak kwam eindelijk neer op een spel van wederkeerig bedrog, waarvan in den grond niemand de dupe was, wie dan ook in 't einde de winner mocht zijn. 'Ik weet uit eene zeer goede bron,' schreef Fuentes, 'dat Mayenne, Guise en de anderen doen wat zij kunnen, om zich niet aan den Bearnees te onderwerpen, en dat zij alles zullen verdragen wat Uwe Majesteit met hen wil doen, zelfs al zoudt gij hen in het gelaat slaan; maar toch is er nog geen eind te zien aan den weg dien wij bewandelen, ten minste niet zulk een einde, als Uwe Majesteit wenscht. Zij zullen voortgaan met talmen en dralen en tijd winnen en hun eigen macht vestigen op de grootheid van Uwe Majesteit, totdat de zaken zoover gekomen zijn als zij wenschen. Feria zegt mij, dat zij nog van Uwe Majesteit geld aannemen; maar ik waarschuw Uwe Majesteit, dat dit alleen moet dienen om Béarn te bevechten, en dat zij, ten koste van Uwe Majesteit, slechts hunne eigene bedoelingen najagen.'

Misschien zag Mayenne reeds vrij duidelijk wat een niet zeer verwijderde toekomst brengen zou; maar voor het oogenblik vertoonde hij zich nog in een spaanschen mantel gewikkeld en met een zeer ultramontaansch masker. Toen waren dan ook juist zijne zakken vol spaansch geld, want zoo even had hij nog achtentachtigduizend negenhonderd kronen gevraagd en ontvangen voor achterstallige schulden, met honderdtachtig-duizend kronen om onder de afgevaardigden ter Staten-vergadering rond te deelen⁽³⁾. 'Al wat ik omtrent Frankrijk kan

(1) DE THOU, XI. 655-670.

(2) Fuentes aan Filips, 3, 9, en 20 Juni 1593. (Archieven van Simancas MS.)

(3) Feria aan Filips, 20 Maart 1593. (Archieven van Simancas MS.)

zeggen,' schreef Fuentes, 'is dat er eene groote algemeene dorst naar geld heerscht. De hertog van Feria gelooft dat alles goed zal afloopen; maar ik denk dat Mayenne er alleen op uit is, om zooveel geld in zijn zak te steken als hij maar krijgen kan⁽¹⁾.'

Aldus van het noodige voorzien, zond de hertog van Mayenne eene oproeping aan de Algemeene Staten van het koninkrijk en noodigde hen uit om zoo spoedig mogelijk bijeen te komen, ten einde de noodige maatregelen te kunnen nemen ter verzekering van godsdienst en vrede en ter afwering van het dreigende juk van den ketterschen pretendent. Het groote zegel, aan dit stuk bevestigd, vertoonde een ledigen troon, in plaats van het gewone borstbeeld des Konings⁽²⁾. De kardinaal-legaat vaardigde ter zelfder tijd een heftig manifest uit, waarbij alle ware Katholieken werden aangemaand, Mayenne te ondersteunen, en waarin hij tegelijk in de scherpste bewoordingen tegen den Bearnees te velde trok.

De partij der politieken maakte nu van de gelegenheid gebruik, om Hendrik te overtuigen, dat thans het beslissende oogenblik gekomen was. De Spanjaarden, de priesters en de Ligue hadden het vuur aangeblazen: het ijzer was heet. Nu was het tijd den slag te slaan. De staatssecretaris Rêvol, Gaspar de Schomberg, Jacques Auguste de Thou, de beroemde historieschrijver, en andere invloedrijke mannen drongen er bij den Koning op aan, dat hij de groote vraag nu eindelijk, op de eenig mogelijke wijze, tot eene bevredigende oplossing brengen zou.

De Koning antwoordde met de grootste zachtmoedigheid: 'Indien ik dwaal, dat dan zij, die mij zoo woedend aanvallen, mij ook onderrichten, en mij den weg des heils wijzen. Ik haat allen, die tegen hun geweten handelen. Ik vergeef allen, die door waarlijk godsdienstige beweegredenen worden geleid; en ik ben bereid met welwillendheid allen te ontvangen, die uit liefde tot den vrede, niet uit kwaden luim of boosaardigheid, den oorlog moede zijn.'

De zeer onvolledige vergadering der Algemeene Staten werd den 26sten Januari 1593, in den Louvre, door Mayenne geopend, met eene vrij onbeteekenende aanspraak, waarop door den kardinaal de Pellevé, uit naam der drie Standen, geantwoord werd. Er werden eenige zittingen gehouden en samenkomsten belegd met den kardinaal-legaat en andere hoofden en leiders der Ligue, maar zonder dat men omtrent de hoofdzaak tot eenig besluit kwam. Intusschen was de hertog van Feria, de buitengewone gezant van Filips, in

(1) Fuentes aan -, 12 Mei 1593. (Ibid).

(2) DE THOU, XI. 675.

Frankrijk gekomen; na eenigen tijd vertoefd te hebben in Soissons, waar hij Mayenne ontmoette, zette hij zijn tocht naar Parijs voort en werd, op den 2den April, door de Staten ontvangen. Ter linkerzijde van den troon gezeten, hield de hertog in het Latijn eene lange aanspraak, waarin hij wel, als naar gewoonte, in min of meer dubbelzinnige bewoordingen, maar toch duidelijk genoeg, de trouwens welbekende politiek van Spanje uiteenzette en aan de vergadering betuigde, dat de Koning zijn meester niets zoo zeer wenschte als den vrede van Frankrijk en van de geheele wereld, gepaard met de opperheerschappij der roomsche kerk. Of dit doel het best kon worden bereikt door de verkiezing van Filips tot Souverein, of van zijne dochter met aartshertog Ernst, of misschien met den hertog van Guise of een ander vorst, als Koning gemaal nevens haar: dit was een punt, waaromtrent men nader in overleg treden kon. Geen zelfzuchtige bedoeling bezielde den Koning: integendeel stelde hij al zijn schatten en al zijne legers ter beschikking van de Ligue, om het groote doel te bereiken.

Kort daarop (27 April 1593) werd te Suresnes, bij Parijs, eene bijeenkomst gehouden van afvaardigden der Ligue en sommige hoofden der politieken, als commissarissen der koningsgezinden; van de eene zijde verschenen daar de aartsbisschop van Lyon, de kardinaal legaat, Villars - de verdediger van Rouaan, nu admiraal van Frankrijk - Bélin, de gouverneur van Parijs, de president Jeannin en anderen; van de zijde der koningsgezinde Katholieken waren daar, onder meer: de aartsbisschop van Bourges, Bellièvre, Schomberg, Rêvol en De Thou. - De aartsbisschop van Lyon verklaarde, dat zijne partij niets zou doen, om de zending van Pisani te ondersteunen of tegen te werken, en dat de Paus ook nu, als steeds, al het mogelijke doen zou om de belangen van den waren godsdienst te bevorderen. - De aartsbisschop van Bourges, die wel wist wat dergelijke fraaie woorden te beteekenen hadden, antwoordde, dat hij grooten eerbied had voor den heiligen Vader; maar dat de Pausen tegenwoordig de dienaars en werktuigen waren van den Koning van Spanje, die, omdat hij machtig was, hen naar zijn goedvinden beheerschte.

Bij eene volgende bijeenkomst, op 10 Mei, zeide de aartsbisschop van Lyon, in antwoord op eene vraag van den aartsbisschop van Bourges, of de afgevaardigden der Ligue niet wilden medewerken 'om den Koning katholiek te maken' - dat nu alle mogelijke inlichtingen gegeven waren. Alles hing verder af van den Paus, wien de Ligue steeds zou gehoorzamen. Wanneer de Paus zich met den prins van Béarn wilde verzoenen en zijne bekeering aannemen, dan was het goed; hij voor zich hoopte dat deze bekeering oprecht gemeend zou zijn. De politieke prelaat, de aartsbisschop van Bourges, hernam, dat er geen tijd was voor langer uitstel en voor reizen naar Rome. Iedere hindernis zou

voor beide partijen noodlottig kunnen worden: de Ligueurs moesten nu door daden toonen, dat de kalme helderheid van hun gelaat slechts de spiegel was van hun gemoed. Maar de aartsbisschop der Ligueurs antwoordde, dat hij geene verdere concessiën kon doen. En daarmede liep de conferentie ten einde⁽¹⁾.

De hoofden der politieken begaven zich nu tot den Koning en zeiden hem, dat het beslissende oogenblik gekomen was.

Hendrik was bij dit alles volkomen kalm gebleven. Te midden van al het geraas en rumoer van geleerde rechtsdoctoren en aartsbisschoppen - zoowel van de Ligueurs als van de politieken - pedante professoren der Sorbonne; deftige spaansche grandes, met latijnsche oraties in hun zak; intrigeerende Guises; schacherende Mayennes; vertoornde Hugennooten; bloeddorstige legaten; dreigende wereldmonarchen - omstuwd door spaansche musketiers, italiaansche lanseniers en duitsche rijknechten - onder de schrille waarschuwende kreten van Englands Koningin, de bittere verwijten der nederlandsche Calvinisten en de minachtende afwijzingen van den heiligen Vader - te midden van dit alles bewaarde hij zijne onverstoorbare kalmte en zijn helderen blik, zoo goed als te midden van den rook en het daverend gerucht van den wildsten strijd. Niemand verstond beter dan hij de kunst, om het zwakke punt zijner tegenpartij te ontdekken en een weifelenden vijand door een stouten aanval te verslaan. Hij gaf ook nu het sein tot dien aanval - ten volle verzekerd, dat en Katholieken en Protestanten, hun Koning getrouw, hem zonder aarzelen volgen zouden.

Op den 16den Mei 1593 deelde hij aan zijn raad mede, dat hij besloten had zich te laten onderrichten; en dat hij tegen den 15den Juli te Mantes eene vergadering had belegd van bisschoppen, godgeleerden, vorsten en rijksgrooten en afgevaardigden der parlementen, om met hem te overleggen wat er te doen was in het belang van godsdienst en Staat.

Hij keerde terug naar het kamp voor Dreux: voor die stad had hij het beleg geslagen. Hij beproefde een storm maar werd teruggeslagen, waarop hij, ten aanschouwe der bezetting, negen krijgsgevangenen deed ophangen, tot straf voor hun verzet tegen hem. Korten tijd daarna gaf de stad zich over (8 Juli).

De weinige weken, die nog verlopen moesten voor de bijeenkomst der geestelijke en wereldlijke notabelen te Mantes, werden door de Ligueurs doorgebracht met allerlei wanhopige en tegenstrijdige pogingen om een terrein te herwinnen, dat, naar het oordeel van de verstandigen onder hen, onherroepelijk verloren was. Maar de politieken waren op hunne hoede en sloegen hunne tegenpartij op elk punt.

(1) DE THOU, XI. 719-755.

De aartsbisschop der Ligueurs voer heftig uit tegen de afschuwelijke edicten, onlangs ten voordeele der Protestanten uitgevaardigd. De politieke aartsbisschop van Bourges antwoordde niet met eene verdediging, maar met eene even stellige afkeuring dier edicten van verdraagzaamheid; doch hij verontschuldigde den Koning, door te zeggen dat deze alleen voor een tijd en met een bepaald doel zulke besluiten genomen had, en verklaarde uitdrukkelijk, dat, zoodra de Koning bekeerd zou zijn, er van dergelijke maatregelen geen sprake meer wezen zou. Het is wel niet noodig te zeggen, dat van wege Hendrik eene gansch andere taal werd gevoerd tegenover de engelsche en nederlandsche Protestanten en ook tegenover de Hugenootten in zijn eigen koninkrijk.

De ijverige Ligueurs hielden te Parijs vergadering op vergadering; en de kardinaal-legaat spoorde in heftige redevoeringen en mandementen aan tot een onverzoenlijken strijd op leven en dood, liever dan dat de naam van Hendrik den ketter ooit als mededinger naar den troon zou worden genoemd; en Feria, Ibarra, Tassis, de rechtsgeleerde Mendoza en andere spaansche gezanten verschenen bij herhaling in de vergadering der Staten en drongen aan op de onmiddellijke verkiezing van de infante tot Koningin van Frankrijk, met den aartshertog Ernst of den hertog van Guise, of eenigen anderen franschen prins, tot haren echtgenoot.

De Ligue antwoordde op Hendrik's mededeeling met een woedend manifest, waarin, met veelvuldige aanhalingen uit Jeremia, Sint-Epiphanius, Sint-Hieronymus, Sint-Cypriaan en Sint-Bernard, het bewijs werd geleverd, dat het voor een luipaard gemakkelijker was om zijne vlekken, of voor een Moor om de kleur zijner huid te veranderen, dan voor een ketter om zich te bekeeren; en dat de Koning, bij zijne aanstaande bekeering, meer bedacht was op het winnen der kroon van Frankrijk, dan van eene kroon in de hemelen - eene bewering, die moeilijk kon worden tegengesproken.

En de hertog van Nemours schreef aan zijn halven broeder, den hertog van Mayenne, en bood aan, al zijn invloed te gebruiken om de verkiezing van Mayenne tot Koning te bewerken: onder voorwaarde, dat, wanneer hij hierin niet slaagde, Mayenne de verkiezing van Nemours zou bevorderen.

En het parlement van Parijs verklaarde reeds bij voorbaat iedere verkiezing van een vreemdeling, als in strijd met de wetten des Rijks, nietig en van onwaarde en zond afgevaardigden naar Mayenne, met verzoek om aan deze uitspraak de hand te houden en nooit zijne toestemming te geven tot de verkiezing der infante.

Welke hulp, zeiden zij, kan de Ligue verwachten van den

ouden en afgeleefden Filips - van een Koning, die in dertig jaar niet in staat is geweest, ondanks al de hulpbronnen en middelen zijner uitgestrekte rijken, de opgestane nederlandsche gewesten te bedwingen? Hoe kan hij Frankrijk willen veroveren? Stoor u niet aan den legaat, vervolgd zij, die in stilte lacht over de ellende en de verdeeldheid van ons land. Zoo spraken de afgevaardigden van het parlement van Parijs, de hoofdstad der Ligue, tot den grooten aanvoerder der Ligue, den hertog van Mayenne. Het was duidelijk, dat het 'groot en heilig Verbond' het vertrouwen op eigen krachten begon te verliezen. Madame Ligue was, in de oogen harer aanbidders, plotseling oud geworden⁽¹⁾.

Mayenne was zeer ontstemd over dezen stap van het parlement; hij betuigde daarover zijn ongenoegen en drong op de intrekking van het genomen besluit aan. Maar het parlement hield vol en zwoer liever te willen sterven, dan op zijn besluit terug te komen.

Tegelijkertijd deelde de hertog van Feria, die zich gedurende zijne geheele zending met de grootste onhandigheid gedragen had, aan den grooten raad der Ligue mede, dat Filips besloten had de hand zijner dochter aan den hertog van Guise te schenken en de onmiddellijke verkiezing der infante en van den hertog als Koningin en Koning van Frankrijk begeerde. Op verlangen van Mayenne, toonde Feria zijne volmacht. De hertog, dus verrast, wist meesterlijk zijn spijt en teleurstelling te verbergen; hij beloofde Feria deze verkiezing te zullen bevorderen en begon dadelijk zijne voorwaarden te stellen. Hij bedong voor zich zelven en zijn geslacht het erfelijk stadhouderschap van Champagne, Bourgondië en La Brie; verder eischte hij, dat Guise hem het prinsdom Joinville zou afstaan, en dat hem onmiddellijk eene som van tweehonderdduizend gouden kronen in klinkende munt zou worden uitbetaald, boven en behalve zeshonderdduizend gouden kronen in verschillende termijnen en eene jaarlijksche toelaag van vijftigduizend kronen⁽²⁾.

De hertog - het bleek duidelijk - wilde zich niet voor een spotprijs verkoopen; maar hij gevoelde ook volstrekt geen lust om in den val te loopen, dien men voor hem gezet had. 'Hij heeft deze beloften (zoo even vermeld) op schrift gegeven,' zeide de gezant van den hertog van Savoye tot zijn meester; 'maar hij zal ze nooit houden. De hertogin van Mayenne liet zich tegenover mij ontvallen, dat haar echtgenoot nooit zal dulden, dat de hertog van Guise den troon beklimt⁽³⁾.' In

(1) DE THOU, XI. 784 sqq.

(2) DE THOU, XII. 10.

(3) MS. de Mesmes, dl. XI. 893, aangehaald door CAPEFIGUE, VI. 268.

dit besluit had hij nooit geaarzeld; en het allerminst was hij geneigd dit nu te doen. De man 'van zijn woord, van trouw en waarheid,' in wien zelfs de sluwe Farnèse nu en dan half en half vertrouwen had gesteld, en die millioenen van Filips getrokken had, achtte nu het oogenblik gekomen om met Filips te breken.

Hij vaardigde een manifest uit, waarin hij verklaarde, dat de Algemeene Staten van Frankrijk hadden gewenscht, dat Filips tot Koning van Frankrijk zou zijn verkozen en zijn denkbeeld eener algemeene monarchie zou hebben verwezenlijkt, als het eenige middel om de veiligheid van den katholieken godsdienst en den vrede der wereld te verzekeren. Het was echter te vreezen, zeide Mayenne, dat den Koning dezelfde rampen zouden treffen als zijn vader, die, zoodra men meende dat hij slechts door persoonlijke eerezucht werd gedreven en door de begeerte om aan zijn geslacht het erfelijk bezit eener algemeene heerschappij te verzekeren, den naijver en de vijandschap van de vorsten des Rijks had gaande gemaakt. 'Wanneer reeds eene bloote onderstelling zoo groote rampen aan het Rijk heeft berokkend,' zoo zeide de man van zijn woord verder, 'wat zulien dan de Vorsten van geheel Europa wel doen, wanneer zij zien dat Zijne Majesteit tot Koning van Frankrijk is verkozen en door deze vermeerdering van macht voor de overige wereld zoo geducht is geworden? Zullen zij niet aanstonds naar de wapenen grijpen en met alle macht den Koning van Navarre ondersteunen, al is hij ketter? Welke reden hadden zoo vele Vorsten, om Filips' plannen in de Nederlanden tegen te werken, dan alleen de wensch, om de ontzaglijke macht, die zij vreesden, te vernietigen? Alleen daarom had de Koningin van Engeland, hoewel zij de soevereiniteit weigerde, toch nu reeds vijftien jaren lang de onafhankelijkheid der Nederlanden verdedigd.

'Hoe wenschelijk het dan ook moge zijn,' ging Mayenne voort, 'dat deze algemeene monarchie, waarnaar het huis van Oostenrijk zoo lang heeft gestreefd, worde gevestigd, zoo is de Koning toch te verstandig om niet te zien, welke moeilijkheden hij op dien weg ontmoet. Hoewel hij Portugal heeft veroverd, verhinderen hem de vloten van Holland en Engeland om de rijkste van alle bezittingen van Portugal te nemen: de eilanden en de Indiën. In Frankrijk zal hij onoverkomelijke bezwaren ontmoeten tegen zijne verkiezing als Koning; want hij zou in dat geval de Ligueurs kunnen verwijten, dat zij, in plaats van Franschen, Spanjaarden geworden waren. Hij moest tot de overtuiging komen, dat zijne zaak in Frankrijk hopeloos stond - hij, die dertig jaren lang vergeefs getracht had, zijn gezag in de Nederlanden te herstellen. In den tegenwoordigen stand van zaken was het voor hem onmogelijk om hetzij

Koning, hetzij beschermer van Frankrijk te worden. De waardigheid van Frankrijk gedoogde dit niet⁽¹⁾.

Mayenne betoogde daarop de noodzakelijkheid van een wapenstilstand met de koningsgezinden; en op den 4den Juli las hij aan de Staten een door hem ontworpen antwoord voor op de laatste voorstellen der spaansche gezanten, waarbij voor het oogenblik de verkiezing van een Koning onraadzaam werd verklaard. Den volgenden dag antwoordde Tassis daarop met de verklaring, dat Filips, in dit geval, geen geld en geen troepen meer zou zenden: want dat het eenig afdoende tegengif tegen de voorgewende bekeering van den prins van Béarn, de onmiddellijke verkiezing van een nieuwen Koning was.

Op die wijze ontsnapte Mayenne aan den strik, door de Spanjaarden gespannen, om daarin den man te vangen, die, zoo als zij nu zagen, iederen dag veranderde en aan geen enkel beginsel trouw bleef, dan alleen aan zijn eigen belang.

En nu was de groote dag aangebroken. De overgang van Hendrik tot het roomsche geloof, die reeds lang van te voren was bepaald, werd openlijk op den 23sten Juli 1593 voltrokken. Van zes uur des morgens tot den middag luisterde Hendrik naar de vertoogen en vermaningen van de geleerde prelaten en doctoren, die hij bijeen had geroepen; de politieke aartsbisschop van Bourges was de voornaamste woordvoerder bij deze lang verwachte onderrichting. Na een onderhoud van zes lange uren rees de Koning op, wel eenigszins vermoeid, maar volkomen onderricht en ten volle overtuigd. Hij dankte de bisschoppen, die hem hadden geleerd wat hij vroeger niet wist, en verzekerde hun, dat hij, na om de verlichting van den Heiligen Geest te hebben gebeden, in allen ernst zou nadenken over hetgeen zij hem hadden geleerd; opdat hij tot een besluit mocht komen, heilzaam voor hem zelven en voor den Staat.

Men kon de argeloosheid en openhartigheid wel niet verder drijven. Twee dagen later was er reeds vroeg in den morgen, een groote beweging in het stadje Saint Denis; en, ondanks het verbod van de geestelijkheid en van de overheden, stroomde de bevolking van Parijs in massa derwaarts, om getuige te zijn van de plechtige verzoening van den Koning met de Kerk. Hendrik ging naar de aloude kathedraal, gekleed zoo als een pas gereinigden ketter voegt: in wit satijnen wambuis en hosen, witte zijden kousen en witte zijden schoenen, met witte rozetten daarop; maar met een zwarten mantel en een zwarten hoed⁽²⁾. Het was een schitterende optocht, met trompet-

(1) DE THOU, XII. 13, 14.

(2) Fontanicu portefeuilles n°. 416, 417, aangehaald door CAPEFIGUE VI, 325.

geschal en tromgeroffel; de straten waren met bloemen bestrooid.

Hendrik vond de kathedraal gesloten; hij klopte: de deuren werden geopend. In het portaal stond de aartsbisschop van Bourges, in plechtgewaad, met mijter en stoel, en omringd door zeven andere bisschoppen en vele hoge geestelijken, in schitterenden dos.

‘Wie zijt gij, en wat verlangt gij?’ vroeg de aartsbisschop.

‘Ik ben de Koning,’ antwoordde Hendrik, ‘en ik verlang opgenomen te worden in den schoot der roomsch-katholieke, apostolische Kerk.’

‘Wenscht gij dat oprecht?’ vroeg de prelaat weder.

‘Ik wensch dat met heel mijn hart,’ antwoordde de Koning⁽¹⁾.

Toen nederknielende, betuigde de Bearnees - de groote kampvechter der Hugenooten - voor het aangezicht van God, dat hij in het katholieke geloof zou leven en sterven, met verzaking van alle ketterij. Met moeite baande de stoet zich een doortocht door de menigte; en de Koning werd naar het hoogaltaar geleid, onder de luide toejuichingen van het volk. Daar knielde hij nogmaals en herhaalde zijne betuiging. Zijne aandoening en zijn berouw waren stichtelijk om aan te zien; en de omringende schare stortte tranen van vreugde. Zoo als de Koning daar lag, met saamgevouwen handen en de oogen aanbiddend op het sacrament gevestigd - of, bij de opheffing der hostie, zich driemaal op de borst slaande, was hij een voorbeeld van hartstochtelijke devotie⁽²⁾.

Daarop begaf hij zich naar een gestoelte achter het hoogaltaar, waar de aartsbisschop hem de biecht afnam en absolutie schonk. Toen weergalmde het *Te Deum* door de gewelven der kathedraal en de bisschop van Nantes vierde de hoogmis. Daarmede liep de plechtigheid af; waarna de Koning, onder de luide toejuichingen en zegenbeden van het mild begiftigde volk, naar het klooster van Sait-Denis terugkeerde en daar het middagmaal gebruikte, onder zulk een geweldigen aandrang van toeschouwers, dat de tafel bijna omgeworpen werd. Dat waren die zelfde Parijzenaars, die, nauwelijks drie jaar geleden, ratten en honden en menschenbeenderen, ja de lichamen hunner eigen kinderen, verslonden hadden, liever dan hunne poorten te openen voor dezen zelfden prins van Bearn.

En nu, hoewel Mayenne de wachten aan de poorten had versterkt en ten strengste, zelfs op doodstraf, ieder had verboden

(1) Ibid DE THOU, *ubi sup.*

(2) ‘La dévotion fut remarquée très grande en sa Maj. laquelle pendant la consécration et élévation de l'Eucharistie eut perpétuellement les mains jointes, les yeux adorant l'Eucharistie, ayant frappé sa poitrine trois fois, tant à l'élévation de l'Eucharistie que du calice.’ - Font portefeilles, *ubi sup.*

de stad te verlaten: nu waren de straten bijna ledig en verdrong zich de bevolking, in luidruchtig huldebetoon, in aanbidding schier, rondom den man, wien zij nog zoo kort geleden doodelyken haat gezworen had. En toch waren er zeker maar weinigen, die in ernst geloofden aan eene wezenlijke vernieuwing des harten bij hem, dien de legaat, de Spanjaarden en de heilige Vader te Rome steeds bleven beschouwen als den verachtelykste der ketters en den schaamtelooste van alle bedriegers.

Het tooneelspel werd met bewonderenswaardig talent gespeeld en slaagde in alle opzichten. Men mag evenwel onderstellen, dat de voornaamste speler zich zeer afgemat gevoelde en naar het einde verlangde. In vertrouwelyke brieven stak hij den draak met al dit kerkelyk goochelspel en betuigde hij, de geheele zaak hartelyk moede te zijn. ‘Ik kwam hier den vorigen avond,’ schreef hij aan de schoone Gabrielle, ‘en werd, tot ik naar bed ging, met allerlei heilwenschen en zegenbeden lastig gevallen. Ten aanzien van de Ligueurs, behoor ik tot de orde van Sint-Thomas. Morgen ochtend begin ik mijn onderhoud met de bisschoppen, behalve die, van welke ik u gisteren reeds sprak. Terwijl ik dit schrijf, heb ik zoo wat een honderdtal dezer lastige lui op mijn hals; zij zullen nog maken, dat ik Saint-Denis evenzeer haat, als gij Nantes. Morgen zal ik den gevaarlyken sprong doen. Ik kus millioenen malen de schoone handen mijner engel en den mond mijner lieve meesteres’⁽¹⁾.

Een telkens vernieuwde wapenstilstand met de Ligueurs duurde tot het einde van het jaar. De hertog van Nevers werd naar Rome gezonden, met last om de toestemming van den heiligen Vader te verwerven voor de verzoening van den grooten ketter met de Kerk; en de wijze, waarop de Koning zijne onderwerping aanbood, was zoo ootmoedig, zoo in strijd met alle gevoel van eigen waardigheid, dat velen der fransche Katholieken zich er aan ergerden, terwijl ieder oprecht Protestant in Europa weggromp van schaamte⁽²⁾.

(1) Mém. de M. de L'Estoile. MS. Cot. P. n°. 30, aangehaald bij CAPEFIGUE VI, 354.

(2) ‘Hiernevens,’ schreef de engelsche gezant, ‘ontvangt Uwe Lordschap eene kopie van het verzoekschrift, hetwelk monsieur de Nevers, uit naam des Konings, aan den Paus heeft aangeboden; bij het inzien daarvan zal het aan Uwe Lordschap blijken, hoe onwaardiglyk hij daarin het gezag en de waardigheid des Konings vernedert, waarover de bijgeloovigste Katholieken hier zoo geërgerd zijn, dat zij zich voorstellen, dit stuk door de parlementen openlyk te doen afkeuren, als niet overeenkomstig de waardigheid der gallicaansche kerk.’ Edmonds (die secretaris van sir H. Uumpton was en, in diens afwezigheid, zaakgelastigde) aan Burghley, 30 December 1593 (*State Paper Office MS.*) Vergelyk DE THOU, XII. 38 en BOR, XXXII. bl. 151

Maar Clemens, door Filips en zijn gezant in de engte gedreven, was doof voor alle vertoogen van den franschen afgezant. Hij zeide, niet aan de oprechtheid der bekeering van Navarre te kunnen gelooven, tenzij dat een engel uit den hemel hem daarvan de verzekering gaf. Na vele vruchteloze pogingen om den heiligen Vader tot andere gedachten te brengen, verliet Nevers Rome, verbitterd en woedend, en zwoer, dat hij liever een been had willen verliezen, ja liever in een zak genaaid en in den Tiber zou zijn geworpen, dan dat hij zulk eene boodschap moest terugbrengen. De Paus had gewild, dat de twee prelaten, die Nevers vergezelden, in Rome zouden blijven, om zich voor de inquisitie te verantwoorden wegens verheeling van ketterij; maar de hertog liet hen aan zijne zijde plaats nemen en trok de porta del Popolo uit, verklarende dat hij ieder zou dooden, die een hand naar hen zou uitsteken.

Intusschen werd het noodig, om het schouwspel van Saint-Denis door een ander, nog opwekkender tooneel te doen volgen. De ketter was gereinigd, had boete gedaan en vergeving ontvangen: nu was het tijd voor de plechtige wijding. Maar hier deed zich eene moeilijkheid op. Hoewel het gevoel van liefde en aanhankelijkheid voor het oude geslacht van Bourbon, nu van den dienst der valsche goden bekeerd, weder alom ontwaakte en zich krachtig gelden deed; hoewel al de witte zijde in Lyon tot sjerpen en banieren was verknipt geworden, om de verzoening van den argeloozen Koning met de Moederkerk te vieren; hoewel die oude stad schitterde in den gloed van vreugdevuren en illuminatiën en hare straten, niet langer van bloed, maar van wijn overvloedigen; en hoewel Madame Ligue, nog zoo kort geleden het voorwerp der hartstochtelijkste vereering, nu in het openbaar, onder de gedaante eener oude tooverheks, werd verbrand - toch bleef Parijs, ondanks dit alles, aan die afgeleefde heks getrouw en hield de stad hare poorten voor den Bearnees gesloten.

Ook de stad Rheims had den gewezen Hugenoot nog niet erkend; en het was juist te Rheims, in de kathedraal van Saint-Rémy, dat de heilige kruik werd bewaard, die de olie bevatte, waarmede de Koningen van Frankrijk sedert eeuwen gezalfd werden. Met welke olie, door welken prelaat, zou Hendrik nu gezalfd en gekroond worden? Vijf jaren geleden, bij gelegenheid der Statenvergadering te Blois, had de Ligue voorgesteld, onder de grondwetten van het rijk ook de bepaling op te nemen, dat niemand als wettig Koning zou worden beschouwd, wiens hoofd niet door den aartsbisschop van Rheims met olie uit die heilige kruik was gezalfd geworden. Maar het was nu duidelijk, dat het vasthouden aan zulk een monopolie van heiligheid, ten behoeve van dien prelaat en die kruik, gelijk zou staan met het maken van eene scheuring in de kerk.

Bovendien kwam het nu ook uit, dat er nog een andere en krachtiger zalf bestond, dan zelfs de beroemde olie van Saint-Remy: honderdtwaalf jaar voor den doop van Clovis was Sint-Maarten op zekeren dag van de trappen gevallen en doodelijk gewond en gekneusd op den grond nedergekomen. Maar, volgens Sulpicius Severus, was er onmiddellijk een engel van den hemel gedaald en had, met eene wonderdadige zalf, de wonden en builen van den heilige bestreken, die den volgenden dag geen letsel meer van zijn val had. De balsem was sedert dien tijd bewaard gebleven in de kloosterkerk van Marmoustiers, nabij Tours. Dit was nu toch wel de beste en krachtigste van alle mogelijke zalven en bovendien rechtstreeks uit den hemel afkomstig. Iets daarvan met de olie der wijding te vermengen, was stellig veel beter dan de heilige kruik te gebruiken; en dat te meer, nu die heilige kruik niet te krijgen was. De monniken van Marmoustiers waren bereid om de gewijde fiool met de beroemde olie van Sint-Maarten, ter wille van de bijzondere gelegenheid der koninklijke wijding, tijdelijk af te staan.

Onder een sterk militair geleide, door Giles de Souvry, gouverneur van Touraine, verstrekt, werd de fiool door een deputatie uit de monniken naar Chartres gebracht, waar de kroning zou plaats hebben. Gedurende de reis werden in het klooster nacht en dag gebeden opgezonden, opdat het heilig kleinood geen ongeval mocht overkomen. Toen de monniken te Chartres aankwamen, werden hun vier jongelieden van den hoogsten adel aangewezen als gijzelaars voor de veiligheid der heilige fiool, die in zegepraal naar de hoofdkerk werd gedragen; terwijl de straten, waarlangs de stoet trok, feestelijk met tapijten waren belegd. Toen volgde de groote plechtigheid, de prachtige kroning, op den 26sten Februari 1594. Zes bisschoppen, met de myters op het hoofd en in groot plechtgewaad, vierden den dienst, waarna de Koning voor het altaar nederknielde, de gebruikelijke eeden uitsprak en de kroon ontving.

Zoo werd de kampvechter der stugge Hugenoeten, de beminde vriend van den dooden La Noue en den nog levenden Duplessis-Mornay, de getrouwe ridder der kettersche Koningin Elizabeth, de gezworen bondgenoot der kloeke nederlandsche Calvinisten - zoo werd Hendrik van Navarre plechtstatig met dat Rome verzoend, dat het voorwerp was van hun aller haat en vrees.

De wel overlegde en uitnemend uitgevoerde vertooningen der onderrichting te Saint-Denis en der kroning te Chartres werden, op den dag der lente-evening, met eene derde en alles afdoende plechtigheid waardig besloten en bekroond.

De Koning had in het geheim onderhandelingen aangeknoopt en eene schikking getroffen met De Cossé-Brissac, gouverneur van Parijs, die zich verbonden had om voor hem de poorten der

hoofdstad te openen. De gouverneur bedong een hoogen prijs voor zijn dienst: hij ontving driehonderd duizend kronen in klinkende munt, dertigduizend kronen per jaar voor zijn geheele leven en den maarschalksstaf van Frankrijk⁽¹⁾. Dus omgekocht, maakte Brissac, in alle stilte en met bewonderenswaardig talent, de noodige voorbereidselen. De gezant Ibarra, die er de lucht van gekregen had dat er iets gaande was, had zich rechtstreeks naar den gouverneur begeven, om inlichtingen in te winnen; maar de slimme Spanjaard liet zich gerust stellen door de herhaalde, ondubbelzinnige verklaringen van den gouverneur, die betuigde van niets te weten. Den volgenden morgen, vroeg in den ochtend van den 22sten Maart, was het stormachtig en regenachtig weder; en reeds lang voor de dag aanbrak was Ibarra, die, ondanks de verzekeringen van Brissac, nog niet volkomen gerust was, reeds op de been en wandelde hij door de straten van Parijs. Daar werd hij, zeer tegen zijne verwachting, getuige van een buitengewoon schouwspel⁽²⁾.

In den wind en den regen kwam daar, door de donkere straten der hoofdstad, eene krijgsbende aanrukken van vier à vijfduizend zwaargewapende ruiters en lansknechten. Voor en aan weerszijden van de soldaten gingen een aantal fakkeldragers, wier toortsen over het geheele tooneel een spookachtig licht wierpen. En daar, te midden der bruine en grijs gebaarde aangezichten dier zonderlinge krijgers, die, naarmate zij voortrukten, hunne musketten afvuurden op alle toeschouwers, die gezind schenen hun den weg te versperren - te midden van dien golvenden stroom van helmen en harnassen - ontdekte de gezant de krijgshaftige figuur van den prins van Béarn. Tot de tanden gewapend, met het zwaard in de vuist en den dolk op zijde, reed daar de held van Ivry eindelijk door de poorten, die hem zoo lang buiten zijne hoofdstad gesloten hadden. 'Het scheen wel tooverij,' zeide Ibarra. De eerste Bourbon trok de stad binnen door dezelfde poort, waaruit de laatste Valois, vijf jaren vroeger, zoo schandelijk gevlucht was. Het was een middernachtelijke verrassing, al werd ze dan ook eerst bij het aanbreken van den dag volvoerd. Het was geen zegevierende intocht; en Hendrik kwam daar niet als de zegepralende voorvechter van een groot beginsel. Hij had in menig bloedig treffen de Ligue verslagen; maar toch trotseerde hem die Ligue nog, tot voor de poorten van zijn voorvaderlijk paleis. Om te overwinnen, had hij zich dieper gebogen dan de Ligue zelve; en, in 't eind zijne hugenootsche vermomming afwerpende, was hij,

(1) CAPEFIGUE, VII 122.

(2) Ibarra aan - 28 Maart 1594. (Archieven van Simancas, B. 79²²², aangehaald bij CAPEFIGUE, VII. 151.

in eene nieuwe gedaante, boven aller hoofden gestegen, als de beschermende genius der heilige katholieke kerk.

Eenentwintig jaren waren er verlopen sinds hij ook deze zelfde stad was binnengetrokken, na de sluiting van een dier kortstondige vredesverdragen, die de eentonige geschiedenis der godsdienstoorlogen in Frankrijk van tijd tot tijd hadden afgewisseld. Toen verscheen daar de jonge zoon van Antoine de Bourbon en Jeanne d'Albret, als de kampvechter en de afgod der Hugenooten. Datzelfde jaar zag de noodlottige verbintenis met de bruid van den Sint-Bartholomeusnacht, de eerste bekeering van Hendrik tot het roomsche geloof en den moord, die nog de wereld huiveren doet. Nu was hij het hoofd der 'Politieken' en de gezworen voorvechter van het Concilie van Trente! De ernstig gestemde Hugenooten bogen het hoofd, in stille wanhoop en stomme smart.

Hij vertegenwoordigde het beginsel der nationale eenheid tegenover de verscheuring van het rijk door binnenlandsch verraad en buitenlandsch geweld. Indien hij zich uitsluitend door dat beginsel, dat waarlijk zijn eenige steun en kracht was, had laten leiden, dan zou de geschiedenis wellicht een minder streng vonnis over hem vellen. Had hij volkomen op dat beginsel vertrouwd, dan zou het misschien sterk genoeg zijn gebleken om hem op den troon zijner voorvaderen te verheffen, ook zonder den beruchten afval, die voor altijd een smet op zijn naam geworpen heeft. Wie zegt ons, of niet de blijvende zegepraal der godsdienstige verdraagzaamheid de vrucht zou zijn geweest zijner troonsbeklimming, mits hij dien troon had bestegen, zonder het geloof zijner voorvaderen af te zweren? Misschien zal er, vroeger of later, een tijd komen, wanneer het voor de wereld onverschillig zal zijn, welk geloof, welke christelijke belijdenis, welk godsdienstig stelsel Koningen of lager geplaatste personen zijn toegedaan; wanneer de betrekking van den mensch tot zijn Schepper niet langer door staatkundige of maatschappelijke invloeden zal worden beheerscht. Maar nooit zal er een tijd komen, waarin de openbare zedelijkheid niet zal worden geschokt en de menschelijke waardigheid niet geschonden door de verloochening van een beginsel ter wille van vuig gewin en door de vernedering van het hoogste goed der menschheid tot een voorwerp van politieke kansberekening en een leugenachtig goochelspel.

De zoogenaamde bekeering des Konings vormt een keerpunt in de geschiedenis der wereld. Zij bezielde de roomsche kerk nieuwe kracht en verzekerde haar een nieuw leven van onbepaalden duur; maar diezelfde bekeering ondermijnde ook de grondslagen van het godsdienstig geloof. Het optreden toch van Hendrik den Hugenoot als kampvechter voor het Concilie van

Trente was zulk eene bloedige spotternij met alle overtuigingen, dat de verderfelijke uitwerking van dit voorbeeld in zeer wijden kring moest worden gevoeld. De godsdienst - men moge het prijzen of laken - hield weldra op de groote drijfveer te zijn der staatkundige verbintenissen, de aanleiding en oorzaak van geweldige oorlogen en nationale omwentelingen. Op de eeuw van den godsdienst zou de eeuw van den handel volgen.

Maar de Koning zat nu op zijn troon. Geheel Parijs was buiten zich zelve van vreugde. In de Notre-Dame werd de hoogmis gevierd en het *Te Deum*, gezongen; en het volk jubelde en schreeuwde zich schor, ter eere van hem, die nog zoo kort te voren door allen om strijd werd vervloekt. Zelfs de Sorbonne verklaarde zich ten voordeele van den bekeerden ketter⁽¹⁾; en de uitspraak van zoo wijze lieden was natuurlijk voor de minder verlichte menigte van overwegend gezag. Voor den hertog van Fera bleef er niets anders over, dan zoo spoedig mogelijk te vertrekken en elders latijnsche oraties ten voordeele der infante te gaan houden, wanneer hij daarvoor elders genegen toehoorders vinden kon. Eenige dagen na den intocht van Hendrik verliet dan ook het spaansch garnizoen met krijgseer de hoofdstad van Frankrijk.

‘Wij vertrokken om twee uur in den namiddag,’ schreef de hertog aan zijn meester, ‘met gesloten gelederen, vliegende vaandels en slaande trommen. Eerst kwamen de Italianen en daarachter de Spanjaarden, in wier midden ik zelf reed, met de Walen in mijne nabijheid. De prins van Béarn’ - het was voor den hertog een zoete troost, dien niemand hem ontrooven kon, om den Koning juist bij dien naam te noemen - ‘stond voor een venster bij de poort van Saint-Denis, waardoor wij uittrokken. Hij was in het lichtgrijs gekleed en droeg een zwarten hoed, met eene groote witte veer. Onze vaandels groetten hem niet, toen wij voorbijtrokken’⁽²⁾.

Zie, ook dat was nog een troost!

Aldus werd het spel gewonnen en verloren; maar, als naar gewoonte, wilde Filips niet toegeven dat hij geslagen was. Mayenne van zijne zijde ging evenzeer voort, de stelligste beloften en opwekkendste verzekeringen te geven aan allen die nog van de vroegere bondgenooten waren overgebleven. Hij begaf zich naar Brussel en werd daar, ingevolge 's Konings last, door de spaansche gezaghebbers in de Nederlanden met veel staatsie ontvangen. Te midden van den storm, die nu, met verbijsterende snelheid, alle redelijke verwachtingen en uitzichten voor hem deed verstuiven, klemde Filips zich nog aan

(1) 22 April 1594. CAPEFIGUE VII. 183.

(2) Fera aan Filips. (Archieven van Simancas) (Parijs) B. 78⁶², bij CAPEFIGUE VII. 161.)

Mayenne vast, als de drenkeling aan een stroohalm. Want de Koning had de zeldzame gaaf, indien het eene gaaf genoemd mag worden, van aan zijn eigen onverwinnelijkheid en onfeilbaarheid te blijven gelooven, ook nadat hij op elk punt geslagen was en nadat al zijne berekeningen verkeerd waren uitgekomen.

Had hij niet, na den ondergang zijner beroemde Armada, hardnekkig van Alexander Farnèse geëischt, dat deze zonder uitstel eene nieuwe vloot zou bouwen, om daarmede met één slag Engeland te gaan veroveren? Kon men dan verwachten, dat hij nu van zijne voorgenomen verovering van Frankrijk af zou zien, hoewel de wettige Koning bezit van zijne hoofdstad had genomen, zich met de kerk had verzoend en op het punt stond de vergiffenis van den Paus te verwerven? De prins van Béarn had, wel is waar, de heilige Ligue vernietigd; maar waarom zouden de hertog van Mayenne en aartshertog Ernst niet, te zijnen behoeve, eene nieuwe Ligue vormen en dan zonder verder verwijl Frankrijk veroveren?

Maar hoewel het nog mogelijk was den Koning, die, steeds op bedriegen uit, ook zelf zoo licht bedrogen werd, te misleiden, zoo werd het nu toch moeilijk, zelfs voor een zoo volleerden intrigant als Mayenne, nog langer de scherpzinnige Spanjaarden om den tuin te leiden, die tegenover hem zoo duidelijk de verliezende partij waren.

‘Onze zaken in Frankrijk,’ schreef Ibarra, ‘zijn in zulk een toestand, dat wij daar ons geld en onzen invloed verspelen en groot gevaar loopen, hier al de provinciën bovendien te verliezen, wanneer niet spoedig flink en doortastend gehandeld wordt. Geld en troepen in overvloed: ziedaar wat voor Frankrijk noodig is. De gezanten des Konings zijn zeer verstoord op Mayenne, en met reden; maar zij zijn verplicht te veinzen en te zwijgen. Wij kunnen hun van hier geene hulp zenden, tenzij dat gij ons van ginds het laken stuurt, en de schaar om het te knippen daarbij’⁽¹⁾.

En ook aartshertog Ernst - hoewel hij Mayenne tot eene samenkomst te Brussel uitnoodigde, in de meening, dat hij hem en den hertog van Guise nog zou kunnen weerhouden van een schikking met Béarn aan te gaan - vertrouwde den man weinig meer dan Feria of Ibarra. ‘Na het verlies van Parijs,’ zeide Ernst, ‘heb ik een brief van Mayenne ontvangen, waarin hij, door die gebeurtenis diep getroffen, mij de grootste aanbiedingen

(1) Ibarra aan de staatssecretarissen, 18 Januari 1594. (Archieven van Simancas MS.) Karel van Mansfelt sprak in denzelfden geest. ‘Ik heb met Tassis gesproken’, schreef hij aan den Koning, ‘en wij zijn het beiden eens, dat Mayenne altijd de zaken in zijn eigen belang heeft bestuurd en Uwe Majesteit heeft bedrogen; en dit is altijd mijne meening geweest’.

doet, tot zelfs van zijn laatsten druppel bloed, betuigende dat hij nooit de zaak der Ligue zal verlaten. Maar omtrent de bedoelingen en het eigenlijk karakter van dien man, verkeer ik zoo zeer in het onzekere, dat ik van hem niet meer standvastigheid durf verwachten, dan voor zoover zijn eigen belang dat medebrengt'⁽¹⁾.

En zoo kwam Mayenne te Brussel, waar hij drie dagen bij den aartshertog doorbracht. 'Hij verklaart zich bereid, voor onze zaak te sterven,' schreef Ernst. 'Wanneer Uwe Majesteit genoeg geld en manschappen wil geven, dan zal hij het Béarn zoo benauwd trachten te maken, dat deze zich in zijn eigen huis niet veilig zal rekenen.' De aartshertog betuigde aan Mayenne zijn ongenoegen, dat met het geld, 't welk hij reeds ontvangen had, zoo bitter weinig was uitgericht; maar hij bleef voortgaan met een vertrouwen te toonen, dat hij inderdaad niet bezat: 'aangezien,' zeide hij, 'het bekend is, dat Mayenne reeds met Béarn onderhandelt. Als hij nog tot geene schikking is toegetreden, dan is het omdat Béarn hem nu minder geld biedt dan vroeger.' Als wij zien, hoever de grooten van dien tijd het in de kunst van veinzen, om geen harder woord te gebruiken, gebracht hadden, en daarbij letten op hun onbegrensd vermogen om schatten gelds als op te slorpen, dan staat ons verstand bijna stil en krijgen wij een hoog begrip van de krachten van den menschelijken geest, wanneer deze in zekere bepaalde richting ontwikkeld worden. Het is te betwijfelen, of de boersche Hans Mulder en Hans Bakker het tot zulk eene hoogte zouden hebben kunnen brengen⁽²⁾.

- (1) Ernst aan Filips, 30 Maart 1594. (Ibid.) De legaat had eindelijk aan Mayenne geschreven, dat 'de daden van Navarre niet die eens menschen waren, maar het werk van Gods hand, en dat al de macht van Spanje hem niet zou kunnen beletten om zich tot onbeperkt Koning over Frankrijk te verheffen; en daarom was het beter, dat hij door middel van een algemeenen vrede verheven werd'. Sumario de una relacion que hizo Ascanio Solferini, 27 April 1594. (Archieven van Simancas MS.) - Filips antwoordde aan den aartshertog, dat het moeilijk was Mayenne geheel vrij te spreken van alle kwaad opzet wat het verlies van Parijs betrof, maar dat het toch noodig was zich te gedragen alsof men hem vertrouwde. De oorlog zou worden voortgezet en de Koning had daarvan aan den Paus kennis gegeven. De jaargelden aan sommige personen in Frankrijk, vóór het verlies van Parijs toegelegd, zouden voortdurend worden uitbetaald. Filips aan Ernst, 4 Juni 1594 (Ibid.)
- (2) Zelfs nog in den herfst van dit jaar schreef Mayenne, in den toon der beleedigde onschuld, aan den aartshertog, daarbij zijne verbazing te kennen gevende, 'dat van hem onderpand zouden worden verlangd, en dat zijne bedoelingen werden verdacht, na al de bewijzen, die hij van zijne trouw en standvastigheid had gegeven.' Mayenne aan Ernst, 1 September 1594. (Archieven van Simancas MS.) 'Hij verklaart zich met veel ophef bereid voor de zaak te sterven,' schreef Ernst; 'maar zijn daden bepalen zich tot algemeene en onbestemde verklaringen en aanbiedingen en tot het vragen van gereed geld als dadelijke betaling voor wat hij in het vervolg voor Uwe Majesteit doen zal.' Ernst aan Filips, 6 Sept. 1594. - En tot het laatste oogenblik volhardde Filips in zijne pogingen, om Mayenne aan den haak te houden, door hem te laten bijten naar een zeer pover aas. 'Gij moet trachten hem van mij afhankelijk te houden,' schreef hij aan Ernst, 'en hem niet meer geld geven dan noodig is, om te voorkomen dat hij geheel afvallig wordt; want er is geen fortuin in de wereld groot genoeg om zijn gouddorst te lesschen.' Filips aan Ernst, 2 December 1594. (Ibid). Vergelijk ook het rapport van Diego de Pimentel, 23 November 1594. (Ibid).

De hertog van Feria en de andere spaansche gezanten hadden sinds lang het karakter doorgrond van den hertog van Mayenne - dien grooten makelaar tusschen Filips, den Bearnees en de Ligue.

In Augustus schreef Feria een brief aan den Koning, waarin hij Mayenne als valsch, verderfelijk voor de zaak van Spanje en het Catholicisme, door en door zelfzuchtig en laag afschilderde en nu ook bovendien als verrader van de zaak van het verbond, bezig de nog overgebleven vestingen in handen van den vijand te spelen en zich gereed makende om tot den prins van Béarn over te loopen. ‘Wanneer ik al zijne lage streken moest opsommen,’ zeide hij, ‘zou ik tot middernacht en misschien wel tot morgen ochtend bezig zijn’⁽¹⁾.

Deze brief werdt onderschept en viel in handen van Hendrik IV, die zich haastte dit stuk te verzenden, niet aan den Koning, voor wien het bestemd was, maar aan den hertog van Mayenne. Groot was de verontwaardiging van dien zoo snood miskenden man, toen hij deze onhebbelijke waarheden las. Hij schreef dadelijk een zeer heftig antwoord aan Filips II, waarin hij den hertog van Feria afschilderde als ‘een ellendige domoor, een onbeschaamde lafaard, een bedrieger en een oolijke dief;’ hij ging, na nog eenige soortgelijke epitheten, aldus voort: ‘Maar ik wil hem een eer aandoen, die hij niet verdient, en hem met mijn zwaard bewijzen dat hij een leugenaar is; en ik bid Uwe Majesteit nederig, mij die gunst toe te staan, en mijn billijken toorn te vergeven, die mij den eerbied, aan Uwe Majesteit verschuldigd, uit het oog doet verliezen, wanneer ik van dien bedrieger spreek, die mijn goeden naam zoo boosaardig heeft geschonden’⁽²⁾.

Ter verdediging van dien geschonden naam, had hij evenwel meer scheldwoorden dan afdoende argumenten tot zijn dienst. De uitdaging tot een tweegevecht op leven en dood leidde tot niets; en in den loop van het volgende jaar, keerde de beleedigde

(1) Feria aan Filips, Augustus 1594 (MSS van Colbert, dl. 33, bij CAPEFIGUE, VII. 229).

(2) CAPEFIGUE VII. 229. sqq.

Mayenne aan Filips en de Spanjaards den rug toe en sloot den koop met den prins van Bèarn. Hij bedong een goeden prijs: het stadhouderschap van Bourgondië, de betaling van al zijn schulden en een som van honderdtwintigduizend kronen in klinkende munt. De geschiedenis meldt echter niet, of de man van zijn woord, van waarheid en trouw ooit een penning terug gaf van de kolossale sommen, die hij van Filips ontvangen had om de zaak der Ligue te bevorderen.

Eenigen tijd later, op een warmen lentedag, kwam de hertog naar Monceaux, om, zoo als hij zeide, den Koning te danken, dat deze ‘hem had verlost van spaansche aanmatiging en italiaansche kuiperijen.’ Met veel moeite knielde hij neder, om de hand des Konings te kussen. Hendrik richtte hem op en omhelsde hem driemaal; toen nam hij hem bij de hand en voerde hem met haastigen tred door de tuinen van het kasteel, terwijl de hertog, naar adem snakkende, zwoegende en zwetende, vergeefs trachtte zijn nieuwen heer bij te houden.

‘Als ik dien dikbuik nog langer in de zon laat loopen’, fluisterde de Koning tegen Sully, die hem vergezelde, ‘dan zal ik voldoende gewroken zijn over al het kwaad dat hij ons gedaan heeft: dan is hij dood!’

Eindelijk, toen de hertog op het punt stond van vermoeienis te bezwijken, zond de Koning hem, met een lachend gezicht, naar het paleis, om zich te goed te doen aan een paar flesschen uitmuntenden wijn van Arbois, die hem, op 's Konings bepaalden last, werden voorgezet. Dit was de eenige straf, door den goedhartigen Koning ooit aan den zwaarlijvigen samenzweeder opgelegd.⁽¹⁾

De hertog van Guise had reeds vroeger - en op nog beter voorwaarden - eene schikking met den voormaligen Hugenoot getroffen; terwijl Joyeuse en Mercoeur een tijd lang onverwrikbaar bleven en onaannemelijke voorwaarden stelden. ‘Deze lieden schatten zich zelve zoo hoog,’ zeide een van Hendrik's onderhandelaars, ‘dat men haast nog meer verliest dan wint, wanneer men ze koopt. Zij berooven en plunderen ons zelfs in onze naaktheid; en ten einde deze harpijen tevreden te stellen, moeten wij alles opofferen, tot zelfs ons merg en ons bloed. Ik geloof echter, dat wij hen winnen moeten, hoe en tegen welken prijs ook’⁽²⁾.

- (1) *Memoires de Sully*, VIII 454. Dit onderhoud had plaats in het voorjaar van 1596, toen Hendrik La Fère belegerde. Omstreek dienzelfden tijd, misschien wel op dienzelfden dag, zond Mayenne een bode naar Filips, met verzoek, dat hem zijn jaargeld blijvend zou worden uitbetaald; en de Koning liet aan zijn landvoogd in de Nederlanden de beslissing over, in hoever dit al of niet geschieden zou. Filips aan den aartshertog Albert, 14 April 1596. (*Archieven van Simancas MS.*)
- (2) ‘Je ne doute point que l'accommodement de M. de Mayenne ne soit fait, et j'espère que celui de M. de Joyeuse se fera encore. M. de Mercoeur se rend plus difficile. Ces gens là se mettent à si haut prix, qu'on perd presque plus qu'on ne gagne à les acheter. Ils nous dépouillent dans notre nudité mesme; et il faut employer, pour réconcilier ces harpies, tout ce que nous ponvons tirer de notre substance et de notre sang. Je crois néanmoins que nous les devons gagner, par quelque moyen et à quelque prix que ce puisse être.’ BONGARS, *Lettres*, bl. 331, sqq.

Hendrik IV, de man dien zoo vele wijzen zijner eeuw jaren lang hadden bespot en gesmaad, wegens zijn volharding in de hopelooze poging om zijn vaderland voor verscheuring te bewaren, het wettig gezag te herstellen en het hoofd te bieden aan het heilig Verbond van binnenlandsche verraders, gesteund door vreemde despoten en geestverwanten - Hendrik IV was dan toch in het eind geslaagd en de broederoorlog in Frankrijk naderde zijne eenig mogelijke oplossing.

Maar helaas, de verwachtingen van hen, die de Hervormde kerk niet minder lief hadden dan hun vaderland, werden jammerlijk verijdeld door den afval van hun hoofd. Van de lippen der uitnemendste leiders onder de Hugenootten klonk een kreet van smartelijke verontwaardiging, die zelfs tot het niet licht te treffen hart van den vroolijken Gasconjer doordrong. 'Het is moeilijk, ja zelfs onmogelijk,' zeiden zij, 'om zoo spoedig uit uw geheugen te wisschen de herinnering aan hen, wier namen er door een zelfden godsdienst, door de gemeenschap in dezelfde gevaren en vervolgingen door de gemeenschappelijke vreugde over een zelfde uitredding en door de lange ervaring van zoo vele diensten, als met diamanten stift in gegraveerd zijn. De herinnering aan deze dingen volgt en vergezelt u overal; zij verstoort uwe gewichtigste bezigheden, uwe vroolijkste vermaken, uw diepsten slaap, om u, als in een schilderij, uw eigen beeld voor oogen te houden - niet zoo als gij heden zijt, maar zoo als gij waart, toen gij, ter dood toe vervolgd door de machtigste vorsten van Europa, toch naar de veilige haven het kleine vaartuig bleef sturen, waartegen storm en onweder zich hadden verheven'⁽¹⁾.

De Staten van Holland, waar Hendrik's bekeering evenzeer eene zaak was van dadelijk en nationaal gewicht als dit het geval

(1) Requête au Roy par ceux de la religion 1593 Colbert MS. vol. XXXI. bij CAPEFIGUE, VI. 317.

'Je plains et pleurs au fond de mon ame la géhenne de Sa Maj.', schreef Duplessis-Mornay, op den 11den Augustus 1593 aan de Loménie; 'je vous prie de lui dire que s'il lui prend jamais envie de sortir de cette captivité et spirituelle et temporelle, je ne puis croistre de fidélité, mais je doublerai de courage .. Ils ne lui donnent pas la paix de l'état et lui ostent la paix de la conscience... Ils ne lui rendent point son royaume, car c'est à Dieu et non au diable à le donner, et lui font renoncer, autant qu'eulx est, le royaume des cieux.' - Mém. et Corresp. de Duplessis-Mornay, IV. 511.

kon zijn in Frankrijk - want tot op dien tijd trok de godsdienst de wezenlijke grenslijnen tusschen de verschillende volkeren - de Staten van Holland hielden zich met deze quaestie, zoo lang zij nog onbeslist was, zeer ernstig bezig. In hunne vergadering werd het voorstel gedaan, om een gezantschap naar den Koning te zenden, ten einde hem, zoo mogelijk, terug te houden van den noodlottigen stap, dien hij ging doen. Na rijp beraad, werd evenwel besloten, 'dat men God den Heere Almachigh dese sake sal bevelen, en bidden voor eene goede uytkomst van dien, tot synder eere, en conservatie van de Christelijke Gereformeerde Religie'⁽¹⁾.

Zoo als zich liet verwachten, was de Koningin van Engeland buiten zich zelven van verontwaardiging; en eensdeels ten gevolge van dezen ergerlijken afval en anderdeels uit voortdurende ontevredenheid over de wijze, waarop met hare hulptroepen in Frankrijk gehandeld werd, besloot zij dadelijk al hare soldaten, ter verdediging van Hendrik's belangen uitgezonden, terug te roepen. De ongelukkige fransche gezant te Londen was ten einde raad. Hij klaagde, dat hij des nachts niet slapen kon, en dat de jicht en de koliek, waaraan hij altijd onderhevig was geweest, niets beteekenden, in vergelijking met de benauwdheid die nu over zijne ziel en zijn verstand gekomen was, in zulke mate als hij nooit gevoeld had sedert den bloedigen dag van Sint-Bartholomeus⁽²⁾.

'O, mijn God!' schreef hij aan Burghley, 'zou het mogelijk zijn, dat haar billijke toorn haar eensklaps al den grooten roem doet vergeten, dien zij verworven heeft door zoo vele gunsten en weldaden?' Maar hij hield zich verzekerd, dat Hare Majesteit bij haar streng besluit niet zou volharden. Door dat te doen, zeide hij, zou zij den franschen papisten den uitnemendsten dienst bewijzen: deze toch zouden niet nalaten, van de gelegenheid gebruik te maken om den Koning in den afgrond te storten, aan welks rand zij hem reeds gevoerd hadden. Hij duchtte zoozeer den toorn der Koningin, dat hij, volgens zijn zeggen, over al zijn leden beefde, alleen op het gezicht van de pen van zijn secretaris, aan wien hij bezig was zijn brief te dicteeren. Intusschen, hoe schrikkelijk het wezen mocht, zijn plicht bracht mede, haar in haar verbolgenheid te ontmoeten; maar hij smeekte den lord schatmeester hem te vergezellen en hem bij die gevreesde ontmoeting tot schild te strekken. 'Bescherm mij', zoo smeekte hij, 'door uwe wijsheid tegen den toorn dezer groote Vorstin; want, bij den levenden God, wanneer ik haar tegen iemand, wien ook,

(1) BOR, III. 706.

(2) Beauvoir la Noce aan Burghley, 24 Aug. 1593. (*State Paper Office MS.*)

in toorn ontstoken zie, dan wensch ik mij zelven in Calcutta, daar ik haar gramschap vrees als den dood'⁽¹⁾.

Toen alles voorbij was, zond Hendrik De Morlans als buitengewoon gezant naar Engeland en Holland, om de regeeringen dier staten kennis van het gebeurde te geven. Maar, hoewel haar eerste drift nu bekoeld was, nam de Koningin de zaak niet zoo kalm op als de Staten-Generaal en weigerde zij vertroost te worden. Echter kwam zij terug van haar besluit, om hare troepen uit Frankrijk terug te roepen.

'O! welke smart; o! welk leed; o! welke zuchten zijn in mijne ziel opgerezen', schreef zij, 'bij het vernemen der tijding, die Morlans mij bracht! Mijn God! Is het mogelijk, dat eenige wereldsche overweging den schrik kan wegnemen voor de goddelijke wraak? Kunnen wij redelijkerwijze een goede uitkomst hopen van zulke ongerechte handelingen? Kunt gij u voorstellen, dat Hij, die u door zijne genade heeft bewaard en behoed, u in uw uitersten nood alleen zou laten staan? Het is verkeerd, kwaad te doen opdat er goed uit voortkome. Inmiddels zal ik niet nalaten, in mijn gebed in de eerste plaats uwer te gedenken, opdat de hand van Ezau den zegen van Jakob niet roove. Wat uwe beloften aangaat van vriendschap en trouw jegens mij: ik beken, dat ik die duur genoeg verdiend heb; maar ik heb daar geen berouw van, mits gij uw Vader niet verloochent - anders zal ik uw bastaardzuster zijn van vaders zijde, want ik zal altijd meer houden van een natuurlijken, dan van een aangenomen vader. Ik wensch dat God u op den rechten weg en langs een beter pad moge leiden. Uwe zeer oprechte zuster naar de oude wijze. Met de nieuwe heb ik niets te maken.

'Elizabeth R.'⁽²⁾

(1) Beauvoir la Nocle aan Burghley, 24 Aug. 1593. (*State Paper Office MS.*)

(2) Bibliothèque du Roi. MSS. Colbert in fol. M.R.D. vol. XVI. fol. 329. - bij CAPEFIGUE VI. 352.

Dertigste hoofdstuk

Prins Maurits slaat het beleg voor Geertruidenberg. - Voordeelen van het nieuwe stelsel van krijgvoeren. - Voortgang der belegeringswerken. - Overgaaf van Geertruidenberg. - Mouterij onder de spaansche troepen. - Verdugo poogt Coevorden te hernemen. - Het engelsch garnizoen te Ostende van verraad verdacht. - Brief van Koningin Elizabeth aan sir Edward Norris over deze zaak. - Ontzet van Coevorden. - Maurits slaat het beleg voor Groningen. - Levensgevaar voor den prins. - Overgaaf van Groningen. - Bijzonderheden van het beleg. - Vooruitgang der Vereenigde Nederlanden. - Toestand der gehoorzame Provinciën. - Ongeschiktheid van Mansfelt als landvoogd. - Aartshertog Ernst, opvolger van Farnèse. - Moeilijkheden van zijne positie. - Intocht van Ernst in Brussel en Antwerpen. - Ontevredenheid onder de spaansche troepen. - Militaire opstand. - Filips wil de engelsche vloot vernielen. - Zijne moorddadige plannen. - Komplot om Koningin Elizabeth te vergiften. - Samenzweringen tegen prins Maurits. - IJdele pogingen tot onderhandeling. - Voorstel tot een huwelijk tusschen Hendrik en de infante. - Geheime zending van Hendrik naar den Koning van Spanje. - Boodschap naar Engeland en de Staten. - Hendrik verkrijgt hulp van Koningin Elizabeth en de Staten-Generaal. - Algemeene toestand aan het einde van het jaar 1594.

Terwijl Filips' gedroomd wereldrijk op het eene punt zoo snel in rook scheen te verdwijnen, waren ook elders zeer gewichtige bezittingen van de spaansche kroon, in Brabant en Friesland, aan zich zelven overgelaten en verwaarloosd geworden.

Op het grondgebied der Vereenigde Nederlandsche Republiek hielden nog steeds twee belangrijke steden de zijde van den Koning van Spanje: Geertruidenberg en Groningen. In het vroege voorjaar van 1593 was Maurits met zijne voorbereidselen voor een beleg gereed en op den 28sten Maart verscheen hij in persoon voor eerstgenoemde stad.

Deze kleine, oude vesting was door hare sterkte, maar vooral door hare ligging, van groot belang. Zij was de eenige stad

van Holland, die nog in 's vijands handen was; en zonder haar bezit, kon deze aanzienlijke provincie zich niet volkomen veilig en meesteres van haar gebied rekenen. Geertruidenberg ligt op den brabantischen oever nabij de Oude Maas, waar deze rivier onder den naam van den Amer tot een breeden stroom, haast een zee-arm, aanwast, en dicht bij het punt waar zij een ander, vrij diep riviértje, van het zuid-oosten komende, de Donge genaamd, opneemt. Het omliggende land is zoo laag, dat het door dijken tegen overstroming moest worden beveiligd. Deze dijken boden tevens eene geschikte gelegenheid aan tot het opwerpen van versterkingen, waarvan men dan ook niet verzuimd had gebruik te maken. De natuur en de kunst beiden hadden deze stad tot eene der sterkste vestingen van de Nederlanden gemaakt.

Bij het beleg van Steenwijk had Maurits aan de wereld eene les in de kunst van belegeren gegeven, zoo als nooit te voren was geschied: nu wilde hij voor Geertruidenberg zijn meesterstuk leveren. Als een proeve van militaire kunst was er dan ook niets voortreffelijkers te bedenken dan dit beleg; voor den gewonen lezer echter zou het verhaal van alle bijzonderheden in hooge mate vervelend zijn⁽¹⁾.

Aan de landzijde vestigde Hohenlo zijn hoofdkwartier te Raamsdonk, een dorp, ongeveer een mijl ten oosten van Geertruidenberg. Prins Maurits zelf lag ten westen der stad. Twee bruggen over de Donge vormden eene gemakkelijke gemeenschap tusschen de beide legerplaatsen, terwijl door den moerassigen grond in den omtrek, met behulp van rijshout en horden, wegen werden aangelegd, geschikt voor het vervoer van wagentreinen en artillerie. De eerste zorg van den jongen veldheer, wiens geheele legermacht ter nauwernood achtduizend man telde, was om zich zelven in veiligheid te stellen tegen een overval, meer nog dan om dadelijk de stad aan te tasten. Zijne liniën strekten zich eenige mijlen ver in een halven kring om de stad uit en een aantal forten, bolwerken, verschansingen, loopgraven, ravelijnen en grachten moesten eensdeels de legerplaats dekken, anderdeels de vesting dwingen.

De rivier de Maas diende als een natuurlijke en zoo goed als onneembare borstwering voor de eene zijde van het kamp; windmolens en sluizen werden in werking gesteld, zoowel om het water af te voeren uit de lage landen, waar gegraven moest worden, als om andere gronden, van waar een leger tot ontzet kon aanrukken, onder water te zetten. Rondom het kamp werd een sterke paalregel met ijzeren pinnen opgeslagen en de geheele

(1) Zie aangaande dit merkwaardig beleg: VAN METEREN, XVI. 321, 322; BOR, III. 690-698; REYD, X. 198-205, en vooral DUYCK, 164-245. Ook: BENTIVOGLIO, III. lib. I. 383-387; COLOMA, VI. 119-122.

omtrek door zoogenaamde voetangels en wolfskuilen - in de soldatentaal van dien tijd turksche ambassadeurs genoemd - voor de ruitery zoo goed als ongenaakbaar gemaakt. In korter tijd dan iemand had kunnen gissen, waren de bolwerken en wallen van het staatsche leger, als een damp uit het moeras, verrezen. De stad Geertruidenberg was ingesloten door eene andere stad, even uitgestrekt en oogenschijnlijk even onneembaar als zij zelve. Toen, voor het eerst in die eeuw, leerde men volkomen de waarde begrijpen van Maurits' machtigst wapen: de spade. Drieduizend delvers werkten dag en nacht met schop en houweel; en den soldaten beviel het werk wel: iedere man toch ontving voor dien arbeid tien stuivers per dag, boven zijne gewone soldij, en droeg daarenboven het bewustzijn met zich om, dat hij, met iederen stoot zijner spade, de overwinning nader bracht.

De Spanjaarden bespotten Maurits niet langer, als een aardwerker en graver. Toen het hem gelukt was, een honderdtal zware kanonnen tegen de belegerde stad in batterij te stellen, hielden zij ook op met hunne spotternijen over het geschut. De heele en halve kartouwen werden nu niet meer als louter vogelverschrikkers beschouwd.

Intusschen stroomde van alle zijden het landvolk naar het kamp. Nergens in het geheele land waren de levensmiddelen zoo overvloedig en zoo goedkoop, als hier in Maurits' legerplaats; nergens was er williger markt voor alles wat de landbouw opleverde; nergens beter betaling of grooter veiligheid voor het leven en den eigendom der vreedzame bezoekers. Zelfs geen ei werd met geweld genomen. Het landvolk gevoelde zich binnen Maurits' liniën meer op zijn gemak, dan ergens elders in de gehoorzame of in de opgestane provinciën. Tusschen de vestingwerken van het kamp in werd geploegd, gezaaid en geoogst, zonder eenigen hinder; en misschien werd de weldadige invloed der wetenschap op de barbaarschheid van den krijg nooit duidelijker bewezen, dan juist bij dit beleg van Geertruidenberg. Ongetwijfeld was het de bedoeling van den prins, om de stad in te nemen, en wanneer hij met den vijand vocht, was het zijn oogmerk te dooden; maar, in vergelijking met het bloedig handwerk, dat een Alva, een Romero, een Requesens en zoo vele anderen, in de ongelukkige provinciën hadden gedreven, scheen zulk oorlogvoeren haast een werk van barmhartigheid.

Uit den omtrek, uit de andere gewesten, uit vreemde landen zelfs, kwamen de bezoekers, om getuigen te zijn van het zeldzame schouwspel; en vreemde generaals togen naar het kamp van Maurits, om zich practisch te oefenen in de nieuwe krijgskunst⁽¹⁾.

(1) 'Un de mes amis', schreef Bongars, de gezant van Hendrik IV, 'qui est allé dans le camp des Hollandois par la scule curiosité de le voir, m'a écrit qu'il n'a jamais ni vu ni entendu parler d'une armée campée, où il parut plus de courage et en même temps plus de discipline. Il dit que les fortifications sont si élevées qu'elles égalent les ouvrages des anciens Romains, et que tout s'y conduit avec tant d'ordre et de silence qu'on croiroit plutôt voir l'état paisible d'une ville que se conserve par le soin de ses magistrats et par l'obéissance de ces citoyens, qu'une troupe confuse de gens armés.' Lettres. 65, bl. 223.

De oude Pieter Ernst van Mansvelt, die sedert den dood van Farnèse in naam landvoogd der Spaansche Nederlanden was, wreef zijne oogen uit en stond verstomd, toen hij eindelijk bespeurde hoe volledig en nauwkeurig alle maatregelen genomen waren om de stad te veroveren. Inderdaad berustte het gezag wel in handen van graaf Fuentes, althans totdat de aangewezen opvolger van Parma zou verschijnen; maar ook Fuentes, hoewel hij een bijzonder talent had voor moordaanslagen, zooals later blijken zal, en een ervaren en bekwaam veldheer van de oude school mocht worden genoemd, was toch tegen Maurits niet opgewassen, waar het aankwam op wetenschappelijke berekeningen en combinatiën, die de grondslagen van het nieuwe stelsel vormden.

Te vergeefs riep de afgeleefde Pieter van Mansfelt luide tot zijn zoon en meester, graaf Karel, om hem in dezen nood te hulp te komen. Deze bevelhebber der artillerie was met een handvol Duitschers, Walen en andere gehoorzame Nederlanders - te weinig om in den vreemde iets uit te richten, te veel om veilig in de provinciën gemist te kunnen worden - naar Frankrijk getogen, om Noyon te belegeren⁽¹⁾. Maar wat beteekende het winnen of verliezen van zulk een stadje als Noyon, juist op het oogenblik dat de prins van Béarn, met den aartsbisschop van Bourges als generaal, in de kerken van Saint-Denis en Chartres die beroemde flank-beweging had gemaakt, waardoor het wereldrijk een onherstelbaren schok had gekregen en Filips en de Paus beiden geheel waren overvleugeld geworden? De vijfduizend krijgers onder Karel van Mansfelt hadden bij Geertruidenberg vrij wat beter dienst kunnen bewijzen. Zijn oude vader deed echter wat hij kon. Zoo veel manschappen als van de bezetting van Antwerpen en de omliggende streek met mogelijkheid gemist konden worden, werden bijeengebracht; maar de Spanjaards gevoelden weinig lust om op te rukken zonder den ouden Mondragon. Deze krijgsheld, die ruim zijn deel had gehad in den zwaarsten arbeid en mede had gestreden in bijkans alle veldslagen dezer eeuw, telde nu bijna evenveel jaren als de eeuw zelve. Nu hij de negentig voorbij was, achtte hij het beter, rustig in het kasteel van Antwerpen te blijven, dat

(1) Hij had niet meer dan 4300 voetknechten en 800 ruiters. - Karel van Mansfelt aan Fuentes. 5 April 1593. (Archieven van Simancas).

aan zijne zorg was toevertrouwd. Zoo trok dan de niet veel jongere Pieter Ernst zelf te veld, met twaalfduizend man voetvolk en drieduizend ruiters⁽¹⁾. Maar wanneer zijn zoon niet tegenwoordig was, om de handelingen des vaders te leiden, was Pieter Ernst niets meer dan een suffende grijsaard van tachtig jaar; en met hun beiden waren zij nog zooveel niet waard als de pink van Farnèse, dien Filips, indien hij niet toevallig vooraf gestorven was, zou hebben teruggeroepen.

‘Al wat van hier te verwachten is, zijn padden en vergif,’ schreef Ibarra, in bittere verontwaardiging, aan de beide staatssecretarissen te Madrid. ‘Ik heb mijn best gedaan om Fuentes te bewegen, datgene te aanvaarden, waarop zijn lastbrief hem recht gaf; en graaf Pieter beklagde zich, dat Fuentes hem den lastbrief eerst zoo laat toonde, enkel om hem in den strik te lokken. Daar zijn hier een hoop schelmen, die zich met alles bemoeien, en de ergsten daarvan zijn de vrouwen, die ik in de eerste plaats naar den duivel wensch. Er is geen eind aan het geharrewar over de vraag, wie de troepen zal aanvoeren tot ontzet van Geertruidenberg⁽²⁾’.

Eindelijk verscheen Mansfelt in den omtrek van Turnhout. In de nabijheid dier stad had nu een kleine, schitterende schermutseling plaats, waarbij honderdvijftig hollandsche ruiters, onder aanvoering van de beroemde gebroeders Bax, vierhonderd uitgelezen lancers van Spanje en Italië versloegen en op de vlucht dreven. Maar verder dan tot schermutselingen bracht Mansfelt het ook niet. Vergeefs scharrelde hij rond tusschen de voetangels en wolfskuilen. Vergeefs beproefde hij, nu hier, dan daar, Maurits' verschansingen aan te tasten: hij vond ze ongenaakbaar, onneembaar, en moest het telkens opgeven. De prins wenschte zijne stad te bemachtigen, met opoffering van zoo weinig menschenlevens mogelijk. Op zekeren dag werd een trompetter met eene boodschap naar Mansfelt gezonden, in antwoord op eene of andere mededeeling, door dien veldheer aan Maurits gedaan.

‘Waarom houdt uw heer zich zoo omschanst?’ zeide de driftige veteraan tot den trompetter; ‘waarom komt hij niet, zoo als het een moedigen, jongen veldoverste past, uit zijne verschansingen in het open veld, om met mij te vechten en eer en roem te behalen?’

- (1) Relacion de la gente efectiva de S. Md para el socorro de St. Gertruydenberg. Met de nog verwachte wervingen, wordt het leger geschat op 13 000 voetknechten en 2600 ruiters, behalve de krijgsmacht onder Verdugo. (Archieven van Simancas MS.
- (2) Ibarra aan Don Christoval Mora en Don Juan Idiaquez, van Antwerpen, 22 Mei 1593. (Ibid).

‘Omdat mijn heer,’ antwoordde de trompetter, ‘gaarne een oud krijgsman wil worden, zoo als Uwe Excellentie.’

De omstanders lachten, en Mansfelt zeeg⁽¹⁾.

Intusschen viel er noch in de stad, noch in het kamp veel bijzonders voor, dat den eentonigen gang van het wetenschappelijk beleg kwam afwisselen. Aan de landzijde was de stad, zoo als wij weten, zoo ver het oog reiken kon, door een ander en uitgestrekter Geertruidenberg omsloten. Op den breeden vloed van de oude Maas lag, in een wijden halven cirkel, een geheele reeks welgewapende, met stevige kettingen en kabels aan elkander bevestigde, oorlogsvaartuigen: zoo dicht aaneen gesloten, dat zelfs een zwemmer, bij duisteren nacht, zich niet dan met moeite daartusschen een weg kon banen, zonder ontdekt te worden. De stoutte avonturiers, die met dringende beden om redding de gevaarlijke onderneming waagden, werden bijna zonder uitzondering gevangen genomen.

Deze vloot nam geregeld deel aan het dagelijksch bombardement; terwijl, aan de andere zijde, het geschut op de batterijen van Hohenlo en prins Maurits thans beter werd bediend, dan tot nogtoe ooit in de Nederlanden of Frankrijk het geval was geweest. Geen wonder dan ook, dat bij dit aanhoudend vuren, 't welk bijna negentig dagen aanhield, niet meer dan vier huizen in de stad onbeschadigd bleven. Van uur tot uur werden de loopgraven nader tot den wal doorgetrokken. Door middel van onderaardsche galerijen, in den vorm van een Y aangelegd, had de prins zich langzamerhand een weg gebaad tot onder het voornaamste bolwerk.

Hohenlo, de vertegenwoordiger der oudere strategische school, had het eenmaal gewaagd, het gezag van den opperbevelhebber te weerstreven. Hij had een schans doen bouwen te Raamsdonk. Maurits beval toen de oprichting van een tweede schans, vijftienhonderd ellen meer achterwaarts. Het was hem toch evenzeer te doen om zich te beveiligen tegen een overval van Mansfelts' leger, als om de stad in te sluiten. Hohenlo bracht daartegen in, dat het onmogelijk zou zijn, in zulk eene afgezonderde stelling aan een vijandelijken aanval weerstand te bieden. Maurits liet het aanvankelijk daarbij blijven; maar toen nu het leger tot ontzet werkelijk naderde, gaf hij last onmiddellijk de nieuwe schans te maken. Hohenlo bleef zich verzetten en riep eindelijk overluid tot de manschappen, die aan den arbeid waren: ‘Gij kapiteinen en soldaten! gij wordt hier overgeleverd om geslacht te worden. Gij moogt dat werk staken en mij naar de oude schans volgen.’ - ‘Ik verklaar u,’ antwoordde

(1) VAN METEREN, *ubi sup.* 322.

Maurits ernstig, 'dat ik den eerste die aftrekt dadelijk zal doen hangen.' Niemand trok af: de schans werd voltooid en tot het einde verdedigd. Morrende onderwierp Hohenlo zich aan het gezag, dat deze knaap - zijn voormalige leerling - over alle ouderwetsche krijgshoofden begon uit te oefenen.

Dezelfde omstandigheid, die Hohenlo's moed en bekwaamheid soms nutteloos dreigde te maken, was ook oorzaak dat de prins nu en dan last had met anderen, die hem nog van meer nabij bestonden. Graaf Filips van Nassau, broeder van den wijzen en dapperen Willem Lodewijk, had reeds, zoowel in Frankrijk als in de Nederlanden, menig schitterend wapenfeit tegen de Spanjaarden volvoerd. Ongelukkig was hij niet alleen een meester in het vechten, maar ook in het drinken; en op zekeren dag, na afloop van een maaltijd in het kwartier van graaf Brederode, waarbij de beker lustig was rondgegaan, kwam hij op den inval om, in zijn wambuis en zonder eenig wapentuig, te paard te stijgen en alleen de vijandelijke werken te gaan verkennen. Niet tevreden met deze verkenning - zeker met echte dronkemansdeftigheid volbracht, doch waar de bevelhebber van het leger waarschijnlijk weinig door leeren zou - wilde hij nu ook een aanval doen op eene vijandelijke batterij op den Steelhoofsch Dijk. Deze heldhaftigheid kwam zeer te onpas. Zoodra men hem in het oog kreeg, werd er met kanonnen en musketten op hem geschoten. Om den vijand bezig te houden en zijne aandacht van den graaf af te leiden, vuurden nu ook de staatsche soldaten met grof geschut en musketten, tot een sergeant-majoor en een stalmeester van prins Maurits er eindelijk in slaagden den roekelooze, tegen zijn wil, weg te voeren en aan een overmijdelijken dood te ontrukken. De sergeant-majoor echter, Sinisky geheeten, kreeg bij die gelegenheid een musketkogel in zijn been, welk ongeval het eenig gevolg was van dezen dronkemansaanval, waarover Hohenlo, niet zonder reden, graaf Filips streng berispte⁽¹⁾.

Naarmate het beleg vorderde en de hoop op ontzet verflauwde, begon in de stad groote verwarring te heerschen. De bezetting, aanvankelijk ruim duizend man sterk, allen beproefde krijgers, was zeer gesmolten. Twee bevelhebbers der vesting hadden reeds na elkander het leven verloren. Op den 1sten Juni werden de gouverneur de Mazières, de kapitein Mougyn, de biechtvader van het regiment en nog twee soldaten, terwijl zij op den toren der kerk stonden om waarnemingen te doen, allen te zamen door één kanonschot gedood. Het bleek bij deze gelegenheid weer, dat het geschut nog tot iets anders diende, dan om lafaards bang te maken.

(1) DUYCK. 180.

De einduitslag werd nog door een toeval verhaast - wanneer er van toeval sprake kon zijn, bij zulke nauwkeurige berekeningen als die van Maurits. Op den 24sten Juni ontmoetten de kapiteins Haen en Bièvry elkaar in de loopgraaf nabij het groote noorderravelijn der stad - welk ravelijn reeds zeer verzwakt en ondermijnd was - om van elkander de wacht over te nemen. Het waren beiden kloeke, ondernemende officiers; en zoo kwam het hun in de gedachte, om op het ravelijn te klimmen en te zien hoe het in de stad gesteld was. Er was veel kans, dat zij hun leven bij dit waagstuk zouden verliezen; maar toch lieten zij met eenige planken eene brug over de gracht slaan, namen ettelijke soldaten mede en klommen voorzichtig en in alle stilte tegen den wal op. Tot zijn eigen verbazing, en nog meer tot die der spaansche schildwachten, was kapitein Bièvry in weinige minuten binnen het ravelijn. Hij werd op den voet gevolgd door kapitein Haen, kapitein Calf en eene halve compagnie soldaten. De wacht riep alarm, en er volgde een moorddadig gevecht van man tegen man. Zestien der stoute bestormers vielen, met negen man der bezetting. De derde gouverneur der stad, de kapitein De Gysant, die, zonder zich den tijd te gunnen zijne wapenrusting aan te doen, naar de plaats des onheils snelde, werd gedood. Intusschen was de graaf van Solms, door eenige vendelen gevolgd, uit het kamp in het ravelijn gekomen, om te zien wat er gaande was en deel aan den strijd te nemen. Na een korte poos gaven de belegerden, tot zijne groote verbazing, het sein dat zij wenschten te onderhandelen. Weldra kwamen nu een kapitein, een vaandrig en de auditeur van het garnizoen uit de stad en verzochten naar prins Maurits te worden geleid. Deze wilde, toen hij het eerst van de zaak hoorde, er niets van gelooven: want hij had van de avontuurlijke onderneming der drie kapiteins niets geweten. Spoedig echter begaf hij zich naar eene batterij bij het ravelijn, waar nu de afgevaardigden der bezetting bij hem werden gebracht; en kort daarna was men het omtrent de voorwaarden der overgaaf eens.

Den volgenden dag trok het garnizoen uit, met zijdgeweer, paarden, pak en zak; terwijl hun door den overwinnaar vijftig wagens werden geleend, om hunne gekwetsten naar Antwerpen te vervoeren.

Zoo werd Geertruidenberg gewonnen onder de oogen van Pieter van Mansfelt, die van het feit eerst kennis kreeg door de salvo's uit het geschut in het kamp en van de schepen, ter eere der overwinning, en door de vreugdevuren, in de legerplaats aangestoken.

De onverwachte overgaaf bewees de juistheid van 's prinses maatregelen. Toen Maurits de stad binnenreed, vond hij die

nog sterk genoeg en in voldoende mate van alles voorzien, om het nog geruimen tijd uit te kunnen houden. Maar de belegerden hadden begrepen, dat ontzet onmogelijk was, en dat de overgaaf, den een of anderen dag, zoodra de belegeringswerken geheel voltooid zouden zijn, onvermijdelijk volgen moest. Het onverstoortbaar genie van den veldheer - wiens kunst in de oogen der minder ontwikkelde krijgslieden van dien tijd bijna bovenmenscheijk scheen - zweefde hun als een onafwendbaar noodlot boven het hoofd. Het was onverschillig of men zich op den 24sten Juni overgaf, dan wel volhield tot den 24sten Juli⁽¹⁾.

Bovendien ontbrak hier het groote beginsel - verzet tegen den vreemdeling - dat de burgers van zoo menige, door de Spanjaards zoo fel belegerde nederlandsche stad, nu twintig jaar geleden, tot zulke koene daden en zoo wondervolle lijdzaamheid en volharding had in staat gesteld.

Door zich aan een geboren Nederlander, het heldhaftig hoofd van het doorluchtig huis van Nassau, over te geven, wierpen deze Nederlanders geen smet op hunne vlag en verrieden zij de zaak van hun land niet. Voor de militaire eer was er genoeg gedaan door de onverschrokken verdediging, waarbij een groot deel der bezetting gesneuveld was. Ook ontbrak in deze stad die brandende geloofsijver, die drie jaren vroeger in Parijs wonderen had gewrocht, toen een kettersche souverein door zijn eigen onderdanen werd getrotseerd. Men wist toch, dat - al mocht ook, wat hoogst waarschijnlijk was, de openbare eeredienst der katholieke kerk na de overgaaf voor een tijd worden geschorst - toch het recht van persoonlijke overtuiging en bijzondere godsdienstoefening in eigen huis zou worden geëerbiedigd; en er was hier geen pauselijk legaat, die met vurige welsprekendheid een schaar van heldhaftige maar misleide dweepers overtuigde,

- (1) De bescheiden Willem Lodewijk, wien een zoo ruim aandeel in den roem van al deze krijgsdaden toekomt, schreef, met zijne gewone nederigheid, in een brief van gelukwensching aan zijn neef Maurits: 'J'estime de ne faire que mon devoir de congratuler V.E. d'une victoire si signalée, en ce qu'avez fait une preuve tant remarquable que la conduite et travail en la guerre domine la force, dont ce siège peut estre nommé à droict la seconde Alexia, et une grande restauration en partie de la vieille art et science militaire, laquelle a esté mocquée, voire n'a sceu estre comprehendée, ou pour le moins practiquée, des plus grands capitaines modernes; par où l'ennemi a ce coup plus perdu de sa réputation que reçu de dommage par les autres plusieurs belles et grandes victoires; tellement que si Messieurs les Etats seconderoient en forces ce que la guerre a augmenté en expérience, à bon droict se pourroit on promettre une bonne et heureuse issue, de laquelle je prie Dieu de faire à ce pauvre Pays-Bas une fois jouir, et à Votre Exc. l'honneur en recompense de ses généreux et heroïques desseins et grands travaux, de bientost triompher.' - GROEN V. PRINSTERER, Archives II. Serie 1. 243.

dat het beter was zijne eigene kinderen te eten, dan een enkele hoogmis over te slaan of een enkel conventikel door de vingers te zien.

Inderdaad was het dan toch ook niet een zoo groot ongeluk voor de burgers van Geertruidenberg, om ook hun aandeel te ontvangen in den voorspoed der opkomende en zich krachtig ontwikkelende jonge republiek, en om mede in het genot te worden gesteld dier stedelijke en nationale vrijheden, waarop hare zustersteden zoo grooten prijs hadden gesteld. Niets was kalmer en redelijker dan zulk eene zegepraal; niets minder vernederend of verderfelijker dan zulk eene overgaaf. De poorten te openen voor de soldaten der Unie, was geheel iets anders dan zich over te leveren aan de benden van een spaansch legerhoofd, met wien de gruwelen van moord roof en schennis altijd door de bres de overwonnen stad binnentrokken.

Tegen een doodelijk gehaten of gevreesden vijand, zou deze welversterkte en van allen voorraad welvoorziene stad het nog maanden lang hebben uitgehouden; en slechts wanneer de wapenen en het bedrog van den vijand daarbuiten en de verschrikkingen van den hongersnood daarbinnen allen wederstand hadden verlamd, zou zij het hoofd hebben gebogen voor den overwinnaar en zich onderworpen aan de schrikkelijke straf, die het loon voor haar heldenmoed zou zijn geweest.

Uit het kamp waren vierduizend schoten op de stad gelost en omtrent driehonderd op het tot ontzet aanrukkend leger. De krijgsmacht van den prins telde in alles ruim achtduizend man van alle wapenen, daaronder begrepen twaalfhonderd bootsgezellen en andere lieden in 's lands dienst. Het verlies der belegeraars, gedurende het geheele beleg, dat vijfentachtig dagen duurde, bedroeg driehonderd dooden en vierhonderd gewonden⁽¹⁾.

Na afloop van het beleg en na de benoeming eener nieuwe regeering voor de herwonnen stad, hield Maurits zich bezig met de aanwerving van nieuwe soldaten voor zijn uitgeput en vermoeid leger. De oude graaf Mansfelt, ontevreden over den jammerlijken afloop zijner pogingen, zoowel tot ontzet van Geertruidenberg als tot verrassing van het fort Crèvecoeur, trok naar Brussel terug, om daar de verwijten en beschuldigingen van Fuentes aan te hooren. Maar zijn zoon Karel kon hem in elk geval niet hard vallen: toen deze generaal, na de volstrekt nuttelooze vermeestering van Noyon, zich gereed maakte om naar de Nederlanden terug te keeren, toen aan geen ontzet

(1) DUYCK, 241. In Maurits' kamp waren zeshonderdvijftig Engelschen en zevenhonderd duitsche ruiters; de rest van zijn leger bestond uit Nederlanders.

van Geertruidenberg meer te denken viel, werd hij in zijnen verderen voortgang tegen gehouden door een zeer ernstig oproer, dat onder de spaansche troepen in Artois uitbrak. De opstand doorliep alle gewone fasen: de muitelingen maakten zich van de stad Saint-Pôl meester, verkozen een Eletto of hoofd en plunderden en brandschatten de geheele omliggende streek. Deze opstand duurde ongeveer dertien maanden; en eer hij nog bedwongen was, volgden de Italianen en Walen in Henegouwen het voorbeeld der Spanjaarden in Artois: zij dwongen zelfs de stad Bergen, hun dagelijks negenhonderd gulden te betalen⁽¹⁾. Het gevolg van deze soldatenoproeren was, dat, gedurende het geheele jaar, der spaansche regeering bijna de handen gebonden waren, zelfs in de gewesten, in naam aan haar gezag onderworpen. Als altijd, was ook nu de voorname oorzaak der beweging het jaren achtereen niet betalen der achterstallige soldij. Terwijl al de schatten van Indië en Mexico wegvloeiden door het Danaïdenvat der heilige Ligue in Frankrijk, was het voor Filips onmogelijk de noodige gelden te vinden, om de vergrijsde en uitgeputte handlangers zijner misdaden in de Nederlanden voor gebrek en muiterij te bewaren.

De oorlog in Friesland bleef, zonder afdoenden uitslag, voortduren. Verdugo en graaf Frederik Van den Bergh bemachtigden enkele steden en vestingen, die kort te voren door Willem Lodewijk waren genomen geworden, zoo als Aduarderzijl, Slochteren, Wedde en Ootmarsum; maar zonder dat het tot een treffen kwam, wat Willem Lodewijk zorgvuldig vermeed. Eindelijk, in September, sloeg Verdugo het beleg voor de vrij wat belangrijker stad Coevorden, nog pas geleden door Maurits voor de Unie gewonnen. Verdugo's krijgsmacht was evenwel ontoereikend en hij had noch voorraad, noch ammunitie voor een ernstig beleg. De winter stond voor de deur; en de Staten, overtuigd dat hij spoedig genoodzaakt zou zijn om van de welbezette en sterke veste terug te trekken, oordeelden het onnoodig zich met de zaak te bemoeien. Verdugo beging echter de onbegrijpelijke dwaasheid, een ganschen winter voor Coevorden te blijven liggen, in de ijdele hoop, de ruim van levensmiddelen voorziene plaats door honger te dwingen. Zijne soldaten, die door ongemak, ziekte, gebrek en koude meer leden dan door menig gevecht, liepen bij hoopen weg; maar de oude krijgsman, die de vesting met drie blokhuisen hield ingesloten, was niet tot den aftocht te bewegen⁽²⁾.

Omstreeks dezen tijd gaven zekere teekenen aanleiding tot het

(1) VAN METEREN, XVI. 323. COLOMA, VI. 123. BOR, III. 710.

(2) BOR, III, 714-718. VAN METEREN, REYD.

vermoeden, dat bij den vijand het plan bestond om de gewichtige zeesteden te bemachtigen, die aan de Koningin van Engeland in pand waren gegeven. Wij weten, hoe ongerust sir Robert Sidney zich maakte over het terugroepen der engelsche troepen uit de Nederlanden, ten einde den franschen Koning te gaan helpen. Deze openbare schending van het tractaat had ten gevolge moeten hebben, dat de genegenheid der Nederlanders voor Engeland aanmerkelijk was bekoeld, en ook dat er een duister vermoeden was opgewekt van dreigend verraad, hetzij te Vlissingen, hetzij te Ostende. Dit vermoeden was geheel ongegrond, althans voor zooveel de gouverneurs dezer beide steden betrof: want beiden, Sidney en Norris, waren even eerlijk als dapper en verstandig; maar, even als in hen, had men ook onbepaald vertrouwen gesteld in sir William Stanley, tot de uitkomst bewees, hoe weinig hij dat vertrouwen verdiende. Nu liep het gerucht, dat de vijand een onverwachten aanval op Ostende in den zin had; en men vreesde, dat althans een deel der engelsche bezetting hem daarbij de behulpzame hand zou bieden. Dit gerucht werd dadelijk door sir Edward Norris zelven aan Harer Majesteits regeering medegedeeld en men besloot zich aan de ondervinding van vroeger jaren te spiegelen. Norris ontving onmiddellijk bericht dat, met het oog op den gevreesden aanval, zijne bezetting versterkt zou worden met vijfhonderd man, onder sir Conyers Clifford van het garnizoen van Vlissingen, en dat verdere versterkingen zouden worden gezonden uit de engelsche troepen in Normandië. De gouverneur kreeg last, nauwkeurig toe te zien op zijne kapiteins en soldaten, hen, in naam der Koningin, te herinneren aan hunne verplichting jegens haar en jegens de Staten, allen ten ernstigste te vermanen, geen smet op den engelschen naam te werpen, en verder een streng onderzoek in te stellen naar mogelijke kuiperijen van het garnizoen met den vijand, en om, indien er schuldigen mochten zijn, die onmiddellijk en zonder verschooning te straffen⁽¹⁾.

De Koningin, die door tijdige waarschuwing alles wilde doen wat in haar vermogen was om iedere inbreuk op Englands eer te voorkomen - voegde bij de officiële dépêche van lord Burghley nog een zeer karakteristieke brief van haar eigen hand aan sir Edward Norris. Die brief luidde aldus:

‘Ned! Laat, hoewel gij eenige schurftige schapen onder uwe kudde hebt, dit geen verontschuldiging zijn voor de rest. Zoo zorgvuldig - wij vertrouwen het - zult gij gade worden geslagen, dat er niets voor uwe verontschuldiging zal overblijven:

(1) Brief der Koningin aan sir Edward Norris gedeeltelijk door Burghley geschreven, October 1593. (*State Paper Office MS.*)

er zou blijken, gemis te zijn aan goede gezindheid of goeden wil - van vrees willen wij niet spreken, daar onze ziel die verafschuwt; en wij zijn overtuigd, dat gij nooit een zweem daarvan bespeuren zult. Nu of nooit, laat, voor de eer van ons en van ons volk, allen kloek van harte zijn, daar hunne zaak goed is; hunne eer moet ongerept blijven: gedenkende de oude goedheid van onzen God, die het ons nog nooit aan zijne onmisbare hulp liet ontbreken, en die u steeds moge zegenen, zoo als ik hier met mijne vorstelijke hand van Hem bid⁽¹⁾.

De waarschuwingen en toebereidselen bleken afdoende; en de groote plannen, waarmede de nieuwe koninklijke landvoogd der Nederlanden ondersteld werd om te gaan - en waarvan de verovering van Ostende slechts een onderdeel uitmaakte - schenen ook niet zoo geducht, als men aanvankelijk had vermoed. Binnen niet zeer langen tijd zou Ostende werkelijk een beleg te verduren hebben, waarvan de heugenis niet spoedig verdwijnen zou; maar waarschijnlijk zou de vesting niet voor een plotselingen aanval bezwijken. Integendeel zou de tegenstand misschien langer duren, dan toen mogelijk werd geacht. Maar wij moeten de gebeurtenissen niet vooruitloopen: voor het oogenblik was Ostende buiten gevaar⁽²⁾.

Verdugo hield nog steeds Coevorden geblokkeerd, hopen op de overgaaf, die zich wachten liet, hoe vurig hij die ook wenschte. Immers, het was duidelijk dat Groningen, de hoofdplaats der noordoostelijke provinciën, weldra zou worden aangetast; en dan was het bezit van Coevorden van het grootste gewicht. Gelukkig echter voor de Staten, had Willem Lodewijk reeds in den vorigen herfst het fort, dat den eenigen weg door het Bourtangere-veen bestreek, duchtig versterkt en bezet, zoo-

- (1) Aanteekening bij den brief aan sir Edw. Norris, door Hare Majesteit zelve geschreven (*State Paper Office MS.*)
- (2) 'Het blijkt uit de berichten, die ik uit het land ontvang,' schreef sir Edw. Norris aan lord Burghley, 'dat de groote verwachtingen, die men van de komst van dezen nieuwen, grooten landvoogd koesterde, bijna verdwenen zijn, en dat hij noch voor den vrede, noch voor den oorlog schijnt te kunnen volbrengen, wat hij beloofde..... Het schijnt, dat het zijne bedoeling was, om deze streken in de eerste plaats tot een zekeren vrede, wapenstilstand of rust te brengen, door de inneming van Ostende, terwijl hij zijne gansche strijdkracht voor grooter ondernemingen zou kunnen gebruiken. Mij dunkt, dat hij nu alle hoop op het een en het ander moet hebben opgegeven, want er is geen waarschijnlijkheid van vrede; en wat het nemen van deze plaats (Ostende) aangaat, waarmede de lieden zich zoo zeer vleiden, het komt mij voor, dat het plan daarop is uitgesteld; want de groote werken, die te Nieuwpoort en te Brugge ondernomen waren, zijn gestaakt geworden en al de werklieden zijn naar huis gezonden, met last evenwel, zich gereed te houden om, den dag na daartoe aanzegging te hebben ontvangen, den arbeid te hervatten.' - Norris aan Burghley, 6 Maart 1594. (*State Paper Office MS.*)

dat Maurits, terwijl Verdugo voor Coevorden lag, dien spaanschen gouverneur door eene snelle beweging den pas kon afsnijden.

Verdugo had nu achtduizend man onder zijne bevelen, waaronder tweeduizend waalsche ruiters: zeer geduchte strijders, te oordeelen althans naar de dapperheid van een hunner kapiteins, met name Gaucier. Deze gehoorzame Nederlander beroemde er zich op, dat hij met eigen hand vierhonderd tien menschen had gedood, waaronder verscheidene gevangenen en drie predikanten; maar de andere krijgslieden hadden zich door hunne heldendaden niet zulk een naam gemaakt.

Evenwel, de tijd drong; en prins Maurits, geen oogenblik verzuimende, trok met ongeveer twaalfduizend voetknechten, Duitschers, Friezen, Schotten, Engelschen en Hollanders, en tweeduizend ruiters haastig van Zwolle op en bezette den weg tusschen de Vecht en de Bourtange. Op den 26sten Mei ontdekte Verdugo, dat de veldheer der Staten in goede slagorde naderde en op het punt stond om zijne gemeenschap met het zuiden af te snijden. Hij liet de stelling van den vijand verkennen, belegde een krijgsraad en kwam tot het besluit, dat een aanval onzinnig was, en dat blijven een wisse ondergang zou zijn. In den nacht van den 6den Mei brak hij dus zijn kamp op en trok in de duisternis af, zonder trommelslag of trompetgeschal, zijne blokhuisen aan den vijand latende en zijne hutten verbrandende⁽¹⁾. Na getoond te hebben, hoe sterke vestingen gewonnen moesten worden, had Maurits nu ook getoond, op welke wijze zij te ontzetten waren. Na eene belegering van eenendertig weken was Coevorden weder vrij.

De stadhouder trok nu naar Groningen. Deze stad was eene der aanzienlijksten en welvarendsten van geheel Nederland; en, zoo de legende waarheid sprak, mocht zij ook wel eene der oudsten van geheel Europa heeten; want, volgens dien ijverig vorschenden bankier Francesco Guicciardini, ontleende de stad haar naam ‘aan Gruno, een trojaansch edelman,’ die echter, volgens Munster, ‘van geboorte een Franschman’ was. ‘Maar,’ voegde de nauwgezette Florentijn er bij, ‘beide deze opgaven kunnen waar zijn, daar de Franschen steeds beweerd hebben afkomstig te zijn van vluchtelingen uit Troje.’ Een minder geleerd oudheidkenner zou misschien hebben gedacht aan groene velden, daar toch *groenighe* een zeer geschikte naam was voor eene stad als Groningen, te midden van groene, vette weiden gelegen. In bevolking behoefde zij alleen voor Antwerpen en Amsterdam onder te doen⁽²⁾. Ongeveer op de grenzen van Hoog-en Neder-Duitschland

(1) BOR, VAN METEREN, REYD.

(2) GUICCIARDINI zegt, dat geene stad in Nederland haar in bevolking overtrof.

gelegen, de hoofdstad eener belangrijke provincie, wier naam schier een was met die der vrijheid, en wier kloeke zonen eeuwen achtereen den strijd tegen dwingelandij hadden gestreden, was Groningen in 's vijands handen gevallen, niet door de dapperheid der Spanjaarden, maar door het verraad van een Nederlander. In de vorige afdeeling van dit werk hebben wij de laaghartige daad van den schitterenden, dapperen, verraderlijken, jongen Rennenberg verhaald. Dertien jaren lang treurde reeds de Republiek over deze belangrijke aanwinst van den gehaten vijand, in het midden van haar gebied. Nu was eindelijk voor de stad de tijd gekomen, dat eene poging zou worden gewaagd tot hare redding, door den bekwaamsten krijgsman, die tot dusver onder zijn volk was opgestaan, en wien het gemeenebest sinds zijne geboorte als op het hart gedragen had.

Want in Groningen hield nog steeds eene aanzienlijke partij de zijde der Unie, hoewel het verraad van Rennenberg zoowel de stad als de provincie tot dusver belet had, zich bij de Vereenigde Nederlanden aan te sluiten. In de voorstad Schuiftendiep, in de onmiddellijke nabijheid der stad, lagen ongeveer negenhonderd oude soldaten van Verdugo, onder bevel van den overste George van Lyauckama. In de stad zelve lag geene bezetting; want de burgers, van oudsher in den wapenhandel geoefend, hadden zich, sedert de laatste jaren, op hunne trouw aan den Koning en de Kerk veel laten voorstaan en waren aan hun roemrijk verleden ontrouw geworden. Hunne voorvaderen hadden, met het zwaard in de vuist, het eene privilege voor, het andere na, ontworpen aan de geharnaste hand van Keizers en hertogen, tot hunne stad bijkans eene zelfstandige republiek was geworden; hare rechtbanken erkende geen beroep op hooger gerechtshof, zelf niet onder de regeering van Karel V. En nu, onder de regeering van zijn zoon - en nog wel nu die regeering zelve schier krachteloos was geworden - nu vertrouwde eene der hoofdsteden van de vrije Friezen - zij, die volgens een hunner overoude wetten 'vrij waren, zoo lang als de wind uit de wolken blies' - op hare welgeoefende en welgewapende burgers, om haar te beschermen, niet tegen vreemde dwingelandij of binnenlandsch oproer, maar tegen vrijheid en wet.

Want de afstammeling van een der oudste en aanzienlijkste vorstenhuizen in Europa was nu voor hare poorten verschenen. Niet als een dwingeland en veroveraar, maar als de verkoren eerste overheidspersoon en opperveldheer van het vrijste gemeenebest der aarde, riep Maurits van Nassau, aan het hoofd van bijna veertienduizend hunner landgenooten, de burgers van Groningen op, om te deelen in al de voorrechten en verplichtingen der voorspoedige republiek. Het scheen onmogelijk, dat aan zulk eene oproeping met geweld van wapenen weerstand zou worden ge-

boden. Veeleer hadden, bij den eersten klank zijner trompetten, de muren als van zelve voor zijne voeten moeten nedervallen; maar militaire eer, godsdiensthaat en hardnekkige partijdrift waren in het spel. Bovendien waren er in de stad een half dozijn Jezuïeten: en aan deze, in tijden van burgeroorlog bij uitstek bekwame krijgshoofden, was het voornamelijk te danken, dat het beleg van Groningen langer duurde, dan anders wel het geval zou zijn geweest.

Het ligt niet in mijn plan, in alle bijzonderheden den voortgang der werken te beschrijven, gedurende de vijftien dagen van het beleg, van den 20sten Mei tot den 24sten Juli. Op nieuw gaf de opperbevelhebber eene proeve van eene meer wetenschappelijke en beschaafde wijze van oorlogvoeren, dan voor hem ooit was bekend geweest. Maar de dagelijksche voorvallen van dit beleg - hoewel door de meest bevoegde ooggetuigen nauwkeurig geboekstaafd - kunnen alleen in de militaire geschiedenis eene plaats vinden, doch mogen daar dan ook op eene eerste plaats aanspraak maken⁽¹⁾.

De vestingwerken der stad behoorden tot de voortreffelijksten, die toen bekend waren. De grachten, ravelijnen, muren, bolwerken en torens waren zoo sterk aangelegd, als die van eenige andere vesting in Europa. Maurits en zijn neef Willem Lodewijk moesten dus al hunne wetenschap, al hun talent en daarbij hun beste geschut aanwenden, om deze groote hoofdstad der oostelijke Nederlanden te bemachtigen. Wederom trokken de loopgraven hare steeds enger wordende cirkels rondom de veroordeelde veste; wederom werden de galerijen, de bedekte wegen, de onzichtbare mijnen gegraven, waar de soldaten, als kabouters, in de ingewanden der aarde dolven en wroetten en vochten; wederom rukte die noodlottige Y steeds onder den grond voort, en strekte hare doodelijke armen steeds dichter en dichter naar de wallen uit; en wederom werden zoo afdoende maatregelen ter verdediging tegen een tot ontzet aanrukkend leger genomen, dat Verdugo en Mansfelt, hoeveel troepen zij ook in het veld mochten brengen, even weinig zouden hebben kunnen uitrichten als de looden soldaten, waarmede Maurits in zijn jonge jaren - die nog niet zoo ver achter hem lagen - de ingewikkelde problemen bestudeerde, die zijn rijpe jeugd nu practisch had op te lossen. En, vreemd genoeg, ook nu wederom onderscheidde zich Filips van Nassau, ongeveer in dezelfde periode van dit beleg als in dat van Geertruidenberg, door eene

(1) Zie vooral DUYCK 394-465, die iedere bijzonderheid van het beleg met wetenschappelijke nauwkeurigheid, dag voor dag, verhaalt. Voorts: BOR III. 826-835. VAN METEREN, XVI. 330 sqq. REYD.

daad van overvloedige dronkemans-roekeloosheid. Ditmaal werd er, ter eere van den prins van Anhalt, door den graaf van Solms een maaltijd gegeven; graaf Filips stond van tafel op, na dapper medegedronken te hebben, liep naar de nog niet voltooide bres van het noorder ravelijn en klom geheel ongeharnast, met een piek in de hand, naar boven, alsof hij alleen, en zonder verdere hulp, het ravelijn zou innemen. Een ander officier, kapitein Vaillant, nog meer beschonken dan de graaf, had dezen tot die roekeloosheid aangespoord, door hem diets te maken dat de mijn onder het ravelijn dien middag zou springen en dat de hollandsche matrozen waren overeengekomen, om den soldaten, die zoo lang en zoo hard in de mijnen gewerkt hadden, geen deel te gunnen in de eer der bestorming. De graaf, die dit dwaze verhaal geloofde, werd met moeite heelhuids in het kamp en naar bed gebracht. Toch, ondanks deze onzinnige streken, was er moeilijk een beter en dapperder officier dan graaf Filips te vinden, zelfs onder de tien edele spruiten uit het huis van Nassau, die op dat oogenblik voor de nederlandsche vrijheid streden - gelukkig met meer nuchterheid, dan altijd zijn deel was.

Den dag na dit avontuur, op den 12den Juli, ontsnapte prins Maurits - terwijl hij, met zijne gewone kalmte en die geringschatting van persoonlijk gevaar, die een zoo eigenaardig contrast vormde met zijne voorzichtige en alles berekenende tactiek, de werken bezichtigde - nauwelijks aan een dreigenden dood. Terwijl hij, onder bescherming van zijn rondas, over de loopgraaf heen wilde zien, werd van den wal zoo hevig op de rondas geschoten, dat het schild terug sloeg en de prins bijna achterover op den grond viel. Sir Francis Vere, die met den prins onder dezelfde rondas stond, viel eveneens achterover, maar gelukkig kwamen beiden met den schrik vrij⁽¹⁾. Pauli, een van de gedeputeerden der Staten te velde, schreef aan Oldenbarnevelt, dat het te hopen was dat dit ongeval Zijne Excellentie tot eene waarschuwing zou zijn. Hij had, zoo als hij zeide, herhaaldelijk den prins voorgehouden, dat hij zich niet zoo roekeloos aan gevaar mocht blootstellen; maar hij was zoo voortvarend en zoo vol moed, dat niets hem beletten kon om dagelijks overal rond te gaan.

Drie dagen later toonde de letter Y hare kracht. Tegen tien uur in den avond van den 15den Juli gaf prins Maurits bevel, de mijnen te doen springen, waardoor het noorder ravelijn in de lucht vloog en ongeveer honderdveertig manschappen der bezetting onder het puin werden bedolven. Twee vijandelijke soldaten

(1) BOR *ubi sup.* DUYCK spreekt evenwel bij deze gelegenheid niet van Vere.

werden, door de ontploffing, midden in het kamp geslingerd: een hunner bracht er, vreemd genoeg, het leven af. Deze ramp maakte een einde aan het beleg: de bres was niet langer houdbaar; het geduld der burgers was uitgeput; hoop op ontzet was er niet; weldra werden onderhandelingen omtrent de overgaaf aangeknoopt. Het is waar dat er, sedert vele weken, ook nog eene stille samenspanning op touw was gezet, die haast even sterk gewerkt had als de mijn. Een zekere Jan ten Boer was telkens, onder allerlei voorwendsels, met vrijgeleide van het kamp naar de stad en van de stad naar het kamp gegaan; en het was langzamerhand duidelijk geworden, dat alleen de Jezuieten en de veteranen van Verdugo de toetreding van Groningen tot de Unie nog tegenhielden. In de stad zelve was een hevig oproer uitgebarsten, toen de Jezuieten, geholpen door de ijverig roomschgezinde schippers, de soldaten van Verdugo binnen de stad hadden gelaten; en het einde van dat alles was, dat op den 22sten Juli de voorwaarden der overgaaf werden vastgesteld door prins Maurits en eene deputatie van wege de geestelijkheid, de stedelijke regeering, de gilden en den overste Lyauckama.

De stad nam van nu af hare plaats in als lid der Unie Willem Lodewijk, de stadhouder van Friesland, werd met dezelfde waardigheid over stad en lande van Groningen bekleed: het gewest behield aldus al zijne oude rechten, privilegiën en vrijheden, terwijl het, nu niet langer van een verwijderd, buitenlandsch en ten ondergang neigend despotisme afhankelijk, voortaan deel zou uitmaken van eene jeugdige en krachtige republiek. Bij het verdrag was bepaald, dat binnen de stad Groningen en de Ommelanden geene andere godsdienst zou mogen worden uitgeoefend, dan de gereformeerde religie, zoo als die toen in de Geuniëerde Provinciën openlijk uitgeoefend werd; maar dat niemand in zijn conscientie zou worden 'gheïnquisiteert' en bezwaard. Kloosters en geestelijke goederen zouden in den tegenwoordigen staat blijven, totdat door de Staten-Generaal nadere bepalingen omtrent den toestand en de regeering van Stad en Lande zouden zijn gemaakt⁽¹⁾.

- (1) Art. VI. VAN METEREN 331. BOR 835. De tijding der inneming van Groningen verwekte groote vreugde aan het hof van den franschen Koning, waar 'de macht der Staten en de naam van den prins ten hemel verheven werden', zoo als Calvart zegt. 'De geheele afschaffing van den katholieken eeredienst en de invoering der gereformeerde religie in de stad werden echter door velen hoogelijk afgekeurd. De Koning antwoordde daarop, met eene goede maniere van doen,' zeide de gezant, 'dat de lieden der stad zelve de schuld daarvan droegen, daar zij nooit een kerk voor de hervormden hadden willen afstaan. Nu zij zelve overwonnen waren, werden zij op dezelfde wijze bejegend. Zijne Majesteit voegde daarbij, dat UEdelMogenden, zoodra de Spanjaarden geheel uit het land verjaagd waren, gaarne de katholieke kerken in uwe provinciën weder zouden openen, wanneer de andere provinciën hetzelfde wilden doen jegens de Hervormden; en hij vroeg mij of dat niet zoo was. Ik antwoordde van ja, en sprak over de zaak zooals ik meende dat tot de gelegenheid diende; hetgeen de voornoemde ergernis wat scheen te verzachten.' - v. DEVENTER, Gedenkstukken. II. bl. 32.

Hier scheen dan toch wezenlijke vooruitgang op te merken. De fransche Koning en de republikeinsche gezant, beiden erkennende dat katholieken en protestanten gelijk recht van openbaren eeredienst behoorden te hebben en ook hebben zouden, stonden zeker op hooger standpunt, dan dat waarop Filips en de protestantsche Vorsten van Duitschland stonden, met hunne leer dat de leenman geene andere meening mocht hebben dan zijn leenheer. Intusschen waren de Staten-Generaal er niet over gesticht, dat hun gezant den nieuwbekeerden Hendrik zoo vlot weg had geantwoord, ten aanzien van de groote quaestie der vrijheid, aan de katholieken te verleenen. Zij vroegen hem, op wiens last hij zulk een categorisch antwoord gegeven had, en voegden daarbij, dat hij zich in het vervolg tweemaal bedenken moest, en in zulke gevallen vooraf nadere lastgeving vragen. De openbare uitoefening toe te zeggen

Voor alle beledigingen, misdaden en feitelijkheden, van welken aard ook, sinds het begin der troebelen gepleegd, werd volledige vergiffenis en vergetelheid toegestaan. Ieder burger of in de stad gevestigde vreemdeling was vrij om te blijven, of uit de stad en de provincie te vertrekken waarheen hij wilde, mits niet naar 's vijands gebied, met behoud zijner bezittingen en eigendommen. In het bijzonder accoord, met den overste Lyauckama gesloten, werd bepaald, dat de soldaten met volle geweer en vaandels, maar zonder trommelslag en zonder brandende lonten, zouden uittrekken; terwijl van wege den prins wagens zouden worden verstrekt voor het vervoer der vrouwen en gewonden. De bezittingen van Verdugo, den koninklijken stadhouder der provincie, zouden geëerbiedigd worden en mochten in de stad blijven, of, onder vrijgeleide, naar elders vervoerd worden, naar gelang de stadhouder of zijn gemachtigde dit zou goevinden.

Op de stad waren ongeveer tienduizend kanonschoten gelost; de kosten aan kruit en scherp werden op honderdduizend gulden geraamd. Van de belegeraars waren er vierhonderd gedood en een veel grooter aantal gekwetst; bovendien was het leger door ziekte en desertie zeer verzwakt. In de stad sneuvelden in het geheel driehonderd soldaten en eenige burgers. Zesendertig metalen kanonnen, behalve eenige kleinere stukken en mortieren, vielen den overwinnaar in handen. Volgens het zeggen, waren

van een godsdienst, die in de Nederlanden voornamelijk door de aanhangers van den Koning van Spanje en de vijanden der Staten werd beleden, werd veel te voorbarig geoordeeld. Uit den ijver, waarmede de Koning van Frankrijk bij deze gelegenheid partij voor de Katholieken getrokken had, maakte men op, dat Hendrik er licht toe zou te brengen zijn, om de belijders van den hervormden godsdienst te beoorlogeren, indien zij zich niet geheel naar zijn welgevallen wilden schikken: een vermoeden, reeds sedert lang door de Koningin van Engeland aan de Staten medegedeeld. - DUYCK 475

er nog achthonderd tonnen kruit, benevens overvloed van ammunitie en levensmiddelen, in de stad; maar de magistraat weigerde daarvan opgaaf te doen, zeggende, dat dit alles aan de stad en niet aan den Koning behoorde⁽¹⁾.

Op den 24sten Juli hielden Maurits en Willem Lodewijk hun intocht in de stad. Sommige soldaten morden tegen het strenge verbod, dat op alle plundering den dood stelde; maar Maurits en de Staten-Generaal wenschten de zuster-provincie dadelijk te doen deelen in het volle genot dier vrijheid en orde, waarom de oorlog met Spanje zoo lang was voortgezet. Scheen de beperking der openbare godsdienstoefening ook hard, men moet niet vergeten, dat, in eene door spaansche troepen bezette stad, roomschgezindheid hetzelfde beteekende als onverzoenlijke vijandschap tegen de Republiek. Terwijl de burgeroorlog nog voortwoedde, was het oogenblik nog niet gekomen voor die godsdienstvrijheid, die de eindelijke en noodzakelijke vrucht der groote worsteling zou zijn. Toch was het zeker reeds veel gewonnen, dat niemand omtrent zijn geloof zou worden ondervraagd - en dat in een land, waar het nog zoo kort geleden de vaste en traditioneele gewoonte was, iemand op de pijnbank daaromtrent te ondervragen en hem levend te verbranden, indien het antwoord den vrager niet welgevallig was. Het was inderdaad van gewicht, dat nu de heilige inquisitie voor altoos uit het land verdwenen was. Evenzoo valt het niet te ontkennen, dat de voorwaarden der overgaaf en het schouwspel dat Groningen, na die overgaaf, aanbod, eene zeer gelukkige tegenstelling vormden met de tooneelen van onuitsprekelijke barbaarsheid, die altijd waren aanschouwd geworden, zoo vaak eene nederlandsche stad in de handen van Filips' soldaten was gevallen.

Het gemeenebest der Vereenigde Nederlanden had nu eindelijk, door het krijgsmansgenie en de onvermoeide volharding van Maurits en Willem Lodewijk aan de eene, en door de bereidvolle staatkunde van Oldehbarnevelt en zijne ambtgenooten aan de andere zijde, een vasten vorm en gedaante aangenomen; terwijl het wereldrijk, dat voor een poos zoo prachtig en indrukwekkend had geschenen, aan alle zijden, waarheen zich de blik ook wendde, als een droombeeld uit de oogen zijner bewonderaars verdween. De Republiek, rustende op de stevige grondslagen

(1) DUYCK 464. - Intusschen schrijft COLOMA, VI. 133, het verlies der stad voornamelijk aan twee oorzaken toe: het *gebrek aan kruit* en de vleierijen en laaghartige redenen van de vrouwen der burgers: elke van die doorslepen vrouwen stond, volgens hem, gelijk met drie veinzende mannen. Zoo als, voegt hij er bij, overal in de Nederlanden de vrouwen grooten invloed uitoefenen, zelfs in de ernstigste zaken, zoo is er ook geen twijfel aan, of in Groningen waren zij altijd en zijn zij nog machtiger dan ergens elders.

van burgerlijke vrijheid, zelfregeering en verstandige wetgeving, won met den dag in aanzien en kracht.

Gedurende den verderen loop van het jaar werden geene belangrijke operatiën door het leger der Staten meer ondernomen. Krachtens de met Hendrik IV gesloten overeenkomsten, was aan dien vorst aanzienlijke hulp in manschappen gezonden geworden, om zijn nieuwen veldtocht te kunnen voortzetten; zoodat het voor Maurits moeilijk viel, reeds dadelijk uitvoering te geven aan de groote plannen, die hij had ontworpen.

Doch voor wij verder gaan, moeten wij een blik werpen op de gehoorzame Nederlanden.

Toen Parma, of, zoo als hij na zijn dood genoemd werd, broeder Alexander de Kapucijner, gestorven was, toonde Fuentes een koninklijk bevelschrift, waarbij Pieter Ernst van Mansfelt voorloopig tot gouverneur werd benoemd, indien die betrekking vacant mocht worden. Gedurende het daarop volgende jaar had die eigenzinnige oude krijgsman in onophoudelijken twist geleefd met allen die hem omringden; maar hij had overigens, zoo als wij zagen, zeer weinig gedaan om het gezag des Konings te handhaven, hetzij in de gehoorzame, hetzij in de ongehoorzame provinciën.

Zijn volkomene ongeschiktheid werd weldra voor allen duidelijk, evenzeer als zijne meer dan kleingeestige onderdanigheid jegens zijn zoon en ook het meer dan vaderlijk gezag, door graaf Karel over hem uitgeoefend. De zoon beheerschte den bevenden maar pruttelenden ouden krijgsman met een ijzeren schepter; en er was geen einde aan hun beider geharrewar met Fuentes en de andere Spanjaarden. Door het geleuter van den een en de ondragelijke aanmatiging van den ander, werd den armen Fuentes eindelijk het leven tot een last. ‘Die graaf Karel is een ware duivel’, schreef Ibarra, ‘en zoo bovenmatig heerszuchtig, dat hij iedereen wil regeeren zoo als hij zijn vader regeert. Wat mij betreft: tot de aartshertog komt, ben ik als een visch op het droge’⁽¹⁾.

Tot opvolger van Farnèse was bestemd aartshertog Ernst, een der vele kandidaten voor de hand der infante en voor den troon van dat deel der spaansche bezittingen, dat gewoonlijk Frankrijk werd genoemd. Wanneer Filips niet, zonder verder bedenken, dien troon voor zich zelve in bezit nam, was het zoo goed als zeker, dat zijn neef en gunsteling onderkoning van deze verwijderde provincie van het spaansche rijk zou worden. In dat geval zou het gehoorzame Frankrijk ingelijfd kunnen

(1) Ibarra aan de staatssecretarissen, 5 October 1593. (Archieven van Simancas MS.)

worden bij het gehoorzame Nederland en de scepter over beiden aan aartshertog Ernst worden gegeven.

Maar in de koude morgenlucht der werkelijkheid waren deze voorstellingen slechts schoone droomen gebleken. Toen de naam van den aartshertog bij de Staten werd genoemd als Koning Ernst I van Frankrijk, deinsden zelfs de hartstochtelijkste en onversaagdste Ligueurs terug⁽¹⁾. Dat een vreemde vorst, wiens naam zelfs bij de overgrootste meerderheid van het fransche volk volstrekt onbekend was, dus met voorbedachten rade op den troon van Lodewijk den Heilige en Hugo Capet zou worden geplaatst - dat was eene vernedering, die moeilijk te verdedigen en te verdragen viel, met hoe milde hand Filips ook zijne peruaansche en mexicaansche dukaten had rondgestrooid onder de grooten van het rijk, ten einde zijn doel te bereiken.

Aartshertog Ernst kwam in de eerste dagen van het jaar 1594 te Brussel; maar hij kwam er als iemand, wiens geest gedrukt en wiens uitzichten verijndeld zijn. Het was dan ook geheel iets anders om, zonder vrouw, op te treden als landvoogd van het verarmde, uitgeputte, half oproerige, rampzalige overschot der spaansche Nederlanden, dan wel, als gemaal van Clara Isabella, Koning te worden van Frankrijk: eene toekomst, waarmede hij zich zoo lang had geveleid.

Bijna een vol jaar na den dood van Farnèse was de spaansche gezant aan het keizerlijke hof bezig geweest met alles gereed te maken voor het vertrek van den aartshertog naar den zetel van zijne regeering in de Nederlanden. De prins zelf was willig genoeg; maar de Keizer en zijn raadsliden opperden telkens nieuwe bezwaren. 'Daar is vooral eene zeer groote hinderpaal,' schreef San Clemente, 'en dat is de armoede van Zijne Hoogheid, die zoo groot is dat de mijne, in mijn stand, niet grooter kan zijn. Ik zie dan ook niet, hoe hij een stap kan doen, zonder geld; hier willen zij hem met geen penning bijstaan en van zich zelven heeft hij niets dan schulden⁽²⁾.' De Keizer was zoo weinig met de zaak ingenomen, dat hij, volgens denzelfden zegsman, zelfs zeer gaarne zag, dat de nieuwe landvoogd in zulke moeilijkheden gewikkeld werd; zoodat Filips eindelijk verplicht was zelf voor de reiskosten te zorgen⁽³⁾.

(1) 'Ils furent presque tous frappés d'horreur, en considérant l'extrémité où étaient réduits les Français, de penser choisir pour Roy un homme qu'ils ne sçavaient seulement qu'il fust au monde.' Lettres de Bongars, 24 Juli 1593, bl. 235.

(2) G. de San Clemente aan Fuentes, 14 Maart 1593. (Archieven van Simancas MS)

(3) San Clemente aan Fuentes, 2 Mei en 3 Augustus 1593. (Ibid.)

Ernst was de tweede broeder van Keizer Rudolf en niet minder dan deze monarch, of dan zijn oom Filips, met hart en ziel aan de belangen der Roomsche Kerk gehecht. Hij was minzaam, zwak van karakter, zwaarmoedig, wellustig, een martelaar van jicht. Hij bracht geene soldaten mede naar de provinciën; want de Keizer, door een ander wereldrijk aan zijne heidensche grenzen bedreigd, had noch troepen noch geld beschikbaar om aan zijn christelijken schoonbroeder en oom te zenden. Bovendien is het wel te onderstellen, dat Rudolf, ondanks de banden van godsdienst en bloedverwantschap, juist niet dweept met de veelomvattende plannen van Filips. Ernst bracht dan geen troepen mede; maar hij bracht zeshonderd zeventig edellieden, pages en koks en vijfhonderd vierendertig paarden: geen paarden om in den krijg tegen de hollandsche opstandelingen te dienen, maar om zijne staatsierijtuigen te trekken⁽¹⁾.

Den nieuwen landvoogd wachtte bij zijne aankomst geene lichte of aangename taak. De aanzienlijke vlaamsche en waalsche edelen twistten heftig met de Spanjaarden en onderling met elkander, om ambten en voorrechten. Aerschot en zijn broeder Havré begeerden beiden het stadhouderschap van Vlaanderen, dat ook Aremberg voor zich wenschte. Alle drie dongen, met nog andere edelen, naar den post van majordomo aan het aartshertogelijk paleis. Havré vlamde ook op het bestuur der financiën; maar Ibarra, die zelf financier en in den nieuw opgerichten Raad van financiën de hoofdpersoon was, achtte de publieke fondsen in Havré's handen niet veilig, te minder daar hij als de geldzuchtigste man in al de provinciën bekend stond⁽²⁾.

Zoodra het bekend werd, dat de aartshertog in aantocht was, ontstond er tusschen al deze grooten een ware wedloop, wie hunner de eerste zou zijn om Zijne Hoogheid te begroeten. Terwijl Mansfelt en Fuentes weer, als naar gewoonte, aan het kibbelen waren, was Aerschot beiden vooruit gesneld en reeds te Trier. De afgeleefde Pieter Ernst bracht het nog tot Luxemburg, terwijl Fuentes zich naar Namen spoedde. Op den dag zijner intrede in Brussel was de aartshertog zeer verlegen, hoe hij al deze heeren behoorlijke, met hun rang overeenkomende plaatsen zou aanwijzen. In den Raad van State was het nog erger. Aerschot verlangde de eerste plaats, als hertog en als oudste lid; Pieter Ernst vroeg die als gewezen landvoogd en ook op grond van zijne grijze haren. Nooit was Zijne keizerlijke Hoogheid zoo lastig gevallen en geplaagd; nooit was het geroep om brood en vleesch luidruchtiger en verdoovender. De hekelachtige financier - wiens geest zich toen juist bezig hield met

(1) BOR, III. 782. REYD, IX. 220.

(2) Ibarra aan - 22 November 1593. (Archieven van Simancas MS)

het ernstiger ontwerp van een moord op groote schaal - zag met diepe verachting op dit schouwspel neder. 'Er is hier,' schreef hij, 'een ware wedloop van den duivel geweest tusschen al deze heeren graven naar ambten, en ook om den doorluchtigen aartshertog tegemoet te gaan. Ik heb zooveel met hen te stellen gehad, dat ik bij de zaligheid mijner ziel betuig, dat, zoo het nog veertien dagen langer had moeten duren, ik te voet naar Spanje zou zijn gegaan, zelfs al wist ik zeker dat ik daar in den kerker sterven zou. Ik heb de beide graven (Fuentes en Mansfelt) wel honderd maal met elkander verzoend; maar telkens zijn zij weer aan het haspelen geraakt en stelden zij zich op zulk een gemeene manier aan, dat ik mij over hen schamen moest. Zij hebben beiden schuld; maar wij hebben het nu ten minste zoover gebracht dat de aartshertog hier gevestigd is; en hij zal ons uit deze verlegenheid helpen.'

De aartshertog kwam met eene zekere vooringenomenheid tegen de Spanjaarden - misschien ten gevolge zijner bedrogen verwachtingen in Frankrijk; en in den beginne behandelde hij allen van dien landaard, met wie hij in aanraking kwam, zeer uit de hoogte. Een castiliaansch edelman van hoogen rang, die een gehoor bij hem had verkregen, zette, na den gebruikelijken groet, zijn hoed weder op - zoo als hij dit onder het bestuur van Farnèse steeds gedaan had, overeenkomstig het recht der spaansche grandes, om zelfs in tegenwoordigheid des Konings gedekt te blijven. De kamerheer van den aartshertog sloeg den Spanjaard ruw den hoed van het hoofd en wierp hem zelden de deur uit. Op een anderen tijd werd aan twee spaansche edellieden, die over zaken kwamen spreken, een gehoor toegestaan. Zij verschenen in hunne schitterende nationale kleeding, met goud geborduurd. Na een kort onderhoud werden zij weggezonden en een nader gehoor op eenige dagen later bepaald. Toen zij nu weder verschenen, vonden zij den aartshertog met zijn hofnar aan zijn zijde: deze laatste droeg een gewaad, volkomen aan het hunne gelijk, dat in dien tusschentijd door den hof-kleedermaker was vervaardigd⁽¹⁾.

Dergelijke beleefdheden waren juist niet geschikt om Ernst bij de hooghartige Spanjaarden bemind te maken; en evenmin was het naar hun smaak, toen hij zijn voornemen kenbaar maakte om den ouden krijgshaftigen Portugees Verdugo te ontslaan als stadhouder en kapitein-generaal des Konings in Friesland en in zijne plaats Frederik Van den Bergh te benoemen, een afvallig Nederlander, den onwaardigen neef der Nassaus, die nooit eenig blijk had gegeven van militaire of administratieve bekwaamheid. Toch slaagde de landvoogd er

(1) REYD, IX. 222

even weinig in, om door deze maatregelen de Vlamingen of Nederlanders voor zich te winnen. Hij stond eigenlijk, bijna zonder het zelf te weten, onder den overheerschenden invloed van Fuentes⁽¹⁾, den minst nauwgezetten en gevaarlijksten aller Spanjaarden; terwijl al zijne handelingen nauwkeurig werden bespied, niet alleen door Diego en Stefano Ibarra, maar ook door Christoval de Moura, een van Filips' beide staatssecretarissen, die juist omtrent dezen tijd een bezoek te Brussel bracht⁽²⁾.

Al deze mannen waren verontwaardigd over het wanbestuur in de gehoorzame provinciën. Zij wisten, dat hare blijkbare onmacht om Geertruidenberg te ontzetten de spaansche regeering aan den spot en de minachting van geheel Europa had blootgesteld, en dat daardoor aan het gezag van den spaanschen Koning in geheel de Christenheid een gevoelige knak was gegeven. Bovenal ergerde hun de tegenwoordigheid te Brussel van dien aarts-intrigant Mayenne, wiens valsheid en dubbelhartigheid nu zoo duidelijk aan het licht waren gekomen, dat zelfs de meest verblinde partijman ze niet kon loochenen. En toch bleef Mayenne daar; en hij hield samenkomsten met den aartshertog en verteerde in zijne herberg zestienduizend gulden, die de thesorier des Konings, bij gebrek aan geld, weigerde te betalen, hoewel Ernst daartoe last had gegeven; het was onmogelijk den landvoogd te bewegen, dien man gevangen te nemen, die zich toch in zoo menig opzicht aan den Koning vergrepen had.

Wij hebben reeds gezien, welke beschuldigingen Ibarra en Feria tegen Mayenne inbrachten; maar alle vertoogen over deze en andere grove misslagen in het bestuur baatten niets bij Ernst, of liever: zij werden door zijne bijzondere gemoedsgesteldheid zoo goed als onmogelijk gemaakt. 'Wanneer ik over deze dingen tot Zijne Hoogheid spreek,' schreef Ibarra, 'zal hij luide weeklachten aanheffen, zoo als hij telkens doet'⁽³⁾. Evenwel

- (1) Fuentes stond niet in de gunst van Koningin Elizabeth. Toen zij vernam, dat hij, na den dood van Parma, de landvoogdij over de provinciën zou voeren, zeide zij tegen Caron, dat dit dezelfde graaf Fuentes was, die zoo schandelijk was gevlucht toen graaf Essex met haar volk voor Lissabon was gekomen; dat hij een bange oude vrouw was, maar daarom niet minder een groote dwingeland; en dat hij daarom, na den dood van den hertog van Alva, naar Portugal was gezonden en tot luitenant-generaal van den kardinaal van Oostenrijk benoemd, opdat hij zou ten uitvoer leggen wat de hertog onvoltooid gelaten had. Zij twijfelde er niet aan, zeide zij, of hij zou hetzelfde in de Nederlanden beproeven; maar zij hoopte dat een spaansche gouverneur daar nooit zou worden geduld. - Caron aan de Staten-Generaal, 10 December 1592 (Rijksarchief). Vergelijk DUYCK, bl. 465.
- (2) Onderschepte brieven van San Clemente, bij BOR, III. 852-855.
- (3) REYD, IX, 242.

achte Ibarra zich verplicht, in het geheim den Koning steeds in te lichten omtrent den ongelukkigen en reddeloozen toestand der provinciën. ‘Deze zieke man zal in onze armen sterven,’ zeide hij, ‘zonder dat wij hem zoeken te dooden’⁽¹⁾. Ook bracht hij den Koning onder het oog, hoezeer de aartshertog voor zijne betrekking ongeschikt was. Hoewel hij een goed Christen en zeer vriendelijk was en met de beste bedoelingen bezielde, zoo was hij toch zoo vreemd aan de zaken, zoo langzaam en traag, en werd hij daarbij zoo gemakkelijk medegesleept door zijne omgeving, dat hij telkens in dwalingen verviel. Hij was de dienaar zijner eigene dienaars, voornamelijk van diegenen onder hen, die het minst tot des Konings dienst geneigd waren en het meest hun eigen belang behartigden. Hij had zich bij de inboorlingen bemind trachten te maken, maar juist het tegendeel uitgewerkt. ‘Wat zijne vlugheid en lichaamskracht aangaat,’ zeide de Spanjaard, als dacht hij aan zekere allegoriën, die des aartshertogs intocht moesten helpen opluisteren, ‘die zijn zoo gebrekkig, dat hij ongeschikt is om de wapenen te voeren. Ik acht hem buiten staat om een leger in het veld te vergezellen; en hij blijkt zoo onervaren in alles wat de regeering en de krijgzaken betreft, dat hij zijn weg niet zou kunnen vinden, indien niet iemand anders hem voorlichtte en bestuurde.’

In de dagen waarvan wij nu spreken, werd soms de klacht gehoord - eene klacht, ook nog in later tijd herhaald - dat de republikeinen der Vereenigde Nederlanden wel groote dingen konden doen en ook werkelijk gedaan hadden, maar dat toch, bij al wat zij deden, de ware grootheid werd gemist. Zij hadden werkelijk groote dingen gedaan. Het beteekende iets, eeuwen lang tegen den Oceaan te strijden en met onvermoeid en onverschrokken geduld hem uit zijn gebied te verdringen. Het beteekende iets, de Spaansche Inquisitie te vernietigen - een nog wreeder en verslindender vijand dan de zee. Het beteekende iets, dat de voortvluchtige, alom verdreven genius van burgerlijke en godsdienstige vrijheid eindelijk een veilige schuilplaats had gevonden op deze door de stormen geteisterde en door de baren overspoelde schorren en zandbanken. Het beteekende iets, Engeland in zijn bangsten strijd ter hulp te snellen, en dat rijk van een vijandelijken inval te redden. Het beteekende iets, meer dan eenige andere natie, en evenveel als Engeland, te doen om Hendrik den Hugenoet op den troon zijner voorvaderen te helpen en de nationale eenheid van Frankrijk te bewaren, door zijn eigen rijksgrooten op het spel

(1) Ibarra aan Filips, 21 Juni 1594. (Archieven van Simancas MS).

gezet. Het beteekende iets, te midden van binnenlandsche beroerten en een bloedigen strijd tegen vreemde dwingelandij, twee schitterende hoogeschole te stichten, weldra de uitverkoren kweekplaatsen van wetenschap en klassieke studie. Het beteekende iets, in dien zelfden tijd de grondslagen te leggen voor een stelsel van openbare scholen - zoo goedkoop, dat ze bijna kosteloos waren - voor rijken en armen toegankelijk, en die, om met een der grootste weldoeners van de jonge Republiek te spreken, gingen 'boven alle legers, tuighuizen, wapenkamers, krijgsvoorraad, verbonden en tractaten ter wereld.' Het beteekende iets, in geheel het krijgswezen eene even belangrijke als weldadige omwenteling tot stand te brengen en een leger te scheppen, welks kampen de leerscholen van Europa werden. Het beteekende iets, om in dienzelfden moeilijken tijd, met uitnemend talent en milde vrijgevigheid, groote ontdekkingsreizen naar de poolstreken te ontwerpen en die tochten met weergaloozen moed, verstand en volharding ten uitvoer te brengen, nieuwe wegen voor den handel te openen, nieuwe schatten voor de wetenschap te veroveren. Vele dergelijke dingen had het nieuwe gemeenebest inderdaad gedaan; maar helaas! de Republiek wikkeld zich niet dramatisch in eene klassieke tunica en zij ging niet rond met een lauwerkrans om de slapen en den cothurn aan den voet. Er was niets grootsch aan haar.

Toen Alva zijne schitterende overwinningen had behaald, gevolgd door die ontzettende moorden, die te gruwelijk zouden schijnen om geloofd te kunnen worden, indien niet zijne eigene onwraakbare getuigenis en die van anderen daar was, om de berichten der tijdgenooten te bevestigen - toen hij dit alles gedaan had, liet hij zich een kolossaal standbeeld oprichten, in onberispelijk klassiek kostuum en omgeven van alle behoorlijke mythologische zinnebeelden. Zie, dat was grootsch! Maar Willem de Zwijger, nadat hij de Republiek had gered, waarvoor hij zijn gansche leven had gearbeid en gestreden, en waarvoor hij zijn hartebloed geven zou - Willem de Zwijger bewoog zich tusschen burgers en handwerkers, met loshangend wambuis en een wollen schippersvest. De keurige en hoofdsche Fulke Greville merkte, niet zonder reden, ten aanzien van 's prinsen kleeding op, dat een laag geboren student van de *Inns of Court* zich schamen zou, om zich in zulk een gewaad in de straten van Londen te vertoonen.

En nu was de ijverige zoon van dien armelijk gekleeden man bezig, aan de geheele beschaafde wereld eene nieuwe krijgskunst te leeren en het werk te voltooien, dat Willem en zijne groote tijdgenooten zoo goed begonnen hadden. Doch, zoo bij al deze groote dingen toch de klassieke grootheid had ontbroken: welnu, er was althans één man in de Nederlanden, die wist wat grootheid was.

Hij was echter geen burger der ongehoorzame Republiek, maar een getrouw ingezeten van de gehoorzame provinciën; het was Jan Baptist Houwaerts, een beroemd schoolmeester te Brussel - nog meer echter was hij beroemd als een ijverig beoefenaar der ‘Rhetorica’ en bovenal wegens zijn talent in het ontwerpen en schikken van zegepralende intochten, processies en vertooningen.

De aankomst van aartshertog Ernst in de hoofdstad van zijne landvoogdij bood eene lang ontbeerde gelegenheid aan, om het talent van onzen Jan Baptist te doen uitkomen. De gezondheid van den nieuwen landvoogd was zoo slecht en hij leed zoo zeer aan de jicht, dat hij niet op zijne beenen kon staan en er verscheidene lakeien noodig waren, om hem in en uit zijn wagen te tillen⁽¹⁾. Het was daarom volsrekt noodig, dat hij eenige dagen rust hield, eer hij zijne ‘blijde inkomste’ in de hoofdstad deed. Maar deze heugelijke dag kwam toch eindelijk; en wat Houwaerts toen leverde, was inderdaad een meesterstuk.

Men zou zeggen, dat de ongelukkige toestand der spaansche provinciën, aan ellende en verarming ten prooi, allen lust tot feestvieren moest doen vergaan. Maar, hoewel bijna ieder spoor der oude instellingen uit de gehoorzame Nederlanden was weggevaagd, tot loon voor hunne gehoorzaamheid, en hoewel in de plaats van burgerlijke en godsdienstige vrijheid, van wet, van orde en van een door handel en nijverheid zoo weelderigen voorspoed, als de wereld zelden aanschouwd had, nu de onbepaalde heerschappij der Jezuïeten was gekomen, met algemeene armoede en een voortdurend soldatenoproer, dat de regeering trotseerde en het volk brandschatte - toch was er ééne getrouwe vriendin en troosteresse, die Zuid-Nederland nooit verliet: Rhetorica.

De vertooningen, waarmede thans de komst van den zachtaardigen en onbekwamen Ernst in Brussel en Antwerpen werd gevierd, vonden wellicht nooit hare wedergade, noch in pracht, noch in pedanterie. De stedelijke regeeringen, die, trouwens zonder eenigen grond, de schoonste verwachtingen koesterden van de komst van 's Keizers broeder aan het bestuur, hadden aanzienlijke sommen beschikbaar gesteld en vele dagen lang beraadslaagd over de wijze, waarop die gelden het best konden worden besteed, zoowel om Ernst te eeren als om den goeden naam harer stad op te houden.

In plaats van de ‘bloedige treurtooneelen van verbranden, moorden en plunderen,’ waarvan de provinciën zoo lang ge-

(1) REYD, IX. 220-222. BOR, III, 782.

tuige waren geweest, zouden nu 'Rhetorica's zoete blijspelen, amoureuze grappen en kluchten' aller oogen en harten verheugen⁽¹⁾. Een statige optocht van ridders en burgers, in historische en mythologische kleederdracht, gevolgd door schepen, dromedarissen, olifanten, walvisschen, reuzen, draken en andere wonderen van zee en land, begeleidde den aartshertog door de stad. Elke straat en elk plein was bezet met triomfbogen, standbeelden en stellages, waarop allerlei figuren en groepen uit de klassieke oudheid waren voorgesteld. Bijna geen god van den Olympus, geen beroemd held uit de oude historie, die niet wederom als in het leven werd geroepen en zichtbaar voorgesteld onder de gedaante van Ernestus van Oostenrijk.

Op een tooneel van vijftig voet hoog en drieëndertig voet breed was hij afgebeeld als Apollo, met zijne pijlen een reusachtigen Python doodende, die in de eene klauw een ongelukkigen burger hield geklemd, terwijl de andere eene gansche stad omvatte; de Aarde, met haar toren op haar hoofd, knielde angstig en smeekend aan de voeten van haar verlosser. Op eene andere stelling verscheen Ernst in de gedaante van Perseus, België in die der geboeide en wanhopende Andromeda. Op een derde tooneel wederom was het inwendige van den Etna afgebeeld: Vulcanus spoorde er zijne cyclopen aan om voor Ernst hunne geduchtste bliksems te smeden, om daarmede de vijanden der provinciën - dat waren natuurlijk de Engelschen en Hollanders - te treffen. Middelerwijl bood Venus haren echtgenoot beschroomd een pijl aan, dien zij hem verzocht te scherpen, opdat Cupido, wanneer de oorlog voorbij was, daarmede het hart mocht doorboren van eene of andere schoone maagd, wier bekoorlijkheden Ernst - die, gelukkig voor de vrouwelijke helft des menschdoms, nog vrijgezel was - voor zijne moeiten en overwinningen zouden beloonen.

Ieder huis bijna was met klassieke zinnebeelden versierd en droeg een opschrift in latijnsche verzen. Al de paedagogen van Brussel en Antwerpen hadden maanden lang gezwoegd, met het vaste voornemen om de wereld te verbazen door hunne dithyramben en naamdichten - en zij hadden inderdaad zich zelven overtroffen.

Maar boven en behalve al deze tooneelvoorstellingen en prachtige optochten, nog opgeluisterd door vlamrende teertonnen, snorrende vuurpijlen en onafzienbare rijen toortsen, had Jan

(1) Descriptio et Explicatio pegmatorum et spectaculorum quae Bruxellae exhibita fuere sub ingressum Sere^{mi} Principis Ernesti etc. Bruxellae 1593 (S.V.) - Houwaerts Moralisation op de komst van den Hooghgeboren, Machtigen en seer Doorlugtigen Vorst Ernesto etc - Bruessel, bij Jan Mommaest 1594.

Baptist - die met de leiding was belast geweest van al de vertooningen, waarmede achtervolgens don Jan van Oostenrijk, aartshertog Matthias, Frans van Alençon en zelfs Willem van Oranje in de hoofdstad verwelkomd waren - ter eere van den nieuwen gouverneur-generaal nog een ander feest van een meer verheven en esthetischen aard op touw gezet.

Volgens zijn eigen verhaal dan was onze schoolmeester, zoodra hem de nadering van Ernst ter oore kwam, in zwijm gevallen. Terwijl hij aldus bewusteloos nederlaag, was hem eene schoone vrouwelijke gedaante verschenen, die zich, op zijne vraag wie zij was, als Moralisie had bekend gemaakt. Jan Baptist vroeg haar toen, of het waar was, zoo als het gerucht vermeldde, dat Jupiter zoo even Mercurias naar de Nederlanden had gezonden. Moralisie antwoordde daarop, dat hij zich vergiste: dat de koning der goden en menschen niet Hermes, maar den aartshertog Ernestus, den lieveling der drie Gratiën, den gunsteling der negen Muzen en, wat nog meer zegt, den neef en schoonbroeder van den Koning van Spanje, tot redding en troost der lijdende provinciën had gezonden. Wel is waar hadden de Nederlanden, tot rechtvaardige straf voor hunne ketterij, zich groote rampen en jammeren op den hals gehaald, maar de barmhartige Jupiter - wien deze opgewonden Vlaming zich wel scheen voor te stellen als tot het Catholicisme bekeerd en nog in het volle bezit der wereldheerschappij - had hun nu, in zijne groote genade, een redder gezonden. De aartshertog zou spoedig de 'bloedende Belgica' van haar lijden verlossen, hare wonden heelen en hare vijanden vernietigen. De nimf meldde den poët ook nog, dat de bosschen der Nederlanden, zoo langen tijd bevolkt door roovers, landloopers en boosdoeners van allerlei soort, voortaan weder vol zouden zijn van nimfen, hazen, konijnen en dergelijke dieren⁽¹⁾.

Nu verscheen hem een nieuw droomgezicht: hij zag den zegepralenden Ernst, omringd door 'acht en twintig edel Nymphen plaisant', die, half naakt, twee aan twee voor hem uitgingen, ieder met een toorts in de eene en een lauwerkrans in de andere hand. Natuurlijk wenschte nu de dichter van zijn 'Vriendinne' te vernemen, wie die zoo luchtig gekleede dames waren, die den gelukkigen aartshertog zoo liefdevol omstuwden, waarop hem geantwoord werd, dat zij 'des doorlugtigen princen deughden'

(1) 'In plaetse dat de bosschen plachten te syne
Vol knevelaers en roovers in alle quartieren,
Soo waren sy wederom ten selven termynen
Vol Nymphen, hasen, conynen en ghelycke Dieren.'

Houwaerts Moralisie.

waren⁽¹⁾. Vooraan in deze lange rij verschenen Wijsbegeerte, Stoutmoedigheid, Strengheid, Rechtvaardigheid, Vroomheid, Vlugheid en Handigheid⁽²⁾. Deze twee laatste hoedanigheden konden bezwaarlijk den jichtigen, ziekelijken aartshertog worden toegekend, tenzij dan in eene zeer mythologische beteekenis. Waar is het echter, dat deze deugden hem op dat oogenblik uitnemend te stade zouden zijn gekomen. De prins toch, die zoo juist Geertruidenberg had genomen en nu bezig was Groningen te belegeren, toonde zijne standvastigheid, vlugheid en andere goede gaven op een ander en nog grooter tooneel, dan er door Jan Baptist Houwaerts voor Ernst was opgeslagen; en voor beiden was eene uitmuntende gelegenheid geopend, om aan de geheele wereld te laten zien, wat zij eigenlijk waren en vermochten.

Met dat al werd de voorstelling van den zachtzinnigen en zeer jichtigen invalide als Apollo, als Perseus of als den snelvoetigen Mercurius door de opgetogen burgers van Brussel luide toegejuicht.

En de droomer droomde al voort en de 'Vrindinne' redeneerde immer door, tot eindelijk Jan Baptist, plotseling uit zijne bedwelming ontwaakt, bespeurde dat dit alles geen visioen, maar werkelijke waarheid was. Ernst stond wezenlijk gereed naar de Nederlanden te komen en er het duizendjarig rijk van vrede en overvloed te brengen. De schoolmeester spoedde zich daarom naar zijn lessenaar en schreef dadelijk het slechtste vers, dat ooit in eenige taal geschreven werd. Het telde duizende versregels; en geen enkele regel, of er kwam een god of eene

- (1) 'Acht en twintig edel Nymphen playsant
Sach ick voor den Prince haer vertoonen,
- Toen spraeck ik, O, Vrindinne, wilt mij noch bedien
De namen van die Nymphen, weert gehonoreert,
Die ick voort, by, en achter Ernestum gesien,
En waerom dat sy hem hebben geconvoyeert?
Drom de Nympe heeft gerespondeert:
De acht en twintig Nymphen die met vreughden,
Twee en twee te gader hebben gemarscheert,
Dat syn des doorlughtigen Princen deughden,' enz.
Houwaerts Moralisation.
- (2) 'En dese deughtlycke Nymphen dus syn genaempt:
Philosophia en Intelligencia,
Audacia en Magnanimitas unbeschaempt,
Acrimonia en Virilitas,
Securitas en Clementia,
Firmitudo en Velocitas,
Alacritas en Pietatis abundantia,
Potentia en Opportunitas gheheeten' enz.
Ibid.

godin bij te pas: Mars, Nemesis en Ate, Pluto, Rhadamantus en Minos, de Parken en de Furiën, Charon, Calumnia, Bellona en al dergelijke ter kwader naam staande godheden werden aangemaand, om voor altijd uit de Nederlanden te verdwijnen; terwijl in hunne plaats werden uitgenoodigd en ingeroepen zulke eerbiedwaardige lieden als Jupiter, Appollo, Triptolemus en - die vooral niet te vergeten - Rhetorica⁽¹⁾.

Hebben wij wellicht te veel gevergd van het geduld van den lezer, door hem zoo lang bij deze kinderachtige vertooning op te houden, hij bedenke, dat ook zulke dingen hunne waarde hebben, als bewijzen van den slaafschen en onmannelijken geest van een volk, dat alles verloren had, waar menschen hun vaderland om liefhebben en nu nog, na de gruwelen van een dertigjarigen burgeroorlog, troost en vermaak kon vinden in fraaie decoraties, optochten, latijnsche verzen en mythologische zinnebeelden.

Intusschen verrichtte de aartshertog, gedurende den korten tijd van zijn bestuur, niets van eenig belang. Toch was zijne regeering in drieërlei opzicht belangrijk: door oproer, moord en onderhandeling - de beide laatsten op vrij groote schaal ondernomen, doch zonder bevredigenden uitslag. Maar bij dit alles speelde de aartshertog veeleer eene lijdelijke, dan eene werkzame rol.

Het is moeilijk zich eene te sombere voorstelling te maken van den jammerlijken toestand der gehoorzame provinciën, in dezen tijd. Hoe dwaas het was van den Koning van Spanje, om met zulke volstrekt ontoereikende middelen de halve wereld te willen veroveren, betoogden wij reeds meermalen. De spaansche, italiaansche en waalsche soldaten stierven van gebrek in Brabant en Vlaanderen, opdat het spaansche goud des te overvloediger zou kunnen worden gestort in den bodemloozen afgrond der heilige Ligue in Frankrijk⁽²⁾.

(1) Houwaerts Moralisation.

(2) Het is inderdaad leerzaam, het juiste bedrag te kennen der sommen, in dezen tijd door den Koning van Spanje geregeld iedere maand in Frankrijk en de Nederlanden uitgegeven:

In Vlaanderen en Friesland was een leger van	23 952 man, kostende per maand	206 431 kronen.
Het leger in Frankrijk werd geschat op	18 921 man, kostende per maand	175 370 kronen.
Totaal	42 873 man.	
Jaarwedden aan enkele, zeer weinige, personen in Frankrijk		

(*)

(*)

Deze begunstigde personen waren:

De hertog van Mayenne	12 000 kronen per maand.
De hertog van Guise	6 000 kronen per maand.
Balagny	7 200 kronen per maand.
De hertog van Aumale	1 800 kronen per maand.
Mr. de Rosne	1 800 kronen per maand.
Mr. de Saint-Pôl en zijne ruiters.	9 960 kronen per maand.
Sommige edellieden in Picardie	2 400 kronen per maand.
De gouverneur van La Fère	1 200 kronen per maand.
	42 360 kronen per maand.

Relacion de lo que monta la paga de los ejercitos que Su Mad entretiene en Flandes, Brabante, Frisia y Francia, 1593. (Archieven van Simancas MS.)

Uit eene andere opgaaft blijkt, dat de Koning van Spanje in dien tijd in Frankrijk en de Nederlanden in dienst had:

Duitsche voetknechten - Soldaten	14 994	
Officieren	1 298	
		16 292
Italiaansche voetknechten - Soldaten	3 397	
Officieren	423	
		3 820
		20 112

(Archieven van Simancas, MS.)

	kostende per maand	42 360 kronen.
	overdragen	4241 61 kronen.
	overgedragen	4241 61 kronen.
Behalve de zoo even genoemden, die allen uit de spaansche schatkist betaald werden, werden nog door middel van subsidiën, beden en licenten in de	6 715 man, kostende per maand	28 239 kronen.

provinciën
onderhouden

Uitgaven voor de
zeemacht

kostende per maand

10 958 kronen.

Totaal per maand

474 358 kronen.

De mouterij, die reeds ten vorigen jare in Artois en Henegouwen was losgebroken, werd nu op groote schaal in Brabant voortgezet. Mouterij was bij spaansche troepen bijna een normale toestand, eene nationale instelling geworden: maar misschien was

(*)	Deze begunstigde personen waren:	
	De hertog van Mayenne	12 000 kronen per maand.
	De hertog van Guise	6 000 kronen per maand.
	Balagny	7 200 kronen per maand.
	De hertog van Aumale	1 800 kronen per maand.
	Mr. de Rosne	1 800 kronen per maand.
	Mr. de Saint-Pôl en zijne ruiters.	9 960 kronen per maand.
	Sommige edellieden in Picardie	2 400 kronen per maand.
	De gouverneur van La Fère	1 200 kronen per maand.
		—————
		42 360 kronen per maand.

Relacion de lo que monta la paga de los ejercitos que Su Mad entretiene en Flandes, Brabante, Frisia y Francia, 1593. (Archieven van Simancas MS.)

Uit eene andere opgaaf blijkt, dat de Koning van Spanje in dien tijd in Frankrijk en de Nederlanden in dienst had:

Duitsche ~~volk~~ - Soldaten	14 994	
Officieren	1 298	
	—————	16 292
Italiaansche ~~volk~~ - Soldaten	3 397	
Officieren	423	
	—————	3 820
		—————
		20 112

(Archieven van Simancas, MS.)

zij nooit zoo volkomen georganiseerd, zoo geheel in alle bijzonderheden uitgewerkt en voltooid, als nu. Al wat nog restte van de beroemde spaansche krijgstucht en krijgswetenschap, in dit tijdperk van snel verval, scheen wel het uitsluitend eigendom der muiters te zijn. Ongeveer tweeduizend uitgelezen manschappen, ruiters en voetknechten, zoo Spanjaarden als Italianen, maakten zich meester van twee steden, Sichein en Aerschot; zij vereenigden zich eindelijk te Sichein, welke plaats zij duchtig versterkten. Zij kozen zich een Eletto en andere officieren en togen toen met orde en regelmaat aan het werk - dat is, aan het plunderen en brandschatten van de geheele omliggende streek, tot zelfs voor de poorten van Brussel. Van

verre en van nabij stroomden nu ontevreden soldaten, van allerlei stam en natie, naar het vereenigingspunt te Sichein. Nooit, sedert het begin van den grooten oorlog, was daar een zoo geduchte militaire opstand geweest, of een waaraan zoo veel beproefde officieren, kolonels, kapiteins en anderen van lager rang deelnamen. Het was eindelijk zoo ver gekomen, dat het leger van Filips gevaarlijker voor hem zelf was geworden dan voor de Nederlanders.

De raad te Brussel hield vergadering op vergadering, om te overwegen, welken weg men in zou slaan; eindelijk werd besloten de muiters niet aan te tasten, maar liever eerst met hen in onderhandeling te treden. Doch spoedig ondervond men, dat de oproerlingen even onhandelbaar waren als de republikeinen aan gene zijde der grenzen. Zij eischten niets minder dan volledige betaling van den zeer aanzienlijken achterstand, waarop zij recht hadden, en tevens dat voldoende waarborgen en gijzelaars zouden worden gesteld, voor de volledige naleving van elk met den aartshertog te sluiten verdrag. Inmiddels plunderden en verwoestten zij het land wijd en zijd en hieven brandschatting van steden en dorpen, tot onder de wallen der hoofstad en onder de oogen van den landvoogd.

Bovendien knoopten zij onderhandelingen aan met prins Maurits van Nassau: wel niet om bij hem in dienst te treden, maar toch om zijne bescherming te verkrijgen tegen den Koning, waarvoor zij zich verbinden zouden dezen binnen een bepaalden tijd niet te dienen. Eindelijk kreeg de aartshertog moed en zond hij eenige troepen tegen de rebellen af, die twee schansen hadden opgeworpen nabij de stad Sichein, aan den oever van de Demer. Te vergeefs trachtte Velasco, de bevelhebber der koninklijke soldaten, den toevoer naar deze twee sterkten af te snijden: de moed en het beleid der opgestane ruitery verijdelde al zijne pogingen. Velasco beproefde daarop de kleinste der twee schansen met storm te nemen; hij werd terug geslagen met een verlies van tweehonderd dooden, waaronder vele officieren en ook kapitein Porto Carrero, een bloedverwant van Fuentes. Velasco, een veldmaarschalk van welgevestigden naam, slaagde er eindelijk in, de muiters uit de sterkten te verdrijven, waarop zij, na een vergeefsche poging om bij den Koning van Frankrijk in dienst te treden, hunne onderhandelingen met prins Maurits hervatten. Eindelijk kregen zij van den prins verlof, om zich in de nabijheid van Breda en Geertruidenberg terug te trekken en daar, onder bescherming dier vestingen, af te wachten wat de aartshertog doen zou. Meer vroegen zij niet van Maurits en meer vorderde hij niet van hen.

Deze opstand, dien wij in weinige woorden beschreven hebben, had bijna een jaar geduurd en had er natuurlijk zeer toe

bijgedragen om al de operatiën der koninklijke krijgsmacht in de Nederlanden, gedurende dat tijdvak, te verlammen. In December 1594 trokken de oproerige troepen, in goede orde, uit Sichem en begaven zich naar Tilburg en de Langstraat, en dus op het grondgebied der Republiek. De aartshertog, die zich nu wel gedrongen zag met hen te onderhandelen, bood hun verzoening aan op dezelfde voorwaarden, die ook bij vroegere muiterijen van dien aard waren toegestaan. In den beginne sloegen zij iedere onderhandeling af; maar, met toestemming van prins Maurits, die zich in deze geheele zaak met groote nauwgezetheid gedroeg en geenerlei poging aanwendde om hen tot ontrouw aan den Koning te bewegen, besloten zij eindelijk graaf Belgiojoso, den afgezant van den aartshertog, te ontvangen. Zij vorderden steeds betaling van al hunne achterstallige soldij, tot den laatsten penning, en verlangden dat een officier van rang hun als gijzelaar zou worden gegeven, tot de schuld betaald zou zijn. Verder zou, als iets dat van zelf sprak, volledige vergiffenis en vergetelheid voor hunne muiterij worden geschonken. Deze voorwaarden werden aangenomen en Francisco Padiglia hun als gijzelaar overgegeven. Zij begaven zich daarop, luidens het gesloten verdrag, naar Thienen, dat zij, ten koste der provincie, mochten versterken en bezet houden, tot het geld voor de betaling hunner achterstallige soldij bijeengebracht zou zijn. Inmiddels ontvingen zij dagelijksche toelagen van de regeering te Brussel: en wel dertien stuivers per dag voor iederen ruiter, dertien kronen voor den eletto en tien kronen voor ieder hoofdofficier - hetgeen, met het geld voor de voetknechten en anderen, ongeveer vijfhonderd kronen per dag was. En te Thienen bleven zij nu, op hun gemak en in alle vroolijkheid, achttien maanden lang leven ook nadat de aartshertog reeds geruimen tijd ten grave was gedaald; want eerst onder het bestuur van den kardinaal Albert, waren de noodige gelden, ten bedrage van driehonderd zestigduizend kronen, bijeengebracht⁽¹⁾.

Dit waren ongeveer de schitterendste heldendaden van den jichtigen Perseus ten behoeve der vlaamsche Andromeda.

Echter werd den aartshertog de volvoering van een zeer vermetel waagstuk voorgespiegeld. Met de meest mogelijke bedaardheid, als gold het eene doodeenvoudige zaak, opperde Filips het denkbeeld, dat in Duinkerken ten spoedigste een vloot bemand en uitgerust zou worden, die het Kanaal zou over steken, de Theems tot Rochester opvaren en dan de engelsche vloot verbranden.

‘Lieden, die goed met de engelsche kusten bekend zijn, ver-

(1) BENTIVOGLIO, III. lib. I. 399, 400 VAN METEREN, 340, 341. COLOMA, VII. 150.

zekeren mij,' schreef de Koning, 'dat het voor eenige weinige snelzeilende schepen zeer gemakkelijk zou zijn, dezen tocht te volbrengen. Twee- of drieduizend soldaten zouden te Rochester kunnen landen en al de ongewapende schepen, die zij daar zouden vinden, verbranden of laten zinken; en het eskader kon terugkeeren en weder wegzeilen, nog eer het volk uit de omliggende streek in genoegzamen getale bijeen zou kunnen komen, om de schepen eenig nadeel te berokkenen.'⁽¹⁾ De aartshertog kreeg last, om met Fuentes en Ibarra te raadplegen, in hoever dit schoone plannetje, zoo maar ter loops aangegeven, zonder al te veel moeite en gevaar voor uitvoering vatbaar was.

Inderdaad, het scheen wel dat de Koning, nog vaster dan Jan Baptist Houwaerts zelf, geloofde in de stoutmoedigheid, de kracht, de snelheid, de vaardigheid en al de andere achtentwintig deugden van zijn landvoogd. De ongelukkige aartshertog zou waarlijk een mythologische afgod moeten geweest zijn, om te volbrengen wat nu van hem verwacht werd. Het beste gedeelte van zijn leger verkeerde in een staat van door hem zelven als wettig erkende muiterij; de groote nederlandsche steden gaven zich de eene na de andere over aan de Republiek, zonder dat door de koninklijke troepen schier eene ernstige poging tot ontzet werd beproefd; het land, dat hij heette te besturen, het hart der gehoorzame provinciën, werd door de soldaten van Spanje verwoest, geplunderd en uitgemergd; daar werden dorpen, hoeven, adellijke kasteelen, kerken, zonder onderscheid leeggeroofd en verbrand; daar werden de mannen en jongelingen dagelijks vermoord; daar waren de vrouwen en maagden aan mishandelingen blootgesteld, erger dan de dood⁽²⁾ - en nu, bij dezen toestand en op zulk een oogenblik, stelde men hem

(1) Filips aan Ernst, 19 Februari 1594. (Archieven de Simancas MS.)

(2) Dergelijke tafereelen worden niet alleen door republikeinsche tijdgenooten geschilderd, maar zelfs door de landvoogden en grooten der gehoorzame provinciën. 'Como va arruinado', schreef de koninklijke stadhouder van Henegouwen, de prins van Chimay, aan den koning, 'comido, saqueado, saquearan las aldeas, casas de gentiles hombres y iglesias, se matan los hombres, se desvirgen las mozas y mugeres, y otros mil maldades que se cometen cada día a me pesar, y sin que de ellas se ha hecho alguna justicia aunque me soy quejado y lamentado muchas vezes.' Chimay aan Filips, 17 Maart 1594. (Archieven van Simancas MS.) 'Wat betreft Uwer Majesteits voorstel, om door zachtheid en overreding aanzienlijke geldsommen van de provinciën hier te bekomen,' schreef de aartshertog: 'het is noodig Uwe Majesteit hieromtrent de waarheid te zeggen. Niets kan van de provinciën verwacht worden, omdat al hare bezittingen verteerd zijn; de bijzondere fortuinen zijn vernield, en alles is in zulk een wrakken toestand, dat in deze streken niets hoegenaamd kan worden ondernomen.' - Instruccion que el Arch^{que} Ernesto dio al Baron Max Dietrichstein, 12 April 1594 (Ibid).

voor, dat hij de waakzaamheid der engelsche en hollandsche zeekoningen, die voortdurend in het Kanaal kruisten, zou verschalken en eene expeditie ondernemen, zoo roekeloos, dat zelfs een niets ontziende waaghals als Drake er tegen zou hebben opgezien! Klonk het niet als bittere spotternij?

Eenmaal evenwel, in een nog verwijderde toekomst, zou zulk eene gewaagde onderneming met vrij goeden uitslag worden bekroond; maar zeker niet op den wenk van een spaanschen Koning, op honderde mijlen afstands gemakkelijk in zijn leunstoel neergezeten - ja zelfs niet door de dienaren van welken Koning ook.

Omvattender en belangrijker dan de militaire ontwerpen, waren de moordkomplotten, gedurende deze regeering in Brussel op touw gezet. Graaf Fuentes, aan wien het opperbestuur der buitenlandsche zaken was opgedragen, was ook bepaald met de leiding dier complotten belast. Deze betrekking was geen sinecure; want zij vorderde uitvoerige briefwisseling, groote oplettendheid en persoonlijk onderzoek van allerlei schijnbaar nietige bijzonderheden. Filips, zelf een ervaren meester in het vak, had werk van dien aard in overvloed gereed, dat het best in de Nederlanden, of althans van daar uit, kon worden volbracht. Vooral was het wenschelijk, dat Hendrik IV, Koningin Elizabeth, prins Maurits, Oldenbarnevelt, Sint-Aldegonde en andere, minder uitstekende personen, door vergif of op eenige andere wijze uit den weg werden geruimd.

De la Rivière, eerste geneesheer van Hendrik, hield zich in dezen tijd voornamelijk bezig met het bedenken van tegengiften, ter bestrijding van het vergif, dat, zoo als hij zeer goed wist, herhaaldelijk en op de verraderlijkste wijze aan zijn meester werd toegediend. Naar men beweert, zou, onder anderen, ook Andrada, de beruchte portugeesche gifmenger, onder leiding van Fuentes en Ibarra, eene poging hebben gedaan om den franschen Koning te vermoorden, en wel door middel van een ruiker rozen, met een zoo krachtig poeder bestrooid, dat reeds de reuk daarvan den dood zou veroorzaken⁽¹⁾. De la Rivière deed zijn uiterste best, om zeker saksisch kruid, dat toen zeer beroemd was en fabel poeder heette, te vinden, ten einde dat als tegengift te gebruiken. 'De Turk baart ons onrust, en niet zonder reden,' zeide een der diplomatieke agenten van Hendrik; 'maar de Spanjaard laat ons geen tijd, om aan den Turk te denken. En wat is het een vreemde wijs om zijne vijandschap en wraak bot te vieren, dat men, nu geweld en wapenen niet baten, zijne toevlucht neemt tot zulke verfoeilijke middelen en het leven der vorsten bedreigt door vergif en moord.'⁽²⁾

(1) VAN METEREN, XVI. 334.

(2) Bongars Lettres. bl. 271.

In het begin van ditzelfde jaar was een wel overlegd komplot tegen het leven van Koningin Elizabeth bijna geslaagd. Een zekere portugeesche Jood, doctor Lopez, was sinds eenigen tijd haar gewone lijfarts. Aanvankelijk was hij door haar in dienst genomen op aanbeveling van don Antonio, den pretendent; ook had hij zich een zekeren naam gemaakt door zijne geleerdheid en bekwaamheid. Met dien man stonden graaf Fuentes en Stefanus Ibarra, hoofd van het financiëel bestuur te Brussel, in geheime verstandhouding. Hun voornaamste agent was Emanuel Andrada, die ook in nauwe betrekking stond met Bernardino de Mendoza en andere hooggeplaatste personen aan het spaansche hof. Twee jaar geleden had Filips, door tusschenkomst van Andrada, een kostbaren ring van robijnen en diamanten aan Lopez ten geschenke gezonden; en de doctor had zich verbonden om aan den Koning van Spanje elken dienst te bewijzen, die van hem gevorderd mocht worden. Andrada schreef dan ook aan Mendoza, dat hij dezen beroemden arts had gewonnen, maar dat, daar Lopez arm was en diep in schulden stak, een hoog loon voor den arbeid zou worden gevorderd. Hierop ontving Fuentes van den Koning van Spanje bevel, om den Jood alles toe te staan wat hij in redelijkheid vorderen kon, mits hij op zich nam de Koningin te vergiftigen⁽¹⁾.

Het werd nu noodig, de zaak met groote omzichtigheid aan te leggen; Fuentes en Ibarra knoopten eene briefwisseling aan - niet met Lopez, maar met een zekeren Ferrara de Gama - de brieven werden toevertrouwd aan zekeren Emanuel Lodewijk de Tinoco, die in het geheim ingelicht was, om ze vervolgens aan Ferrara ter hand te stellen. Tinoco moest, op last van Fuentes, er bij Ferrara op aandringen, dat deze Lopez zou aansporen om, zonder lang verwijl, Hare Majesteit van Engeland te vergiftigen, opdat zij allen 'een vroolijke Paschen' zouden vieren. Lopez werd tevens verzocht, aan den Koning van Spanje te melden, wanneer hij meende de taak te kunnen volbrengen. Eindelijk stemde de doctor er in toe de daad te plegen, voor eene belooning van vijftigduizend kronen; maar daar hij dochters had en een liefhebbend vader was, bedong hij ook een goeden bruidschat en eene fatsoenlijke positie voor deze jonge dames⁽²⁾. De voorwaarden werden aangenomen, maar Lopez wenschte eerst zeker te wezen van zijn geld.

'Toen hij eenmaal het werk op zich genomen had,' zeide

(1) Verhaal van het verraad van dr. Lopez in Murdin's *State Papers*, II 669-675. VAN METEREN, XVI. 334. REYD, IX. 247, 248.

(2) 'En om hem verder aan te drijven, moest hem herinnerd worden dat hij dochters uit te huwen had, waarvoor de Koning zou zorgen, en ook welke groote eerbewijzen en belooningen hij ontvangen zou.' - Ibid.

lord Burghley - aangenomen dat deze de schrijver van het verhaal is - was hij zoo begeerig om het te volbrengen, dat hij Ferrara iederen dag vroeg: 'Wanneer komt het geld? Ik ben gereed mijn dienst te doen, als het antwoord maar uit Spanje was gekomen.'

Maar Filips, zoo als wij reeds meermalen gezien hebben, was in beginsel tegen het vooruitbetalen van een werk, dat nog gedaan moest worden. Er ontstond alzoo eenig oponthoud; en daar het aan zoo velen toevertrouwde geheim als het ware ongemerkt zekere ruchtbaarheid had gekregen, werd Tinoco als verdacht gevangen genomen, nog eer hij de brieven van Fuentes en Ibarra aan Ferrara had kunnen overgeven: want Ferrara zelf was reeds vóór de komst van Tinoco in de gevangenis geworpen. De geheele briefwisseling kwam nu aan den dag, en Ferrara en Tinoco bekenden beiden alles en ontdekten het gansche komplot. Toen Lopez gevangen werd genomen, begon hij met groote heftigheid alle schuld te loochenen; maar in tegenwoordigheid van Ferrara gebracht, die de geheele geschiedenis, ten aanhoore der rechters, in zijn aangezicht vertelde, bekende hij eindelijk zijn misdadig plan.

Zij werden allen in het voorjaar van 1594 te Londen veroordeeld, ter dood gebracht en gevierendeeld. De Koningin wilde een bijzonderen gezant naar Brussel zenden, om er zich bij den aartshertog over te beklagen, dat de staatssecretaris Cristoval de Moura, graaf Fuentes en de tesorier Ibarra - alle drie toen in zijne onmiddellijke omgeving geplaatst - aldus deel hadden genomen in eene samenzwering tegen haar leven; om voorts te eischen dat deze lieden gestraft zouden worden, of, wanneer dit geweigerd werd, den Koning en den aartshertog zelven als medeplichtigen bij de misdaad aan te klagen⁽¹⁾. Voor dien gezant werd een vrijgeleide gevraagd, welk verzoek echter door Ernst afgeslagen werd, als eene beleediging zoowel voor hem als voor zijn oom. De Koningin liet daarop, door een lid van haren raad, aan president Richardot weten, dat de geheele zaak openbaar zou worden gemaakt, wat dan ook geschiedde⁽²⁾.

(1) REYD, 248.

(2) 'Maar aangezien door gerucht en van hooren zeggen,' zegt de schrijver van het verhaal, stellig lord Burghley, 'de zaken niet altijd in het ware licht verschijnen, en daar ik weet, dat het karakter van dit verraad uit den aard zoo afschuwelijk is, dat alle soorten van lieden daaromtrent volledig wenschen ingelicht te zijn, zoo heb ik een duidelijk en kort verslag van het verraad van dezen meenedigen moordadigen verrader te boek gesteld, zonder bewijzen aan te voeren, wat later uitvoerig kan geschieden en ook, dat, zoo als duidelijk uit authentieke bewijzen bleek, de praktijken werden te werk gesteld door hem, die zoowel om zijn stand als om wat hij aan Hare Majesteit verschuldigd is het laatst van allen in eene zoo onvorstelijke daad moest hebben toegestemd. Toch is het vreemd, dat wij, in eene zoo duidelijke zaak, die eene zoo deugdzame en soevereine Vorstin betreft als de wereld ooit het geluk had te bezitten, evenwel, uit eerbiedigen schroom voor den naam en titel van koninklijke en opperste waardigheid, *huiverachtig zijn hem meer te noemen, dan voor zooverre dit volstrekt onvermijdelijk is in het eenvoudig verhaal van de rechtszaak*; en in waarheid, wanneer ik mijne meening mag uitspreken, *werd nooit grooter onwaardigheid of oneer dien hoogen rang aangedaan, of die rang dus geschonden door de handen van een man, die in de eerste plaats dien stand in eere moest houden*. Ik laat hem over aan het oordeel van God, den Koning der Koningen, die acht slaat op hunne daden Wat moeten wij denken van hen, die eene zoo hooge, zoo heilige, zoo eerwaardige zaak (de belijdenis van den godsdienst) gebruiken, om eerezucht, wraakzucht en slechte praktijken te bemantelen? Voorwaar, de eeuw, waarin wij leven, zal hierna bitter verwijt moeten ondergaan, voor deze soort van goddeloosheid en ontheiliging.' Murdin's *State Papers*.

Vroeg in de lente van ditzelfde jaar, ontving een zekere Renichon, priester en schoolmeester te Namen, eene uitnoodiging tot een geheim onderhoud met graaf Barlaymont. Deze edelman deelde daarbij den priester in stipt vertrouwen mede, dat de Koning van Spanje zijn dienst verlangde voor eene zaak van groot gewicht, die ook voor hem zelven zeer voordeelig zou zijn. De twee mannen gingen toen te zamen naar Brussel en begaven zich rechtstreeks naar het paleis. Zij werden in het geheim naar de vertrekken van den aartshertog gevoerd; maar toen de priester zijn geleider wilde volgen in het kabinet, waar zich, naar zijn beweren, Ernst in persoon bevond, werd hem de toegang geweigerd. De deur werd evenwel niet geheel gesloten; en, volgens zijne verklaring, kon hij het gesprek verstaan, dat, deels in het Latijn, deels in het Spaansch, tusschen den aartshertog en Barlaymont werd gevoerd. Hij hoorde, zoo als hij zeide, hen beraadslagen over de belooning, die voor de onderneming zou worden toegekend; en, na een kort onderhoud, hoorde hij ook hoe Zijne Hoogheid, terwijl de graaf naar de deur ging, duidelijk deze woorden sprak: ‘Ik zal hem ruim en met interest betalen⁽¹⁾.’

Barlaymont - aldus verhaalde de priester - verzocht daarop zijn gast voor het avondmaal; en toen dit was afgelopen, deelde hij hem mede dat de aartshertog van hem verlangde, dat hij prins Maurits van Nassau zou dooden. Voor deze daad zou hij honderd Filips daalders als handgeld ontvangen en later nog vijftienduizend kronen, die voor hem gereed lagen zoodra de aanslag zou zijn volvoerd.

De schoolmeester opperde aanvankelijk eenige bedenkingen tegen dit plan, maar bezweek eindelijk voor de argumenten en redeneeringen van den graaf. Deze zeide hem, dat Maurits een

(1) BOR, III. 815, 817. REYD, IX. 223-228. VAN METEREN, XVI. 335. ‘Cumulate et largo fanore satisfaciam.’

vriendelijk en minzaam heer was, zeer gemakkelijk te naderen, en dat hij gelegenheid te over zou vinden om zijn ontwerp uit te voeren, indien hij slechts zijn tijd wilde waarnemen. Hij moest een paar goede pistolen koopen en naar Den Haag gaan, waar hij eene school zou opzetten en de komst afwachten van zijne metgezellen, zes in getal. Barlaymont ontbood daarop een man, dien hij aan den priester als een van de zes voorstelde. De nieuw aangekomene, vernemende dat Renichon het voorstel had aangenomen, heette hem hartelijk welkom als kameraad en beloofde dat hij hem spoedig naar Holland volgen zou. Barlaymont merkte toen op, dat er nog verscheidene andere personen waren, behalve prins Maurits, die ook uit den weg geruimd moesten worden: in de eerste plaats Oldenbarnevelt en Sint-Aldegonde; en hij voegde er bij, dat de zes moordenaars, sinds het bestuur van den hertog van Parma, als edellieden door den Koning van Spanje waren bezoldigd geworden, om bij voorkomende gelegenheid te worden gebruikt.

De nieuwe vriend bracht Renichon naar de schuit, praatte onder weg met hem en vertelde hem dat zij beiden naar Leiden zouden gezonden worden, om den jeugdigen broeder van Maurits, Frederik Hendrik, die daar de akademie bezocht, op te lichten en te vermooorden: juist zoo als de oudste der broeders, Filips Willem, nu vijftientwintig jaar geleden van de hoogeschool te Leuven was weggevoerd.

Renichon vermomde zich daarop als soldaat, ging naar Antwerpen, waar hij den naam aannam van Michael de Triviere, en vertrok van daar naar Breda, met brieven van Barlaymont bij zich. Niet lang na zijne komst in die stad werd hij evenwel, daar zijn voorkomen en manieren achterdocht hadden verwekt, gevangen genomen; en bij het verhoor kwam het geheele complot aan den dag. Nadat hij vergeefs gepoogd had zich zelven op te hangen, kwam hij, buiten pijniging, tot eene volledige bekentenis; hij werd op den 3den Juni 1594 in Den Haag ter dood gebracht⁽¹⁾.

- (1) BOR, REYD, VAN METEREN, 'Ik ben, met andere leden van den Raad van State, twee of driemaal bij het verhoor van den gevangene tegenwoordig geweest. Hij zegt, dat zijne komst in verband stond met een aanslag op Breda (wat echter louter voor een verzinsel gehouden wordt), en dat hij ook moest zien of hij graaf Maurits dooden kon; dat Barlaymont de aanlegger was en Ernestus van alles wist; maar tot dusver heeft hij omtrent de zaak en hare bijzonderheden nog niet volledig de waarheid gezegd, die men evenwel uit hem krijgen zal, eer men hem loslaat. Hij is priester van beroep en in Namen geboren; hij heeft nog zes anderen genoemd, die in dezelfde misdaad betrokken zijn, maar de kerel is slim en vlug genoeg met zijne woorden om op alles te antwoorden en alles te verklaren, zoodat niet alles wat hij zegt kan geloofd worden.' - Gilpin aan Burghley, 2 April 1594. (*State Paper Office MS.*) Gilpin maakt ook melding van het antwoord, dat de Staten-Generaal eerlang zouden geven op het voorstel tot vredesonderhandeling, en waarin den spaanschen Koning en zijn vertegenwoordigers, met aangrijpenden ernst, deze moorddadige aanslagen werden verweten. Met al de verontwaardiging van een eerlijken Engelschman zegt hij: 'De Staten Generaal twijfelen niet, of de ontdekking van dit moorddadig plan, wanneer het openlijk bekend gemaakt zal worden (waardoor het aan de wereld zal blijken welk een barbaarsch en afschuwelijk stelsel de Koning van Spanje en de zijnen volgen, door aanslagen te smeden tegen de personen van Koningen en Vorsten), zal niet alleen het volk hier versterken en bevestigen in zijn besluit om bij de verdediging van het rijk te volharden, maar zal ook alle andere potentaten en landen een afschuw doen krijgen voor zulke heidensche en goddelooze aanslagen en handelingen, tot eeuwige schande, verwijt en oneer voor den aanlegger en de medeplichtigen.' Ibid.

Later in het jaar werd zekere Pierre Dufour, die als soldaat zoowel in staatschen als in franschen dienst was geweest, door generaal La Motte en den raadsheer Assonleville overgehaald, om te beproeven prins Maurits te vermoorden⁽¹⁾. La Motte nam den man mede naar het paleis en bracht hem daar in eene kamer, waar, zoo als hij zeide, de aartshertog ziek te bed lag. Dufour kreeg den raad, dienst te nemen bij 's prinsen lijfwacht in Den Haag en vervolgens, wanneer Maurits uit jagen ging, of te paard steeg, of uit de kerk kwam, of op een ander onbewaakt oogenblik, zijne kans waar te nemen en hem dood te schieten. 'Wilt gij doen wat ik verlang?' vroeg eene stem uit het bed, die naar het voorgeven aan Ernst moest behooren: 'Wilt gij dien tiran dooden?' - 'Dat wil ik,' antwoordde de soldaat. - 'Dan, mijn zoon,' klonk de zegenende afscheidsgroet van den gewaanden aartshertog, 'dan zult gij rechtstreeks naar het paradijs gaan.'

Vervolgens kreeg hij nog goeden raad van Assonleville en daarbij de verzekering, dat, indien hij den volgenden morgen de mis in de koninklijke kapel bijwoonde, deze godsdienstige handeling hem onzichtbaar zou maken bij het volvoeren van zijn aanslag op het leven van Maurits en ook bij zijne vlucht. De arme pummel kwam dan ook den volgenden morgen in de kapel, waar deze veelvermogende mis naar behooren gevierd werd, en ontving daarop een deel van de hem toegezegde belooning in gereed geld. Hem werd ook bepaald op het hart gedrukt dat hij, indien hij toch gevangen werd genomen, geen bekentenis moest afleggen - zoo als zij, die vroeger met eene dergelijke taak waren belast geweest, hadden gedaan - daar zijne lastgevers zeer zeker iedere medeplichtigheid met hem zouden loochenen.

Het ongelukkige slachtoffer werd gevangen genomen, veroordeeld en op den 17den November 1594 te recht gesteld;

(1) VAN METEREN, XVI. 335. BOR, III. 882. REYD, IX. 247.

en natuurlijk ontkenden de aartshertog, La Motte en Assonleville elk aandeel in de misdaad. Voor zooveel Ernst aanging, werd ook openlijk verklaard, dat iemand anders, zich bedriegelijk voor Zijne Hoogheid uitgevende, in het bed had gelegen, waarvoor men den schuldige gebracht had; en het is te hopen, dat deze verklaring waarheid inhield⁽¹⁾.

Deze proeven zullen wel voldoende zijn, om het eigenaardig karakter in het licht te stellen van de politieke school, volgens wier beginselen nu de binnen- en buitenlandse aangelegenheden der gehoorzame Nederlanden werden bestuurd. Vergif en pistolen, in de handen van onbekende priesters en deserteurs, werden als middelen gebruikt om groote staatkundige zegepralen te behalen; terwijl de muitende koninklijke troepen, achter hunne verschansingen alle macht trotseerende, hun eigen veldheeren en hun eigen souverain, op zijn eigen grond, vernederende verdragen afdwongen.

Eene geschiedenis als deze schijnt welhaast de vrucht eener overspannen, ziekelijke verbeelding, die er zich op toelegt den bedorven smaak te streelen van een naar gruwelen dorstend publiek; maar inderdaad rust dit verhaal op de archieven der gerechtshoven, op diplomatieke brieven en bescheiden, en op de buiten pijn en banden en zonder hoop op genade, afgelegde bekentenissen van misdadigers. Dat een gekroonde Koning en zijne hoogste staatsdienaars en legerhoofden zoo veel van hun tijd, hunne krachten en hun geld over hadden voor het beramen van aanslagen op het leven van andere souverainen, zijne broeders en zusters en van andere uitstekende personen - dat was een schouwspel, juist niet geschikt om bij volgende geslachten groote liefde op te wekken voor het monarchale en aristocratische stelsel, ten minste wanneer het op deze wijze werd toegepast. Democratische regeeringen mogen achterstaan in beschaving en fijne vormen; maar een stelsel, dat voornamelijk zijn steun zoekt in omkoopings en moord, kan niet anders dan afkeer wekken in elk eerlijk gemoed. En ook dit is eene der lessen, die de geschiedenis van Filips II en van de heilige Ligue geeft.

Maar behalve door muiterij en moord, onderscheidde zich het bestuur van Ernst te Brussel ook door eenige zwakke pogingen tot onderhandeling. Deze zaak verdient echter nauwelijks meer dan eene vluchtige vermelding.

Twee vlaamsche rechtsgeleerden, Otto Hiertius en Hieronimus Coomans, boden den aartshertog hunne diensten aan, om zoo mogelijk vrede te maken. Ernst nam met dit aanbod genoegen, ondanks den heftigen tegenstand van Fuentes, die meer vertrouwen had

(1) BOR, *ubi sup.*

op de werkdadige tvsschenkomst van docter Lopez, Andrada, Renichon en soortgelijken; en de vredemakers verschenen in Den Haag, onder vrijgeleide en met zeer vriendelijke brieven van Zijne Hoogheid aan de Staten-Generaal⁽¹⁾. In alle tijden en onder alle omstandigheden is het zeer stichtelijk en aangenaam, met al de welsprekendheid, waarover men te beschikken heeft, uit te weiden over de zegeningen van den vrede en over de onaangenaamheden van den oorlog: want dit thema vordert noch hoofdbreken noch inspanning, en de redenaar kan er op rekenen, dat zijne woorden weerklink zullen vinden in de harten van bijna al zijne hoorders. Maar het wordt eene andere zaak, wanneer men van deze algemeenheden tot een bepaald geval moet overgaan en aantonen, hoe het wenschelijke is te verkrijgen en het verschikkelijke kan worden gekeerd. De brieven van Ernst vloeiden over van vriendelijkheid en toegenegenheid en drukten den vurigsten wensch uit, dat de noodlottige oorlog, die nu reeds een vierde van een eeuw geduurd had, zoo spoedig mogelijk tot een einde mocht komen. Maar geen schijn van erkenning werd aangeboden, geen woord gesproken, waaruit viel op te maken, dat de Republiek, indien zij hare zegevierende wapenen nederlegde en haar duur verworven onafhankelijkheid ten offer bracht, een ander lot zou te gemoet gaan dan dat, waaronder zij de gehoorzame provinciën voor hare oogen zag wegkwijnen. Het was toch moeilijk te verwachten, dat de veldtochten van Maurits van Nassau gedurende de drie laatste jaren eindigen zouden met den afstand van godsdienstige en burgerlijke vrijheid en zelfregeering en met de onvoorwaardelijke onderwerping aan het gezag van Filips II, uitgeoefend door Ernst en Fuentes.

De beide rechtsgeleerden brachten de welwillende gemeenplaatsen van den aartshertog aan de Staten Generaal over, en ieder van hen hield bovendien nog eene lange en bloemrijke redevoering, waarin dezelfde betuigingen van goede gezindheid en verwachtingen van aanstaande goede vriendschap, met grooten omhaal van woorden, werden herhaald. De beschuldigingen, die men tegen de regeering te Brussel had gericht, alsof zij medeplichtig was aan zekere moorddadige complotten, werden met al de verontwaardiging der beleedigde onschuld ver weggegooid.

Het antwoord der Staten Generaal, den 27sten Mei gegeven, was zeer gunstig en beslissend⁽²⁾. Zij zeiden aan de onderhandelaars, dat zij de wapenen hadden opgevat voor eene goede zaak en van plan waren, die tegen de Spanjaarden en hunne aanhangers te blijven voeren. Zij betuigden hun dank voor de vriendelijke woorden, die tot hen gesproken waren, maar handhaafden

(1) BENTIVOGLIO, III. lib. I, bl 390. BOR, III. 810-812.

(2) Zie het stuk bij BOR III. 813-815 en ook bij VAN METEREN.

tevens hun recht om zich voor God en de wereld te beklagen over hen, die, onder voorwendsel van vrede, het onschuldig bloed van Christenen trachtten te vergieten en den ondergang en het verderf der Nederlanden poogden te bewerken. Ter bereiking van dit doel was de spaansche Raad meer dan immer werkzaam en men gebruikte daartoe de wreedste, schandelijkste en onbehoorlijkste middelen. Zij gaven een kort maar treffend overzicht van al hunne grieven en wezen met verontwaardiging op de verschillende ijdele pogingen tot onderhandeling, gedurende de voorafgaande vijftientwintig jaren. Tot de beruchte jaren 1587 en 1588 genaderd, herinnerden zij aan de bedriegelijke vredesvoorslagen, die tot niets anders hadden moeten dienen, dan om den inval van de Armada in Engeland te bedekken; ook wierpen zij een terugblik op de voorstellen tot bemiddeling, op verlangen van Spanje in 1591 door den Keizer gedaan, terwijl op hetzelfde oogenblik, uit Duitschland, Italië en de Nederlanden, legers aanrukten, om den Koning van Frankrijk ten onder te brengen, opdat Filips zijne tirannie mocht vestigen over alle Koningen, prinsen, landen en republieken. Hoe de spaansche regeering in het geheim met den Keizer en andere duitsche vorsten handelde, alleen om deze beoogde algemeene heerschappij te vestigen, bleek uit de onderschepte brieven van den Koning - waarvan afschriften werden overgelegd - die duidelijk genoeg bewezen, dat het Zijner Majesteits bedoeling niet was, vrede en rust in de Nederlanden te herstellen. De namen van Fuentes, Clemente en Ibarra waren op zichzelf reeds voldoende, om alle dergelijke begoochelingen te doen verdwijnen. De Staten spraken in ronde woorden van de pogingen van doctor Lopez om Koningin Elizabeth te vergiftigen, op aansporing van graaf Fuentes en tegen eene belooning van vijftigduizend kronen, die door den Koning van Spanje zouden worden betaald. Zij beschuldigden denzelfden Fuentes en Ibarra, dat zij Andrada hadden overgehaald om den Koning van Frankrijk, door middel van een vergiftigden ruiker, te dooden; en zij wezen verder op de bekentenissen van Michel Renichon, die Maurits van Nassau moest vermoorden en Frederik Hendrik moest oplichten, zoo als hun beider vader en broeder reeds waren vermoord en opgelicht geworden. Hieruit kon de aartshertog verstaan, door welke lieden en door welke middelen de goede ingezetenen der Nederlanden bedrogen werden, en hoe weinig de Staten zich vergisten, als zij meenden dat het voorstel tot vredehandel, nu van de spaansche zijde gedaan, het gevolg was van gelijke affectie als al de voorgaanden. De Staten verklaarden dat zij integendeel verplicht waren, mer dan ooit op hunne hoede te zijn tegen de listige vonden en praktijken van den spaanschen Raad, uit aanmerking van de voorgenomen 'execrabele moorden' op den

Koning van Frankrijk en op de Koningin van Engeland, en van den openbaren oorlog, die nog steeds tegen de kroon van Frankrijk werd voortgezet, niettegenstaande alle vroegere voorwendsels daarvoor waren vervallen. En al mocht men gelooven, dat Zijne Hoogheid tegen zulke moorddadige en vijandelijke daden gestemd was, zoo kon daarop toch niet meer acht worden geslagen, dan op den kwaden wil en meening van den Koning van Spanje en zijn Raad, aan wie ook Zijne Hoogheid ondergeschikt was. Om alle deze redenen konden de Staten-Generaal niet aannemen, dat van den voorgestelden vredehandel eenige vrucht was te verwachten, maar dachten zij ‘te blijven bij hare toevlucht tot den Almachtigen Godt, om van zijne almachtige ende onveranderlicke hant ende goedicheyt, van hare rechtvaerdighe saecke een loflycke uytcomste, niet alleene voor de Vereenichde Landen, maar oock voor de andere Nederlandsche Provintien, tot voorderinghe van syne eere ende heylich Woordt, ende der Nederlanden welvaert, te verwachten.’⁽¹⁾

Bijna onmiddellijk na zijn overgang tot de roomsche kerk, had Hendrik IV in het geheim een buitengewoon gezant naar Spanje afgevaardigd. De zending van dien agent, Varenne geheeten, had zoowel in Engeland en Holland als onder de Protestanten in Frankrijk en Duitschland groot misnoegen en wantrouwen opgewekt. Het gerucht liep, dat Hendrik niet alleen had voorgesteld, afzonderlijk met Filips vrede te sluiten, maar dat hij ook, hoewel in het geheim, formeel aanzoek had gedaan om de hand der infante. Voor de opgewonden verbeelding van al de Calvinisten door geheel Europa, die den Koning van Navarre, tot op het oogenblik van zijn grooten afval, zoo trouw hadden ondersteund, scheen zulk eene gebeurtenis nog het gruwelijkste en wreedste verraad van allen. Dat de prinses met de vele vrijers ten laatste toch nog over Frankrijk zou regeeren - niet als de bruid van haar eigen vader, niet als Koningin-echtgenoot van Ernst den Habsburger of van Guise den Lotharinger, maar als de wettige gemalin van Hendrik den Hugenoot - scheen te zonderling om geloofd te kunnen worden, zelfs in eene eeuw, die zoo vele wonderlijke en ongeloofelijke dingen had gezien. Toch erkende Duplessis-Mornay dat het plan bestond en dat hij het vernomen had van den geheimen gezant zelven, die over het huwelijk onder-

(1) Zoo als te verwachten scheen, was de aartshertog in het minst niet ingenomen met het antwoord der Staten: het was, naar zijne oordeel, zoo aanmatigend en beleedigend, dat hij Zijner Majesteits ooren daarmede niet zou hebben willen kwetsen, indien de Staten, in hunne onbeschaamdheid, het stuk niet reeds hadden laten drukken en openbaar maken. - Ernst aan Filips, 4 Sept. 1594. (Archieven van Simancas MS.)

handelen moest. ‘La Varenne is op weg naar Spanje,’ schreef Duplessis aan den hertog van Bouillon, ‘in gezelschap van een edelman van don Bernardin de Mendoza. Hij moet het portret der infante medebrengen. Men zegt, dat het huwelijk zal gesloten worden, onder voorwaarde, dat de Koningin en de Nederlanden mede in den vrede begrepen zullen zijn; maar gij weet, dat dit niet naar het genoegen dezer twee partijen kan geschikt worden. Dit alles was eerst slechts eene gissing, nu is het zekerheid.’⁽¹⁾

Mendoza, de uitstekende staats- en krijgsman, had, na zijn terugkeer uit Frankrijk, den Koning van Spanje ronduit gezegd, dat er voor hem geen uitzicht bestond om de fransche kroon te bemachtigen, hetzij voor zichzelf, hetzij voor zijne dochter; dat al het geld, aan de hoofden der Ligue zoo mild geschonken, weggeworpen was, en dat al hunne beloften niets meer waren dan holle klanken. Mendoza was dientengevolge bij het hof in ongenade gevallen; maar Filips, die waarschijnlijk inzag dat er toch wel iets waars kon zijn in zijne mededeelingen, had hem onlangs terug geroepen en wenschte, niettegenstaande zijne blindheid en andere gebreken, hem voor het voeren van geheime onderhandelingen te gebruiken. Mendoza had daarop een vertrouwd persoon naar Hendrik IV gezonden en zijne goede diensten aangeboden, nu de Koning weder in den schoot der kerk was teruggekeerd.

Deze agent, Nuñez geheeten, werd door De Béthune (later als hertog van Sully beroemd) bij den Koning gebracht; maar De Béthune, die het zeer wel mogelijk achtte dat de Spanjaard gekomen was om Hendrik IV te vermoorden, hield gedurende de audiëntie de beide handen van den gezant vast, nadat hij hem eerst nauwkeurig had onderzocht. Nuñez verklaarde, dat hij in last had aan Zijne Majestiet een huwelijk met de infante Clara Isabella voor te stellen; en, tot groote ergernis van De Béthune, leende Hendrik gewillig aan dat voorstel het oor en beloofde hij een geheim agent naar Spanje te zenden, om met Mendoza over de zaak te spreken.

Maar nog meer ergerde zich Béthune over de keus van den man, dien hij met deze zending belastte: Varenne, wiens eigenlijke naam Guillaume Fouquet was, had aanvankelijk als kok gediend bij 's Konings zuster, Madame Catherine, en had zich daar een naam gemaakt door zijn talent om gevogelte te lardeeren; later was hij aan het hof van Hendrik IV gekomen, waar hij gebruikt was geworden voor den verachtelijksten dienst, dien de eene man

(1) ‘Je le sais de la bouche du porteur, qui ne me l'osa déguiser, parceque je montrai en être adverti;..... c'étoit alors devination, maintenant histoire.’ - Mém. et Corresp. IV. 563. 18 Sept. 1593.

den ander kan bewijzen⁽¹⁾. Toen hij nu tot deze betrekking in de geheime diplomatie geroepen werd, nam hij het voorkomen van een ambassadeur aan, terwijl Hendrik zich alle moeite gaf, om de geruchten tegen te spreken, die omtrent den waren aard zijner zending naar Spanje in omloop waren.

Duplessis was inderdaad, in zijne gissing, niet ver bezijden de waarheid; maar Hendrik stelde er natuurlijk grooten prijs op, dat deze geheime onderhandelingen met Zijne katholieke Majesteit verborgen zouden blijven voor de hoofden der Hugenooten, wier zijde hij nog zoo pas verlaten had. 'Deze geheele materie wordt zonder weten of immers met groot deguisement voor den hertog van Bouillon behandeld,' schreef Calvart, 'gelijk hij 't zelve ook wel gevoelt en mij bekent⁽²⁾.' De gezant der Republiek en de leiders der protestantsche partij in Frankrijk waren vast besloten om, zoo mogelijk, deze duistere en gevaarlijke kuiperijen, waarvan zij den waren aard zoo juist vermoedden, te vrijdelen en in plaats daarvan eene openbare breuk tusschen Hendrik en den Koning van Spanje te bewerken, gevolgd door eene formeele oorlogsverklaring. Geen enkele der diplomaten of staatslieden, die bij de behandeling dezer groote, voor geheel de beschaafde wereld zoo hoogst gewichtige zaken waren betrokken, gaf meer blijken van scherpzinnigheid en doorzicht dan de hollandsche gezant. Wij zagen reeds dat sir Edward Stafford, bijna tot op het laatste oogenblik, misleid werd ten aanzien der voorgenomen bekeering van Hendrik, waarvan het gerucht hem ter oore was gekomen. De gezant Edmonds verkeerde nu evenzeer volkomen in het duister omtrent de zending van Varenne en meldde aan zijne regeering, dat het eenige resultaat dier zending was, dat de geheime agent in Spanje, door de vriendelijke tusschenkomst van Mendoza, uit

- (1) 'Varenne,' zeide Madame Catherine eens tot hem, 'tu as plus gagné à porter les poulets de mon frère, qu'à piquer les miens.' Mémoires de Sully, livr. VI bl. 296 noot 6. - Hij won, door zijne eervolle diensten, een aanzienlijk fortuin - volgens Winwood trok hij uit zijne vaste goederen een inkomen van zestigduizend franken per jaar - en gaf een aanzienlijken bruidschat aan zijne dochters, die hij aan zonen der edelste familien uithuwelijkte; 'hetgeen te merkwaardiger is,' voegt Winwood er bij, 'als men in aanmerking neemt welke diensten hij bij den Koning vervult, namelijk die van Mezzano voor zijne minnarijen, en de plaats van waar hij kwam, namelijk de keuken van Madame, 's Konings zuster.' - Memorials I. 380.
- (2) VAN DEVENTER Gedenkstukken enz. II. 37. Voor zoo ver ik weet, heeft de bekwame uitgever dezer, voor de geschiedenis van Nederland en van Europa zoo belangrijke verzameling, voor het eerst de ware geschiedenis dezer merkwaardige onderhandeling in het licht gesteld. De verhalen der tijdgenooten bewijzen, dat de schrijvers evenzeer in het onzekere verkeerden als de engelsche gezant. Vergelijk BOR III. 759-763.

de verte een blik had mogen werpen op Filips II met zijn zoon en dochter, terwijl zij in de kapel van het Escuriaal hunne gebeden verrichtten. Trouwens, dit vertelsel werd, na de terugkomst van den gezant uit Spanje, algemeen verspreid en geloofd, zoodat Varenne zelfs werd uitgelachen, omdat hij zich voor zulk eene zending naar Spanje had laten gebruiken en van Mendoza niets verkregen had, dan eene verloochening van zijne vroegere voorstellen. Maar de scherpzinnige Calvart, die een zeer vertrouwelijken omgang met Varenne had aangeknoopt, vernam van hem, na zijne terugkomst, gansch andere bijzonderheden omtrent zijn uitstapje naar het Escuriaal, dan die het algemeen gerucht vermeldde. 'In zijn gezelschap van Monceaux naar Parijs komende,' schreef Calvart in een geheime dépêche aan de Staten Generaal, 'vernam ik onder weg alles veel naakter van hem, dan ik het ooit geweten heb. Het voornaamste van zijne onderhandeling met don Bernardino de Mendoza is geweest, dat, indien Zijne Majesteit (de Koning van Frankrijk) de Koningin van Engeland en UEd. Mog. wilde verlaten, er geen conditiën zouden kunnen zijn, die Zijne Majesteit geweigerd zouden worden, zelfs niet de Infante, benevens eene goede belooning voor het koninkrijk Navarre. La Varenne zeide, dat hij er niet aan twijfelde, of de Koning van Spanje had toen ter tijd met hem doen onderhandelen, met zekere hoop en intentie van conclusie en daartoe vele pertinente redenen aangevoerd: onder anderen dat hij, door de behendigheid van don Bernardino, toen hij te Madrid gelogeerd was onder al de agenten van de Ligue, hoewel hij al hunne geheimen en negociatiën afluisterde, toch niet ontdekt, maar voor een van de Ligue gehouden werd. Hij zeide ook, dat hij wel zeker wist, dat de infante metter harte tot Zijne Majesteit affectie hadde, en niettegenstaande de besluiten, die er mochten genomen zijn (zoo als ik zeide, van haar te geven aan het Huis van Oostenrijk), zij nochtans, hetzij met haars vaders wil, of haar vader komende te sterven, deze verbintenis niet zou nalaten te doen. UEd. Mog. mogen uit al het voorgaande, zelfs uit de voorstellen van vergoeding voor het koninkrijk van Navarre (waarvan Zijne Majesteit zelf mij ook eens onbedacht melding gemaakt heeft), de redenen opmaken, waarom zoo slappelijk voortgegaan wordt in eene zoo groote occasie als zich nu presenteert, op de declaratie van dezen oorlog en openbare alliantie met UEM. Ik zal niet nalaten op alle omstandigheden te letten, zelfs in den voortgang van bovengemelde resolutiën (betreffende den aanstaanden veldtocht, waarvan het plan door de hertogen van Nevers en Bouillon met Calvart was ontworpen, en door den gezant in zijne dépêche medegedeeld); niettegenstaande de uitwerking van welke, ik meen dat men deze practijk niet zal laten varen. Tot welk einde, boven de goede inlichtingen, die men door middel van

goede vrienden hebben kan, eene continuëele en aangename presentie bij Zijne Majesteit, om alles te mogen hooren en zien, noodig is'⁽¹⁾.

Inderdaad, daar waren wel zeer afdoende redenen, waarom Hendrik slechts 'slappelijk' voortvoer met zijne toebereidselen voor een openbaren oorlog, in bondgenootschap met Engeland en de Republiek, tegen Filips. Zoo iets toch kon moeilijk samengaan met het verlaten van Engeland en de Republiek en het huwelijk met Filips' dochter - plannen, waarover de gezant van Hendrik zoo even met den agent van Filips, te Madrid en in het Escuriaal, breedvoerig had gehandeld.

Voorwaar, het was wel noodig, dat de republikeinsche gezant de gebeurtenissen zoo nauwkeurig mogelijk gadesloeg, dat hij zoo veel mogelijk goede inlichtingen, door middel van goede vrienden, inwon, en dat hij zich dikwijls aan Zijne Majesteit vertoonde en zich zoo aangenaam mogelijk voordeed, opdat hij alles zou kunnen hooren en zien. Er was waarlijk veel te hooren en te zien en er werd veel bekwaamheid en moed gevorderd, om niet uit te glijden of te struikelen op zulke duistere paden, waar de grond soms onder de voeten scheen weg te zinken.

Om het dreigende onheil van een verbond tusschen Hendrik, Filips en den Paus tegen Holland en Engeland af te wenden, was het voor Engeland en Holland eene gebiedende noodzakelijkheid, om Hendrik tot een openbaren oorlog met Filips te dwingen. Naar dit doel streefden de nederlandsche staatslieden met alle macht. Inmiddels vond de veldtocht in Artois en Henegouwen geene genade in de oogen van Elizabeth.

Toen hij, voor zijn vertrek naar Frankrijk, van Mendoza afscheid nam, had Varenne hem verzocht, dat hij aan Koning Hendrik zou schrijven; maar de Spanjaard - hoewel zijne innige vriendschap voor Zijne Majesteit betuigende - had zich daarvan verschoond, omdat het voor hem onmogelijk was, den Koning naar behooren aan te spreken. 'Wanneer ik hem hier Koning van Navarre noem', zeide hij, 'is dat bijna hetzelfde alsof ik mijn hoofd op het blok leg; wanneer ik hem Koning van Frankrijk noem, beleedig ik mijn meester, die hem als zoodanig nog niet erkend heeft; zoo ik hem met eenigen anderen titel aanspreek, zal hijzelf zich beleedigd gevoelen'⁽²⁾.

En de tijdgenooten waren vast overtuigd, dat deze veel besproken geheime zending niets anders had opgeleverd, dan dat de gezant een blik had geworpen op Filips, in het zwart gekleed,

(1) VAN DEVENTER, *ubi. sup.*

(2) BOR III. 759-763.

geknield in zijne kapel, met zijne kinderen nevens zich en een zwaard aan zijne zijde⁽¹⁾.

Maar Hendrik had het bij deze zending naar Spanje niet gelaten: hij had ook onmiddellijk een buitengewoon gezant naar Engeland en naar de Republiek afgevaardigd, om daar de volledige en bevredigendste verklaringen af te leggen, zoowel wat zijne zoo even volbrachte bekeering, als wat zijne verdere

- (1) Ibid. De engelsche gezant Edmonds gaf, van Dieppe, een uitvoerig verslag van de zaak, voor zoover hij daarvan wist: 'Don Bernardino,' zeide hij, 'wenschte te vernemen wat hij (Varenne) te zeggen had, waarop de andere antwoordde, dat hij niets te zeggen had, maar alleen oogen en ooren had medegebracht, om te zien en te hooren wat hij zou voorstellen waarop Bernardino hem antwoordde, dat hij niets gestand zou doen van wat zijn bediende had gesproken; hetgeen, naar hij zeide, voor hem minder schandelijk was dan toen mons. de Mayne iemand van den rang van mous. de Villeroy had verloochend. La Varenne dan, ziende dat hij niets verder van hem verkrijgen kon, verzocht hem, opdat zijne reis voor hem niet geheel vruchteloos zou zijn, dat hij hem de gelegenheid mocht verschaffen om den Koning te zien en de schoonheden van het Escuriaal, zijne woning; hetgeen Bernardino dan ook deed, door hem in het geheim in de kapel te doen brengen, alwaar hij den Koning bij de mis zag, met voordacht buitengewoon sierlijk uitgedost, dragende het zwaard en den mantel, hetgeen hij in geen twee jaar gedaan had, met den jongen prins en infante in gelijke kleeding; en een andermaal zag hij den Koning in den tuin wandelen, maar zonder een woord met hem te spreken. Toen hij hierin dus tevreden gesteld was en daarmede zijn afscheid gekregen had, verzocht don Bernardino hem bij zijn vertrek, dat hij hem bij den Koning zou verschoonen, dat hij niet aan hem schreef, hetgeen hij zeide niet naar behooren te kunnen doen, zonder de rechtvaardigheid van zijns meesters zaak in twijfel te trekken en daardoor zich aan gevaar bloot te stellen; dat hij te zeer zijn goede vriend was, om hem een onbehoorlijken titel te geven, en dat hij hem daarom alleen liet weten, dat wanneer de Paus ten voordeele van den Koning wilde spreken, er gegronde hoop is om den Koning van Spanje tot een verbond met hem te bewegen; en dat is alles wat hij van zijne onderhandeling medebrengt. Maar de Koning toont zich, om de schande hiervan te bedekken, zeer tevreden over den goeden dienst, dien hij hem bij die gelegenheid in een ander opzicht bewezen heeft, daar hij, door het bezoeken van verschillende onbekende fransche leden van de Ligue, een gevaarlijken aanslag op Bordeaux heeft ontdekt, dien hij op zijne terugreis aan maarschalk Matignon heeft medegedeeld, waarop deze sommigen van de voornaamste samenzweerders binnen de stad heeft gevangen genomen.' enz. Edmonds aan Burghley 13 November 1594. (*State Paper Office MS*)

La Varenne werd later naar Engeland gezonden, om een - meer of min waarschijnlijk - verslag van zijne spaansche zending aan de Koningin te doen. Aanvankelijk weigerde zij hem te ontvangen, op grond dat hij zich vroeger oneerbiedig over haar had uitgelaten; maar eindelijk gaf zij toch toe. Hij zeide, dat hij den Koning voor zijne jaren bijzonder vroolijk (*gaillard*) en welvarend had gevonden en ook de overige leden der koninklijke familie had gezien. Don Bernardino - zoo verhaalde hij verder - die aan den Koning te verstaan had gegeven, dat er, nu hij Katholiek was geworden, wel een middel zou te vinden zijn, om hem met den Koning zijn meester te verzoenen, waardoor hij zijn koninkrijk in vrede zou bezitten, had zich echter van dit alles geheel onwetend gehouden, zoodra hij bemerkte dat Varenne alleen in last had om te hooren en te zien. Zoo moest de agent zich - volgens zijne eigene openlijke verklaring - wel te vreden stellen met een blik uit de verte op den katholieken Koning bij den dienst in de kapel. - Noel de Caron aan de Staten-Generaal, 4 December 1693 (Rijksarchief). Het schijnt wel dat niemand dan Calvart de kunst verstond, den gezant zijn geheim te ontlokken; maar door Calvart werden de Staten-Generaal geheel op de hoogte gebracht en gewaarschuwd tegen de mogelijke plannen van Hendrik.

plannen betrof. Nooit, zeide hij, zou hij vrede met Spanje maken, dan met volkomen toestemming van de Staten en van Engeland; en bij zijne verzoening met Rome was hij door geene andere begeerte gedreven geworden, dan door den vurigen wensch, om in zijn eigen ongelukkig koninkrijk den vrede te herstellen, om voorts de verscheurde christelijke kerk weder tot een lichaam te vereenigen, en om daarna gezamenlijk den grooten Turk te gaan bevechten - een prachtig visioen, dat, naar de bedoeling van den luchthartigen monarch, wel nooit den ivoren drempel van het droomland zou overschrijden, maar dat toch uitnemend geschikt was om de stof te leveren voor eenige fraai klinkende phrases in de statige redevoeringen van De Morlans.

Deze diplomaat had Koningin Elizabeth, in de krachtigste bewoordingen, van de onveranderlijk trouwe vriendschap van zijn meester verzekerd en tegelijk gewezen op diens dringende behoefte aan geldelijke en militaire ondersteuning; en ondanks de heftige wijze, waarop zij haar koninklijken broeder over zijn afval had bestraft, had deze helderziende Vorstin toch aan Morlans ruime hulp in geld en manschappen beiden toegezegd; behalve de op dat oogenblik in Bretagne dienende troepen, zouden nog, volgens hare belofte, drieduizend soldaten voor hare rekening in Frankrijk aangenomen worden. De gezant kwam nu met hetzelfde doel naar Den Haag, waar hij, op den 26sten Augustus 1593 in de vergadering der Staten-Generaal ontvangen, eene zeer welsprekende redevoering hield. Hij begon met te verklaren, dat zij zich den titel van oprechte, volkomen en ongeveinsde vrienden van den Koning en van Frankrijk, in beider uiterste afflictieën, boven alle anderen hadden waardig gemaakt; dat zij den Koning en het koninkrijk hadden liefgehad en hen niet alleen aanhingen in hun voorspoed, maar ook met alle macht streefden naar beider behoud en welvaart, zoowel door het maken van heilzame afleidingen, als door het zenden van troepen, schepen en geld. ‘De Koning,’ zeide Morlans, ‘is niet weinig bedroefd, dat hij UEd. Mog. zijne dankbaarheid niet anders dan met woorden kan betuigen, en dat hij voor zoo vele weldaden, die bijna zonder voorbeeld zijn, niet anders kan doen dan bedanken; maar hij heeft mij wel ernstig belast, UEd. Mog. te verklaren, dat, zoo God de Heer

hem ooit de gelegenheid verleent, om te toonen hoe hoog hij uwe vriendschap acht, hij niets ter wereld zal sparen, daar hij in alle opzichten de goede vriendschap, die hij van UEd. Mog. heeft genoten, wil vergelden.’

De gezant verklaarde uitdrukkelijk aan de Staten, dat alle vrees en bekommering, die de bekeering van zijne Majesteit bij de belijders van den hervormden godsdienst had kunnen opwekken, volkomen ongegrond was. Niets was vreemder aan het gemoed van den Koning, dan zoo vele eerlijke lieden te krenken, met wie zijne ziel zoo lang had geleefd, op wier armen hij zoo lang had gesteund, en die hij hoogachtte en liefhad. Beter dan iemand anders, kende de Koning den aard en het karakter van die van de Religie: hunne deugd, vroomheid, standvastigheid, volharding en geduld in allen tegenspoed. De oorlog had hun getal vermeerderd; de verdrukking had hunne deugd gelouterd; zij waren nooit veranderd, of de slag verloren of gewonnen werd. Zou ooit eene poging worden beproefd om in zijn koninkrijk tegen hen de wapenen te trekken - al ware het, dat er dan slechts vijfhonderd van die van de Religie zouden staan tegenover tienduizend, dan zou de Koning, hunne trouw indachtig en de diensten, die zij hem hadden bewezen, den grooten hoop verlaten, om aan de spits zijner oude vrienden te gaan sterven. Hij was vast besloten te zorgen, dat hun de vrije uitoefening hunner religie zou worden gewaarborgd en dat alle eer en waardigheden van het koninkrijk hun deel zouden kunnen worden. En wat den vrede met Spanje aanging: daaromtrent zou de Koning nooit iets besluiten, zonder op de belangen der Vereenigde Provinciën evenzeer acht te slaan als op de zijnen. Maar er was geen vrede mogelijk met dien Vorst, wiens eenig doel het was, zijne eigene staten in rust te houden, terwijl hij Frankrijk voortdurend in beroering bracht tegen den Koning, dien God het gegeven had. De Koning van Spanje had Hendrik gevreesd in zijne wieg, in zijne jeugd, in den bloei van zijn mannelijken leeftijd; hij wist dat hij hem te veel kwaad had berokkend, om op vrede met hem te mogen hopen. De gezant verklaarde, dat zijn meester niet hield van vrede met iemand, die zijn huis verwoest, zijne goederen ontvreemd en zoo veel ellende over Frankrijk gebracht had; en dat hij zich voorstelde den oorlog tegen den Koning van Spanje krachtig voort te zetten, vooral met hulp en bijstand van de Staten, waarop hij ten volle vertrouwde. Wanneer de Koning nu door zijne vrienden niet of weinig geholpen werd, dan zouden de Koning en het koninkrijk beiden te gronde gaan. Werd hij daarentegen krachtig bijgestaan, dan zou die hulp dubbel vrucht dragen⁽¹⁾.

(1) Redevoering van De Morlans bij BOR III. 721-726.

Hendrik kon tegen zijne getrouwe onderdanen van de Religie, tegen de kettersche Koningin van Engeland en de kloeke hollandsche Calvinisten, die hem in zijn nood zoo lang hadden bijgestaan, geen edeler en verhevener taal voeren. Jammer maar, dat hij op hetzelfde oogenblik het voorstel deed om de infante te huwen en de besluiten van het Concilie van Trente af te kondigen.

Het antwoord der Staten-Generaal op deze voorstellen van den franschen gezant was in alle opzichten gunstig; daarbij werd bepaald, dat een krijgsmacht van drieduizend voetknechten en vijfhonderd ruiters tot hulp van den Koning zou worden afgezonden. Het stuk zelf was overigens naar vorm en inhoud zoo voortreffelijk, dat de Koningin van Engeland, toen zij er kennis van kreeg, er zeer mede was ingenomen. Zij verklaarde openlijk aan Noel De Caron, den gezant der Vereenigde Provinciën te Londen, dat dit antwoord van zijne regeering aan De Morlans een van de beste staatsstukken was, die zij ooit onder de oogen had gehad. ‘In al hunne handelingen,’ zeide zij, ‘toon den Staten dat zij verstandige lieden zijn; en zij zijn de wijste regenten, die men ooit in eenige republiek gehad heeft. Ik zou u het geheele antwoord willen toonen,’ vervolgde zij tot de heeren, die haar omringden, ‘maar heb het op dit oogenblik niet bij de hand.’⁽¹⁾

Na eenige onderhandelingen tusschen de fransche regeering en die der Vereenigde Gewesten, kwam men overeen, dat de Koning zijn leger in drie afdeelingen zou splitsen en na afloop van den tegenwoordigen wapenstilstand, die met het jaar 1593 eindigde, de vijandelijkheden tegen Spanje hervatten.

Het eerste legercorps, bestaande uit de engelsche hulptroepen, met drieduizend fransche ruiters, drieduizend Zwitsers en vierduizend fransche harquebusiers, zou door den Koning zelven worden aangevoerd en bestemd zijn, om overal tegen den vijand op te trekken, waar Zijne Majesteit dit noodig mocht oordeelen. Een tweede legercorps, onder den hertog van Montpensier, moest de opstandelingen en hunne bondgenooten uit Normandië verdrijven en Rouaan tot onderwerping dwingen. Het derde, onder den hertog van Bouillon, zou in Artois en Henegouwen vallen en daar, in vereeniging met de troepen, die van wege de Republiek gezonden zouden worden, den vijand aanvallen. - ‘Wij houden het voor zeker,’ zeiden de Staten-Generaal, in een brief aan Hendrik IV, ‘dat wij met den Koning van Spanje niet kunnen accordeeren, zonder onze ganschelijke ruïne. Hij is daar alleen op uit, opdat hij des te beter zou mogen incor-

(1) BOR III. 726-766.

poreeren en tot zich trekken, niet alleen de staten en bezittingen van alle naburige Koningen, prinsen en heeren, maar ook van de geheele Christenheid, ja van de geheele wereld, zoo dit mogelijk was. - Wij zijn overtuigd, dat het besluit van Uwe Majesteit om den oorlog in Artois en Henegouwen te voeren, de rechte weg is, en zullen ons van onze zijde haasten om aan den vijand afleiding te bezorgen, zoowel door een gewichtig beleg, als door het zenden der hulptroepen waarom Uwe Majesteit heeft verzocht.'

Inmiddels had Balagny, die zoo langen tijd zijne onafhankelijke stelling te Kamerijk had gehandhaafd, eindelijk besloten zich aan Hendrik te onderwerpen, tegen een jaargeld van zevenenzestig-duizend kronen en de waardigheid van maarschalk van Frankrijk.

Het grootste gedeelte van het jaar 1594 verliep evenwel, zonder dat Hendrik iets tegen Spanje ondernam; maar in October drong Buzanval, de gewone fransche gezant in Den Haag, er eensklaps op aan, dat de beloofde hulptroepen zouden gezonden worden, om met den veldtocht in Artois en Henegouwen - zoo vaak de basis van militaire operatiën der spaansche legers tegen Frankrijk - een aanvang te kunnen maken. Maurits, die, in afwachting dezer aanvraag, na den val van Groningen werkeloos was gebleven, moest nu, zeer tegen zijn zin, voor dit jaar van alle verdere ondernemingen afzien en liet zijne troepen de garnizoenen en winterkwartieren betrekken. De Staten-Generaal, die ook, om den Koning te helpen, geld, troepen en schepen naar Bretagne hadden gezonden, bewilligden, zonder zelfs den Raad van State te kennen, in het verzoek van Buzanval en droegen het bevel over hunne hulptroepen op aan graaf Filips van Nassau, die tegen het einde van het jaar in het veld verscheen, met achtentwintig vendelen voetvolk en vijf escadrons ruitery. Het gelukte hem, zich bij Bouillon aan te sluiten; maar de hertog, hoewel van eene zeer breedvoerige en hoogdravende commissie van 's Konings wege voorzien, had weinig troepen en nog minder geld tot zijne beschikking. De lang verwachte duitsche hulpbenden bleven talmen en men mag wel aannemen, dat, zoo Maurits naar zijn eigen plan den veldtocht had voortgezet, dit betere uitkomsten zou hebben opgeleverd dan deze soort van vrijbuitery. Trouwens, het was vooruit te zien, dat zulk een winterveldtocht langs de grenzen mislukken moest.

Echter werden de banden van vriendschap tusschen Hendrik en de Republiek steeds nauwer toegehaald. Ondanks des Konings verwisseling van godsdienst, en ondanks de ergernis en smart, daardoor ook bij de hoofden van het nederlandsche volk opgewekt, deed zich nog altijd de oude genegenheid tusschen Frankrijk en de Staten gelden, die tijdens het bestuur van Willem de Zwijger zoo duidelijk was aan den dag gekomen.

Niet dan met morrend ongeduld verdroeg de Republiek de heerszuchtige en veeleischende vriendschap van Elizabeth; en steeds meer zich van hare eigene kracht bewust, gaf zij ook telkens meer grond voor het verwijt van ondankbaarheid, haar zoo herhaaldelijk door de Koningin voor de voeten geworpen. En ook Hendrik, nu hij zich werkelijk Koning van Frankrijk gevoelde, toonde weldra eene even groote ondankbaarheid, of wel eene even groote zucht naar onafhankelijkheid. De Koning en de Republiek, beiden Elizabeth's bescherming moede, sloten zich zoo innig aan elkander, dat dit verbond haar toorn en naijver opwekte - eene stemming, die zich in later jaren nog duidelijker openbaren zou. En terwijl Hendrik, in zijne persoonlijke briefwisseling met de Koningin, nog altijd dien ridderlijken en bloemrijken toon aansloeg, zoo liefelijk in hare ooren, begonnen zijne ministers reeds eene gansch andere, minder hoofdsche taal te voeren. 'De heer De Sancy zeide tot mij,' schreef de nederlandsche gezant in Frankrijk, Calvart, 'dat de Koning en UEd. Mog., zonder lang te toeven, eene offensieve en defensieve alliantie moesten sluiten. Wat Engeland betreft, dat deze zaak misschien met een scheel oog zou aanzien, zeide hij mij, dat Zijne Majesteit dit rijk tot de voornoemde alliantie zou uitnoodigen; maar indien het, naar zijne gewoonte, uitstelde en, zonder tot de daad of ook tot hulp te komen, hem met woorden wilde paaïen, dan zou hij in de voornoemde alliantie zonder Engeland voortvaren - niet twijfelende, of vele andere potentaten in Italië en Duitschland zouden zich er bij aansluiten. Hij zeide ook, dat hij den dag voor het vertrek van den gezant van Engeland, in presentie van Zijne Majesteit, tegen hem gezegd had dat Engeland Zijne Majesteit zestien maanden lang met gezochte en dikwijls herhaalde quaestiën en klachten bezig had gehouden; dat men dit aangezien en geleden had, zoo lang Zijne Majesteit nog maar Koning van Nantes en Dieppe was, maar dat er, nu Zijne Majesteit Koning was van Parijs, onder zijne dienaren niemand zou gevonden worden, die hem zou aanraden dit langer te dulden en in payement aan te nemen; dat Engeland Zijne Majesteit moest behandelen naar zijn rang en met goede daden, niet met woorden. Hij zeide mij, dat de voornoemde gezant op deze woorden zeer bemoedigend had geantwoord en beloofd had, dat hij, als hij in Engeland gekomen was, zou zorgen dat Zijne Majesteit redenen van tevredenheid had, daar hij tot het laatste toe zou aandringen op de door hem verzochte alliantie.'⁽¹⁾

(1) v. DEVENTER, Gedenkstukken II. 20-21 (22 April 1594). Eenige weken later liet De Sancy zich nog vrij wat sterker uit; 'Indien' zeide hij, 'de Koningin van Engeland lang toefde of eenige moeilijkheden in de zaak vond, dan zou de Koning met de Staten-Generaal de voornoemde alliantie maken; ja hij stelde die voornamelijk voor in consideratie en respecte van de Staten, wier autoriteit hij begeerde te bevestigen;.... en verklaarde met vele woorden dat UEd. Mog. de persoon in de geheele wereld was, aan wien de Koning het meest verplichting had en in wien hij het meest vertrouwen stelde.' Ibid. bl. 24, 25. (11 Mei 1594).

In Duitschland, waar de Rijksdag te Regensburg vergaderd was, werden inmiddels protocollen in menigte opgesteld en werd nog meer gedronken. De protestantsche Vorsten deden weinig ter bescherming hunner zaak tegen de nieuwe aanslagen van Spanje en de stervende Ligue; en de katholieken deden nog minder, om Filips te helpen. Het heilige roomsche rijk, voortdurend met een inval der Turken bedreigd, had noch macht, noch lust, om in het Westen een ander wereldrijk te helpen grondvesten. En terwijl Amoerath voor de keizerlijke poorten stond, vermaakten zich de Vorsten en grooten van Duitschland met feesten en banketten en met het schrijven van diplomatieke nota's en verzoeken, maar zonden weinig soldaten, hetzij naar het Oosten, hetzij naar het Westen.

De gezanten van Filips waren verontwaardigd over deze onverschilligheid jegens de groote katholieke zaak en schaamden zich over den jammerlijken uitslag der ondoordachte pogingen van Spanje, tot onderwerping van de Nederlanden en Frankrijk. San Clemente, die den Rijksdag te Regensburg bijwoonde, ergerde zich geweldig over hetgeen hij daar zag. 'In minder dan drie maanden,' schreef de sobere Spanjaard, 'heeft men hier eene som van vijfmillioen gulden aan wijn verteerd, en dat nog wel op een oogenblik dat de Turk de grenzen van Duitschland heeft overweldigd; en onder hen, die de grootste vertering van wijn gemaakt hebben, is er niet een, die naar de grenzen gaat om bijstand te bieden. Door deze wanordelijkheden is mijne beurs zoo uitgeput, dat, indien de Koning onze Heer mij niet te hulp komt met eenigen onderstand, ik geruïneerd ben. Gij moet aan Zijne Majesteit zeggen, dat hij voor zeker gelooven mag, dat sedert langen tijd de reputatie van zijne grootheid en macht niet zoo gering is geweest, als juist thans in Duitschland. Hetgeen te Parijs is gebeurd en wat vervolgens is geschied in Frankrijk en de Nederlanden heeft de onderhandelingen hier zoo belemmerd, dat niet alleen onze vijanden den draak steken met den markies d'Havré en met mij, maar dat ook onze vrienden - en dat zijn er maar weinigen - niet op publieke feesten, als maaltijden en bruiloften, durfden gaan, omdat zij overal verplicht waren zich te verantwoorden en ons te verdedigen.'

Het wereldrijk begon in puin te storten. 'De Keizer,' zoo

vervolgde de gezant, 'die van Praag op dezen Rijksdag kwam, heeft wel twintig malen weder terug willen keeren; maar de zijnen houden hem vast als een stier. Als ik overdenk alles wat hier gebeurt, verlies ik alle oordeel, daar ik noch geld, noch invloed, noch reputatie heb. Ondertusschen zie ik, dat deze romp van het Rijk zich zeer bezwaarlijk op de been houdt: het is alles vol twist en oneenigheid om de religie; terwijl intusschen de Turk met tweehonderdduizend man eene vesting belegert, op veertig mijlen afstands van Weenen, en de laatste post op de grenzen; en toch doet men niets dan feestvieren en banketteeren. God geve dat het lang dure.'⁽¹⁾

Dit was de toestand der christelijke wereld op het einde van het jaar onzes Heeren 1594.

(1) Onderschepte brief van San Clemente aan Idiaquez, 30 Augustus 1594, bij BOR III. 853.

Eenendertigste hoofdstuk

Oorlogsverklaring aan Spanje. - Dood van aartshertog Ernst. - Zijn bestuur. - Fuentes tot gouverneur-generaal benoemd. - Ontevredenheid van den hertog van Aerschot. - Fuentes belegert Le Câtelet. - Het kasteel van Ham door den hertog van Bouillon genomen. - Dood van Verdugo. - Beleg van Doullens door Fuentes. - Dood van La Motte en van Karel van Mansfelt. - Nederlaag der Franschen. - Moord van admiraal de Villars. - Inneming van Doullens. - Krijgsverrichtingen in oostelijk Nederland en aan den Rijn. - Maurits slaat het beleg voor Groenlo. - Mondragon rukt aan tot ontzet; het beleg wordt opgebroken. - Schermutseling tusschen Maurits en Mondragon. - Dood van Filips van Nassau en van Mondragon. - Inneming van het kasteel te Weert. - Maurits betreft de winterkwartieren. - Veldtocht van Hendrik IV. - Hij belegert en neemt Dyon. - De Paus schenkt Hendrik de absolutie. - Fuentes belegert Kamerijk. - Overgaaf der stad. - Zelfmoord der prinses van Kamerijk, gemalin van Balagny.

Het jaar 1595 begon met een formeele oorlogsverklaring van den Koning van Frankrijk aan den Koning van Spanje (17 Januari 1595)⁽¹⁾. Het is niet gemakkelijk met juistheid te zeggen, sedert hoeveel jaren de oorlog, die nu eerst verklaard werd, reeds was gevoerd geworden; maar voor de Vereenigde Nederlanden was de uitvaardiging van dit manifest toch een zaak van groot gewicht. En, uit het oogpunt van heftigheid, liet het manifest niet veel te wenschen over. Het komt niet dikwijls voor in de geschiedenis der Christenheid, dat een soeverein openlijk en plechtig door een anderen soeverein wordt beschuldigd, sluipmoordenaars te hebben omgekocht om hem te dooden. Maar omkoopning, list en moord waren zulke gewone hulpmiddelen van

(1) BOR, IV. 2. sqq. DE THOU, XII. lib. III. bl. 341. sqq.

Filips' staatkunde, dat eene toespeling op den onlangs gepleegden aanslag van Chastel volstrekt niet misplaatst scheen in de oorlogsverklaring van Hendrik. De Koning brandmerkte verder, met de krachtigste bewoordingen, de lange reeks van kuiperijen, waardoor de spaansche monarch, als hoofd der heilige Ligue, hem gedurende de laatste zes jaren met behulp zijner eigene onderdanen had beoorloofd. Maar eigenlijk was eene uitvoerige uiteenzetting der grieven niet noodig: de daden van Filips behoefden geen heraut, tenzij dat Hendrik zijn duur verworven recht op den franschen troon wilde opgeven.

Toch had de politieke Gasconjer naderhand berouw over den heftigen toon zijner uitdaging. Hij zeide meermalen, dat geen staatsstuk zorgvuldiger overweging en meer nadenken vereischte, dan eene oorlogsverklaring, en dat het bijna niet mogelijk was zulk een stuk op te stellen, zonder herhaaldelijk in onjuistheden te vervallen. De man, die nooit vrees, moedeloosheid of wrok kende, handelde reeds, misschien half onbewust, overeenkomstig den regel, dat een Koning met zijne vijanden moet omgaan, als wist hij, dat zij eens zijne vrienden zullen zijn, en met zijne vrienden, als konden zij ieder oogenblik zijne vijanden worden⁽¹⁾.

Het antwoord op de oorlogsverklaring liet zich twee maanden wachten. Toen het kwam, op den 7den Maart, vloeide het natuurlijk over van de vriendschappelijkste en welwillendste betuigingen jegens Frankrijk, waarbij tevens de droevige noodzakelijkheid werd betreurd, om dat land aan de verwoestingen van vuur en zwaard prijs te geven, ten einde de onuitsprekelijke jammeren te keeren, die door de misdaden van den ketterschen prins van Béarn over het gansche menschedom werden uitgestort.

Het was nog een troost voor Filips, om den wettigen Koning niet met den naam te betitelen, dien hij als erfgenaam der kroon droeg, en om hem volstandig de vergiffenis te blijven weigeren, die, zoo als iedereen wist, de stedehouder van Christus juist op het punt stond hem plechtig te schenken.

Bezorgder voor de welvaart van Frankrijk dan de Franschen zelven, had hij vastbesloten, dat een vreemde vorst - hetzij hij zelf, of wel zijn dochter of een zijner neven - den afstammeling van Saint-Louis op den franschen troon zou vervangen. Katholieker dan de Paus zelf, kon hij niet dulden dat de ketter, dien Zijne Heiligheid juist van allen smet ging reinigen, zijne plaats zou innemen onder de monarchen der Christenheid.

De winterveldtocht van Bouillon in Luxemburg, ondersteund door Filips van Nassau, die met een zwak legertje langs de

(1) Sully, I. lib. vii. bl. 412.

fransche grenzen opereerde, leverde geen schitterende resultaten op. De nederlandsche vendelen, die te Yssoire, te La Ferté en in den omtrek gelegerd waren, richtten bitter weinig uit en hadden ontzettend veel te lijden van buikloop. Wel maakte de stoutmoedige Heraugière, de overrompelaar van Breda, zich door een koenen en wel uitgevoerden aanslag meester van Hoey, maar ook deze zegepraal leverde geen duurzaam voordeel op. De vesting, die aan den bisschop van Luik behoorde, was door hare ligging halverwege tusschen die stad en Namen, en vooral door hare steenen brug over de Maas, eene zeer belangrijke stelling: van hier uit zou het mogelijk zijn, de krijgsbewegingen van Bouillon in Luxemburg te ondersteunen en hem ter hulp te komen. Maar Heraugière werd zonder voldoende versterking gelaten; en een maand later werd Hoey door La Motte hernomen. De oorlog kwijnde gedurende dien winter in de Vereenigde Nederlanden; maar aan het feestvieren was daarentegen geen einde. In de maanden Februari en Maart werden, met groote staatsie en pracht, drie vorstelijken huwelijken gesloten: dat van graaf Hohenlo met Maria, de oudste dochter van Willem de Zwijger en eigen zuster van den gevangen Filips Willem; dat van den hertog van Bouillon met Elisabeth, eene der dochters van denzelfden prins uit zijn huwelijk met Charlotte van Bourbon, en eindelijk dat van graaf Everhard van Solms, den beroemden kolonel van Zeeland, met Sabina, dochter van den ongelukkigen Lamoraal van Egmont. De Staten van Holland en Zeeland vereerden de bruiden met kostelijke geschenken, terwijl de gravin van Hohenlo bovendien een jaargeld kreeg van vijfentwintig honderd gulden, zoo lang zij zelve of haar gemaal in het leven zou blijven⁽¹⁾.

Terwijl dus op het kasteel van Buren en in de stad Delft de vroolijke bruilofsklokken noodden tot het feest, werd te Brussel de doodsklok geluid. Op den 20sten Februari 1595, blies de de gouverneur generaal der gehoorzame Nederlanden, de aartshertog Ernst, den laatsten adem uit. Zijne loopbaan was minder schitterend geweest, dan hij op grond der beloften van den spaanschen Koning en der allegoriën van meester Houwaerts had mogen verwachten. Hij had de infante niet gehuwd en was niet tot Koning van Frankrijk gezalfd geworden. Hij had de oproerige Nederlanden met geen cyclopen-bliksem vernield, noch ook de belgische Andromeda van haar noodlottige rots ontboeid. Het korte jaar zijner regeering was in waarheid even treurig geweest, als het, volgens de voorspellingen zijner vleiers, schitterend had behooren te zijn. Hij had volstrekt niets uitge-

(1) BOR, III. 13.

richt; en het eenige wat hem overschoot, was op tweeënveertigjarigen leeftijd te sterven, tot over zijne ooren in schulden gewikkeld, teleurgesteld in al zijne verwachtingen, aan diepe zwaarmoedigheid ten prooi. Hij was zeer gemaklievend, buitengewoon zwaarlijvig, zeer verkwistend, zeer gesteld op prachtige livereien en fraaie kleederen en zoo deftig en statig, dat men hem maar zelden had zien lachen, doch èn als staats- en als krijgsman volstrekt zonder eenige bekwaamheid.⁽¹⁾ Als een deftige abt, geroepen om vreedzame monniken te regeeren, zou hij uitnemend op zijne plaats geweest zijn; maar hij was niet geschikt om den storm der revolutie te bedwingen of uit den gistenden chaos orde te scheppen. Het verleden en het heden stredden met elkander een doodelijken kamp, binnen de grenzen zijner staten. Eene wereld worstelde in doodstuipen; eene andere wereld trad, in volle wapenrusting, het leven in; maar hoewel deze dingen gebeurden in dezelfde spanne tijds en op dezelfde spanne gronds, waar hij zijne povere rol speelde, zag en vermoedde hij er niets van. Hij ging voorbij gelijk eene schaduw en was weldra vergeten.

Gedurende de laatste ziekte van Ernst, had men eene poging aangewend om van hem de benoeming van den keurvorst van Keulen, als waarnemend landvoogd, te verwerven; maar graaf Fuentes was bij de hand en wist te handelen. Hij vertoonde een in de fransche taal gestelden lastbrief van Filips, waarin de naam was open gelaten. Dit stuk was opgesteld geworden voor het geval, dat Pieter Ernst van Mansfelt, tijdens het waarnemen der landvoogdij, mocht komen te overlijden; Fuentes maakte er nu evenwel aanspraak op, dat zijn naam in den lastbrief zou worden ingevuld⁽²⁾. De stervende Ernst gaf toe en na zijn dood trad Fuentes als gouverneur-generaal op, in afwachting van des Konings nadere beslissing.

Pedro De Guzman, graaf van Fuentes, een Spanjaard van de echte, strenge oude school, was nu in zijn vierenzestigste jaar. Leerling en bloedverwant van den hertog van Alva, was hij bij de Nederlanders reeds zoo gehaat, als zich van zulk eene opvoeding en zulk eene maagschap liet verwachten. Hij had een donker voorkomen, kort grijs haar en een eenigszins kalen schedel, een hoog voorhoofd, een langwerpig, mager, perkament gelaat, golvenden baard en groote, strenge, gebiedende, dreigende oogen en herinnerde, met zijn kraag van brusselsche kant en stalen harnas, ook in zijn uiterlijk aan den geduchten hertog, wiens naam nog steeds met siddering werd genoemd, schoon er een vierde van een eeuw verlopen was sedert hij de

(1) BOR, IV. 12 COLOMA VIII 162.

(2) FRUIN, Tien jaren enz. blz. 192

geesel van Nederland was geweest. Elizabeth van Engeland spotte met Fuentes, omdat hij bij den avontuurlijken inval van Essex in Portugal voor dien vermetelen aanvoerder was geweken. De Koningin noemde den spaanschen generaal eene bange oude vrouw. Indien zij gelijk had, was het toch gelukkig voor haar, voor Hendrik van Frankrijk en voor de Republiek, dat er niet vele zulke oude vrouwen uit Spanje kwamen, om de plaats in te nemen der grijze legerhoofden, die gedurende dit jaar in Vlaanderen zoo spoedig van het tooneel hunner werkzaamheden werden afgeroepen. Hij was een soldaat van fortuin; hij had den krijg lief, niet enkel om den krijg, maar ook om den buit en de winsten, die de krijg hem opleverde; en hij placht te zeggen, dat hij met den degen in de vuist het paradijs binnen wilde komen⁽¹⁾.

Inmiddels wekte zijne benoeming den toorn op van de edelen des lands. De hertog van Aerschot was buiten zich zelve van woede en zwoer dat hij nooit onder Fuentes zou dienen, noch plaats nemen in diens raad. De broeder van den hertog, de markies d'Havré, en zijn schoonzoon, de graaf van Aremberg, waren niet minder verbitterd, al poogden zij zich ook in hunne uitdrukkingen wat te matigen. Maar Aerschot hield vol, dat niemand het recht had, in den Raad van State boven hem zitting te nemen, en dat de benoeming van dezen of van eenigen anderen Sanjaard eene schending was van de vrijheden der provinciën en van de beloften Zijner Majesteit⁽²⁾. Alsof het den edelen der gehoorzame provinciën nog voegde, om van bezworen vrijheden en beloften te spreken! Sedert een menschenleeftijd reeds hadden hunne broeders, onder de banier der Republiek, aan Filips getoond, hoe zij de rechten en privilegiën van vrije mannen wisten te handhaven en de trouweloosheid van tyrannen te weerstaan. Het was wel wat laat voor de gehoorzame Nederlanders, om nu nog aan hunne rechten te gaan denken. Havré en Aremberg werden door den hertog beleedigd en ruw afgewezen, toen zij, hun eigen toorn verkroppende, hem tot bedaren trachten te brengen. Zij stelden eene schikking voor, waarbij aan Aerschot het voorzitterschap van den Raad van State zou worden verzekerd; terwijl Fuentes zich met het opperbevel en de vrije beschikking over het leger zou tevreden stellen. Op deze wijze, zeiden zij, zou de mond van den hertog met een stukje vet gestopt worden⁽³⁾. Maar Fuentes wilde van zulk

(1) Diego de Ibarra aan Filips, 19 Februari 1595. - Est. de Ibarra aan de staatssecretarissen, van denzelfden datum. (Archieven van Simancas MS.)

(2) Est. de Ibarra aan Filips, 6 Maart 1595. (Archieven van Simancas MS.)

(3) Ibarra aan Filips, 6 en 16 Maart 1595. (Archieven van Simancas MS.) 'Una pella de sebo en la boca para acquietarle'

eene schikking niet hooren. Na lang praten en dagelijks herhaalde pogingen om den hooggeboren Nederlander tot rust te brengen, overreedden zijne bloedverwanten hem eindelijk om naar zijn goederen te vertrekken. Hij beloofde zelfs aan Aremberg en zijne vrouw, dat hij naar Italië zou gaan, om zich te kwijten van eene gelofte, aan Onze Lieve Vrouwe van Loretto gedaan. Aremberg gaf onder de hand aan Estevan De Ibarra te kennen, dat er eene zekere zalf bestond, die meermalen in soortgelijke gevallen van hevige opwinding wonderen had gewrocht, en die ook nu met hoop op goeden uitslag kon worden aangewend. Wanneer zijn schoonvader maar ettelijke tienduizende guldens kreeg, die hij beweerde dat de regeering hem schuldig was, dan zou dit een krachtiger middel zijn om hem tot bedaren te brengen, dan een geheel regiment soldaten. Hij stelde ook voor, dat Fuentes den hertog zou bezoeken; terwijl de secretaris Ibarra zich wegens ongesteldheid zou verontschuldigen, dat hij zijne opwachting nog niet had gemaakt. Dit geschiedde: Fuentes bracht zijn bezoek; de hertog bracht zijn tegenbezoek en de beide heeren spraken te samen zeer vriendschappelijk over den dood van den aartshertog, maar vermeden zorgvuldig elke toespeling op de politiek.

Aerschot noodigde toen al de leden van den Raad van State, behalve Johan Baptiste Tassis, tot een maaltijd uit. Hij had eene memorie opgesteld, die hij bij die gelegenheid wenschte voor te lezen, en waarin hij op de groote gevaren wees, die waarschijnlijk uit zulk eene benoeming als die van Fuentes zouden voortvloeien, met de verklaring tevens, dat hij zijne handen er van aftrok, en voor de gevolgen niet wilde instaan; ook wilde hij zijn besluit mededeelen om een land te verlaten, waar hij zoo weinig geacht werd. Hij zou dan, wat er gebeuren mocht, zijne oogen en ooren sluiten en dus de schande ontgaan van in een land te blijven, waar hij zoo weinig in aanzien was. Men drong er bij hem op aan, dat hij die memorie niet zou voorlezen en Tassis uitnoodigen. Na eenig beraad, stemde hij er in toe het stuk achter te houden; maar hij bleef standvastig weigeren, den gehaten diplomaat aan zijn tafel te noodigen.

De maaltijd had plaats en de gasten vermaakten zich wel. Aerschot las zijn manifest niet voor; maar, toen de wijn zijn tong had losgemaakt, kraamde hij allerlei onzin uit, die, volgens Estevan De Ibarra, veel op de memorie geleek; en hij betuigde, dat hij van nu af blind en doof zou zijn voor alles wat er gebeurde. Eenige dagen later bracht hij een bezoek bij den nieuwen landvoogd, en nam een vreedzaam afscheid van hem. ‘Uwe Majesteit weet zeer goed wie hij is,’ schreef Fuentes, ‘en dat hij niets doet dan babbelen.’ Eer hij het land verliet, zond hij een brief aan Ibarra, waarin hij zich bitter beklagde

dat de Koning hem geheel had vergeten en de tusschenkomst van dien staatsdienaar inriep, ten einde van Zijne Majesteit eene gratificatie te bekomen. Hij verkeerde in zoo grooten geldnood, zeide hij, dat het hem niet langer mogelijk was zijne huishouding op te houden.

En na dit verzoekschrift te hebben ingeleverd, schudde de hooge edelman der gehoorzame provinciën het stof van zijne voeten en verliet zijn geboortegrond voor altijd. Op den 11den December van hetzelfde jaar stierf hij te Venetië.

Zijn zoon de prins van Chimay, zijn broeder, zijn behuwdzoon en de andere edelen schikten zich weldra naar de nieuwe regeering, hoezeer zij in den beginne ook geneigd waren geweest om voor hunne privilegiën op te komen. Spoedig kon de gouverneur melden, dat alles naar wensch ging. Er was een algemeene terugkeer tot de vroegere gehoorzaamheid, nu een tuchtmeester als Fuentes de teugels hield.

Als naar gewoonte, werd de veldtocht van den spaanschen landvoogd tegen Frankrijk in Picardië geopend. De markies van Varambon maakte eene beweging naar de zijde van Doullens - eene versterkte stad aan het riviertje Authie, te midden eener open vlakte, in het hart der provincie gelegen; terwijl Fuentes met achtduizend man in het veld verscheen en het beleg sloeg voor Le Câtelet. Het eigenlijk oogmerk van den tocht was echter Ham. Deze gewichtige vesting was in handen van een edelman uit Picardië, met name de Moy de Gomeron, die een hartstochtelijk aanhanger der Ligue was geweest, die later onderhandelingen had aangeknoopt met den Koning van Spanje en, tegen eene behoorlijke belooning, diens souvereiniteit had erkend. Bij de algemeene omkooping van gouverneurs en legerhoofden, die toen alom in Frankrijk op groote schaal gedreven werd, had de ondervinding reeds geleerd, dat er op den duur meer op het geld van Hendrik te rekenen viel; hoewel Filips dikwijls veel hooger bod deed en voor een geruimen tijd ook regelmatig betaalde. De prijs, waarvoor Gomeron zich verkocht, bedroeg vijftientigduizend kronen in klinkende munt en een jaargeld van achtduizend kronen. Op deze voorwaarden stemde hij er in toe, een spaansch garnizoen in de stad te ontvangen, en verbond hij zich om de fransche bezetting der citadel aan den Koning van Spanje trouw te doen zweren. Fuentes sloot den koop en betaalde den handigen koopman, die zijne belangen zoo uitnemend wist te behartigen, dadelijk een goed deel der vijftientigduizend kronen uit.

Gomeron zou naar Brussel komen om het overige te ontvangen. Zijn schoonbroeder d'Orvilliers voerde het bevel in het kasteel en zoodra de spaansche troepen de stad in bezit hadden genomen, eischte de gouverneur volledige betaling voor zijne bewezene

diensten. Maar te Brussel stuitte hij onverwacht op moeilijkheden. Men zeide hem, dat de veiligheid van het kasteel niet aan eene fransche bezetting kon worden toevertrouwd, maar dat stad en kasteel beiden in handen der Spanjaarden moesten overgeleverd worden. Gomeron beweerde dat dit niet strookte met het gesloten contract; maar op al zijne heftige beweringen werd hem, uit naam van Fuentes, kalm geantwoord, dat, wanneer de citadel niet onmiddellijk werd ontruimd en overgegeven, hij niet alleen het overschietende van zijn vijftwintigduizend kronen niet zou ontvangen, maar bovendien zijn hoofd verliezen. Dat was meer dan Gomeron te koop had aangeboden; doch deze aan revolutionnaire tijden eigenaardige tak van handel is wel zeer winstgevend, maar heeft toch ook zijne gevaarlijke zijde. Gomeron, dus tot het uiterste gedreven, zond, met een spaanschen bode, een brief aan zijn schoonbroeder, waarbij dezen gelast werd de citadel over te geven. D'Orvilliers - die inmiddels op eigen hand een schikking met de andere partij had getroffen - beweerde, dat de brief onder dwang was geschreven en weigerde aan het gegeven bevel te gehoorzamen.

Er was geen tijd te verliezen, want de hertog van Bouillon en de graaf van Saint-Pol lagen met eene talrijke krijgsmacht in de nabijheid en hadden het blijkbaar op Ham gemunt.

Fuentes zond dadelijk den beroemden krijgsman en historieschrijver don Carlos Coloma met eene afdeeling soldaten naar Brussel, met last om Gomeron naar het kamp te voeren. Men vond hem aan den avondmaaltijd met zijne twee jonge broeders, zestien en achttien jaar oud; hij was juist bezig een kers in den mond te steken, toen Coloma de kamer binnentrad. Hij bleef in gedachten verzonken zitten en speelde met de kers, zonder die te eten, wat don Carlos als een bewijs van schuld aanmerkte. De drie broeders werden zonder uitstel in een koets geplaatst, met hunne zuster, eene twintigjarige non, en naar het hoofdkwartier van Fuentes gevoerd, die voor Le Câtelet lag, op slechts zes mijlen afstands van Ham.

Inmiddels had d'Orvilliers zijne onderhandelingen met Bouillon geëindigd en zich verbonden om het kasteel over te leveren, zoodra de spaansche troepen uit de stad zouden verdreven zijn. De hertog die wist dat er geen tijd te verliezen was, verscheen met drieduizend man voor de vesting. Zijn eisch tot overgaaf werd beantwoord met de volle laag uit het geschut op de wallen. Toen werd een storm gewaagd en afgeslagen: behalve ongeveer tweehonderd soldaten, werd ook d'Humières, een der uitnemendste officieren van het fransche leger en een gunsteling van Koning Hendrik, bij den aanval gedood. Eene tweede bestorming slaagde beter: de stad werd ingenomen en de spaansche bezetting over de kling gejaagd.

Toen vroeg d'Orvilliers, eer hij de citadel overgaf, drie gijzelaars voor het leven zijner drie schoonbroeders. De gijzelaars baatten hem weinig. Fuentes had reeds aan de moeder van Gomeron doen weten, dat hij, indien de gesloten overeenkomst niet stipt werd nageleefd, haar de hoofden van hare drie zonen op drie afzonderlijke schotels zenden zou. De ongelukkige vrouw spoedde zich naar d'Orvilliers en wierp zich onder tranen en smeekbeden aan zijne voeten. Het was te laat; en d'Orvilliers verliet eensklaps het kasteel, daar hij niet in staat was haar klachten en verwijten aan te hooren, en viel, op zijne vlucht, bijna in de handen der Spanjaarden. Twee van de vier kurassiers, die hem alleen van de geheele bezetting vergezelden, werden gevangen genomen; de gouverneur zelf ontkwam, niemand weet waarheen. Mevrouw De Gomeron begaf zich toen naar Fuentes en trachtte vergeefs hem te verbidden. Gomeron werd ten aanschouwe van het geheele leger onthoofd. De twee jongere zonen werden gevangen gehouden, maar later in vrijheid gesteld⁽¹⁾. De stad en het kasteel waren nu gewonnen voor den wettigen Koning, die, zoo als men zegt, zich meer bedroefde over den dood van d'Humières, dan verheugde over de inneming van Ham.

Intusschen was kolonel Verdugo, de koninklijke stadhouder van Friesland - wiens taak in die provincie, thans bijna geheel door de Republiek herwonnen, afgeloopen was - met een leger van zesduizend voetknechten en twaalfhonderd paarden over de fransche grenzen getrokken en had het beleg geslagen voor La Ferté aan de Cher. De stad werd op den 26sten Mei door Bouillon ontzet en de spaansche veteraan kreeg toen last om het bevel over de troepen in Bourgondië op zich te gaan nemen. Maar zijne dagen waren geteld. Hij had in den zomer te Luxemburg aan buikloop geleden en was toen schijnbaar hersteld, maar stierf nu plotseling op den 2den September; natuurlijk schreef men zijn dood aan vergif toe⁽²⁾. Hij was als vereenzelvigd met de geheele geschiedenis der nederlandsche oorlogen. Te Talavera de la Reyna geboren, naar hij zeide uit een edel geslacht - hoewel zijne moeder, volgens sommigen, afval voor honden had verkocht en hij zelf in zijne jeugd gemeen soldaat was geweest - had hij zich, door een onberispelijk gedrag en onversaagden moed, tot groot aanzien in zijn stand verheven. Hij was gouverneur van Haarlem, na het beroemde beleg, en had zich in dien tijd, niet zonder vrucht, veel moeite gegeven om den haat en de wreedheid der Spanjaards tegenover de Nederlanders zooveel mogelijk te temperen. Hij was generaal-veldmaarschalk onder don Jan

(1) BOR IV. 18, 19, 27. VAN METEREN 355, 356. DE THOU XII COLOMA 173.

(2) DUYCK, 662. Vergelijk BOR, IV. 29.

van Oostenrijk en onderscheidde zich bij den slag van Gemblours. Later volgde hij graaf Rennenberg op als stadhouder van Friesland en Groningen en nam hij ruim zijn deel van al den harden en zwaren arbeid, die, een menschenleeftijd lang, in die met bloed doorweekte moerassen en wouden, de inspanning aller krachten had gevorderd. Hij was dikwijls overwinnaar en werd bijna even dikwijls geheel verslagen; maar hij schiep vermaak in den krijg en was onvermoeid in den arbeid. Hij gaf weinig om pronk en vertooning, maar herinnerde zich dikwijls met vreugde den tijd, toen hij nog gemeen soldaat was en niet meer bezat dan vier kronen per maand, boven en behalve zijn aandeel in een mantel, dien hij en drie zijner makkers bij beurten op Zon- en feestdagen droegen. Hoewel hij beschuldigd werd de hand te hebben gehad in een aanslag op het leven van Willem Lodewijk van Nassau, was hij toch niet boosaardig van natuur; en hij koesterde eene oprechte bewondering voor prins Maurits. Hij was een uit ijzer gehouwen, in ijzer gehuld man, die maar zelden in zijn leven zijn harnas had ontgespt, een type dier spaansche legerhoofden, die in de ziel der Nederlanders een zoo diep gewortelden nationalen haat hadden gekweekt, en die, nu deze uitkomst en geen andere was bereikt, achtereenvolgens snel werden weggevaagd. Zijn doopnaam was eigenlijk Franco; en zijn familienaam Verdugo beteekende scherprechter. Zinspelende op deze namen, placht hij te zeggen, dat hij goed en vriendelijk was voor alle welgezinden, maar een beul voor ketters; en hij bracht die spreuk ook getrouw in praktijk⁽¹⁾.

Te Ham teleurgesteld, was Fuentes naar het kamp voor Le Câtelet teruggekeerd en had hij die stad spoedig vermeesterd. Toen wendde hij zijne blikken andermaal naar Doullens en begon met die vesting in te sluiten. Terwijl met de voorbereidende werkzaamheden een aanvang was gemaakt, ging een andere oude aanvoerder in deze oorlogen, Valentyn Pardieu de la Motte - nu onlangs door Filips tot graaf van Everbeck verheven, die gedurende langen tijd grootmeester der artillerie was geweest en als een der bekwaamste en ervarenste officieren van het spaansche leger bekend stond - op een schoonen avond, bij helderen maneschijn, uit, om de vijandelijke werken te verkennen en een oog te houden op het opwerpen van batterijen. Daar hij zich doorgaans om zijne persoonlijke veiligheid niet bekommerde en als hij op dergelijke tochten uitging maar zelden zijn harnas aantrok, wekte het de algemeene opmerkzaamheid, dat hij juist nu zijn schildknaap gelastte zijne rusting te brengen en zich van top tot teen wapende, eer hij

(1) COLOMA, 168.

zijn kwartier verliet. Maar nog voor hij de schans had bereikt, drong een musketkogel tusschen het vizier van zijn helm en trof hem boven zijn rechter oog: zonder een enkelen kreet te uiten, viel hij dood neder⁽¹⁾.

Dit was voor den Koning een groot verlies. La Motte, uit een adellijk geslacht in Bourgondië gesproten, was nog in de oude, strenge overleveringen der spaansche wijze van oorlogvoeren in de Nederlanden opgevoed en had zich als een der hardvochtigste werktuigen doen kennen, die de dwingeland voor zijn bloedig werk kon gebruiken. Bij den beroemden slag van Sint-Quentyn voerde hij het bevel over een escadron ruitery; en sedert dat eerste wapenfeit van Filips' regeering, was hij onophoudelijk bij de oorlogen en troebelen in Vlaanderen betrokken geweest. Alva benoemde hem tot kolonel van een regiment Walen; de groot-kommandeur Requesens stelde hem tot gouverneur van Grevelingen aan. Over het geheel genomen, was hij zichzelf tamelijk gelijk gebleven, daar hij maar twee malen van partij was verwisseld. Na de pacificatie van Gent, zwoer hij trouw aan de Staten-Generaal en hielp hij het kasteel dier stad beschieten; maar spoedig daarna schaarde hij zich aan de zijde van don Jan van Oostenrijk en leverde dezen de stad en het kasteel van Grevelingen over, waarvan hij verder, in naam des Konings, gouverneur bleef. In het verwerven van ambten en het verzamelen van schatten was hij gelukkiger, dan in zijne veldtochten. Meermalen werd hij in het gevecht gewond en, wanneer hij het opperbevel voerde, doorgaans verslagen. Bij het beleg van Sluis verloor hij een arm: nu verloor hij het leven, bijkans door een toeval. Hoewel tweemaal gehuwd, liet hij geene kinderen na, die zijne uitgestrekte goederen konden erven; terwijl de burgerlijke en militaire ambten, die door zijn dood openvielen, de begeerlijkheid van niet minder dan vijf verschillende kandidaten konden voldoen. De graaf van Varax volgde hem op als generaal der artillerie; maar het was moeilijk, iemand te vinden, die inderdaad La Motte kon vervangen en juist de hoedanigheden in zich vereenigde, welke dezen krijgsman tot een zoo voortreffelijken dienaar zijns Konings hadden gemaakt. Het ras waartoe hij behoorde was aan het uitsterven; en, wanneer maar de helft van hetgeen ernstige geschiedschrijvers, niet gewoon zich door losse geruchten te laten medeslepen, van hem verhalen, waarheid is, was het een zegen voor de menschheid, dat zijne gelijken steeds zeldzamer werden. Meer dan eenmaal had hij in koelen bloede een moord gepleegd; en hoewel zijn naam niet zulke akelige gedachten

(1) BOR, IV. 39. VAN METEREN, 356. COLOMA, 176.

opwekte, als die van zijn spaanschen ambtgenoot in Friesland, was hij toch, bij voorkomende gelegenheid, niet minder bereid om beulswerk te doen. Toen hij nog sergeant-majoor in Vlaanderen was, had hij zich - naar men zeide - vrijwillig belast met de terechtstelling van een armen drommel, wegens de belijdenis der calvinistische leer veroordeeld; met eigen hand had hij een stroovuur gereed gemaakt, zijn slachtoffer aan den paal gebonden en hem tot asch verbrand. Wegens dezelfde misdaad van ketterij was ook nog een ander Nederlander veroordeeld geworden, om door paarden vaneen te worden gescheurd. Er was niemand te vinden, die zich met de voltrekking van dat vonnis wilde belasten. De soldaten van La Motte's vendel kwamen in opstand, liever dan zich voor dergelijk werk te laten gebruiken; maar de ijverige jonge sergeant-majoor trad vooruit, bond den schuldige met armen en beenen aan twee paarden en nam toen zelf de zweep om ze voort te drijven, tot de schrikkelijke taak was volvoerd. Was het wonder, dat onder Filips' regeering zoo veel ijver en geestkracht met rijkdom, rang en eer beloond werden? Was zulk een arbeider in den wijngaard zijn loon niet ten volle waardig?

En nog een ander beroemd veldoverste trad omstreeks dienzelfden tijd van het tooneel af: een, die, hoezeer hij weinig nauwgezet was en kwaads genoeg gesticht had, zich toch geen misdaden als deze had te verwijten: graaf Karel van Mansfelt - wien het begon te verdrieten nog langer den voogd te spelen over zijn afgeleefden vader, die, na de benoeming van Fuentes, alle uitzicht had verloren om ooit weder landvoogd der Nederlanden te worden - graaf Karel van Mansfelt had den dienst van Filips verlaten, om deel te gaan nemen aan den krijg tegen de Turken, die met vernieuwde woede ontbrand was. Want in de plaats van Amoerath III, die in het begin van het jaar gestorven was, zat nu een even oorlogzuchtige sultan, Mahomed III, op den troon te Constantinopel. Deze begon zijne regeering met het vermoorden van zijne negentien broeders, die hij vervolgens in fraaie cypressenhouten doodkisten naast hun vader liet begraven; daarop liet hij achtereenvolgens tien zuigelingen, mede kinderen van Amoerath, maar na diens dood geboren, in zakken binden en verdrinken. Zijne huiselijke zaken alzoo geregeld hebbende, kon hij ongestoord zijne krachten wijden aan den oorlog in Zevenbergen en Hongarije en tot de poorten van Weenen doordringen. De Turk - die de onverbiddelijke regelen van het despotisme, waardoor alle twisten en strijdige aanspraken op de regeering in het geslacht van Ottoman op alles afdoende wijze werden afgesneden, zoo krachtig kon handhaven - was eene tegenpartij waar niet mee te gekscheren viel. De macht der Moslims was in dien tijd voor het heilige

roomsche Rijk een voortdurende en zeer ernstige bedreiging. De dagen waren nog verre, waarin de geduchte groote Turk een spotbeeld en een speelpop zou worden; de dagen, waarin een heidensch rijk, uit moord en barbaarschheid geboren en op geweld en tyrannie gegrond, toen het eindelijk op het punt stond aan zijn innerlijk verderf te bezwijken, tot schande van het beschaafde Europa door de vereenigde pogingen van Christenvorsten in het leven zou worden gehouden. - Karel van Mansfelt was met open armen aan het hof van Rudolf ontvangen geworden: tot Vorst des Rijks verheven, was hem het bevel opgedragen over de keizerlijke legers onder den aartshertog Matthias. Maar de tijd van krijgvoeren was voor hem voorbij. Bij het beleg van Gran ziek geworden, werd hij naar Komorn vervoerd, waar hij eenige weken lijdende bleef. Op den 24sten Augustus, terwijl hij half sluimerend op zijn bed lag, werd hem de tijding gebracht dat Gran eindelijk genomen was; op dit bericht vroeg hij een beker wijn, ledigde dien en bleef toen stil liggen met het hoofd op de hand geleund, als in gedachten verzonken. Toen men hem uit die bedwelming wilde wekken, bleek het dat hij reeds gestorven was⁽¹⁾. Zijn vader bleef nog over in de Nederlanden, tot niets meer nut, haatte Fuentes en werd door hem gehaat, maar was niet langer in staat dien gouverneur zooveel last te veroorzaken, als hij, tijdens het leven van zijn zoon, met dezen Alexander Farnèse had aangedaan. De tachtigjarige grijsaard kon nu geen werk meer doen en geen kwaad meer stichten; maar toch was er een nog ouder krijgsman dan hij op het tooneel gebleven, een der uitstekendste veteranen in Filips' dienst, en nu met den versuften Pieter Ernst de laatst overgeblevene der geduchte legerhoofden uit Alva's school. Christoffel Mondragon - dat wonder van menschelijke levenskracht, die reeds een oud man was toen de groote hertog in de Nederlanden kwam - was nog altijd gouverneur van het kasteel van Antwerpen; en eer hij voor goed van het tooneel trad, zou hij nog eenmaal van zich doen spreken.

Wij komen op het beleg van Doullens terug. De dood van La Motte had geene verandering gebracht in de plannen van Fuentes, die het er bepaald op gezet had, zich van de stad meester te maken, ten einde van daar uit belangrijker operatiën te ondernemen. Bouillon wilde de vesting ontzetten en had daarvoor een leger van achtduizend man te Amiens bijeengebracht. Tegen het midden van den zomer hadden de Spanjaarden hunne mijnen en loopgraven tot in de onmiddellijke nabijheid van de muren der stad doorgetrokken. Inmiddels was admiraal De Villars

(1) DE THOU, XII. lib. CXIV, p. 500, 523. Vergelijk HERRERA, III. 476. BOR, IV. 39. VAN METEREN, 349.

te Amiens gekomen - dezelfde, die zich zoo beroemd had gemaakt door de verdediging van Rouaan tegen Hendrik IV, en die later met dien vorst, voor hij in zijnen dienst overging, zulk een voortreffelijken koop gesloten had⁽¹⁾. Op den 24sten Juli 1595 werd nu van daar uit eene poging gewaagd om Doullens ter hulp te komen. Bouillon en Saint Pôl voerden in persoon het bevel over eene keurbende van zeshonderd ruiters; Villars en Sanseval hadden ieder ongeveer driehonderd ruiters onder hunne bevelen, terwijl, tot ondersteuning der ruitery, twaalfhonderd musketiers den tocht mede maakten. Dit legertje begeleidde een langen trein van wagens, met ammunitie en allerlei voorraad voor de belegerde stad. Maar Fuentes, na voor de veiligheid van zijn kamp en werken gezorgd te hebben, trok den vijand te gemoet met tweeduizend voetknechten en een escadron lichte spaansche ruitery. Het was de dag voor Sint-Jacob, den beschermheilige van Spanje, wiens naam, als een krijgs- en zegekreet, zoo dikwerf had weerklonken over zoo menig slagveld in de Nederlanden, bij de bestorming van zoo menige stad, maar ook bij zoo menig gruwelijk moordtooneel. Fuentes reed in het midden zijner troepen, met den koninklijken standaard van Spanje wapperende boven zijn hoofd. Van de andere zijde naderde Villars, in een schitterende wapenrusting gedost en op een prachtig opgetuigden klepper gezeten⁽²⁾, aan het hoofd zijner driehonderd ruiters, even onbezorgd, als toog hij ten steekspel. Het gevecht dat nu volgde was, het getal der strijders in aanmerking genomen, een der bloedigsten en de overwinning eene der meest beslissenden in dezen geheelen oorlog. Villars deed een ontijdigen, woedenden, onzinnigen aanval. Het scheen wel, alsof hij naijverig was op Bouillon, en alsof hij den Koning, dien hij eerst onlangs trouw gezworen had, toonen wilde, dat een gewezen Ligueur en papist met nog meer ijver voor hem strijden kon dan de oudste Hugenoot in het leger van Zijne Majesteit. De vrienden van Villars daarentegen beschuldigden den hertog van flauwhartigheid, of althans van eene overdreven zucht om zichzelf en de troepen onder zijn bevel in veiligheid te stellen. De eerste onstuimige aanval van den admiraal slaagde echter volkomen: hij dreef een half dozijn spaansche vendelen

- (1) Hij had van den Koning van Spanje zesduizend kronen per maand ontvangen; maar toen hij, na de overgaaf van Parijs, zich met Hendrik verzoende, ontving hij eene som van driehonderd duizend dukaten, vertegenwoordigd door vaste goederen in Normandië, en een jaarlijksch inkomen van dertigduizend dukaten, tegelijk met de waardigheid van admiraal van Frankrijk. Tot dien prijs had hij Rouaan, Havre de Grace en het kasteel van Pont-de-l'Arche overgegeven. HERRERA, *Historia gen. del Mundo*. III. 423.
- (2) 'Muy vistoso y galan y en gallardo cavallo.' COLOMA 180.

voor zich uit op de vlucht. Maar hij had zich te ver gewaagd: Bouillon had slechts een loozen aanval, geen wanhopend gevecht, bedoeld; de Spanjaarden herstelden en herzamelden zich en de kans van den slag werd beslist door dien koelbloedigen en altijd vaardigen krijgsman, Carlos Coloma. In minder dan een uur waren de Franschen reddeloos geslagen en vernield. Bouillon vluchtte naar Amiens, met vijfhonderd man: alles wat van het legertje was overgebleven. Het paard van Villars werd onder hem doodgeschoten en in den val brak de admiraal zijn been. Hij werd toen door twee luitenants van Carlos Coloma gevangen genomen; maar terwijl deze krijgslieden zich reeds bij voorbaat verheugden over den aanzienlijken losprijs, dien een zoo voorname gevangene hun zou opbrengen, verscheen er nog een luitenant van maarschalk De Rosne en vorderde ook zijn aandeel in den buit. Deze drie heeren begonnen nu onderling te twisten; maar de admiraal riep hun in zuiver Spaansch toe, dit niet te doen, daar hij geld genoeg had om hen allen tevreden te stellen. Inmiddels was ook de spaansche commissaris-generaal der ruitery, Contreras, op de plaats verschenen: vertoornd over dezen onvoegzamen twist, nog eer de vijand voor goed overwonnen was, wilde hij, op de meest onpartijdige wijze, een einde aan de zaak maken en beval hij zijn schildknaap, De Villars op staanden voet te dooden. Zonder een enkel woord te spreken, zette de schildknaap zijn pistool tegen het voorhoofd van den admiraal en schoot hem dood.

Zoo stierf een stoutmoedig en ridderlijk soldaat, maar tevens een gewetenloos staatsman. Wij behoeven ons niet te verdiepen in de vraag, of zijn moord een gevolg was van den spijt van den commissaris-generaal, dat hem een zoo rijke buit was ontgaan, of wel van zijn haat tegen een voormalig Ligueur, die afvallig was geworden. Villars zou wel tweehonderd duizend kronen voor zijne vrijheid hebben betaald, zoodat de moord, uit een financieel oogpunt, eene slechte speculatie was; maar de vrienden van Contreras beweren, dat de admiraal op het punt stond, door de zijnen te worden ontzet. Wat hiervan zij: het is zeker, dat de Franschen niets deden om hunne volkomen nederlaag te voorkomen. Graaf Belin werd gewond en viel in handen van Coloma; Sanseval werd gedood; en door de Spanjaarden werd een lange lijst van gesneuvelden openbaar gemaakt, waarop sommigen der beroemdste namen van Frankrijks adel voorkwamen. Dit belette echter niet, dat velen dezer gesneuvelden nog lange jaren daarna zich in eene voortreffelijke gezondheid mochten verheugen, hoewel hun dood op het slagveld behoorlijk van dien dag tot op onzen tijd in de kronieken vermeld staat⁽¹⁾.

- (1) BOR, IV. 28-30, VAN METEREN, 458. DE THOU, XII. 430. COLOMA, 180. BENTIVOGLIO, 411. 412. - Graaf Willem Lodewijk van Nassau schreef aan zijn vader, dat behalve de admiraal (Villars) niet meer dan drie of hoogstens vier edelen van hoogen rang sneuvelden. Ook hij wijt de nederlaag geheel aan de roekeloosheid der Franschen, die, volgens hem, met niet meer dan duizend ruiters en driehonderd voetknechten, langs een smallen weg en bergopwaarts, tegen den vijand oprukten, die hen afwachtte met zijn geheele leger, in slagorde geschaard, minstens tweeduizend paarden en tienduizend man voetvolk sterk, en daarenboven goed van geschut voorzien. De uitslag van zulk een gevecht kon inderdaad wel niet twijfelachtig zijn; maar graaf Willem Lodewijk was niet bij den slag tegenwoordig, ja zelfs niet in Frankrijk; en de berichten, die hij ontvangen had, waren hoogst waarschijnlijk onnauwkeurig. (GROEN V. PRINSTERER, Archives II, Serie I. 342). Ik heb voornamelijk COLOMA gevolgd, die zelf aan het gevecht deelnam, en DE THOU, BOR, VAN METEREN, BENTIVOGLIO en anderen.

Villars en Sansevals echter verloren zeker het leven; hunne lijken werden door Fuentes, met een zeer beleefden brief, naar Amiens gezonden aan den hertog van Nevers, die ze met groote staatsie ter aarde liet bestellen.

Het gedrag, zoowel van Bouillon als van Villars, werd door de tegenpartij dezer beide legerhoofden sterk gegispt; en de twist over de oorzaken der nederlaag was bijna even heftig als het gevecht zelf. Aan de eene zijde beweerde men, dat Bouillon den Katholieken de eer der overwinning misgunde en daarom den admiraal aan zijn lot had overgelaten. Intusschen is het een feit, dat het escadron van den hugenootschen hertog bijna uitsluitend uit Katholieken bestond. Aan de andere zijde beschuldigde men Villars van roekeloosheid, stijfhoofdigheid en onredelijke zucht naar onderscheiding; echter zou Fuentes wellicht verslagen zijn geworden, indien Bouillon even stoutmoedig en onverschrokken in zijne aanvallen was geweest als de admiraal. Ook Savigny De Rosne, de oude Ligueur, die onder Fuentes het bevel voerde, werd beschuldigd, van de overwinning niet ten volle gebruik te hebben gemaakt, omdat hij niet wilde dat zijne spaansche vrienden zijne landgenooten geheel zouden verdelgen. Echter is het buiten twijfel, dat De Rosne een even bittere vijand van zijn land was, als eenige Spanjaard met mogelijkheid kon zijn. Het is trouwens een zeer ongewoon verschijnsel bij burgeroorlogen, dat iemand, die, in dienst van den vreemdeling, het zwaard trekt tegen zijn eigen vaderland, daarbij gedreven wordt door een onbewust gevoel van teederheid voor de natie, die hij verraadt; en de afvallige Franschman was dan ook inderdaad de rechterhand, de gids en raadsman van Fuentes gedurende dezen geheelen schitterenden veldtocht. De zegepralen van den Spanjaard waren, voor een goed deel, te danken aan de ervaring, het genie en de vindingrijke wraakzucht van De Rosne.

Maar redeneeringen over een verloren veldslag zijn ijdel en vervelend. Fuentes, die geen tijd met twisten verloor, tastte inmiddels

de stad Doullens aan; tweemaal teruggeslagen, won hij haar bij den derden storm, juist een week na den zoo even verhaalden slag (31 Juli 1595). Onder de kreet ‘Denkt aan Ham!’ vermoordden de Spanjaarden en Ligueurs meedoogenloos de geheele bezetting en bijna alle burgers, behalve enkelen, die gevangen gehouden werden op hoop van hoogen losprijs. Zeshonderd ingezetenen en tweeduizendvijfhonderd fransche soldaten werden, binnen weinige uren, omgebracht. Fuentes toonde zich in waarheid een waardig bloedverwant en leerling van Alva.

De graaf van Dinant, gouverneur der stad, en zijn broeder De Ronsoy sneuvelen beiden bij de bestorming; de gevangenen betaalden gezamenlijk voor hunne vrijheid een losgeld van tusschen de twee- en driehonderdduizend gulden. De gesneuvelen werden allen buiten de stad in een grooten kuil begraven; de pestwalm, die daaruit opsteeg, veroorzaakte geweldige koortsen, die het meerendeel der overgebleven burgers wegraapten. Doullens was voor het oogenblik een woestenij geworden.

Fuentes ontving in zijn hoofdkwartier afgezanten uit de gehoorzame provinciën, met name van Henegouwen, Artois en Rijssel, die hem kwamen gelukwenschen met de behaalde overwinning. Tegelijk drongen zij er sterk bij hem op aan, dat hij zonder verder uitstel Kamerijk zou aantasten; de gezanten waren gemachtigd, voor die onderneming eene bijdrage aan te bieden van vierhonderdvijftigduizend gulden en een hulpbende van zeventuizend voetknechten. Louis de Barlaymont, bisschop van Doornik en aartsbisschop van Kamerijk, verklaarde zich ook bereid voor dit doel eene som van veertigduizend gulden bij te dragen.

Fuentes, in de volle vreugde zijner zegepraal en door deze aanbiedingen nog meer aangemoedigd, besloot geen oogenblik te talmen. Bovendien had hij juist versterking ontvangen door de komst van graaf Bucquoy, met een regiment waalsche voetknechten, ten getale van vijftienhonderd man, en ook door achthonderdvijftig ruiters uit de muitelingen van Thienen en Capelle, allen tot de keur der spaansche veteranen behorende, en die zich hadden laten bewegen om aan dezen krijgstoet deel te nemen. Binnen vier dagen na de inneming van Doullens, brak de spaansche veldheer zijn kamp op en verscheen voor de muren van Kamerijk, met een leger van ruim twaalfduizend voetknechten en ongeveer vierduizend paarden. Maar eer wij de verdere krijgsbedrijven van den krachtvollen landvoogd verhalen, moeten wij een blik werpen op de militaire operatiën in de oostelijke Nederlanden en aan den Rijn.

Bijna geheel de belangrijke landstreek aan gene zijde van den IJssel erkende thans het gezag van de Staten-Generaal; maar nabij de grenslijn, waar Duitschland en de Nederlanden als in elkander vloeien, lagen toch nog enkele plaatsen, die de zijde

des Konings hielden. De stad Groenlo of Grol, wel op zich zelve van weinig beteekenis, maar gewichtig door hare ligging nabij de grenzen en nabij de hertogdommen Kleef, Gulik en Berg - dat land, van ouds een twistappel tusschen de vorsten der naburige staten - was nog steeds door de Spanjaarden bezet. Op den 14den Juli 1595 verscheen prins Maurits voor de stad, met een leger van ruim zesduizend man te voet, eenige vendels ruitery en zestien stukken geschut. Dadelijk begon hij zijne verschansingen en loopgraven aan te leggen; en na verloop van eene week liet hij, volgens zijne gewoonte, driemaal vuren en vervolgens de stad opeischen. De gouverneur, graaf Johan van Styrum, antwoordde, dat hij de stad tot het laatste toe voor God en den Koning zou bewaren. Inmiddels was er voor de belegerden uitzicht op hulp van buiten.

Maurits was een talentvol jong veldheer; maar hij kreeg nu te doen met een man, die reeds de 'goede oude Mondragon' werd genoemd, toen de prins nog in de wieg lag; een man, die nog steeds in de citadel van Antwerpen bevel voerde, en ook nog steeds gereed was om te velde te trekken. Christoffel Mondragon was nu tweeënegentig jaren oud. Niet dikwijls werd er iemand van dien leeftijd gevonden, die nog persoonlijk deel kon nemen aan het slaggewoel en de wisselingen van den strijd, al doen dan ook oudgedienden doorgaans niet dan met weerzin afstand van de leiding van militaire zaken. Maar Mondragon werd door den stijgenden roem van Nassau slechts tot bewondering, niet tot naijver, geprikkeld: alleen wenschte hij, eer hij zelf van het tooneel aftrad, zich met dien jongen strijder te meten.

Zoodra hij bericht kreeg van den voorgenomen aanslag van Maurits op Grol, verzamelde de oude gouverneur van Antwerpen een klein leger, saamgesteld uit al de troepen, die in de verschillende garnizoenen van zijn gouvernement konden worden gemist. Met twee spaansche regimenten, tweeduizend Zwitsers, de waalsche vendels van de Grissons en het iersche regiment van Stanley - in het geheel zeventuizend voetknechten en dertienhonderd ruiters - trok Mondragon dwars door Brabant en Limburg naar den Rijn. Te Kaiserswerth hield hij eene wapenschouwing over zijne troepen en maakte hij zijn voornemen bekend, om dadelijk de rivier over te trekken. Bij het vernemen dezer tijding, begonnen soldaten en manschappen te morren en hunne afkeuring uit te spreken over het, in hunne oogen, dolzinnige plan van den ouden dwazen Mondragon. Maar de veldheer, die, een menschenleeftijd vroeger, op negenenzestigjarigen ouderdom den oceaan had getrotseerd en in een duisteren Octobernacht zes uren lang tot aan den hals door de baren had gewaad, in spijt van den opkomenden vloed der stormachtige Noordzee - in spijt ook van

een leger van Zeeuwen, op de kust geschaard - die veldheer was er de man niet naar, om zich nu bang te laten maken door den kalmen Rijn in zijn stille zomerrust.

De kleine, uitgedorde grijsaard, die met moeite en met behulp van een stok voortkroop, maar toch nog in volle wapenrusting was gehuld, met de wapperende pluimen op zijn ijzeren stormhoed en met zijn zwaard op de heup, liet een stoel aan den oever der rivier brengen. Toen, ten aanschouwe van zijn leger rustig nederzittende, verklaarde hij, dat hij niet van dien stoel zou opstaan, voor dat de laatste man de rivier was overgestoken⁽¹⁾. Verder merkte hij op, dat het hem niet enkel te doen was om de stad Grol te ontzetten, maar dat hij Maurits tot een slag wilde dwingen en hem verslaan, tenzij dat hij zich terugtrok. De soldaten morden niet langer: de pontons werden gelegd; de rivier werd overgestoken; en Maurits, van de nadering des grijzen veldheers verwittigd en zich in zijne stelling niet veilig achtende, brak op den 25sten Juli het beleg der stad op⁽²⁾. Na zijn kamp en al wat niet vervoerd kon worden te hebben verbrand, trok de prins in goede orde naar Borculo, twee mijlen van Grol verwijderd. Hier hield hij zijne soldaten vooreerst onledig met het opsporen en verjagen van vijandelijke stroopers en roovers, die de geheele landstreek onveilig maakten en zelfs de stadjes Doetinchem, Doesburg en Bronckhorst bedreigden. Hij beval den inwoners dier plaatsen, dat zij manschappen zouden uitzenden om de bosschen te zuiveren; terwijl Hohenlo met groote honden door bosschen en heiden liet jagen, om alle menschen en beesten, die zich daar verscholen hielden, te verdrijven. Door deze maatregelen werd den vijand veel afbreuk gedaan en werden ook de wegen weder veilig gemaakt.

Op den 18den Augustus nam Maurits eene sterke stelling in bij Bislich, niet ver van Wezel, waar de rivier de Lippe in den Rijn uitloopt. Mondragon, wiens leger was versterkt geworden door de bezettingen uit Gelderland en door de komst van graaf Frederik Van den Bergh met vierhonderd man uit Grol, was voortgerukt tot een vlek, genaamd Ham, in de nabuurschap van Wezel. De Lippe scheidde de twee vijandelijke legers. Hoewel hij zijn beleg had opgebroken, wilde de prins toch den veldtocht niet besluiten, zonder althans eene poging te hebben gedaan om zich met zijn grijzen tegenstander te meten. Toen de legers eenige dagen tegenover elkander gelegen hadden en er reeds enkele schermutselingen waren voorgevallen, besloot prins Maurits een aanslag te beproeven, waardoor, naar hij hoopte, een algemeen gevecht zou wor-

(1) CARNERO, lib. IX. cap. XVI. p. 374.

(2) Ibid, vergelijk BOR, IV, 42.

den uitgelokt en hem de gelegenheid gegeven om Mondragon met zijn klein leger te vernietigen.

Zijn neef Filips van Nassau werd met de uitvoering van dien aanslag belast. Deze stoutmoedige krijgsoverste verliet, in den avond van den 1sten September, in alle stilte het kamp, met eene uitgezochte ruiterbende van ruim vijfhonderd man. Hem vergezelden zijne twee jongere broeders Ernst en Lodewijk Gunther, die, volgens de belofte van den oudsten broeder Willem Lodewijk, van tijd tot tijd naar het veld zouden medegenomen worden, wanneer daar iets te zien was en er iets tegen den vijand ondernomen werd. Behalve deze jonge graven, namen verscheidenen der beroemdste engelsche en hollandsche bevelhebbers aan den tocht deel, zooals de gebroeders Paulus en Marcelis Bax, de kapiteins Parker, Risoir, Cutler en Robert Vere, broeder van sir Francis Vere.

In den vroegen morgen van den 2den September trok deze ruiterbende, overeenkomstig den ontvangen last, de Lippe over, waarin inmiddels een pont met gereedschap gelegd was, om, zoodra dit noodig mocht zijn, een brug te kunnen slaan. Men wist, dat de vijand iederen morgen drie vaandelen ruitery uitzond en op bedekte plaatsen op wacht stelde, ten einde, onder bescherming dier wachten, de noodige fourage in den omtrek op te halen. Filips van Nassau moest nu die vendelen overvallen en van het hoofdleger afsnijden, terwijl inmiddels een deel zijner ruitery de fouragepaarden en wagens zou vermeesteren en wegdrijven. Daarop moest hij zich over de Lippe terugtrekken, achtervolgd, zoo als Maurits hoopte, door de troepen van Mondragon, die de begeerte om zulk een vermetelen aanslag te straffen niet zou kunnen bedwingen. De prins, met vijfduizend voetknechten, het overige van zijne ruitery en eenige stukken geschut achter een heuvel nabij Wezel gelegen, zou daar de komst des vijands afwachten en hem op het geschikte oogenblik met overmacht aantasten.

Het plan van den jongen veldheer was zeer goed overlegd; maar de oude krijgsman aan gene zijde der rivier had ook zijne gemakkelijke vertrekken in Antwerpen niet verlaten en zulk een langen weg afgelegd, om zich nu, op dien Septembermorgen, in zijn slaap te laten overvallen. Mondragon was door zijne verspieders volkomen onderricht van al wat er in het vijandelijk kamp voorviel en ook van de juiste stelling, die Maurits had ingenomen. Lang voor de dag aanbrak, was hij reeds op de been - 'de goede oude Christoffel' - en in persoon nam hij alle maatregelen, om op zijne beurt den vijand in den val te lokken. In het veld, op eenigen afstand van de Lippe, schaarde hij zijne geheele ruitery in slagorde, ondersteund door eene sterke afdeeling voetvolk, die achter struiken en heggen verborgen was. De wachten aan den oever der rivier en de manschappen die op fou-

rageeren uitgingen, moesten inmiddels naar gewoonte hun werk doen, alsof er niets buitengewoons op til was.

Filips van Nassau draafde vroolijk voort en zond, volgens de afspraak, Cutler en Marcelis Bax met eene afdeeling ruiters af om de vijandelijke wachten te overvallen. Toen deze officieren op de aangewezen plaats kwamen, vonden zij daar eene veel sterker ruitermacht, dan waarop zij gerekend hadden; en daar zij onraad vermoedden, wendden zij ijlings den teugel, om graaf Filips te gaan waarschuwen. De onstuimige veldheer, die meende dat hij, zonder dit dwaze oponthoud waardoor de vijandelijke vendelen wellicht gelegenheid zouden vinden te ontsnappen, zijn spel reeds gewonnen had, gaf dadelijk bevel om met de geheele ruiterbende voorwaarts te rukken. De drost van Salland zou den voortocht aanvoeren. Deze opperde eenige bedenking, zoowel omdat de weg, aan weerszijden door heggen ingesloten, zeer smal was, zoodat er niet meer dan twee ruiters naast elkander konden doortrekken, als ook omdat, naar hij meende, de vijand met overmacht in het veld lag. Filips sloeg op deze voorzichtige waarschuwing geen acht en riep uit dat hij met vijfenzeventig lansen wel vijftig karabiniers - want meer waren er niet, naar zijn stellige verzekering - zou verslaan, zette zijn helm op, trok zijn zwaard, zond zijn broeder Lodewijk om Kinsky en Donck met hunne manschappen te ontbieden en stoof met de andere heeren de laan in. De drost, dit ziende, gaf mede zijn paard de sporen en rende hem na; hem volgden de ruiters van Barchon, van Du Bois en van Paulus Bax, allen in groote wanorde achter elkander rijdende. Toen zij nu allen in de laan waren en de voorsten, waaronder de graaf, reeds het einde hadden bereikt, ontdekten zij eensklaps de ruiterij en het voetvolk van den vijand op een drassig heideveld in slagorde geschaard. Nu wilden zij terug en er ontstond eene onbeschrijfelijke verwarring. Terwijl zij elkander op het nauwe pad verdrongen en van hunne lansen geen gebruik konden maken, vielen zij bijkans als eene weerlooze prooi onder de slagen des vijands, naarmate zij uit de laan in het open veld kwamen. De voorsten verdedigden zich met pistool en sabel, zoo goed zij konden; de achtersten deden hun best om te ontkomen en de overzijde der rivier te bereiken. De een verdrong en vertrad den ander en allen belemmerden elkanders beweging. Een kort, bloedig, wanhopig gevecht volgde: een gevecht van man tegen man, waarin wel menige Spanjaard onder de slagen der gevangen Nederlanders bezweek, maar waarvan de uitslag geen oogenblik twijfelachtig kon zijn. Graaf Filips werd reeds in het begin van het gevecht met een haakbus door het lichaam geschoten, en wel van zoo nabij, dat zijne kleederen in brand raakten. Daar er geen water bij de hand was, kon de vlam alleen gebluscht worden door hem, zoo gewond als hij was,

in het zand en de heideplanten om en om te wentelen. Graaf Ernst van Solms werd tegelijk doodelijk gewond. Een oogenblik poogden beiden nog te ontsnappen, door te zamen een paard te bestijgen; maar zij vielen uitgeput op den grond en werden gevangen genomen. Hetzelfde lot trof Ernst van Nassau. Zijn jonge broeder, Lodewijk Gunther, redde zich door de rivier over te zwemmen. Graaf Kinsky werd doodelijk gewond; ook Robert Vere viel in 's vijands handen en werd later in koelen bloede vermoord. Marcelis Bax, die langs een omweg naar het veld was teruggekeerd, nog steeds in den waan dat hij aan de fourageerende vendelen den pas zou kunnen afsnijden, redde zich zelve en een handvol ruiters door een snelle vlucht, zoodra hij den vijand in slagorde geschaard zag staan. Cutler en Parker waren even gelukkig. Van de staatsche soldaten vielen er ongeveer honderd; en het is waarschijnlijk, dat er van de Spanjaarden meer bleven. Maar het verlies van Filips van Nassau was voor het leger en voor zijne familie een zware slag, ondanks de ongeregelde levenswijze en de roekelooze dapperheid van dien krijgsman, in meer dan een opzicht het type van een adellijk vrijbuiters. Hij werd naar Rheinberg vervoerd, waar zijne wonden verbonden werden. Toen hij daar stervend nederlag, kwamen Mondragon en vele andere spaansche officieren hem bezoeken en hunne hulde brengen aan een zoo dapper en verdienstelijk lid van een doorluchtig geslacht. Hij ontving hen met waardigheid en wist zijne lichaamssmartten genoeg te beheerschen om zijn bezoekers te woord te staan, zoo als het een Nassau betaamde. Zijn neef, Frederik Van den Bergh, die hem mede kwam bezoeken, was onheusch genoeg, om hem zelve zijn toestand te wijten en hem te vragen, wat hij wel anders verwacht had, toen hij de zaak der Geuzen ging dienen. Filips wendde zich ongeduldig van hem af en verzocht hem te zwijgen. Tegen middernacht stierf hij.

Willem van Oranje en drie zijner broeders hadden reeds hun leven voor de republiek ten offer gebracht: nu was een der zoons van zijn oudsten broeder voor dezelfde zaak gevallen. 'Hij heeft den naam van Nassau met eere in het graf gedragen,' schreef zijn broeder Willem Lodewijk aan hun vader⁽¹⁾. De andere leden der familie, benevens vele zonen uit verwante huizen, voerden nog steeds de wapenen voor hun aangenomen vaderland. Er zijn in de geschiedenis niet vele voorbeelden van een vorstelijk geslacht, dat zich zoo geheel met het bestaan van een volk, in zijn schitterendst heldentijdvak, als vereen-

(1) GROEN V. PRINSTERER, Archives. Ite. Serie, I. 345.

zelvigde, als het huis van Oranje-Nassau met het nederlandsche volk in zijn vrijheidskrijg.

De jonge Ernst van Solms, de broeder van graaf Everhard, lag in dezelfde kamer als Filips van Nassau en stierf den volgenden dag. Hunne lijken werden door Mondragon, met een zeer wellevend schrijven, aan prins Maurits te Bislich gezonden. Ernst van Nassau werd later voor tienduizend gulden vrijgekocht⁽¹⁾.

Dit gevecht aan de Lippe heeft, uit een krijgskundig oogpunt, niets bijzonders; maar toch verdient het eene meer dan voorbijgaande belangstelling, niet alleen om den dood van menig dapper en beroemd krijgsman, maar vooral als eene proeve van wat menschelijke wilskracht vermag, om, zoowel lichamelijk als geestelijk, de kwalen en gebreken van den ouderdom te overwinnen. De grijze Mondragon had alleen zijn tocht ontworpen van Antwerpen dwars door het land; alleen had hij den overtocht over den Rijn doorgedreven, ondanks de aarzeling van jonge soldaten; alleen, met zijn denkend hoofd en ijverige handen, had hij den beroemden jongen veldheer der Nederlanden het spel afgewonnen, Maurits' wel beraamde tactiek verijdeld en op zijne beurt een hinderlaag gelegd, waarin de bloem van zijns vijands ruitery in de pan werd gehakt en een van haar dapperste bevelhebbers gedood. De afgeleefde tweeënegentigjarige grijsaard was den krachtvollen jongman van achtentwintig jaar te sterk geweest.

De beide legers bleven nog eenige dagen, aan beide oevers der rivier, tegenover elkander liggen; maar het was duidelijk, dat noch van de eene, noch van de andere zijde verder iets zou worden ondernomen. Mondragon had het doel bereikt, waarvoor hij uit Brabant gekomen was: hij had den herfst-veldtocht van Maurits doen mislukken en wenschte nu voor den winter naar zijne eigene kwartieren terug te keeren. Hij zond daarom een trompetter naar den prins en liet hem, half in ernst, half in spotternij, verzoeken, dat hij medelijden mocht hebben met zijne zwakke gezondheid en hem, op zijn ouden dag en met dit ruwe weder, niet zoo lang in het veld zou houden, maar hem de eer laten van het laatst zijn kamp op te breken. Wanneer Maurits er in toestemde af te trekken, wilde Mondragon zich verbinden hem niet te vervolgen en binnen drie dagen zijne eigene verschansingen te verlaten. Het voorstel werd niet aangenomen: spoedig daarna besloot de Spanjaard evenwel tot den terugtocht en trok op den 12den October over den Rijn. Maurits

(1) Zie voor de bijzonderheden van het gevecht: BOR, IV. 42-44. VAN METEREN, 361. REYD, XI. 271. COLOMA, 192. CARNERO, XI. XVI. p. 574. BENTIVOGLIO, 422, 423. DUYCK, 632-659.

deed nog even eene poging om hem na te zetten en zond graaf Willem Lodewijk met eenige ruiters uit, die zich van enkele wagens meester maakten. Het staatsche leger echter, dat in den laatsten tijd door ziekte en gebrek zeer geleden had, keerde ongehinderd terug en werd in de verschillende bezettingen verdeeld.

Dit was Mondragon's laatste wapenfeit. Nog geen drie maanden daarna, op den 3den Januari 1596, toen de veteraan in het kasteel van Antwerpen bezig was zijne handen te wasschen eer hij aan tafel ging, zonk hij eensklaps op zijn stoel en was een lijk. Zonderling: deze man - die bijna eene eeuw lang op het slagveld had doorgebracht; die medegestreden had in schier elken oorlog, op ieder punt van Europa in dezen zoo strijd lustigen tijd gevoerd; die als een oud man, nog voor Alva, in de Nederlanden was gekomen en sedert onafgebroken zijne rol had vervuld in het groote treurspel, dat nu reeds dertig jaren geduurd had - deze man had zelf nooit een droppel bloed verloren. Hij had gevochten te water en te land, op het ijs en in het vuur, op den bodem der zee zelfs: maar nooit was hij gewond geworden. Meer nog: hij was met een vesting - het kasteel van Danvilliers in Luxemburg, waarvan hij gouverneur was - in de lucht gevlogen; allen die er in waren, kwamen om, behalve hij en zijne vrouw; en toen men de puinen begon weg te ruimen, werden eindelijk ook de beide oude lieden opgegraven: beschermd door een raam, waarvoor zij gezeten hadden, kwamen zij, zonder eenig letsel, met den schrik vrij⁽¹⁾. Zijn geslacht stamde uit Biscaye, maar hij zelf was te Medina del Campo geboren. Een streng handhaver der krijgstucht, doortastend en doorzettend, was hij evenzeer bij zijne onderhoorigen als bij zijne gelijken en zijne meerderen bemind en geëerd. Algemeen noemde men hem den vader zijner soldaten, den goeden Mondragon, en op zijn naam kleefde geen enkele smet van medeplichtigheid aan de vele gruweldaden, die de kronieken dier tijden dikwijls eer op eene geschiedenis van wolven dan van menschen doen gelijken. Aan zijne gehuwde dochter, die zelve moeder was van een talrijk kroost, liet hij een aanzienlijk fortuin achter⁽²⁾.

Spoedig na het vertrek zijner tegenpartij brak ook Maurits zijn kamp op; hij vertoefde eenige dagen te Arnhem, waar hij

(1) BOR, IV. 167. CARNERO, 378, 379.

(2) BOR, IV. 167. - In het museum van het Belvédère te Weenen wordt nog een oud, zwart, gebeukt ijzeren harnas van Mondragon bewaard, vol blutsen en builen. Deze rusting ziet er zeer eenvoudig en alledaagsch uit, te midden der prachtige, met goud ingelegde pronkharnassen, waarop deze verzameling van oude wapenrustingen, zeker de merkwaardigste der wereld, noemen mag.

zijn neef Filips en den graaf van Solms, met de aan hun rang verschuldigde eerbewijzen, deed ter aarde bestellen. Intusschen werd sir Francis Vere met drie regimenten, die in Overijssel moesten overwinteren, naar het kasteel van Weert (Werth) gezonden, op ongeveer een mijl afstands van IJsselburg gelegen en verdedigd door eene bezetting van zesentwintig man, onder kapitein Pruys. Deze beantwoordde den eisch tot overgaaf met eene hardnekkige weigering. Volgens bevel van Maurits liet Vere toen het kasteel beschieten, waarop de verschrikte bezetting spoedig tot de overgaaf begon te onderhandelen. De kapitein verlangde naar krijgsgebruik behandeld te werden. Vere antwoordde, dat zij, naar krijgsgebruik, allen den strop hadden verdiend, omdat zij voor zulk een nest het geschut hadden durven afwachten. Dus moesten de zesentwintig man, door het trekken van korte en lange stroohalmen, om hun leven loten. Dit geschiedde; en van de dertien man, die de korte halmen trokken, werden er onmiddellijk elf opgehangen: de twaafde werd vrijgelaten, mits hij voor beul wilde dienen; de dertiende kreeg genade. De bevelhebber werd het eerst gehangen, het touw brak en de ongelukkige viel in de gracht; maar de engelsche soldaten hielden hem onder water, tot hij verdronken was. Het kasteel werd daarop leeggeplunderd en de vrouwen werden naar IJsselburg gezonden⁽¹⁾.

Maurits voerde toen het overige zijner troepen langs den Rijn en de Waal naar de winterkwartieren en keerde zelf naar Den Haag terug. In geen enkel jaar was tot nog toe zoo weinig door den stadhouder verricht.

Intusschen had zijn groote bondgenoot, de hugenootsch-katholieke prins van Béarn, een avontuurlijken en over het geheel gelukkigen krijg gevoerd, in het hart van zijn eigen koninkrijk. De connetable van Castilië, don Fernando de Velasco, een der aanzienlijkste spaansche grandes maar een zeer middelmatig veldheer, was met een leger van tienduizend man in Bourgondië gerukt, om daar den man te ontmoeten, met wien de groote Farnèse nog onlangs in Picardië gestreden, en dien hij maar gedeeltelijk overwonnen had. Bijna zonder slag of stoot had Biron, geholpen door de burgers dier steden, zich achtereenvolgens meester gemaakt van Beaune, Auxonne, Nuits en Autun; maar op zekeren dag zag hij zich, in de nabijheid van Fontaine Française of Sainte Seine, waar Frankrijk's hoofdriever ontspringt, plotseling zoo zeer door een overmachtigen vijand omringd, dat hij op het punt stond afgesneden en gevangen genomen te worden. Maar Hendrik zelf was reeds in het veld; en met zijne gewone, niets

(1) BOR, IV. 131. DUYCK, 686.

ontziende roekeloosheid, die hem als soldaat zoo goed stond, maar hem als opperbevelhebber zoo kwalijk voegde, wierp hij zich als een jong luitenant, met een handvol ruitery, midden in het heetst van het gevecht en slaagde er in om, met gevaar voor zijn eigen leven, den maarschalk te ontzetten en zelf ongedeerd te ontsnappen. Bij andere gelegenheden, placht Hendrik te zeggen, had hij om de overwinning gevochten, maar hier om zijn leven; even als bij de beroemde en onzinnige schermutseling te Aumale, drie jaren vroeger, had hij het intusschen ook nu enkel aan gebrek aan moed of samenwerking bij zijne vijanden te danken, dat hij niet, als een gevangen Koning, in zegepraal werd rondgevoerd ten aanschouwe van de stervende Ligue⁽¹⁾.

Maar voor den connetable van Castilië was het niet weggelegd, om het hart van zijn voorzichtigen meester met zulk een heerlijk schouwspel te verkwikken. Velasco trok zich terug naar Gray en weigerde hardnekkig zijne verschansingen te verlaten, terwijl Hendrik voor zijne oogen de beide citadellen van Dyon ging belegeren. Op den 28sten Juni 1595 gaf de hoofdstad van Bourgondië zich aan den Koning over; maar niets kon den connetable bewegen, de kansen van een veldslag te wagen. De krijgsverrichtingen in het binnenland, waar Hendrik zelf tegenwoordig was, waren voor hem gelukkiger dan die aan de grenzen; doch, terwijl de monarch dus met blijden moed in Frankrijk voor zijn troon streed, behaalden zijne gezanten in Rome een nog beslissender en belangrijker zegepraal.

D'Ossat en Du Perron hadden zich met uitnemend talent van hunne diplomatieke zending gekweten; en, niettegenstaande alle moeiten en bedreigingen van den spaanschen gezant en de kuiperijen van zijn meester, werd de absolutie toch verleend. In den vroegen morgen van den 5den Augustus geleidde de Paus in persoon, barrevoets, de plechtige processie van zijn paleis op Monte Cavallo naar de kerk van Santa-Maria Maggiore; hij ging, weenende en vurig biddende, met de oogen op den grond geslagen, langzaam voort. Hij vierde de mis in de kerk, keerde toen op dezelfde wijze terug, groette niemand op den weg en zonderde zich vervolgens in zijn paleis af. Tien dagen later, op het feest van Maria Hemelvaart, werd dezelfde plechtigheid nog eens herhaald. Intusschen had Zijne Heiligheid er te vergeefs bij de gezanten op aangedrongen, dat de kroon van Frankrijk in zijne handen zou worden gesteld, opdat de Koning die, als een gift en vrije gunst, van den Opperpriester terug zou ontvangen. Zulk eene overwinning mocht Rome niet behalen; zelfs werd de afkondiging der besluiten van het Concilie van

(1) BOR, IV. 52. DE THOU, XII. 359-364. PÉRÉFIXE, 191, 192.

Trente in Frankrijk niet toegestaan, dan met een uitdrukkelijk voorbehoud ‘ten aanzien van dingen, die niet uitgevoerd konden worden, zonder het koninkrijk te beroeren.’ En de gezanten verklaarden, dat zij, om dit voorbehoud te verkrijgen, ‘bloed en water hadden moeten zweeten’⁽¹⁾.

Op den 17den September werd de absolutie, met groote plechtigheid, voor de poort van Sint-Pieter afgekondigd. De heilige Vader zat, onder de portiek, op een verheven troon met de driedubbele kroon op het hoofd, omringd door de kardinalen en bisschoppen in hun vol plechtgewaad, terwijl de beide gezanten van Hendrik voor hem geknield lagen.

De zilveren trompetten schalden; het geschut donderde van het kasteel van Sint-Angelo; en gedurende twee avonden achtereen straalde Rome van vreugdevuren en verlichting en werden alom de klokken geluid en gebeden en dankzeggingen ten hemel opgezonden. Nooit had de eeuwige stad zulk een feest gevierd, sedert de Paus openbare dankgebeden had uitgeschreven voor den Sint-Bartelsmoord. De Koning was buiten zich zelven van vreugde, toen hij de welkome tijding vernam; onmiddellijk schreef hij aan den Paus brieven, overvloeiende van dankbaarheid en godsdienstige geestdrift, en waarin hij zich tevens beklagde, dat de oorlog hem niet toeliet dadelijk naar Rome te gaan, ten einde in persoon de voeten van de heiligen vader te kussen⁽²⁾.

Wij keeren met ons verhaal terug naar Fuentes, dien wij voor de muren van Kamerijk verlaten hebben.

Deze eerwaardige bisschoppelijke stad, liefelijk te midden van tuinen, boomgaarden en groene weiden gelegen en door de kronkelende Schelde besproeid, was nog op de oude wijze versterkt; maar zij werd verdedigd door een prachtige vijfhoekige citadel, onder de regeering van Karel V gebouwd. Zij roemde op menige schoone kerk, waaronder de heerlijke kathedraal de eerste plaats bekleedde, en op vele andere statige en sierlijke gebouwen. De bevolking was nijver, werkzaam en onrustig, zoo als in bijna al die vlaamsche en waalsche steden, die zich, onder den invloed van het krachtige middeleeuwsche gemeentelven, voor een tijd tot woelige, kleine republieken hadden verheven.

Maar, zoo als wij reeds vroeger opmerkten, het keltische ras scheen niet geschikt om op den duur den vrijen geest te bewaren, oorspronkelijk aan al de nederlandsche gewesten eigen. De

(1) Brieven van d'Ossat bij BOR IV. 107. DE THOU, XII. 468 -479.

(2) MS. Bethune. Bibl. Imp. n°. 8967 fol. 10 en 20, aangehaalde door CAPEFIGUE, VII. 292. - Feria aan Filips, 17 Sept. 1595. Archieven van Simancas (Parijs) B. 84²⁰, aangehaald door CAPEFIGUE, *ubi sup.*

waalsche provinciën waren van hare vlaamsche zusters afgevallen en schenen bereid zich voor goed onder het juk te buigen, terwijl in het gebied der Vereenigde Gewesten, zoo als Johannes Baptiste Tassis, juist in dien tijd, in een brief aan Filips schreef, ‘met het opkomen van een nieuw geslacht, dat van kindsbeen af als ketters was opgevoed, en dat zelfs niet wist wat het woord Koning beteekende, er alle waarschijnlijkheid bestond, dat de herinnering aan den Koning eindelijk geheel vergeten zou zijn en de ketterij alleen in het land zou overblijven’⁽¹⁾. Voor dit ongelukkig lot was Kamerijk bewaard gebleven. Gavre d'Inchy had, zeventien jaar vroeger, de stad overgeleverd aan den hertog van Alençon, gedurende zijn kortstondig en verachtelijk bestuur in de Nederlanden; en alles wat van zijn bezoek was overgebleven, was de soort van halvesouvereiniteit, die de beruchte Balagny sedert dien tijd in de aartsbisschoppelijke stad had uitgeoefend. Deze man, een natuurlijke zoon van Monluc, bisschop van Valence, en neef van den beroemden maarschalk Monluc, was een der gelukkigste en tevens een der verachtelijkste van alle soldaten van fortuin, die in dezen tijd in de Nederlanden hun avontuurlijke rol hadden gespeeld. Zelf een lafaard, had hij eene heldin tot echtgenoot. Renée, de zuster van Bussy d'Amboise, had de gelofte afgelegd, dat zij haar hand zou schenken aan den man, die den moord van haren broeder door den graaf de Montsoreau zou wreken. Balagny nam dit zonder aarzelen op zich en huwde dan ook de hooggeboren jonkvrouwe; maar het blijkt niet, dat hij den moordenaar ooit haar wraak deed gevoelen. Hij had nu in Kamerijk zoo geregeerd, dat eindelijk de burgers en geheel de omliggende streek uitgeput en tot wanhoop gedreven waren door zijne onbarmhartige dwingelandij, zijn buitensporigen hoogmoed en zijne schandelijke afpersingen. Ten laatste had hij zijne onderdanen gedwongen, koper geld aan te nemen tegen de nominale waarde van zilver - met het gewone verderfelijke gevolg trouwens, dat zulke proefnemingen op het gebied der staathuishoudkunde in den regel voor Vorsten en volken na zich slepen. Beurtelings een aanhanger des Konings, van den hertog van Guise, van de Ligue, van de nederlandsche Republiek, had hij alle partijen achtereenvolgens verraden en op hare kosten zijne eigene koffers gevuld. In het voorgaande jaar had hij - evenals de meeste uitstekende staats- en krijgslieden in Frankrijk - begrepen, dat de stervende Ligue tot niets meer deugde, dan om door hare voormalige vereerders vertrapt te worden; en in die overtuiging had hij zijn koop gesloten met Hendrik IV,

(1) Brief van Tassis, bij BOR. IV. 126.

en wel op zoo voordeelige voorwaarden, als maar zeer weinigen der vele grooten voor zich hadden weten te bedingen.

Bij een verdrag, dat in Augustus 1594 werd bekrachtigd, had Hendrik hem tot prins van Kamerijk en maarschalk van Frankrijk verheven, zoodat de man, die tot op dat eigen oogenblik eene maandelijksche toelage van zeventienduizendtweehonderd kronen van den Koning van Spanje ontving, nu door den Koning van Frankrijk met een jaargeld tot ongeveer gelijk bedrag begiftigd werd⁽¹⁾. In den herfst had Hendrik Kamerijk bezocht en de nieuwe prins had zich uitgeput in bewijzen van trouw en gehechtheid aan den vorst, dien hij met al zijn vermogen getracht had uit zijn koninkrijk te verdrijven. Er was geen einde geweest aan de tournooien, banketten en maskeraden: alles ter eere van het hoofd der Hugenoeten, nu als de meest orthodoxe en wettige Koning gevierd; maar reeds in den zomer van dit jaar zag Balagny zich in de onaangename verplichting gebracht, zijn ouden buit en zijn nieuw prinsdom te verdedigen tegen een goed uitgerust leger en een kloekmoedig veldheer. Zijn nieuwe patroon werd intusschen elders zoo ijverig bezig gehouden, dat het hem waarschijnlijk moeilijk zou vallen, de belegerde stad te hulp te komen.

Op den 14den Augustus 1595 begon Fuentes zijne belegeringswerken aan te leggen. Nog voor de stad geheel was ingesloten, kwam de jonge vijftienjarige hertog van Rethelois, de zoon van den hertog van Nevers, binnen Kamerijk, gevolgd door dertig boogschutters van zijn vader. Ook gelukte het aan De Vic, een ervaren en getrouw krijgsoverste, om met vier- of vijfhonderd dragonders door de vijandelijke liniën te breken en in de vesting te komen. Deze onbeteekenende versterking was trouwens ook alles, wat de stad ontving; want hoewel de Staten-Generaal twee- à drieduizend Schotten en Zeeuwen, onder Justinus van Nassau, naar Hendrik hadden gezonden, om hem behulpzaam te zijn ter ontzetting van deze belangrijke grensvesting, was de Koning toch te traag in zijne bewegingen, om van deze krijgsmacht behoorlijk gebruik te kunnen maken. Balagny werd dan aan zich zelven overgelaten, met eene bezetting van drieduizend Franschen en Walen in de stad en nog vijfhonderd Franschen in de citadel.

(1) DE THOU, XII. 291. Zeventigduizend kronen per jaar zouden, overeenkomstig het verdrag, door Hendrik IV aan Balagny worden uitbetaald, om de stad en het kasteel van Kamerijk te bewaren, krachtens het tractaat, den 29sten November 1593 gesloten, maar eerst in Augustus 1594 bekrachtigd. Bovendien ontving Balagny grondbezittingen in Frankrijk, ter waarde van twintigduizend livres rente in het jaar, om hem schadeloos te stellen voor zijne uitgaven ter versterking en verdediging van Kamerijk.

Toen er zes weken met den aanleg van loopgraven en het delven van mijnen waren voorbijgegaan, was Fuentes gereed om het vuur uit zijne batterijen te openen. Op den 26sten September vernam men in het spaansche kamp de trouwens zeer overdreven tijding eener schitterende overwinning van Mondragon nabij Wezel, en van den dood van Filips van Nassau en Ernst van Solms. Groot was de blijdschap bij dit bericht. Uit zevenentachtig kanonnen en vele duizende musketten donderden de vreugdeschoten, ter eere der zegepraal, en verspreidden schrik en ontzetting binnen de muren der stad. Bijna onmiddellijk daarop werd een geweldig vuur geopend en zoo krachtig volgehouden, dat de burgerij en een deel van het garnizoen, die uit haat tegen Balagny reeds half tot opstand waren overgeslagen, nu luidkeels en dreigend begonnen te morren, als de kogels door de straten vlogen en in de huizen drongen. Weinige dagen later brak de opstand werkelijk uit. In den vroegen morgen van den 2den October, stonden drieduizend burgers, tot de tanden gewapend en met wapperende roode vlaggen in hun midden, op de markt geschaard. Balagny verliet de citadel en trachtte het oproer te sussen, maar werd met gejouw en verwenschingen ontvangen. Men had hun beloofd, zoo riepen de hoofden der opstandelingen, dat de fransche legers, onder aanvoering van hun geduchten Koning, van alle zijden naar Kamerijk zouden oprukken, om overal de Spanjaarden te verslaan; en wat was er gebeurd? Een kind was er gekomen, met dertig boogschutters van zijn vader, en een halve man, aan het hoofd van vierhonderd dragonders⁽¹⁾. Om onder zulke omstandigheden de verdediging vol te houden, tegen een leger van vijftienduizend Spanjaarden, en nog bovendien Balagny's koper voor zilver of goud aan te nemen - dat was meer dan van eerbare burgers kon gevergd worden. De hatelijke toespeling op den jongen hertog De Rethelois en op De Vic, die in den krijg een been verloren had, werd met luide bijvalskreten begroet. Balagny, verschrikt door de woede der bevolking, die hij, zoo lang zij gehoorzaam het hoofd boog, meedoogenloos had vertrap, werd bevreesd en ontweek het hem dreigend gevaar in de citadel.

Maar zijne vrouw kende geene vrees. Sedert den aanvang van het beleg had de prinses zich door haar moed en geestkracht haar hooge geboorte waardig getoond. Dag en nacht was zij op de wallen rondgegaan en had zij door woord en daad de bezetting aangemoedigd en voorgedaan. Zij had batterijen tegen de vijandelijke werken doen oprichten en met eigen hand geschut afgevuurd. Ook nu verscheen zij op de markt, waar haar onwaardige echtgenoot gevloeden was, en deed wat zij kon om

(1) COLOMA, 195

het oproer te stillen en de opstandelingen te doen beseffen wat plicht en eer van hen vorderden. Met volle handen strooide zij goud onder de menigte, terwijl verscheidene karren met zuiver gemunt geld gereed stonden, om voor het valsche kopergeld te worden ingeruild.

Met minachting en fier zelfvertrouwen wees zij op de weinige vorderingen, door de belegeraars gemaakt, en op de geringe schade tot dusver aan de vestingwerken der stad veroorzaakt; toen nam zij de lans van een nabijstaanden soldaat en bood aan om zelve de bezetting naar de bres te geleiden. Hare toehoorders waren volkomen overtuigd, dat dit geene ijdele vertooning was, maar dat de prinses, zoo goed als de onversaagde krijgsman, bereid was een wanhopigen strijd te wagen of een bloedigen storm af te slaan. En, uit een militair oogpunt, was de toestand ook inderdaad verre van hopeloos. Maar de haat en verachting voor Balagny, die in aller hart kookte, was sterker dan de voorbijgaande bewondering voor zijne dappere, schoon hooghartige en heerschzuchtige gemalin. Geen enkel man volgde haar naar de bres. In toorn ontstoken, riep zij der zwijgende schare toe, dat zij althans zich nooit zou overgeven en als onafhankelijke vorstin zou weten te sterven, liever dan als onderdane te leven - en Renée de Balagny keerde naar de citadel terug.

Spoedig daarop gaf de stad zich over; en toen de spaansche soldaten bij hun intocht bespeurden, hoe weinig schade hunne batterijen hadden aangericht, wenschten zij zich geluk met de flauwhartigheid en muiterij van het garnizoen, die hun de moeiten en gevaren eener bestorming hadden bespaard.

Nu werd de citadel opgeëischt; en Balagny beloofde dat, zoo hij binnen zes dagen niet werd ontzet, de overgaaf op eervolle voorwaarden volgen zou. Het bleek dat de tijd vervlogen was om hulp van Hendrik te verwachten; en op den bepaalden dag was Balagny, nog onlangs een regeerend vorst, verplicht uit het kasteel te trekken en zijn overwinnaar hulde te gaan brengen. Maar de prinses hield haar woord. Zij had gedaan wat zij kon, om haar gebied te verdedigen en haar souverein gezag te handhaven: nu schoot haar niets anders over, dan te sterven. Met bittere verwijten over de lafheid van haar echtgenoot, met tranen en snikken van schaamte en drift, weigerde zij alle voedsel, wilde van geen onderhandeling hooren en stierf vóór den 9den October, den dag der overgaaf.

Op dien dag verliet een vreemde stoet de poorten der citadel. Balagny, met zijn elfjarigen zoon aan de hand, de hertog van Rethelois, de kommandant De Vic en een aantal andere aanzienlijke personen, allen op het schitterendst uitgedost, gingen vooraan, gevolgd door wat er van de bezetting was overgebleven. De soldaten, dertienhonderd voetknechten en tweehonderdveertig

ruiters sterk, togen voort met vliegende vaandels, slaande trommen, brandende lonten en alle andere bekende teekenen, die een nederlaag zooveel mogelijk moeten vermommen. Eindelijk, het laatste van alles, kwam een lijkwagen, met de doodkist van de prinses van Kamerijk. Fuentes begroette de levende aanvoerders van den stoet en het lijk der heldin met statige beleefdheid en deed den stoet door eene afdeeling zijner ruitery tot Peronne geleiden⁽¹⁾.

Balagny werd door Hendrik te Sint-Quentyn zeer koel ontvangen; maar later werd hij weder in genade aangenomen en trouwde hij met de zuster van 's Konings maitresse, Gabrielle d'Estrées.

(1) BOR, IV. 54-56. BENTIVOGLIO, 416-421. DE THOU, XII. 414-436. COLOMA, 185-198, en vele anderen. - Alle geschiedschrijvers, Franschen, Italianen, Spanjaarden of Nederlanders, leggen dezelfde getuigenis af aangaande het gedrag en den dood der prinses.